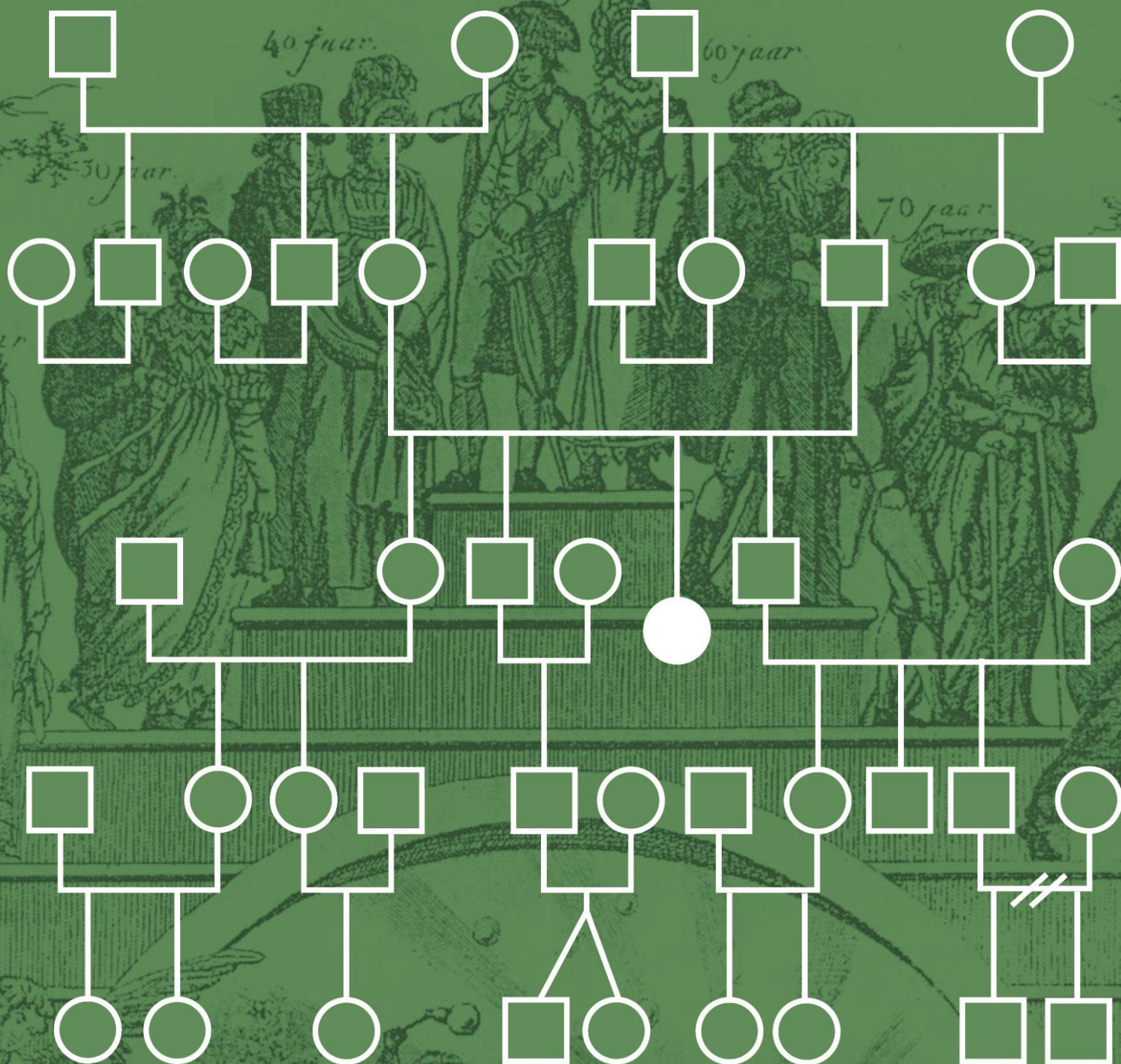

WAT LAAT TANTE JET NA...?

Wat biedt de contextuele benadering oudere alleenstaande vrouwen boven de 50 jaar zonder kinderen in het intergenerationale nalaten, gezien vanuit historisch-, sociologisch- en psychologisch levensloop perspectief?

Nel Kommers
December 2016

Master Contextuele Hulpverlening - Christelijke Hogeschool Ede
Afstudeerbegeleiders: Daniëlle van de Koot-Dees en Martine Noordegraaf

INHOUDSOPGAVE	1
Voorwoord	4
Summary	5
Samenvatting	6
 Hoofdstuk 1 Opzet van onderzoek	7
Inleiding	7
Probleemstelling	7
Onderzoeksvraag	8
Definiëring en afbakening onderzoeksonderwerp	8
Deelvragen	8
Methoden van onderzoek	8
Doelstelling	9
Persoonlijke professionalisering	9
Leeswijzer en verantwoording literatuuronderzoek	9
Begrippenlijst	9
 DEEL 1 LITERATUUR ONDERZOEK	10
Hoofdstuk 2: Literatuurstudie algemene literatuur over oudere alleenstaanden	11
A: Historisch, sociologisch en levensloop perspectief	11
Inleiding	11
2.1 Feiten qua bevolkingssamenstelling	11
2.2 Definiëring oudere alleenstaanden en andere vormen van alleenstaand zijn	11
2.3 Positie van de (ongehuwde)vrouw en gezinspatronen in de moderne tijd (1850-1970)	11
2.3.1 De postmoderne tijd met betrekking tot gezinspatronen (1970-heden)	12
2.4 Leefwereld van de oudere alleenstaande	13
2.4.1 Aandachtgebied Wonen	13
2.4.2 Aandachtsgebied Werken	13
2.4.3 Aandachtsgebied Vrije tijd	14
2.5 Eenzaamheid	14
2.6 Levensloopsociologie	14
2.6.1 Keuzes maken, de kansen en mogelijkheden voor de oudere alleenstaande	15
2.6.2 Drempelpassages en levensloop	15
B: Psychologisch perspectief	16
Inleiding	16
2.7 Levenslooppsychologie	16
2.7.1 Leeftijd en tijd	16
2.8 Theoretische visies op de levensloop en levensfasen	16
2.9 Vergelijking levensfasen oudere alleenstaanden en gehuwde leeftijdgenoten	17
2.9.1 Zienswijze Trimbos	19
2.10 Dat wat er niet is: verlieservaringen	19
2.10.1 Gebieden van verlieservaringen	19
2.11 Dat wat er wél is: de kansen en mogelijkheden	20
2.12 De oudere alleenstaande in gezin van herkomst	20
2.13 Narratieve psychologie en levensverhalen	21
2.14 Samenvatting	21

Hoofdstuk 3: Toekomstperspectief	22
Inleiding	22
3.1 Denken over het toekomstperspectief	22
3.1.1 Huidig maatschappijbeeld ten aanzien van alleenstaanden	22
3.2 Aandachtsgebieden	23
3.2.1 Aandachtsgebied Wonen	23
3.2.2 Aandachtsgebied Werken	23
3.2.3 Aandachtsgebied Vrije tijd	23
3.3 Eenzaamheid	24
3.4 Verlieservaringen	25
3.5 Zin- en betekenisgeving	25
3.6 De oudere alleenstaande in gezin van herkomst	26
3.7 Samenvatting	26
 Hoofdstuk 4: Contextueel perspectief	 27
Inleiding	27
4.1 Inleiding op de contextuele benadering	27
4.2 De context	28
4.3 De contextuele benadering als raamwerk voor hulpverlenend handelen	28
4.4 Specifieke contextuele begrippen met betrekking tot oudere alleenstaanden	29
4.5 Specifieke literatuur met betrekking tot oudere alleenstaanden	31
4.6 Hoe kan de contextuele benadering ingezet worden voor oudere alleenstaanden?	32
4.7 Kenmerken contextueel werkende hulpverlener	32
4.7.1 Grondhouding hulpverlener	32
4.7.2 Interventies	33
4.7.3 Kennis, houding, vaardigheden	33
4.8 Samenvatting	33
 DEEL 2 EMPIRISCH ONDERZOEK	 34
Hoofdstuk 5: Methode van onderzoek	35
Inleiding	35
5.1 Keuze onderzoekseenheden	35
5.1.1 Respondenten contextueel therapeuten	35
5.1.2 Respondenten oudere alleenstaanden	36
5.2 Data verzamelingsmethode	36
5.3 Wijze van dataverzameling	36
5.4 Registratie, verwerking en preparatie van data	36
5.5 Beschrijving en verantwoording analyseproces	37
5.5.1 Verantwoording en keuzes ten aanzien resultaat beschrijvingen	37
5.6 Betrouwbaarheid en geldigheid onderzoek	38
 Hoofdstuk 6: Praktijkonderzoek contextueel hulpverleners	 39
Inleiding	39
6.1- 6.5 Deel 1: Bespreking resultaten interviews	39
Deel 2: Interviewresultaten expertinterview (zie bijlage 10, p. 109-116)	50

6.6 Samenvatting	50
Hoofdstuk 7: Praktijkonderzoek oudere alleenstaanden	51
Inleiding	51
Introductie respondenten en schema resultaten levensverhalen	51
7.1-7.5 Deel 1: Bespreking resultaten interviews	52
7.6 Deel 2: Bespreking levensverhalen	60
7.7 Samenvatting	62
DEEL 3 RESULTATEN EN CONCLUSIES	63
Hoofdstuk 8 Integratie theorie en praktijk	64
Inleiding	64
8.1 Beantwoording deelvragen	64
8.2 Beantwoording hoofdvraag	67
8.2.1 Bespreking handvatten voor hulpverlening voortkomend uit hoofdvraag	67
8.2.2 Conclusie	68
8.3 Discussie	69
8.3.1 Beperkingen onderzoek	70
8.4 Aanbevelingen	70
8.4.1 Suggestie voor verder onderzoek	71
8.5 Slotbeschouwing	71
Hoofdstuk 9 Geraadpleegde bronnen	72
DEEL 4 BIJLAGEN	75
1. Begrippenlijst	76
2. Topiclijst interviews contextueel expert en contextueel therapeuten	77
3. Uitnodigingsbrief voor oudere alleenstaanden	79
4. Topiclijst interviews en levensverhaal oudere alleenstaanden	80
5. Interviewschema respondenten	82
6. Labelschema praktijkonderzoek (interviews) contextueel therapeuten	83
7. Labelschema praktijkonderzoek/verkenning: expertinterview	87
8. Labelschema praktijkonderzoek (interviews+levensverhaalgesprek) oudere alleenstaanden	89
8-A Labelschema interviews oudere alleenstaanden	89
8-B Labelschema levensverhalen en levensverhaalgesprekken	94
9. Hoofdstuk 6 deel 1: Resultaten praktijkonderzoek contextueel therapeuten (tabellen)	97
10. Hoofdstuk 6 deel 2: Resultaten expertinterview (tabellen)	109
11. Hoofdstuk 7 deel 1: Resultaten praktijkonderzoek oudere alleenstaanden (tabellen)	117
12. Zorgbalans	128

VOORWOORD

‘Wat laat tante Jet na?’

Mijn tante, tante Jet, jongste zus van mijn vader, stierf in februari 2012, op 96 jarige leeftijd; ze was nooit gehuwd geweest, had geen eigen gezin. Ze was ‘alleenstaand’ zoals dat genoemd wordt. In haar lange leven wijdde ze zich aan haar familie, (achter) neven en (achter) nichten en hun familie, aan mensen uit het dorp, de kerk, verenigingen. Ze woonde lang zelfstandig in haar ouderlijk huis, met hulp van mijn nicht en haar gezin die dichtbij haar woonden. Haar laatste levensjaren woonde ze in een plaatselijk zorgcentrum, waar ze belangrijk was voor mensen om haar heen en waar ze goede zorg ontving, zeker ook van mijn nicht en haar gezin; zij waren ‘mantelzorgers’ in directe zin. (Achter) neven en nichten uit het land kwamen regelmatig bij haar en genoten van het ‘ouderlijk huis’ en haar aanwezigheid.

Als ik haar wel eens vroeg of ze had willen trouwen moest ze wat lachen omdat ze aanvankelijk niet wist wat op zo’n directe vraag te zeggen; ze lachte dan wat maar zei niets. Later zei ze: *‘Er waren er genoeg die mij wilden, maar ik wilde ze niet’*; dan moesten we beiden erom lachen en heel soms ontspon zich een boeiend gesprek erover.

Nu, nu ze gestorven is, laat ze een lege plek na in de familie en in directe (wijdere) omgeving. Ze wordt nog regelmatig genoemd en herinnerd, waarin humor, blijdschap, en wat weemoed doorklinkt in de herinneringen.

Mijn tante is mede reden geweest tot dit onderzoek, waarin ik een poging gedaan heb te onderzoeken wat de contextuele benadering kan betekenen in de hulpverlening aan oudere alleenstaande vrouwen zonder kinderen. In deze contextuele benadering gaat het om intergenerationeel denken, nalaten aan de komende generaties. Hoe dat is als er geen partner en kinderen zijn wordt dan een punt van overdenken. Toen mijn tante stierf, en ik meer ging leren over het contextuele denken prikkelde deze gedachte mij hier verder over door te denken wat uiteindelijk tot dit eindproduct voor de masterproef heeft geleid.

Om informatie te vinden rondom ongehuwde oudere alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen, was nog niet zo gemakkelijk. Zowel in de algemene als in de contextuele literatuur en verdere bronnen was weinig tot geen informatie te vinden. Dat maakte het extra spannend toch de benodigde informatie te verzamelen om over het onderzoeksonderwerp te kunnen schrijven. In deze scriptie is de weergave van gevonden informatie te lezen.

Professioneel en persoonlijk ben ik door dit onderzoek (nog) meer betrokken geraakt op de contextuele theorie en de praktische toepasbaarheid ervan in het algemeen en op de toepasbaarheid voor alleenstaanden. Het was verrijkend de literatuur en andere bronnen te bestuderen en dit heeft mij verder gevormd in het professionele werk. Ik heb genoten van de interviews met alle respondenten, en was steeds weer verbaasd en verrast over wat naar voren gebracht werd. Het gaf en geeft een heel wijde blik op hoe alleenstaanden in de wereld staan en hoe ‘de eigen context’, sociaal netwerk, maatschappij, de politiek en breder invloed heeft op deze wijze van in het leven te staan met alle mooie en moeilijke kanten van ‘alleen te leven, maar niet alleen te zijn’.

Tot slot...

Ik ben dankbaar in de gelegenheid geweest te zijn zo’n mooie studie gevolgd te mogen hebben, en hier zowel in mijn beroepsuitoefening, het dagelijks leven en ook persoonlijk, al veel profijt van gehad te hebben en nog te hebben. Wat dat betreft smaakt het naar meer! Ik wil dan ook docenten en supervisors bedanken voor de goede lessen, en de begeleiding in inter- en supervisiebegeleiding. Mijn studiegenoten wil ik bedanken voor de fijne studietijd samen en het meeleven van enkelen van hen in het onderzoekstraject.

Dank ook aan mijn familie en vrienden voor getoonde belangstelling en meeleven. De collega’s van GGZ-instelling ‘de Fontein’ te Bosch & Duin, ben ik dankbaar voor het meedenken, meeleven en soms een dienst overnemen als ik tijd voor de studie nodig had. Zij waren altijd betrokken en belangstellend en het was mooi opgedane kennis met hen te mogen delen zowel vanuit de lessen als vanuit het onderzoeksonderwerp.

En speciale dank natuurlijk aan hen die praktisch gezien het mogelijk maakten deze masterproef ten uitvoer te brengen. Dank aan Danielle van de Koot en Martine Noordegraaf voor de begeleiding tijdens het onderzoeksproces. Hun bijdragen en meedenken hielpen mij via de nodige piketpaaltjes de weg naar het eindproduct te volbrengen. Ik dank Nelly Bakhuizen, Roelof de Haan, Iny Heesen, Anne-Maeike Jorritsma en Annette Kurpershoek voor hun waardevolle informatie vanuit de contextuele interviews, en de dames W1, V2, en J3 voor hun openheid, vertrouwen en bereidwilligheid mee te werken en te delen over de lastige- maar ook goede kanten die aan het alleenstaand zijn verbonden zijn. Ik heb bewondering voor de wijze waarop zij vorm gaven aan de interviews en levensverhalen, en hun moed en motivatie voor het leven.

Dank aan familieleden Hans Kommers voor de centrale titel van de scriptie, Hannah Catsburg voor realisering van de cover, Suzanne en Joey Stam-Jongerius voor de summary, studiegenoot Ingrid Boukema voor de lay-out en vormgeving, en tenslotte Anneke Catsburg-de Wit voor het lezen van de tekst en corrigeren van al die letters en zinnen, en hulp als de computer weigerde...Zo kan zelfs de realisering van een masterproef leiden tot een ‘intergenerationeel proces’ waarin hulpbronnen uit de context en sociaal netwerk van onschatbare waarde zijn.

SUMMARY

The central question in this study is: “*How can a contextual worker counsel childless single women of 50 years and over in their search for meaning and future perspective?*”

The study is a qualitative exploration. A survey of literature and practical investigation was used to find answers to the central question. It is a descriptive study in three parts. Part one: survey of literature, part two: practical investigation and part three: conclusions, discussion and recommendations.

Part 1: Theoretical survey

Aspects and meaning of being single first are explored in the survey of the *general literature*. An historical, sociological and lifespan psychological perspective is chosen ranging from modern time till present. Throughout history there have been changes in way of living, working and leisure of single women compared to married peers. This is viewed against contemporary perspectives and future developments.

In searching the *literature about contextual therapy* too less answers were found on counselling single women. On the one hand unborn children are considered in the contextual theory, on the other hand there is no mention of situations where offspring is absent. This is why this study searched for appropriate concepts and professional skills to counsel these women. An expert-interview was also used in this search.

Part 2: Practical investigation

The practical investigation involved contextual therapists and single women of 50 years and over. The interviews with *contextual therapists* made clear that the contextual concepts and therapy can be used in single women without an addition. Giving meaning, legacy and the position of the singles can be considered in the contextual framework. Some bottlenecks were identified and specific concepts can be examined on their meaning viewed against the lifespan changes. The present time gives no extra questions. Specific attention for singles is missed in the therapy itself and in the literature about contextual therapy.

The interviews with the *single women* gave more insight in their needs and struggles. Although being single seems to have more disadvantages than advantages, also positive points and internal life purposes were reported. There can be worries about the future, especially when retirement will take away the daily rhythm. In this situation finding meaning can be a struggle in which the lack of a partner and (grand)children can be experienced stronger. The needs of singles in therapy are: clearness, guidance, help, being taken seriously and giving their own contribution to the therapy. Special attention is needed for specific single-issues such as the ending of the vertical line, other important lines with family and friends and the important lifetime between 30-50 years. Contextual therapy could be an option although some obstacles were identified. The biography gave a contributing background and made room to talk about being single and childless and about aspects concerning legacy.

Part 3: Results and discussion

Before the conclusion an *integrative model* is proposed. This model integrates the results of the theoretical and practical investigation.

The *conclusion* is that the contextual theory can be used very well for singles just because of the position in the intergenerational context and the three generation context. Being embedded in an intergenerational context gives singles the opportunity to contribute to and take responsibility for the generations (after her).

The *recommendations* concern two domains: Increase of *knowledge* and tools for *counselling*.

Suggestions for *further investigation* are a more thorough, substantive survey of the contextual concepts and a theoretical work-out of the lifespan-thought in the contextual framework.

SAMENVATTING

Dit onderzoek is gedaan vanuit de centrale onderzoeksvraag: *‘Hoe kan de contextueel werkende hulpverlener vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen in de begeleiding handvatten bieden voor het (her) vinden van een voor haar zinvol toekomstperspectief’?* Het betreft een kwalitatief/explorerend onderzoek, waarin middels literatuur- en praktijkonderzoek gezocht is naar antwoorden op de centrale onderzoeksvraag. Het is een beschrijvend onderzoek; de verslaglegging hiervan is onderverdeeld in drie delen te weten deel 1: theoretisch onderzoek, deel 2: praktijkonderzoek en deel 3 geeft de conclusie, discussie en aanbevelingen weer.

Deel 1: Theoretisch onderzoek

Het *algemeen literatuuronderzoek* verkent vanuit een historisch-sociologisch- en psychologisch levensloop-perspectief aspecten en betekenis van het alleenstaand zijn vanaf de moderne , en postmoderne tijd tot heden. Deze perspectieven bieden inzicht in de veranderde levenspositie van oudere alleenstaanden in vergelijking met gehuwde leeftijdgenoten op drie levensgebieden: Wonen, Werken en Vrije Tijd, en worden belicht tegen de achtergrond van alleenstaand te zijn in het heden en toekomstgericht.

Vanuit de *contextuele literatuur* is gezocht naar een benaderingswijze voor alleenstaanden. Daartoe is gekeken in welke tijd en waartoe de CB is ontwikkeld. Dit leidde tot het bevragen van de theorie in welke mate het inter-generatiele denken waarin de nog ongebooren kinderen worden meegerekend, passend is in de huidige tijd en consequentie kan hebben voor het hulpverlenend handelen wanneer eigen feitelijk nageslacht ontbreekt. Daar de theorie weinig tot geen antwoord hierin bood, is door de onderzoeker gekeken welke begrippen passend zouden kunnen zijn qua betekenis voor alleenstaanden; daarnaast zijn beroepsvaardigheden beschreven die zouden kunnen gelden voor hulpverleners. Aanwijzingen vanuit het expertinterview werden daartoe mede verwerkt.

Deel 2: Praktijkonderzoek

Praktijkonderzoek is verricht onder contextueel therapeuten en alleenstaanden uit de onderzoeksdoelgroep. Vanuit het *therapeutenonderzoek* kwam naar voren dat antwoorden op de vraagstelling meer ontwikkeld worden door de contextuele theorie, de begrippen, interventies en vaardigheden meer specifiek te duiden en toe te passen bij alleenstaanden. Vanuit het contextuele raamwerk met de relationele ethiek als paraplu over de dimensies is betekenisgeving, nalatenschap en de plaats van de alleenstaande in de context goed te doordenken.

Het individuele relationeel maken en individueel kijken in de context is basis van het werken.

De contextuele theorie is goed toepasbaar voor alleenstaanden en behoeft geen aanvulling. Wel zijn enkele knelpunten genoemd en mogen de begrippen getoetst worden op hun specifieke betekenis gezien veranderingen die zich voor kunnen doen in de levensloop. Het huidige tijdsbeeld levert geen vragen op betreffend de CB; wel is er te weinig aandacht voor alleenstaanden in de therapie en wordt contextuele literatuur over alleenstaanden gemist. De interviews met *alleenstaanden* boden inzicht in hun behoeftes en punten waar zij tegenaan lopen. Alleenstaand zijn lijkt met name nadelen en consequenties te hebben, al worden zeker ook positieve punten genoemd en is er innerlijke levensmotivatie te bemerken. De toekomst kan zorgen baren, zeker als werk of vaste invulling weg zal vallen na pensionering. Waar dan zin en betekenis in gevonden kan worden is overdenkpunt, waarbij het gemis van een partner en (klein)kinderen zeker sterker gevoeld zal gaan worden. In therapie is behoefte aan duidelijkheid, sturing, hulp, serieus genomen te worden en zelf inbreng te kunnen hebben in de therapie. Aandacht voor specifieke alleenstaanden punten is nodig, zoals het stoppen van de verticale lijn naar beneden in het genogram, ‘andere belangrijke lijnen’ die alleenstaanden hebben in familie en vriendschappen en de spannende leeftijdsfase van 30-50 jaar. Contextuele therapie zou zeker optie zijn, al werden wel enkele belemmeringen genoemd.

Het levensverhaal had een aanvullende ondergrond, en bood ruimte te spreken over ongehuwd en kinderloos zijn en aspecten rondom nalatenschap. Door het verhaal werd de individuele levensloop inzichtelijker gemaakt.

Deel 3: Resultaten en Discussie

Voorafgaand aan de conclusie werd een *integratief model* voorgesteld waarin het algemeen- en contextueel theoretisch onderzoek en praktijk uitkomsten tot integratie werden gebracht.

De *conclusie* is dat de contextuele theorie heel goed toepasbaar is voor alleenstaanden juist vanwege het staan in de intergeneratiele context, en het altijd staan in een drie-generatiecontext. Voor alleenstaanden geldt als bijzonder punt het ingebed zijn in de intergeneratiele context, waarin zij een actieve bijdrage kan leveren aan de generaties (na haar), en hier ook mede verantwoordelijkheid in mag nemen.

De *aanbevelingen* richten zich op twee gebieden, te weten aanbevelingen betreffend *Kennisvermeerdering* en aanbevelingen ten behoeve van het *Hulpverlenend handelen*.

Suggesties voor *eventueel vervolgonderzoek* betreffen een meer verdiepend inhoudelijk onderzoek van de contextuele begrippen en de theoretische uitwerking van de levensloopgedachte in het contextuele kader.

HOOFDSTUK 1 OPZET VAN ONDERZOEK

Aanleiding

De vraag 'Wat laat tante Jet na?' houdt mij bezig sinds ik begonnen ben met de masteropleiding contextuele hulpverlening in augustus 2012, waardoor ik intensiever kennis maakte met het intergenerationele contextuele denken. Bezig zijn met de contextuele begrippen en hoe deze intergenerationeel te vertalen in diverse levenssituaties was en is boeiend. Na enige tijd rees bij mij de vraag: als de theorie ook gelegd wordt op mensen die nooit gehuwd geweest/alleenstaand gebleven zijn, daarmee geen 'eigen nageslacht' hebben om het familie-erfgoed door te geven, is deze theorie dan ook toepasbaar? Zouden 'alleenstaanden' wellicht meer gebaat kunnen zijn bij een therapievorm die meer individueel gericht is? Die niet over 'het intergenerationele doorgeven' spreken, maar puur op de individuele klacht ingaan. In de (theorie)lessen en rollenspelen tijdens de lesdagen ontdekte ik dat het in principe altijd om families gaat: om (groot)ouderschap, (klein)kinderen, partners, schoonfamilie. Alleenstaanden worden weinig tot niet genoemd in theorie en casus werken.

Een ander punt, hiermee samenhangend, ontdekte ik in de lessen Gezinssociologie (maart 2013). Hierin werd helder uiteengezet dat wij als samenleving vanuit de moderne tijd (1850-1970) in de postmoderne tijd (1970-heden) zijn aangekomen. Het bestudeerde artikel *'The trajectory of the self'* (Giddens, 1991) geeft een duidelijk beeld van de veranderende samenleving. Van de 'Wij'-cultuur zijn we naar een meer individualistisch ingestelde samenleving overgegaan. 'Wij' veranderde in 'Ik', 'Zelf'. Ik-gerichtheid, zelfontplooiing werd de norm, wat tot in alle geledingen van de samenleving doorsijpelde. De sociaal-culturele structuur met alle vaststaande vanzelfsprekendheden veranderde, en daarmee veranderde ook de traditioneel vaststaande familie- en gezinsstructuren. Dit heeft veel implicaties gehad, zeker ook voor alleenstaanden. Leefden zij vroeger meer ingebed in de sociale structuur van de samenleving, nu wordt veel meer gevraagd naar persoonlijke vormgeving en keuzes, kunnen reflecteren, individuele zelfstandigheid, en volbrengen van eigen levenstaken.

In *'Babyboomers'* (Latten, 2012) wordt aangegeven dat na de Tweede Wereldoorlog in de periode 1946-1955 2,4 miljoen kinderen in ons land geboren zijn, ook wel de 'babyboomgeneratie' genoemd. Deze generatie met name heeft enorme invloed gehad op een verandering van de traditionele samenlevingspatronen, met eigen keuzemogelijkheden. Het standaardlevenslooppatroon veranderde in een 'keuzelevensloop', waarmee, door de keuzemogelijkheid om te trouwen, scheiden, andere samenlevingsvormen te verkiezen, ook de levensloop van vrouwen beïnvloed werd. Dat hierdoor (veel) vrouwen langer bewust of onbewust alleen bleven en blijven met gevolgen voor persoonlijke ontwikkeling kon en kan invloed hebben op persoonlijk welbevinden en toekomstperspectief. Vanuit de *levensloopsociologie* (Kuipers, 2013) en *levensloopspsychologie* (Breeuwsma & Loth, 1994) is de samenhang tussen deze levensloop (ingebed in de sociale, culturele en historische context met aandacht voor specifieke ontwikkelingsstaken in elke levensfase), te interpreteren en begrijpen.

De Contextuele Benadering met als basis het intergenerationele toekomstdenken, is als theorie in de jaren 50 van de vorige eeuw, parallel lopend aan ontwikkelingen binnen de systeemtheoretische gezins- of familietherapie, ontwikkeld door Ivan Boszormeny-Nagy (1920-2006). Een tijd waarin 'standaard gezinnen en families' grotendeels nog vanzelfsprekend waren. Ik vroeg mij af: heeft Nagy ook alleenstaanden op het oog gehad in zijn theorie? Hoe wordt het intergenerationele denken vorm gegeven als er geen feitelijk 'eigen nageslacht' is? Hoe kunnen de contextuele begrippen concreet ingevuld worden voor alleenstaanden met betrekking tot intergenerationele relaties en het toekomstperspectief? Geeft de theorie hier antwoord op? En zou er eventueel ruimte zijn voor mogelijke aanvulling van de theorie betreffend (oudere) alleenstaanden?

In mijn hulpverlenend werk in een psychiatrische kliniek kom ik alleenstaande hulpvragers tegen, zowel mannen als vrouwen. Ze kunnen hun vastgelopen leven vaak niet goed meer op orde krijgen, en zijn vervolgens aangewezen op mantelzorgers of andere (goedwillende) mensen uit hun netwerk. Het is veelal ingewikkeld om als hulpverlener goede, voor hen zinvolle en toekomstgerichte interventies te weten en aan te wenden, om samen te zoeken naar een voor hen haalbaar toekomstperspectief. Het ontberen van een eigen gezin kan dan zwaar mee gaan wegen in het denken over en werken naar de toekomst toe.

Bovenstaande overwegingen hebben ertoe geleid door middel van deze masterproef te onderzoeken hoe de contextuele theorie vertaald zou kunnen worden naar alleenstaande hulpvragers uit de onderzoeksdoelgroep. Vanuit een positieve nieuwsgierigheid te ontdekken hoe contextueel hulpverleners met deze categorie hulpvragers omgaan en zich daarbij al dan niet professioneel toegerust weten vanuit de theorie, was motivatie dit onderzoek aan te gaan. Naast het contextuele kader, is dit gedaan vanuit een historisch-sociologische en levensloopspsychologische invalshoek.

Probleemstelling

Wij weten niet voldoende of en hoe de contextuele benadering vanuit de theorie passend antwoord kan geven op hulpvragen van vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen.

Onderzoeksvraag

Hoe kan de contextueel werkende hulpverlener vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen in de begeleiding handvatten bieden voor het (her)vinden van een voor hen zinvol toekomstperspectief?

Definiëring en afbakening onderzoeksonderwerp

Mijn onderzoek heeft zich gericht op de vraag in hoeverre de contextuele benadering passend antwoord kan geven op hulpvragen van vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen; vrouwen zoals mijn tante dus. De reden waarom ik mij op deze doelgroep richt staat in de aanleiding beschreven.

Als definitie voor alleenstaanden noemt het CBS:

'De persoon die alleen zichzelf, particulier, dus niet bedrijfsmatig, voorziet van huisvesting en in dagelijkse levensbehoefte. Hij of zij vormt een eenpersoonshuishouden' (CBS, 2013).

Deze definitie omvat een heel ruime groep en betreft alle alleenstaanden in Nederland. Ik zal mij in dit onderzoek echter richten op vrouwelijke alleenstaanden zonder kinderen, waarbij de mogelijkheid van eigen kinderen krijgen fysiek vrijwel uitgesloten is. Die er ook niet voor kozen ongehuwd en kinderloos te blijven. Voor het trekken van een leeftijdsgrens heb daarom ik gekozen voor vrouwelijke alleenstaanden van 50 jaar en ouder zonder kinderen, de 50-plussers dus.

Om het onderzoek te beperken heb ik vooraf de groep in mannen en vrouwen gesplitst en heb mij gericht op de **alleenstaande vrouwen van 50 jaar en ouder zonder kinderen**. Dat moet wel, want hoewel er zeker overlap aan beleving tussen beide groepen is, zijn er ook verschillen in beleving ten aanzien van deze levenspositie tussen mannen en vrouwen. Hierbij neem ik de definitie voor alleenstaanden van het CBS over.

Voor de leesbaarheid zal ik in deze masterproefscriptie de term '**oudere alleenstaanden**' of soms gewoon '**alleenstaande(n)**' gebruiken in de tekst, waarmee ik dus '**vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen**' bedoel. In hoofdstuk 2 wordt het begrip 'alleenstaanden' nader uitgewerkt.

Deelvragen

1. Wat is er in de algemene literatuur bekend over vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen, en hun toekomstperspectief?
2. Wat heeft het contextuele gedachtegoed te bieden aan vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen?
3. Hoe gaan contextueel werkende hulpverleners in de therapie om met vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen om toekomstperspectief te vinden?
4. Waar hebben vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 zonder kinderen behoefte aan in de therapie om een voor hen zinvol toekomst perspectief te (her)vinden?
5. Hoe kan, door middel van integratie van theorie en praktijk mogelijk een aanvulling op bestaande theorie en praktische interventies bewerkstelligd worden?

De *deelvragen* zijn in drie onderdelen uitgewerkt zoals weergegeven bij methoden van onderzoek.

Methoden van onderzoek

DEEL 1: THEORETISCH ONDERZOEK

Deelvraag 1 is beantwoord door middel van algemeen literatuur onderzoek vanuit historisch-sociologisch- en psychologisch levensloopperspectief.

Deelvraag 2 is beantwoord door middel van onderzoek van contextuele literatuur.

DEEL 2: EMPIRISCH ONDERZOEK

Deelvraag 3 is beantwoord door middel van interviews met drie contextueel werkende therapeuten.

Vooraf is als verkenning een expertinterview gehouden met een contextueel expert; vanuit deze verkenning zijn de drie contextueel therapeuten geïnterviewd, en heeft er een informatief gesprek plaats gevonden met een contextueel hulpverlener rondom het praktisch toepassen van de Duplomethode bij alleenstaanden.

Deelvraag 4 is beantwoord door van drie vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen (die al dan niet psychische hulp gehad hebben) te horen wat hun ervaring, wensen en behoeften waren in therapie. Aan hen is gevraagd hun levensverhaal vooraf beknopt te beschrijven wat als ondergrond kon dienen voor een interview. *Na het interview* is gereflecteerd op dit levensverhaal en is verder doorgesproken over ongehuwd en kinderloos zijn in het kader van hun levensloop.

DEEL 3: RESULTATEN EN CONCLUSIE

In **deelvraag 5** is gezocht naar een integratie van theoretische en praktische uitkomsten van het onderzoek.

Doelstelling

Doel van het onderzoek was te ontdekken of de theorie mogelijk aanvulling behoeft ten aanzien van het intergenerationele denken met betrekking tot hulpvragen van vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 zonder kinderen, en of er specifieke hulpverlenende interventie items te ontdekken zijn ten behoeve van deze groep.

Persoonlijke professionalisering

Middels werken aan deze masterproef was het doel meer kennis en kunde te verwerven om mij als contextueel hulpverlener voldoende toegerust te weten de groep oudere alleenstaanden als contextueel hulpverlener van dienst te kunnen zijn. Daarnaast hoop ik de verworven kennis aan collega's en (master)studenten contextuele studies over te kunnen dragen en mogelijk een aanvullende bijdrage te kunnen leveren in studiesituaties.'

Leeswijzer en verantwoording literatuuronderzoek

In **hoofdstuk 1** wordt de opzet van het onderzoek besproken.

Hoofdstuk 2 en 3 bespreekt vanuit de algemene literatuur deelvraag 1, en in **hoofdstuk 4** vindt bespreking van de contextuele literatuur plaats vanuit deelvraag 2.

Het literatuur onderzoek is op de volgende wijze verricht:

In het *literatuuronderzoek* zijn psychologische, sociaalmaatschappelijke en contextuele bronnen, kranten en tijdschriftartikelen geraadpleegd, vanwege de theoretische onderbouwing van het onderzoek, zoals ook in de Aanleiding is beschreven (H.1). Daarnaast zijn video-opnames van een lezingencyclus over 'het gezin' en een TV-interview met Boszormeny-Nagy zelf, TV- uitzendingen en informatie via internet bekeken. Op internet is gezocht via Wikipedia, Google en Google Scholar en later NARCIS. Trefwoorden hierbij waren: 'oudere alleenstaanden, ongehuwden zonder kinderen, sociale geschiedenis, psychologie van ouderen, enzovoort'. Verder is informatie gezocht in de eigen huisbibliotheek, studiemateriaal opleiding, mediatheek CHE, dorpsbibliotheek, bibliotheek werkgever (GGZ Eleos, Bosch en Duin), en in aangeboden materiaal van andere mensen.

Voor de uiteindelijke beschrijving zijn de video-opnames van de lezingencyclus en het TV-interview met Boszormeny-Nagy niet gebruikt, en zijn dan ook niet in de bronnenlijst opgenomen.

In **Hoofdstuk 5 (methode van onderzoek)** wordt een nadere introductie van de respondenten weergegeven, en volgt verantwoording van het *empirisch deel* van het onderzoek.

Hoofdstuk 6 en 7 beschrijft het praktijk onderzoek met contextueel therapeuten (H. 6) en alleenstaanden (H.7).

Hoofdstuk 8 geeft bespreking van de *resultaten* van het onderzoek met Conclusie, Discussie en Aanbevelingen.

In **hoofdstuk 9** worden geraadpleegde bronnen weergegeven waarin ook verantwoording plaats vindt van gekozen citaten op de schutbladen Deel 1, Deel 2, Deel 3 en Deel 4. Tenslotte kan in de diverse *bijlages* het expertinterview in tabelvorm en verdere aanvullende informatie gevonden worden betreffend het onderzoek.

Begrippenlijst

Om sommige begrippen te verhelderen, is in het bijlagedeel een begrippenlijst opgenomen (bijlage 1, p. 76).

Soms gebruik ik in de tekst CB als het over de contextuele benadering gaat; dit is een algemeen gebruikte afkorting, en wordt dan ook gebruikt daar waar het in de tekst passend is.

DEEL 1 LITERATUUR ONDERZOEK

daar waar men staat.....

Aan de jongelingen die voor de eerste maal
bij hem kwamen, placht rabbi Bunam de
geschiedenis van rabbi Eisik, zoon van Rabbi
Jekel in Krakau te vertellen.

Hem was, na jaren van rampspoed, die zijn
godsvertrouwen niet hadden geschokt, bevolen
in Polen, onder de brug, die naar het koninklijk
paleis voerde naar een schat te zoeken.....

Uit: 'De weg van de mens'
Martin Buber

HOOFDSTUK 2 HISTORISCH, SOCIOLOGISCH EN LEVENSLOOPPERSPECTIEF

Inleiding

Om een contextuele vraag met betrekking tot oudere alleenstaanden te kunnen onderzoeken, is het belangrijk te weten wat uit de algemene en wetenschappelijke literatuur bekend is over oudere alleenstaanden wat betreft hun persoonlijk leven en hun positie in de maatschappij. Om die vraag te onderzoeken staat *deelvraag 1* in dit hoofdstuk centraal. Deze luidt: ‘*Wat is in de algemene literatuur bekend over vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar, zonder kinderen, en hun toekomstperspectief?*’

Na inkadering van de onderzoeksdoelgroep en een beperkt overzicht van de positie van gehuwde en (oudere) alleenstaande vrouwen in de geschiedenis wordt vanuit historisch-sociologisch en levensloopperspectief de positie van de oudere alleenstaande in haar persoonlijk en maatschappelijk leven worden beschreven. Deze beschrijving dient *tevens als ondergrond* voor het denken over het toekomstperspectief van de alleenstaande, wat in hoofdstuk drie verder uitgewerkt zal worden.

HISTORISCH-SOCIOLOGISCH PERSPECTIEF

2.1 Feiten qua bevolkingssamenstelling

Nederland telde per 01-01-2006 2,5 miljoen alleenstaanden; het verwachte aantal zal de komende jaren tot 2030 toenemen naar 3,4 miljoen alleenstaanden (Webmagazine CBS, 2003, 2006). Het getal 2,5- 3,4 miljoen heeft betrekking op *alle* alleenstaanden in Nederland: jong, oud, niet gehuwd, gescheiden, verweduwd, mannen, vrouwen, jongens, meisjes. Per 01-01-2013 waren er 1.327.083 alleenstaande mannen, en 1475.099 alleenstaande vrouwen in Nederland (CBS 2013). De verwachting is dat er de komende jaren nog een toename zal ontstaan van oudere alleenstaanden (CBS, 2013).

Jan Latten, hoofddemograaf bij het CBS en hoogleraar Sociale Demografie UvA, geeft in ‘*Babyboomers*’ (2012, p.11) aan hoe de babyboomers aan de basis van nieuwe demografische trends staan. Hij zegt:

Ze hebben geëxperimenteerd met nieuwe samenlevingsvormen, waardoor er nu andere demografische trends zijn waar te nemen’ zoals daling van het aantal huwelijkssluitingen, toename van niet-gehuwd samenwonen, lager kindertal, er is toename aan kinderloosheid en echtscheidingen waar te nemen, alleenstaand ouderschap neemt toe, en meer mensen gaan alleen wonen.

2.2 Definiëring oudere alleenstaanden en andere vormen van alleenstaand zijn

Voor de aanduiding van een bepaalde bevolkingsgroep die niet gehuwd is of samenwoont, (nog) geen (levens)partner en geen kinderen heeft, worden verschillende benamingen gebruikt: alleenstaanden, alleen gaanden, singles, ongehuwden, niet-gehuwden, solitair levenden, vrijgezellen, alleen zijn (Abbema, 2012, p.18), spinster (Encyclo.nl), oude vrijster (Franssen (1992, p. 109). Een nieuwe term voor oudere alleenstaanden boven de 50 jaar is: ‘SWOFTY’: Single Woman Over Fiftyty (www.vandaag.be).

→ In mijn onderzoek gebruik ik het woord ‘*alleenstaande*’ waarmee ik bedoel: ‘*vrouwelijke, nooit gehuwde alleenstaanden boven de 50 jaar, zonder kinderen*’, die ‘*niet bewust kozen ongehuwd te blijven of een samenlevingsrelatie aan te gaan met een partner, en als gevolg daarvan kinderloos bleven*’.

De wens te trouwen en kinderen te krijgen was er wel; de levensloop bracht met zich mee dat deze wens niet werd vervuld. Het ‘liep zo’. Dat is een belangrijk feit om te benoemen. Wanneer het alleenstaand zijn een vrije keus is, kan dit wellicht een vrijere ruimte geven hoe men het eigen leven vorm en inhoud wil geven (Trimbos, 1967/ 2008, p.168). Daarnaast zijn er andere redenen voor alleenstaand te noemen: gescheiden, verweduwd zijn of verlieservaring in een dichtbij gevoelde relatie (Franssen, 1992, p. 27), anders geaard zijn, andere samenlevingsvormen kiezen, bewust kiezen voor alleen leven vanwege persoonlijke redenen of vanuit religieuze- of andere ideële motieven (Trimbos, 1967/2008, p. 168).

2.3 Positie van de (ongehuwde) vrouw en gezinspatronen in de moderne tijd (1850-1970)

Als gevolg van de Industriële Revolutie (1850) veranderde Nederland, van een agrarische in een industriële samenleving, waarmee de *moderne tijd* zijn intrede deed. Dit betekende verschuivingen in bestaande gezinspatronen. Mannen gingen in de fabrieken gingen werken en brachten meer tijd buitenshuis door. Vrouwen bleven thuis in de zorg voor huishouden en gezin. Het standsverschil tussen de gegoede bovenlaag (de burgers) en de minder bedeelde onderlaag (het gewone volk) ontstaan in de Gouden Eeuw, bleef bestaan. Mannen uit deze bovenlaag werden dominant in de maatschappij en leidend in beslissingen op maatschappelijk, politiek en godsdienstig gebied. Nederland werd hiermee een *patriarchale samenleving*; mannen beslisten, de vrouwen volgden (Canon van Nederland, 2006). Gehuwde vrouwen werden als *handelingsonbekwaam* geacht; ongehuwde vrouwen daarentegen vanuit het Nederlandse handelsverleden als *handelingsbekwaam* (She-news; bron: geschiedenis.nl). De veranderende samenleving bracht veel sociale en machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen rondom arbeid, kiesrecht, armoede-, huwelijks- en prostitutievraagstukken met zich mee. Ongehuwde vrouwen werkten in fabrieken, als dienstbode, wasvrouw, verkoopster, of op naaiateliers. Sommigen woonden

als dienstbode in bij goeude mensen; anderen woonden in bij hun goedgezinde familie waarbij ze dankbaar moesten zijn voor de hun geboden gastvrijheid. Opleiding of scholing werd voor hen niet belangrijk gevonden. Het bestaan van 'machtsongelijkheid' gaf onvrede en doelloosheid voor vrouwen uit de rijke bovenlaag. Zij ontplooiden initiatieven om de rechtsongelijkheid te bestrijden; dit mondde uit in de '*Eerste feministische golf*', waarmee het begin van de vrouwenemancipatie in gang werd gezet (Kloek, 2009).

Volgens Kloek was er rond 1850 een enorme behoefte aan 'terug naar de goede, oude tijd' ontstaan. Een soort 'nieuwe vaderlandsliefde' werd gepredikt als belangrijkste 'nationale deugd' (Kloek, 2009, p.140). De heersende moraal vertoonde vooral het beeld dat het *voorbeeldige huisgezin* wilde cultiveren, waarin een moreel appel gedaan werd op de 'dienende taak' van de vrouw, waarmee een *cultus van huiselijkheid* werd gecreëerd.

Het leven speelde zich binnenshuis af. Er ontstond een soort *gezapigheid*; de 'assertieve Hollandse handeldrijvende huisvrouw' uit de zeventiende eeuw bestond niet meer. Kinderloosheid in het huwelijk dwong vrouwen hun leven in ledigheid door te brengen in de beperkte familiekring. Voor *ongehuwde vrouwen* was dit klimaat benauwend. Er waren geen kansen voor hen. De nadruk bleef liggen op het voorbestemd zijn van de (jonge) vrouw voor het huwelijk en het stichten van een eigen huishouden met eigen kinderen als het hoogst haalbare ideaal (Kloek, 2009, p. 146-177). Invloed vanuit regering en kerk speelde mede een rol in deze maatschappelijke zienswijze. Gezin, kerk en maatschappij waren sterk met elkaar verbonden (Damsma, 1999). Ondanks de eerste emancipatiegolf bleef Nederland daarmee een *patriarchale samenleving* waarin de man-vrouwverhoudingen dezelfde bleven (Canon van Nederland, 2006| Damsma, 1999).

Tijdens de twee wereldoorlogen en de diepe economische crisis begin 20^e eeuw waarin werkeloosheid, armoede en sociale verschuivingen plaatsvonden boden de traditionele waarden een belangrijk houvast. Het idee van '*het harmonisch gezin*' werd dominant levensideaal. Dit burgerlijk ideaal van het harmonische gezin, met de man als 'kostwinner', de vrouw als 'moeder en huisvrouw', werd speerpunt in het denken over de samenleving. Dit '*kostwinnersbeginsel*' (Damsma, 1999, p. 152, 156) moest voor ieder huishouden bereikbaar worden. Het gezinsmodel met een vader, moeder, en (veel) kinderen was leidend, mede onder invloed van kerkelijke gezagsdragers en een bewuste bevolkingspolitiek (Damsma, 1999, p. 146-154). Orde en gezag, arbeidszin, spaarzaamheid, zelfbeheersing waren belangrijke *burgerwaarden*. Discipline en tucht waren belangrijk voor het 'gezonde gezin'. Daarvoor was ook nodig en heel belangrijk dat de vrouw als huismoeder thuis was (Kloek, 2009). Hiermee werd de samenleving getekend door een '*standaardpatroon*' voor huwelijk, gezin en het dagelijkse gewone leven.

Deze ideale wensgedachte kon niet verhinderen dat groepen vrouwen bleven streven naar emancipatie van het vrouwenbestaan, gericht op meer eigen keuzevrijheid en ontplooiingsmogelijkheden. Dit streven uitte zich in de '*Tweede feministische golf*' en was aanzet tot de emancipatorische verandering vanaf de jaren 60 vorige eeuw.

De emancipatiestroming van de '*Tweede feministische golf*' stelde alle traditionele man-vrouw patronen ter discussie, en veroorzaakte verandering in denken. De inmiddels verzuilde samenleving met zijn traditionele *standaardpatronen* betreffend huwelijk en gezin, veranderde in een samenleving met meer ruimte voor *individuele* keuzes en ontplooiingsmogelijkheden. Invoering van 'de pil' (1962) was hierin baanbrekend (Kloek, 2009, p. 211| Damsma, 1999, p. 156). Ook de '*Babyboomers*' (2.1) hadden groot aandeel in de veranderingen.

Ongehuwde vrouwen waren lang in de afhankelijke positie van familie, bekenden of rijke werkgeefsters gebleven, en moesten hard werken om in eigen onderhoud te kunnen voorzien. De emancipatorische veranderingen bewerkten verruiming van mogelijkheden en bood ruimte om een meer zelfstandiger leven te kunnen leiden. Opleidings- en scholingsmogelijkheden, verbeterde arbeidsomstandigheden en financiële voorzieningen (afhankelijk van de werksituatie) droegen in sterke mate hieraan bij. Veel ongehuwde vrouwen leefden echter in een samenleving waarin het *harmonisch gezinsideaal* leidend was (Damsma, 1999, p. 164).

2.3.1 De postmoderne tijd met betrekking tot gezinspatronen (1970-heden)

Met de jaren 60-70 van de vorige eeuw kwam een eind aan de *moderne* samenleving; deze veranderde in een *postmoderne* samenleving. De ontstane denkwijze zoals hierboven beschreven doortrok ook de samenleving. Zelfreflectie, autonomie en zelf keuzes maken werd een andere manier van denken in het eigen bestaan. De Engelse socioloog Anthony Giddens kenschetst de maatschappij in deze postmoderne tijd in '*Trajectory of the self*' (1991) als een meer 'Ik'-gerichte maatschappij met een denk- en levensinstelling, waarin *zelfreflectie*, *autonomie* en het *zelf keuzes maken* het algemene denken doortrok. Een keuzemaatschappij. Reflectie op het eigen bestaan werd belangrijk met daaraan gekoppeld: 'hoe maak ik het goed voor mijzelf'. Zwart-wit gesteld stelde hij dat de verbindingsfactor in het 'Wij'-denken veranderde in een meer 'Ik'-gericht autonomie denken' wat de laatste decennia de maatschappij doortrokken en beïnvloed heeft (Dekker, 2013| Kuipers, 2009).

Volgens Dekker (2013) was ons gezinsmodel mede geënt op het denken van de Amerikaanse socioloog Parsons, die aan het gezin twee functies toekende: **1)**: als socialiseringsfunctie voor de kinderen tot goed burgerschap en

2): als herstelfunctie: ‘Hoe herstel ik van mijn werk om weer toegerust te zijn voor de dagelijkse taak?’ Het gezin had daarmee een tweeledige functie zowel naar binnen als naar buiten (samenlevingsgericht). Gezin en samenleving waren vanuit een ‘Wij-denken’ betrokken op elkaar in oog en zorg voor elkaar hebben. De hierboven geschetste veranderingen in het denken en beleven, leidden tot een verindividualisering van de samenleving tot in alle geledingen. Het ‘*traditionele gezinsdenken*’ veranderde mee van ‘maatschappelijk ingevoegd onderdeel’ tot meer ‘*kerngezin*’, waarin belangrijk werd hoe het gezin mede ruimte kan bieden aan *individuele ontplooiing* van gezinsleden, en minder gericht te zijn op de taak in de samenleving (Dekker, 2013). Deze veranderingen beïnvloedden ook de positie van oudere alleenstaanden; de volgende paragraaf beschrijft hoe deze alleenstaanden hun weg gevonden hebben in de samenleving.

Aangemerkt dient te worden dat Ivan Boszormeny-Nagy, grondlegger van de contextuele benadering, in deze tijd tot de ontwikkeling van zijn contextuele (familie) therapie is gekomen. De tijd van het standaard gezins-model en de betrokkensamenleving. In hoofdstuk 4 wordt dieper op de zienswijze van Boszormeny-Nagy ingegaan.

2.4 Leefwereld oudere alleenstaande

Specifieke informatie over de leefwereld van de onderzoeksdoelgroep is moeilijk te vinden. Informatie moet veelal uit bestaande literatuur gefilterd worden. Internet geeft wat meer mogelijkheden, al moet ook hier informatie uit bestaande informatiekanalen gefilterd worden. Vanuit de overheid wordt wel onderzoek gedaan naar aspecten van zorg, welzijn, eenzaamheid en ouderenbeleid in het kader van beleidsbepaling.

Om de leefwereld van de oudere alleenstaande te kunnen beschrijven heb ik onder andere geput uit de beschrijving die andragoge en docente creatief en zakelijk schrijven José Franssen weergeeft in ‘*De lucht zit nog vol dagen*’; *over het leven van alleenstaande oudere vrouwen* (1992). In het kader van het project ‘Oudere vrouwen’, RIAGG, regio Eindhoven en de Kempen, is haar gevraagd dit boek te schrijven. Aan de hand van levensverhalen van oudere vrouwen heeft zij een beeld neer willen zetten van hun levenssituatie. Daar zij een mooi overall beeld weergeeft is dit boek als basis gebruikt. Daarnaast is uit diverse andere bronnen geput, zoals ‘*Alleenstaand: een ander verhaal*’; *christenvrouwen en hun ervaringen*’ (Bart & van Dalen, 1994). Zij interviewden veel alleenstaanden waaronder oudere alleenstaanden; hun informatie sloot vaak heel goed aan. Franssen beschrijft drie aandachtsgebieden: Wonen, Werken en Vrije tijd; dit sluit aan de indeling van Kuipers in ‘*Levensloopsociologie*’: ‘*Socialisatie vindt plaats op de gebieden Wonen, Werken en Ontspannen*’ (Kuipers, 2009, p. 38| zie ook 2.6). De volgende paragraaf werkt deze indeling meer gedetailleerd uit.

2.4.1 Aandachtsgebied Wonen (woonsituatie, gezondheid, seksualiteit)

Woonsituatie: Daarin is veel ten goede veranderd. Alleenstaanden hoeven in principe niet meer bij ouders of familie in te wonen (tenzij men dit graag wil), maar kunnen nu zelf woonruimte kopen of huren afhankelijk van de financiële situatie. Alleenstaanden wonen óf alleen óf samen in welke vorm dan ook (le Blanc, 2014, p. 67).

Gezondheid: De levensfase brengt met zich mee dat ‘ouderdomsklachten’ zich aan kunnen dienen (Franssen, 1992, p. 128, 129). Levensfaseproblematiek en de menopauze (Rögels, 2011, p. 28| Geerts, 1998, p. 60, 61) kunnen, naast de driedubbele belasting (2.4.2) fysieke- en/of psychische overbelasting veroorzaken.

Seksualiteit: De consequentie van het alleenstaand zijn kan hierin kwetsbaar punt zijn. Het ontberen, c.q. missen van een partner, intimiteit en seksualiteit wordt bijna altijd verzwegen als gesprekspunt en is taboe onderwerp. Het is echter niet zo dat er geen behoefte aan seksualiteit en vooral aan intimiteit is (Franssen, 1992, p. 217).

2.4.2 Aandachtsgebied Werken (positie arbeidsmarkt, onbetaald werk, onderwijs en educatie, inkomen)

Positie arbeidsmarkt: Dat vrouwen toch wel zouden trouwen en daarom geen opleiding of beroep nodig hadden is niet meer zo. Scholing, educatie, meer vrije tijd, gaf ruimte voor zelfontplooiing. Vrouwen werken niet altijd meer in de traditionele vrouwenberoepen, zoals onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijk werk. De *driedubbele belasting* werk, huishouden, sociale contacten onderhouden en vaak mantelzorg taken kan zwaar wegen. De werkbelasting kan toenemen vanwege de zwaarte van het werk, intensivering van werk omstandigheden. Veel ongehuwde vrouwen komen voortijdig in de WAO, of stoppen al dan niet vrijwillig voor de pensioengerechtigde leeftijd. Het lijkt dat vrouwen met een laag minimumloon, en ‘wat lager op de sociale ladder’ het moeilijker hebben qua werken, en vaker in de WAO terecht komen. De financiële beloning ligt vaak lager dan van mannen, en pensioenregelingen zijn in veel gevallen slechter dan die van mannen, tenzij een alleenstaande vrouw haar hele leven gewerkt heeft vanaf achttien c.q. negentien jaar. Pensioenen zijn gebaseerd op gezinsnormen; alleenstaanden betalen mee aan premies waar ze later geen uitkering van ontvangen. Het feit dat alles alleen verdiend moet worden kan zwaar wegen (Franssen, 1992, p. 125).

Onbetaald werk: vrijwilligerswerk kan goede tijdsbesteding zijn; soms is hier echter wat minder waardering voor dan voor ‘gewoon werken’ (Franssen, 1992, p. 191-192).

Onderwijs en educatie: Dit had voor oudere alleenstaanden in hun jeugd altijd het beeld van een zekere vrijblijvendheid. Meisjes hoefden of mochten niet leren; zij zouden ‘toch trouwen’ (Franssen, 1992, p. 193). Dit leverde een zekere achterstand bij veel vrouwen op, wat hun positie in negatieve zin kon beïnvloeden.

Kennisachterstand kan een drempel zijn gewenste kennis alsnog in te halen, hoewel die mogelijkheden er tegenwoordig volop zijn.

2.4.3 Aandachtsgebied Vrije tijd (sociale contacten en vrije tijd)

Sociale contacten: alleenstaanden hebben vaak wel kennissen, vriendinnen, vrienden en activiteiten buitenshuis in tegenstelling tot bijvoorbeeld weduwen en gescheiden vrouwen, die in een leegte kunnen geraken doordat de partner wegvalt (Franssen, 1992, p. 219). Zij zijn meer gewend vrije tijd zelf in te vullen en hiervoor op pad te gaan. Naast een verzwarend punt kan dit ook een heel vrij en verruimend besef geven (Franssen, 1992, p. 127). Vrije tijd: het invullen van vrije tijd na het bereiken van de pensioen gerechtigde leeftijd kan een belangrijk punt van zorg en aandacht zijn. Hoe wordt de ‘resterende’ tijd op zinvolle wijze ingevuld? Wanneer ze om diverse redenen eerder moet stoppen is tijdsinvulling belangrijk aandachtspunt (Franssen, 1992).

2.5 Eenzaamheid

Tijdsinvulling is belangrijk gegeven, zoals hierboven besproken; tot hoelang de alleenstaande haar leven een voor haar zinvolle tijdsinvulling kan geven is van diverse factoren afhankelijk. Met het ouder worden, wanneer de spankracht afneemt, kunnen gevoelens van eenzaamheid en een negatieve beleving van het alleen zijn sterker gevoeld worden. Gemis om het ongehuwd, kinderloos gebleven zijn, daarmee geen kleinkinderen gekregen te hebben, onverwerkte (jeugd) ervaringen en vragen rondom *rolpositie* als alleenstaande kan zich meer aan gaan dienen (Franssen, 1992, p. 130). Als leeftijdgenoten wegvallen en de alleenstaande meer zorg gaat behoeven, kan dit veel vragen en zorg geven. Het wegvallen van leeftijdgenoten is zeer ingrijpend (Franssen, 1992, p. 149). Als er geen (klein) kinderen zijn kan het gemis sterker gevoeld worden (Franssen, 1992, p. 30).

Rondom *feestdagen* waarin alles lijkt te draaien om warmte, gezelligheid met familie en vrienden kan het gevoel van eenzaamheid groter worden (Bart & van Dalen, 1994, p. 51). Zij merken hierbij aan dat het gemis van een *vast thuisfront* een rol kan spelen in eenzaamheid, daar er niet altijd directe, dichtbij (gespreks) partners voorhanden zijn; dit kan het gevoel van ‘alleen zijn’ in emoties enzovoorts sterker doen voelen (Bart & van Dalen, 1994, p. 87).

Eenzaamheid, zorg in de toekomst is hét thema vanuit overheidswege en de samenleving nú: de participatiemaatschappij, ‘vergrijzing’, langer thuis wonen, van wie eventueel (mantel)zorg ontvangen en voor wie mantelzorger zijn? Hoe zullen de sociale voorzieningen over een aantal jaren eruit zien? Vanuit de Rijksoverheid wordt hiertoe up-to-date informatie gegeven (www.rijksoverheid.nl). Denkend aan de ‘keuzemaatschappij’, het ‘Ik’-gerichte van de huidige samenleving (2.3.1) en de noodzaak voor zichzelf te moeten opkomen en zorgen, kan ingrijpende keuzes nodig maken, en een bewustwording bewerken om op tijd goede-, toekomstgerichte keuzes te maken. De studie ‘*Familiezorg*’ (CBS, 2007) schetst een beeld van de huidige maatschappelijke situatie van onder andere de oudere alleenstaanden. Dit kan richting bieden in het denken over het mogelijk toekomstbeeld.

2.6 Levensloopsociologie

Bovenstaande indeling van Franssen geeft tegelijk een globale indeling weer op welke gebieden de levensloop van een vrouw zich kan voltrekken. Naast de psychologische levensloop- of levensfasetheorie (2.8), kan de *levensloopsociologie* een belangrijke bron zijn waaraan posities van de alleenstaande gerefereerd kan worden.

In de levensloopsociologie worden de levensverhalen van personen (c.q. hulpvragers) verbonden met meer omvattende *sociale* verschijnselen (Kuipers, 2009, p. 30), ofwel:

“de uniciteit van een individueel verhaal is te plaatsen in het licht van algemene maatschappelijke verschijnselen” (Kuipers, 2009, p. 179). Hij geeft aan: *“Een mens groeit op in een tijd- en plaatsgebonden leefpatroon en leert daardoor denken, waarnemen en genieten als deelnemer aan dat specifieke patroon; door aan dat leefpatroon deel te nemen, voltrekt zich het proces van socialisatie”* (Kuipers, 2009, p. 62, 63).

Zoals we zagen in paragraaf 2.3.1 typeert Giddens de huidige tijd zwart-wit gesteld als een ‘Ik’ gerichte keuzemaatschappij, waarin de verbinding tussen mensen in het ‘Wij’ denken veranderd is naar de autonomie van het ‘Ik’ denken. Dit betekent veranderingen voor de individuele levensloop. In het ‘*kerngezin*’ van de jaren 50 vorige eeuw (2.3.1) lagen de rollen van individuele gezinsleden vast. Het kindertal was mede afhankelijk van de religieuze- en sociale omgeving waarin men leefde. Het geheel was ingebed in een traditioneel gezins- en maatschappijdenken, gerelateerd aan de verzuilingspijlers (Kuipers, 2009).

Als vooroorlogse (geboren tussen 1910-1929), en stille generatie (geboren tussen 1930-1939), dacht en voelde men hetzelfde (Kuipers, 2009, p. 127). Oudere alleenstaanden woonden bij ouders, hadden een interne dienstbetrekking of woonden bijvoorbeeld zelfstandig in speciale flats voor oudere alleenstaanden vanaf veertig jaar, zoals in de RVS flats in 1958 (Hoogervorst, 2011). Ze ‘telden ze niet zo mee’, uitzonderingen daargelaten (Stavenuiter, 1993, H.1). Ze waren echter onderdeel van de standaard gezinsmodel- en levenspatroongedachte.

Giddens kenmerkte de veranderingen in de jaren 50-60 vorige eeuw als een verandering van ‘*standaard maatschappij*’ naar ‘*keuzemaatschappij*’ (2.3.1), en daarmee van de *standaardlevensloop* naar een *keuzelevensloop*.

→ Voor de oudere alleenstaande kan dit betekenen dat van haar meer keuzes worden gevraagd om eigen leven vorm, inhoud en betekenis te geven. Verantwoordelijkheden hiervoor zijn meer bij haarzelf komen te liggen. Het automatisch opgenomen zijn in de familie- of gezinsverbanden of dorpskernen (op het platteland) is afgenomen. Het betekende ook dat alleenstaanden zich het vermogen tot reflectie en autonomie verwerving eigen moesten maken. Volgens Kuipers (2009, p. 105) was de standaardlevensloop ‘referentiepunt voor onze beeldvorming van elkaar en van onszelf’. Dat betekent dat de alleenstaande met het beeld van de *standaardlevensloop* over zichzelf een wenteling moet maken naar de *keuzelevensloop* om hiermee haar *zelfbeeld* een andere wending te geven.

→ De *alleenstaanden van nu* zijn geboren vanaf 1964, of nog vroeger. Dat betekent dat deze generatie een heel proces door heeft moeten maken om een ‘zelfstandig denkend en handelend persoon te worden’. Reflecteren is ‘iets van de huidige tijd’ (Dekker, 2013), waarin de generatie *na de oorlog* moet leren reflecteren op eigen denken en handelen; op eigen keuzes om die te kunnen en durven maken. Opleiding, persoonlijkheid c.q. karakter, geboorte- en woonplaats, opgegroeid zijn in een bepaalde sociale omgeving is mede van invloed op dit reflecterend vermogen.

2.6.1 Keuzes maken, de kansen en mogelijkheden voor de oudere alleenstaande

Tegelijkertijd zien we in de huidige maatschappij ook dat er veel ten goede is veranderd ten aanzien van alleenstaanden. De keuzemogelijkheid geeft, naast een wellicht andere levensinstelling, zeer veel nieuwe mogelijkheden en kansen tot ontplooiing, meer dan in de eeuwen voor ons. De oudere alleenstaande bevindt zich heden ten dage in een leefmilieu, waarin ze meer dan ooit, zelf keuzes moet, maar meer nog *mág* maken, om eigen leven vorm en inhoud te geven. Er zijn veel meer mogelijkheden om zich te kunnen ontwikkelen en ontplooiën op velerlei gebied middels scholing en opleiding, of actief deel te nemen aan het arbeidsproces. Het beeld is veranderd van de ‘zielige alleenstaande’ naar een nieuwe meer zelfbewuste positie met nieuwe kansen en mogelijkheden om het leven vorm te geven (Franssen, 1992, p. 18, 19).

Hoe hierin te participeren heeft sterk te maken met hoe de alleenstaande haar leven ervaart, welke persoonlijke mogelijkheden zij hierin heeft, wat het huidige sociale klimaat aan mogelijkheden biedt en hoe haar levensloop is verlopen. Wat de (individuele) levensloop betekent voor de alleenstaande wordt in paragraaf 2.6.2 besproken.

2.6.2 Drempelpassages en levensloop

Uitgaand van de levenslooptlijn betekent dit dat al een heel levenstraject is afgelegd, waarop de alleenstaande, terugkijkend al dan niet met eigen motivatie verder zal ‘moeten en mogen gaan’. De levensloopcyclus kan men aanmerken volgens diverse psychologische theorieën over de levensloop (2.8). Het zijn maatschappelijk aanvaarde fases waarin men globaal dezelfde kenmerken heeft in de overgang van kind naar volwassene. *Levensloopsociologie* en *levenslooppsychologie* raken hier elkaar. Kuipers geeft aan dat kinderen in die overgang vijf verschillende *drempels* passeren die nodig zijn om tot volwassenheid te komen. *Elke drempelovergang* vraagt verantwoordelijkheden, kennis en keuzes om te groeien in het zich kunnen en weten te bewegen op dat gebied. De drempelpassages worden in verschillende culturen aangemerkt middels ‘*rites des passages*’, rituelen die de overgang markeren of extra glans geven (Kuipers, 2009, p. 74).

Volgens Kuipers worden vanuit de *roltheorie* verwachtingen en toeschrijvingen van ‘*je positie als mens in de samenleving*’ beschreven en verklaard (Kuipers, 2009, p. 73). De *rol en positie* van de vrouw en haar gedrag daarin zijn in hoge mate bepalend voor hoe de oudere alleenstaande zich beweegt. We leren als mens in ons socialisatieproces via de primaire en secundaire groep, en via ‘*significante anderen*’ (Kuipers, 2009, p. 43) en het globale dagelijkse leven waarin we onze socialisatie vormgeven voltrekt zich op drie gebieden: *Wonen, Werken en Ontspannen* (Kuipers, 2009, p. 38) ofwel *Vrije tijd* (Franssen, 1992, p. 127).

Vanuit de geschiedenisparagraaf werd zichtbaar dat vanaf de jaren 50 van de vorige eeuw de Nederlandse maatschappij vrij *vaste patronen* kende op het gebied van wonen, werken en ontspannen. Patronen die met name ook gevormd waren door politieke, religieuze en maatschappelijke instituties met een *patriarchaal* karakter (Kuipers, 2009, p. 101| 2.3) kwamen samen in de ‘*standaardlevensloop*’, waarin iedereen min of meer paste.

Kuipers geeft een beschrijving van de *standaard levensloop voor de vrouw* waarin het in grote lijnen betekent dat een vrouw opgroeit met de verwachting en het idee te trouwen, echtgenote te zijn, kinderen en kleinkinderen te krijgen, grootouder te worden en de levensavond samen met haar partner en later (al dan niet als weduwe) door te brengen (Kuipers, 2009, p. 103, 104).

→ Voor de *oudere alleenstaande* betekent het dat de levensloop een hele tijd parallel liep met leeftijdgenoten (zussen, vriendinnen, nichtjes). Leeftijdsgenoten trouwden, volgden hierin wellicht de standaard. Voor de alleenstaanden was of is dit niet zo. Tot 30-40 jaar ging de levensloop gelijk op; hierna scheidden ergens de wegen. Enkele schrijvers geven aan dat de leeftijd van 40 vaak als cruciaal ervaren wordt daar de kans op zelf kinderen krijgen steeds kleiner wordt en dit ook als bijna niet meer mogelijk wordt gezien (Franssen, 1992| Le Blanc, 2014| Bart & van Dalen, 1994).

Malou van Hintum en Jan Latten geven in ‘*Liefde à la carte*’ aan: “*Vijftig jaar geleden was je zielig als je ‘overbleef’, mislukt als je was gescheiden, en onfatsoenlijk wanneer je ongetrouwd ging samenwonen. Tegenwoordig is dat allemaal heel gewoon; je hebt er recht op je leven te leiden zoals jij dat wilt*” (van Hintum & Latten, 2007, p. 15).

Zij spreken van de enorme keuzemogelijkheden die in Nederland nu zijn uitgebreid wat betreft diverse relatie vormen (2007, p. 15) en geven aan dat het ook belangrijk is *in welke tijd* men geboren wordt (2007, p. 17):

Je beslist niet zelf of je in 1950, 1970 of nog later wordt geboren. Toch is de periode waarin je op de wereld komt essentieel voor de inrichting van je leven. Want die periode bepaalt voor een groot deel de mogelijkheden die je als individu hebt (...). In tegenstelling tot vroeger kunnen we nu steeds meer zelf kiezen hoe we ons leven willen leiden.

Zij spreken hierbij van de ‘Ik- tijdgeest’ die bepalend is (van Hintum & Latten, 2007, p. 16). In feite een heel *postmoderne* visie, die precies aangeeft wat de keuzemaatschappij inhoudt.

Bovenstaande paragrafen beschreven de stand van zaken betreffend oudere alleenstaanden in de huidige samenleving en welke factoren vanuit sociologisch perspectief mede bepalend zijn voor de levenspositie van alleenstaanden wat zich voltrekt op de gebieden Wonen, Werken en Vrije tijd of Ontspannen. De komende paragrafen geven inzicht vanuit *levenslooppсихologisch* perspectief wat positiebepalende factoren kunnen zijn.

B. PSYCHOLOGISCH PERSPECTIEF

Inleiding

De oudere alleenstaande moet, vanwege de veranderde samenleving, veel meer *zelf actief* haar eigen leven vorm en inhoud geven. Het ‘Ik- tijdperk’ stelt andere eisen om de levenstaken aan te gaan voor een alleenstaande dan pakweg 60 jaar geleden (Giddens, 1991| Dekker, 2013). Vanuit welk psychologisch perspectief deze levenstaak bezien en aangegaan kan worden is individueel verschillend. Over dit perspectief, vertrekkend vanuit psychologische theorieën gaat het in de volgende paragrafen. Vervolgens wordt besproken wat in psychologisch opzicht kenmerkende punten zijn in de levenslooppfasen van de oudere alleenstaande.

2.7 Levenslooppсихologie

Van oudsher staat in de ontwikkelingspsychologie de ontwikkeling van het kind van kind naar volwassene centraal. Hierbij gaat het erom te zien welke wetmatigheden spelen een rol in de individuele ontwikkeling van kinderen en adolescenten. De levensloop van de mens wordt echter niet alleen door interne ontwikkelingsprocessen bepaald. Ontwikkeling ten gevolge van sociale, culturele en historische feiten spelen eveneens mee in de ontwikkeling en groei van de mens gedurende zijn hele leven. In die zin is er dan ook een ‘*open einde*’ Breeuwsma & Loth, 1994, p. 16). Rögels geeft hierin aan: “*Levenslooppсихologie richt zich op ontwikkelingen in de tijd, waarbij naast interne factoren vanuit de ontwikkelingspsychologie, factoren van buiten af mede de individuele ontwikkeling bepalen*” (Rögels, 2011, p. 17, 18). In de levenslooppсихologie zijn volgens Rögels drie invloeden van belang voor de *vorming* van de persoon: **1): normatieve leeftijdsgebonden invloeden** (de biologische en omgevingsinvloeden die leeftijdgebonden zijn), **2): normatief historisch gebonden invloeden** (koppeling van de biologische en omgevingsinvloeden aan de maatschappelijke situatie in de *historische* tijd), en **3): niet-normatieve invloeden** vanuit biologische en omgevingsfactoren; ze kunnen het persoonlijke leven sterk kleuren en medebepalen (scheiding, ziekte of een overlijden (Rögels, 2011, p. 30, 31).

2.7.1 Leeftijd en tijd

Leeftijd is een belangrijk gegeven in de levenslooppсихologie, waarbij er onderscheid is in de *chronologische- of kalenderleeftijd* (feitelijke leeftijd), de *biologische leeftijd* (de fysieke ontwikkelings- en rijpingsprocessen), de *psychische leeftijd* (ervarings- en belevingstijd in verleden, heden en toekomst), en *sociale leeftijd* (leeftijdgebonden verwachtingen over gedrag van zichzelf en anderen), (Rögels, 2011, p. 34).

Maatschappelijke veranderingen spelen bij de *sociale leeftijd* een grote en niet te regisseren rol. De ‘*eigen identiteit*’ vormt zich in de eigen geschiedenis (Erikson, 1963). Deze geschiedenis kan middels een *tijdbalk* of *levenslijn* in de eigen levensloop inzichtelijk worden gemaakt, waardoor deze begrepen kan worden in sociaal-historisch perspectief. Door middel van ‘*reminiscentie*’, ofwel *herinneringen* ophalen, kan het eigen levensverhaal (opnieuw), of meer duidelijk geconstrueerd of opnieuw geconstrueerd worden door vertellen en (her)vertellen aan de hand van de tijdbalk (van Beek, 2014| Verboom, 2013).

De levensloop van de mens speelt zich ook af in de *tijd*, waarin de biologische, psychologische, culturele en sociale gebeurtenissen zich voordoen in de *historische tijd*, en mede de individuele (en soms de collectieve) levensloop van de mens mede bepalen. De *tijdsbeleving* kan hierin een andere inhoud krijgen als gevolg van het verstrijken der jaren, daar in vroegere jaren vaak meer indrukwekkende gebeurtenissen plaatsvonden dan in later jaren (Rögels, 2011, p. 30, 31, 35- 36).

→ Voor de *oudere alleenstaande* betekent dit dat haar leven beschouwd moet worden ‘*in de (historische) tijd*’ waarin veel gebeurtenissen gepasseerd zijn die de levenspositie in het heden een gezicht geven.

2.8 Theoretische visies op de levensloop en levensfasen

De levensloop wordt *in fasen* ingedeeld, al naar gelang de theoretische visie op de ontwikkeling van de mens. In vroeger tijden werd de levensloop vaak schematisch afgebeeld door middel van een trap. Bij iedere trap moet de persoon als het ware een drempel over om de verantwoordelijkheden en taken passend bij de volgende trap aan

te gaan; de trap gaat, beginnend bij de geboorte in een opwaartse lijn omhoog tot de top, en dan in neerwaartse lijn naar beneden naar de dood (Breeuwsma, 2004, p. 30). Op het hoogtepunt is er de dwarse trede waarop de volwassen mens staat in zijn optimale zijn. De transities van kind naar volwassene en volwassene naar oudere worden in de *drempelovergangen* aangegeven (Kuipers, 2009, p. 98, 99).

De levensloop kan vanuit diverse psychologische theorieën beschreven worden, maar altijd met oog voor de invloed van sociaal-maatschappelijke- en cultuurhistorische invloeden op de individuele ontwikkeling.

Rögels beschrijft in *'Levensloopspsychologie'* drie stadia in de levensloop voor de biologisch volgroeide mens en vijf leeftijdsgroepen: **1):** de jongvolwassenheid, (20-40 jaar), **2):** de volwassenheid, (40-60 jaar) en **3):** de late volwassenheid, met de 'jonge oudere' (60-80 jaar), de 'oudere oudere' (80-100 jaar) en de eeuwelingen (>100 jaar), (Rögels, 2011, p. 37).

→ De betekenis voor de oudere alleenstaande ligt het accent op de fase van volwassenheid en fases daarna.

Breeuwsma & Loth geven in *'De constructie van de levensloop'* (1994) een indeling in negen fases, van prenatale periode tot de dood. Naast de klassieke kinderlijke ontwikkelingspsychologie is er volgens Breeuwsma ook een *actieve bijdrage van de persoon zelf* met betrekking tot zijn levensloop, waarmee de mens zijn levensloop *construeert* aan de hand van zowel 'positieve' als 'negatieve' factoren c.q. gebeurtenissen in het persoonlijke leven. De levensloop is dan ook niet een volledig vastgelegd proces, maar het resultaat van een *actieve constructie* van de persoon zélf waarbij het eigen wereldbeeld van de persoon een belangrijke rol speelt in de constructie (www.gerritbreeuwsma.nl).

→ Voor de oudere alleenstaande zijn bij hem de laatste drie fasen belangrijk, te weten de Volwassenheid: p.259, de Ouderdom: p. 285, en de Dood als virtuele fase, p. 313. Dat er een 'open einde' is aan de ontwikkeling biedt veel perspectief.

Erikson noemt *acht fasen (crises)* in de levensloopontwikkeling die hij beschrijft vanuit zowel *intrapsychisch* - als vanuit *maatschappelijk niveau* met oog voor de *maatschappelijke invloeden* die de *fase overgangen* mede beïnvloeden. Het is een rijpingsproces om vanuit de ene naar de andere fase over te gaan en de *ontwikkelings-taken*, die bij de betreffende fase horen, te vervullen. Fases volgen elkaar op en beïnvloeden elkaar. Een soort 'reparatie' van de vorige fase is hierin mogelijk. Elke fase bestaat uit *twee tegenpolen* uitmondend in een 'Deugd' of 'Vitale sterkte' als de ontwikkelingstaak goed is verlopen (Kuipers, 2009, p.77-85| Erikson, 1963, p. 238-263). De fasen zijn:

Fase	Leeftijd	Ontwikkelingstaak	Deugd
Zuigelingen: 1	Geboorte tot 18 maanden	Fundamenteel vertrouwen versus wantrouwen	Hoop
Peuterleeftijd: 2	18 maanden tot 3 jaar	Loslaten en vasthouden	Wil
Kleuterleeftijd: 3	3-5 jaar	Initiatief versus schuld	Doelgerichtheid
Basisschoolleeftijd: 4	6-12 jaar	Vlijt versus minderwaardigheid	Competentie
Adolescentie: 5	12-18 jaar	Identiteit versus rolverwarring	Trouw
Vroege volwassenheid: 6	18-35 jaar	Intimiteit versus isolatie	Liefde
Midden volwassenheid: 7	35-55/65 jaar	Generativiteit versus stagnatie	Zorg
Late volwassenheid: 8	55/65 tot de dood	Integriteit versus wanhoop	Wijsheid

Identiteit en het begrip *moratorium* zijn belangrijke begrippen bij Erikson. Identiteitsvorming is nooit af daar de mens zijn hele leven in ontwikkeling blijft. Soms lukt doorgroei naar een volgende fase niet en kan er sprake zijn van een *moratorium*: een tijd van vrij experimenteren en zich onttrekken aan verantwoordelijkheden (Hegger, 2013). Marcia benoemde het tegenovergestelde in het artikel *'Ego Identity and Personality Disorder'*: het begrip 'foreclosure': het *te vroeg* aan moeten gaan van verantwoordelijkheden en oppakken van ontwikkelingstaken, waar de *adolescent* eigenlijk nog niet rijp voor is (Reader Algemene vakken, CHE, 2012/2013, p. 215). Hierdoor wordt de identiteit *te vroeg* vastgelegd wat in latere levensjaren het aangaan van de ontwikkelingstaken zowel op positieve als negatieve wijze kan beïnvloeden (Hegger, 2013| Westerhof & Bohlmeijer, 2010).

→ Voor de oudere alleenstaande kan de theorie van Erikson van belang zijn daar het besef van de eigen *identiteit, moratorium* en *foreclosure* aandachtspunten kunnen zijn in het hulpverleningsproces, waarbij het kan gaan om thema's als: hoe ervaart en beleeft de alleenstaande *haar identiteit* als de levensloop anders gaat dan misschien verwacht, of als er mogelijk sprake is van 'foreclosure' vanwege vroeg afgesproken en vastgelegde zorg voor ouders bijvoorbeeld. De theorie van Breeuwsma biedt perspectief in het actieve bijdrage leveren aan eigen levensconstructie en het 'open einde'.

2.9 Vergelijking levensfasen oudere alleenstaanden en gehuwde leeftijdsgenoten

Voor een deel is de levensloop identiek verlopen met leeftijdsgenoten. De kentering ligt zoals gezegd gemiddeld zo na het 40^e levensjaar (2.6.2). De afgesloten weg komt dichterbij, waarmee de toekomstvraag hoe het leven voor zichzelf zinvolle invulling te geven actueler wordt. Hoe zal het leven er straks uit gaan zien? Het idee: trouwen, moederschap, grootouderschap en daarmee kleinkinderen krijgen verdwijnt steeds meer uit beeld.

Daarvoor in de plaats moet een toekomst ingevuld worden waarin dat ‘*gedroomde beeld*’ plaats moet gaan maken voor een eigen invulling. Een andere zelfgekozen invulling (2.6.1). Daartoe is het belangrijk te weten of het een *bewuste of niet-bewuste keuze* was alleen te blijven (2.2). Alhoewel de kans op het vinden van een partner open blijft, is de optie om zelf nog kinderen krijgen een afgesloten weg aan het worden. Hierin zal de scheiding het meest gevoeld worden tussen zichzelf en leeftijdgenoten die wél kinderen kregen. De weg in de levensloop verloopt *niet meer parallel* met zussen, vriendinnen (2.6.2| 2.9), niet zozeer in ‘fysieke’ maar meer in psychologisch-emotionele zin.

Voor *gehuwde leeftijdsgenoten* met kinderen zal het gezin met de kinderen en alles wat zich hierbij voordoet, een groot deel van aandacht en toekomst bepalen. Dit kan soms een wat meer *naar binnen* gerichte blik geven.

Voor de *alleenstaande* is de naar binnen gerichte blik beperkt: één persoon, zichzelf. Dat betekent dat zij zich meer bewust *naar buiten* gericht moet opstellen om contacten te zoeken en aan te gaan (le Blanc, 2014). Voor zussen of vriendinnen met wie ze goed contact had kan ze tweede plek worden, of erger: tijdelijk minder belangrijk. Het gezin, partner, schoonouders van gehuwden kunnen zoveel zorg en aandacht vragen dat er even minder ruimte is voor een ander. Het kan maken dat de alleenstaande zich daarin niet meer gezien of gehoord voelt; zich wat overbodig voelt misschien, wat ervaren kan worden als verlies (Franssen, 1992, p. 170). Het tegengestelde kan er echter ook zijn: de relatie kan zich verdiepen als beiden elkaars positie kunnen waarderen en respecteren.

Voor de *gehuwde* ligt de toekomst min of meer vast; het gezin gaat nooit meer weg tot het einde; dat blijft eerste prioriteit. Voor de *alleenstaande* betekent het te ‘moeten’ blijven werken om in eigen levensonderhoud te kunnen voorzien; in ieder geval tot haar pensioen. Twee uitersten waarbij iedere kant een eigen dynamiek heeft.

De *oudere gehuwde vrouw* heeft een partner, (uit huis gaande) kinderen, schoonkinderen, klein- en wellicht achterkleinkinderen, is daarmee grootouder, en blijft bij hen betrokken tot de ouderdom. Als de zorgbehoefte van de partner verandert, zal ze meer betrokken raken op de eigen partner of omgekeerd, waarbij één van beiden eerder zal overlijden en de ander verweduwd achter blijft tot het einde, hetzij in eigen huis (met thuis- of mantelzorg), hetzij in een zorgomgeving. Kortom: het leven ‘leven’ volgens ‘standaardpatronen’.

→ Voor de *oudere alleenstaande* geldt vanaf ongeveer 40 jaar een andere route: ze zal moeten doorwerken tot haar 65^e of langer, of als dit niet (meer) kan tijd doorbrengen op eigen wijze. Na de pensioenleeftijd zal ze een voor haar goede tijdsinvulling moeten vinden, waarin ze voldoende sociale contacten zal hebben aan te gaan en onderhouden. Ze zal gericht over de toekomst na moeten denken: wie zorgt als zij oud is? Als zij hulp nodig heeft? Deze *toekomst* kan zorg en onzekerheid met zich meebrengen. Enerzijds kan het dat ze met open, nieuwsgierige instelling de toekomst aangaat en zich daarin bewust haar plek verwerft. Anderzijds: nieuwe mogelijkheden kunnen ook weer nieuwe eigenschappen doen ontstaan (Franssen, 1992). Ze zal dit wel zelf moeten doen waarbij dit ‘nieuwsgierig zijn’ eigenlijk al in haarzelf aanwezig zal moeten zijn. Franssen noemt hier ook het begrip ‘*support*’, rustend op vier *steunpijlers*: *emotional, appraisal, informational en instrumental support*, waarbij al deze gebieden van ondersteuning door een en dezelfde persoon vervuld zouden kunnen worden (Franssen, 1992, p. 152, 153). Zij noemt dat het goed kan zijn ook toekomstgericht, deze vorm van ‘support’ tijdig te onderzoeken en te regelen.

Als ‘beide partijen’ ouder geworden zijn kunnen de levens zich weer meer samenvoegen, en kan er meer tijd voor elkaar zijn, tenzij de gehuwde tijd vult met haar partner of grootoudertaken.

Vanuit de *levensloopspsychologie* is het belangrijk te zien hoe de alleenstaande deze fases doorgaat. Veel van de theorieën zijn gebaseerd op het standaard levenslooppatroon: in de vroege volwassenheid zoekt men een partner en wordt stichten van een gezin het doel (Rögels, 2011, p. 74-115| Breeuwsma, 1994, p. 278).

→ De belangrijkste levensfasen van de alleenstaande betreffen hierin de volwassenheid en het ouder worden. Qua leeftijd valt ze in dezelfde categorie als gehuwden; haar levensloop loopt echter niet gelijk op.

Le Blanc noemt de term ‘*solitude*’ als fysiek feit voor alleenstaanden (le Blanc, 2014, p. 10); deze benaming zou hier wellicht een passend, erkennend woord voor de alleenstaande vrouw kunnen zijn. Ondanks de veranderde maatschappij wordt de ‘positie’ c. q. identiteit van alleenstaanden vaak nog afgemeten aan het niet hebben van een partner en kinderen. Dit kan het alleenstaand zijn verengen tot ‘het niet hebben van’. Voor het zelfbeeld van alleenstaande vrouwen kan de benaming ‘solitude’ misschien juist haar unieke positie als vrouw omschrijven. Le Blanc bedoelt met deze term. “*Een vrouw die alleen woont en leeft, maar daarnaast geenszins van relaties, contacten, vrienden verstoten is*” (le Blanc, 2014, p. 18). De blik op ‘geen man, geen kinderen’, kan een vrouw versmallen tot ‘de boot gemist hebben’, ‘het niet gekozen zijn’ (Trimbos, 1967/2008, p. 161). Een sterke man-afhankelijk gerelateerde positie in feite. Wat ze echter wél in huis en aan mogelijkheden in zich heeft lijkt daardoor minder belangrijk. De alleenstaande is echter meer dan het ‘niet hebben van’.

→ Belangrijk hierbij is te kijken naar de *ontwikkelingstheorie van Erikson* in de 6e, 7e en 8e levensfase (www.mensensamenleving.nl). Fase 6 omschrijft de tegenpolen *intimiteit versus isolement*. Als Deugd wordt *Liefde* genoemd. Als zij dit niet of ten dele kan verwerven door de levenssituatie kan dit stagnerende gevolgen hebben in

persoonlijke groei en eenzaamheid en afzondering bewerken (www.psychologiemagazine.nl). Fase 6 is een fase waarin *ontwikkelingstaken* net zoals die van fase 7 en 8 evengoed aangegaan moeten worden. Of daarop volgend ‘*reparatie-mogelijkheden*’ zich voordoen hangt af van de persoonlijke instelling en (leef) omstandigheden van de alleenstaande (2.8).

2.9.1 Zienswijze Trimbos

Interessant in dit verband is te luisteren naar de visie van de bekende psychiater Trimbos (naar wie het huidige Trimbos Instituut is genoemd), (www.trimbosinstituut.nl), die in de zestiger jaren van de vorige eeuw zijn visie op de oudere ongehuwde weergaf. Trimbos geeft in zijn boek ‘*Gehuwd en Ongehuwd*’ (1967/2008) aan dat men niet lichtvaardig moet denken over (oudere) ongehuwde vrouwen. Zijn uitgangspunt voor dit onderwerp is ‘*ons menselijk bestaan als medemens*’. Het *ontberen* van een partner waardoor het ‘medemenselijke bestaan’ in strikt relationele zin een-op-een niet mogelijk wordt gemaakt, kan maken dat het bestaan als niet zinvol wordt ervaren, *zeker toekomstgericht niet*. De in zijn tijd *traditionele maatschappelijke blik* op ‘de ongehuwde vrouw’ (overgeschoten zijn, oude vrijster, bedreigend voor gehuwde vrouwen) kon maken dat het leven als moeilijk leefbaar werd ervaren. Trimbos gaf aan, dat vanwege de grote plek die *menselijke verbondenheid* kreeg in het *gezin*, de samenleving daarmee (oudere) ongehuwden geen plek gaf (Trimbos, 1967/2008, p. 159, 161, 163). Hiermee gaf hij het verschil met ‘de maatschappelijke standaard’ aan. Dit wordt hierna volgend ook besproken.

2.10 Dat wat er niet is: verlieservaringen

De levensloopsociologie geeft aan dat de persoonlijke ontwikkeling tragsgewijs gaat. Enkele trappen heeft de alleenstaande niet kunnen of hoeven nemen. Er is geen partner-, moeder- en grootouderschap. De vraag kan rijzen: ‘wie ben ik’ als de ‘gedroomde toekomst’ wegvalt én de eigen identiteit hierin toch wel gedacht en ervaren was. Dit kan een ‘*identiteitscrisis*’ doen ontstaan, anders dan genoemd bij Erikson in de adolescentietijd, maar nu gerelateerd aan de leeftijdsfase. Belangrijk is dat de identiteit die in de pubertijd verworven was, stevig genoeg zal blijken te zijn om deze ‘*tweede crisis*’ goed te kunnen doorstaan om de levensloop verder vorm te geven, weliswaar anders dan gedacht, maar wel met eigen mogelijkheden en nieuwe uitdagingen. Vanuit de 6^e *levensfase bij Erikson* kunnen bepaalde ontwikkelingstaken zoals eerder genoemd gedeeltelijk niet aangegaan worden; het accent zal meer liggen op het doorlopen van arbeid en sociale contacten, om hierin de Deugd *Liefde* te verwerven (2.8). Dit kan als wat ‘mager’ gevoeld en ervaren worden. Daarbij: werken lukt niet altijd (meer) en kan verzwarend zijn (2.4.2). Persoonlijke beleving en ervaring, mede ingegeven door nog bestaande maatschappelijke beelden van de alleenstaande en de *eigen perceptie* vanuit de standaard levensloop ten aanzien van het eigen leven (2.6), moet in deze fase verwerkt en doorgewerkt worden om tot *een eigen zelfstandig denkend en voelend persoon* te komen die een nieuwe weg vindt met betrekking tot de ‘niet-gedroomde’ toekomst.

Het betekent onder andere dat een heleboel *drempelpassages*, en daarmee verbonden ‘*rites des passages*’ niet meegemaakt zullen worden, iets wat getrouwde leeftijdsgenoten wellicht wel meemaken. De tijd van verkering krijgen tot grootouderschap en alle belangrijke gebeurtenissen daarin, al deze belangrijke drempels gaan vaak of meestal gepaard met bijbehorende rites des passages (2.6.2). Zij dienen als markeringspunten.

→ De *drempelovergangen* die de alleenstaande mee zal maken zijn wellicht van een andere orde: 50 jaar worden bijvoorbeeld, veranderen van baan, verhuizing, een eigen (koop)huis betrekken, bereiken pensioengerechtigde leeftijd, (oud)tante worden, eventueel *vernoemd* worden, na het sterven van beide ouders nieuwe positie moeten hervinden. Voor deze *drempelovergangen* zal ze voor zichzelf *rituelen* moeten of kunnen ontwikkelen zo ze dit wil, al dan niet samen met mensen uit haar familie en sociale netwerk. Voorbeeld hiervan is de maandelijkse zondag met broers en zussen bij haar thuis te organiseren om samen te zijn (uit alleenstaandeninterview, J3, 2014, r. 42-52).

2.10.1 Gebieden van verlieservaringen

Op diverse levensgebieden kunnen verliezen spelen die verschillen gevoeld en ervaren kunnen worden, zoals: - *Kinderloosheid*, daarmee *verlies van moederschap*: dit kan diep ingrijpen in het leven van de alleenstaande. Voor sommige vrouwen kan het kinderloos zijn ingrijpender en schrijnender voelen dan het geen partner hebben (Woudenberg, 2009, p. 20). Confrontaties hierin met leeftijdsgenoten of jongere vrouwen kan van binnen pijnlijk voelen, wat in een repeterend proces gevoeld en beleefd kan worden om er een weg in te vinden (Bart & van Dalen, 1994, p. 84| Woudenberg, 2009, p. 108). Kinderloosheid als verlies van eigen biologisch nageslacht kan als een falend en tekort iets ervaren worden. Iets wat ook nooit stopt. In de loop der jaren kan dit gemis terugkerend gevoeld worden, de confrontatie met dat wat er niet is. Het géén eigen nageslacht hebben, ‘na mij stopt het’, kan dan zwaar wegen. Verlies van moederschap c.q. kinderloosheid, kan hiermee diep ingrijpen in het *existentiële* bestaan. Het kan als verlies ervaren worden dat het eigen lichaam niet heeft kunnen doen waar het biologisch gezien, de mogelijkheden voor heeft; doorwerkend kan dit een negatieve lichaamsbeleving bewerken, en soms zichtbaar worden in onvoldoende zelfzorg (Trimbos, 1967/2008, p. 166).

- *Verlies van relaties* zoals in de vorige paragraaf geschetst. Verlies van belangrijk te zijn voor de (belangrijke) ander die wel een partner gevonden heeft die dán voor de persoon de belangrijkste is. Iemand kan zich (al dan niet tijdelijk) even op de tweede plaats gezet voelen (Franssen, 1992, p. 200). Gevaar kán bestaan dat er een

aanklagende houding, verbittering, verwijt naar God toe ontstaat, met vragen rondom het ongehuwd zijn (Trimbos, 1967/2008, p. 166).

- Verlies intieme (gespreks) partner: het belangrijkste voor één persoon te zijn, te kunnen delen met de ander, en het vermogen zorg en liefde aan één bepaald persoon te geven, het beminnen en bemind worden en het gemis hiervan ervaren, en zeker ook op latere leeftijd (Trimbos, 1967/2008| Woudenberg, 2009, p. 128).

- Verlies van zorgeloosheid: het tot de pensioengerechtigde leeftijd 'moeten' werken om in eigen onderhoud te voorzien kan zwaar wegen en zorg geven (Franssen, 1992, p. 124). Leven met een partner en daarmee 'verzekerd zijn' van inkomen voor zichzelf kan het leven aangenamer maken. Feit van 'oudere werknemer zijn' kan initiatieven om tijd aan iets anders te besteden of een andere baan te zoeken in de weg staan. De 'driedubbele' belasting (2.4.2) kan hiermee verlies van vrije tijd betekenen. Verlies van werk of niet meer kunnen werken als gevolg van beperkingen kan ingrijpend zijn (Franssen, 1992, p. 119-124| Geerts, 1998, p. 31). Te moeten leven van een uitkering en niet meer deel kunnen nemen aan het arbeidsproces kan strijd geven om dit verlies te aanvaarden en er een weg in te vinden, daar werk een *heel zinvolle* levensinvulling kan betekenen.

- Gezondheid: verlies kan zich hierin aandienen wanneer 'ouderdomsklachten' aan de orde gaan komen; het hoeft natuurlijk niet, maar veel ouderen gaan wel klachten krijgen (Franssen, 1992, p. 128| Geerts, 1998, p. 105-116| Rögels, 2011, p. 177). Zorg rondom *geheugenverlies* is een actueel punt, daar de alleenstaande hierin kwetsbaar is; ze moet haar eigen leven op orde kunnen houden.

- Rouw: kinderloosheid, het 'onvervulde verlangen van gehuwd te zullen raken' kan met verlieswoorden als 'rouw' gevoeld worden. Of 'rouw' het goede woord in dit verband is, daarover kan men verschillen, daar rouw van oudsher vooral het woord is voor de periode na het sterven van een dichtbij persoon. Het woord geeft in elk geval aan dat er voor de persoon *zelf diep verlies* geleden wordt, waarin een nieuwe weg gevonden moet worden.

In 'Over troosten en verdriet' spreekt emeritus hoogleraar klinische orthopedagogiek Wim ter Horst over de 'doolhof'; het betreden van een land waar men nog nooit geweest is, waarin men ronddoolt, maar waarin wel een weg gevonden moet worden (ter Horst, 2007, p. 76). Het ongehuwd en kinderloos gebleven zijn kan voor de alleenstaande als 'rouw' en (tijdelijk) ook als een *doolhof* ervaren worden, waar wel een weg in moet worden gezocht zegt de Jong in 'Ontworteld...Rouwverwerking bij ongehuwden' (2012, p. 29-33).

Rouw kan ook met het woord 'rauw' aangeduid worden, waarmee een als 'rauw' voelende-, innerlijke pijn benoemd wordt die het innerlijke gevoel van de alleenstaande op dit gebied weergeeft. Vanwege het terugkerende effect (het verdriet gaat nooit weg, het steekt onverwacht de kop weer op in onverwachte situaties) kan dit woord heel goed zijn voor de innerlijk gevoelde eigen levenssituatie (interview Jorritsma, 2014, r. 11-14).

2.11 Dat wat er wél is: de kansen en mogelijkheden

Naast verliespunten is het passend ook oog te hebben voor de *kansen en mogelijkheden* die er zijn. Alleenstaanden van nu leven in een tijd met veel meer ruimte voor hen zoals in de vorige paragrafen aan de orde kwam. Dat kan bevorderend werken in de mogelijkheden, ruimte en vrijheid op eigen wijze het leven vorm en inhoud te geven. Zoals het vroeger in de jaren 50 was, is het niet meer. Om te leven in de *keuzemaatschappij* (2.3.1| 2.6) met eigen *keuzemogelijkheid* en *noodzaak van reflectie* op eigen handelen, kan voor de één verrijkend zijn, terwijl het voor de ander daarmee veel ingewikkelder is geworden.

→ Oudere alleenstaanden van nu zijn geboren in de tijd waarin de *standaard levensloop* nog gold (2.6); de '50-plussers' van nu en ouder zijn daar grotendeels nog mee opgevoed, en hebben dat denken vaak nog in zich. De 'jongere oudere alleenstaanden' die eraan komen maken al veel meer deel uit van de *keuzemaatschappij*, en zullen wellicht makkelijker tot eigen keuzes kunnen en durven komen, en dit meer als vanzelfsprekend ervaren.

Franssen benoemt *vrijheid* als positieve waarde van het ongehuwd zijn (1992, p. 110). Ze geeft aan dat met name ongehuwden vaak zeer goed in staat zijn hun eigen leven op een bevredigende manier vorm te geven. Dit wordt nogal eens vergeten in onze samenleving, waarin nog steeds het hoofddaccent ligt op samen zijn en samen oud worden (Franssen, 1992, p. 103| Damsma, 1999, p. 154). Er worden *voordelen* genoemd die aan het alleenstaand zijn kunnen zitten al worden hier ook kanttekeningen bij geplaatst, en wordt het 'voordeel' een gegeven waar een 'nadeel' aan kan zitten (Franssen, 1992, p. 113| Woudenberg, 2009, p. 12| le Blanc, 2014, p. 76-81). Een ander punt is dat alleenstaand zijn soms *jaloerie* kan opwekken bij anderen (Franssen, 1992, p. 112), of worden alleenstaanden als *bedreigend* ervaren door getrouwde vrouwen (Trimbos, 1967/2008, p. 62).

2.12 De oudere alleenstaande in gezin van herkomst

Het feit dat een vrouw ongehuwd en kinderloos bleef, waarmee eigen ouders geen grootouders en broers en zussen geen ooms en tantes worden, kan ingrijpend zijn zowel voor de alleenstaande zelf als voor familieleden.

Bezorgdheid bij ouders over de toekomst van hun dochter plus het feit dat ouders zelf vaak al op leeftijd zijn, en hier ook een weg in hebben moeten vinden kan meespelen. Het kan voor alle betrokkenen als ongemakkelijk en pijnlijk worden ervaren, en daarmee tot onderwerp worden wat al dan niet gemeden wordt in contacten (Bart & van Dalen, 1994, p. 47). Het kan echter ook verbindend uitwerken, dat men meer op elkaar betrokken raakt, waarbij de alleenstaande soms een bepaalde (spil)functie in het gezin of familie kan innemen (voorbeeld uit

alleenstaandeninterview, J3, 2014, r. 42). Bijkomend speelt dat de alleenstaande wegens haar leeftijd in de 'sandwichgeneratie' zit (tenzij ze op leeftijd raakt), wat nogal eens betrokkenheid op mensen 'voor' en 'achter' haar kan betekenen, en waarbij zij soms een *mantelzorgpositie* inneemt (Franssen, p.121| Rögels, p. 160-166).

De andere kant kan zijn dat de alleenstaande 'geclaimd' kan worden door ouders om voor hen te zorgen als zij ouder worden. Soms kan ze door anderen geacht worden voor ouders of anderen te zorgen omdat zij 'thuis geen gezin heeft waar ze voor moet zorgen'. Dit kan reden zijn de eigen levenspositie goed te onderzoeken op eigen grenzen en belastbaarheid' (van de Pol-Drent, 2013, p. 108). Ze kan zich ook zélf verplicht voelen deze 'mantelzorgpositie' in te nemen, zeker als ze enig kind, of enige dochter is. Als de alleenstaande deze zorg op zich heeft genomen, (dit soms al vanaf jongs af aan gewend is) naast haar eigen werk, huishouden en andere verplichtingen, kan dit een zware belasting worden (2.4.2). Het eerder genoemde begrip '*foreclosure*' (2.8) kan hierin mogelijk zichtbaar worden. Het kan echter ook zo uitwerken dat de zorg met inzet en vanuit bewuste keuze met plezier gedaan wordt, waarmee deze tijd tot een mooie tijd kan worden om betrokken bij ouders te zijn in hun (laatste) levensfase, al dan niet samen met andere familieleden.

2.13 Narratieve psychologie en levensverhalen

In het kader van de *levensloopsociologie en -psychologie* past de *narratieve psychologie* als nieuwe post-moderne stroming, deel uitmakend van een bredere stroming in de menswetenschappen. Westerhof & Bohlmeijer verwoorden het in '*Psychologie van de levenskunst*' (2010, p. 195, 196) als volgt:

De narratieve psychologie bestudeert de wijze waarop mensen door middel van verhalen over zichzelf en hun eigen leven hun eigen identiteit en werkelijkheid construeren, structureren en daardoor ordening, zin en betekenis aan hun leven geven. Dit kunnen autobiografische verhalen zijn, maar ook alledaagse verhalen met een 'eigen plot'.

Vanuit een 'niet-weten, niet verklaren' hoort de luisteraar het verhaal, en zoekt in een dialogische houding met de verteller naar de betekenis van het levensverhaal. Daar het *perspectief* op het eigen leven verandert met het verstrijken van de tijd, veranderen de levensverhalen (Kuipers, 2009, p. 200). Door middel van *deconstruerende* vragen van de luisteraar kan het verhaal 'herschreven worden' (Verboom, 2013).

Belangrijk te weten is dat *taal* hierbij een belangrijk instrument is om het verhaal te herschrijven c.q. te herdefiniëren (Savenije, van Lawick & Reijmers (2008, p. 206, 207).

→ De betekenis voor oudere alleenstaanden ligt in het feit dat door het vertellen van het levensverhaal aan de hand van het *tijdpad* of *levenslijn*, door *reminiscentie* (2.7.1) inzicht en zelfkennis verkregen kan worden in de eigen geschiedenis.

2.14 Samenvatting

Dit hoofdstuk geeft, na een beeldschetsing van de onderzoeksdoelgroep, inzicht in *de positie* van ongehuwde- en gehuwde vrouwen en *het gezinspatroon* vanaf de moderne, tot de postmoderne tijd. Hiermee werd een belangrijke basis besproken om de positie van alleenstaanden te kunnen onderzoeken in relatie tot het onderzoeksthema (zie ook kopje Aanleiding, Hoofdstuk 1).

Vervolgens werd inzicht gegeven in de *leefwereld van alleenstaanden*, wat daarna uitgewerkt werd in historisch-sociologisch en levenslooppyschologisch perspectief. Levensposities op diverse levensterreinen, eenzaamheid, verhouding overeenkomst en verschil tussen gehuwd-ongehuwd zijn en verlieservaringen stonden hierbij centraal. Een aparte paragraaf werd hierbij gewijd aan de zienswijze van Trimbos, getekend door de jaren 60 van de vorige eeuw.

Het hoofdstuk werd afgesloten met een korte uiteenzetting over de *kansen, mogelijkheden* die de alleenstaande heeft, en positie in *gezin van herkomst* van de alleenstaande, waarna tot slot enkele regels gewijd werden aan de narratieve psychologie met waardevolle aspecten in zich die helpend kunnen zijn de levensloop van de alleenstaande in het vertellen van 'het c.q. haar verhaal' te begrijpen.

HOOFDSTUK 3 TOEKOMSTPERSPECTIEF

Inleiding

In dit hoofdstuk, als vervolg op hoofdstuk twee, komt het vervolg van deelvraag 1 aan de orde, waarin dieper op het toekomstperspectief zal worden ingegaan. Hoe het toekomstperspectief eruit ziet, is afhankelijk van diverse factoren zoals in het vorige hoofdstuk beschreven. Dit hoofdstuk behandelt factoren die als belangrijk geacht worden betreffend het toekomstperspectief en borduurt voort op reeds genoemde aandachtspunten uit H.2, hoe hier praktisch vorm aan gegeven kan worden en wat helpende factoren kunnen zijn. Voor de leesbaarheid wordt de volgorde aangehouden van Wonen, Werken, Vrije tijd c.q. Ontspannen zoals in het voorgaande hoofdstuk (2.4). Daarnaast wordt aandacht besteed aan rouw, verlieservaringen, positie in gezin van herkomst en zin- en betekenisgeving, waarmee het sociologisch en psychologisch levensloop-perspectief hierin bij elkaar komt.

3.1 Denken over het toekomstperspectief

In het voorgaande hoofdstuk werd een wat ‘kunstmatige’ scheiding aangebracht door de positie van de oudere alleenstaande vanuit een sociologische en psychologische invalshoek te benaderen. In de praktijk is het natuurlijk niet zo kunstmatig te scheiden. Want, zoals Westerhof & Bohlmeijer aangeven “...is de levensloopontwikkeling geen puur individuele aangelegenheid, maar vindt dit altijd in een sociaal-culturele context plaats, op micro-, meso- en macroniveau” (Westerhof & Bohlmeijer, 2010, p. 14).

Voor het denken over het toekomstperspectief komen deze ‘twee levenslopen’ dan ook samen in het leven. Belangrijk hierbij is dat de individuele ontwikkeling niet alleen door de sociaal-culturele factoren wordt bepaald, maar dat de persoon er ook *zelf mede* vorm aan geeft. Hoe het toekomstperspectief handen en voeten wordt gegeven in de eigen levensloop, vraagt dan ook een goede afstemming met sociale relaties, formele organisatorische netwerken en de maatschappij als geheel (Westerhof & Bohlmeijer, 2010).

→ Voor de alleenstaande geldt dat er *keuzes* gemaakt moeten worden, waarin alle wegen niet tegelijk bewandeld kunnen worden. Iedere vrouw gaat hierbij dan ook op eigen wijze om met verleden, heden en toekomst (Franssen, 1992, p. 20).

Het *toekomstperspectief* kan verwarring geven ten aanzien van eigen rol en rolverwachtingen als ongehuwde vrouw (2.5| 2.6.2). Ondanks vele veranderingen in de maatschappij in het denken over relaties nog steeds berekend op ‘samenzijn’ (Franssen, 1992, p. 111| Damsma, 1999, p. 154). In feite nog erg *standaardlevensloop* gedacht (Geerts, 1998, p. 25). Hoe gaat de oudere alleenstaande hier vorm aan geven richting toekomst, in een samenleving die erg verschilt van pakweg 50 jaar geleden? Om te leven in een maatschappij waarin minder sociale controle en samenhang meer is, en waarin van alleenstaanden gevraagd wordt mee te doen, hun steentje bij te dragen (Dekker, 2013) kan een opgave zijn die positieve en negatieve aspecten in zich heeft.

Leven in een maatschappij die meer eigen keuzes, reflectie op eigen handelen en eigen verantwoordelijk vraagt is een opgave die echt ‘aangegaan’ moet worden. Dat is niet altijd eenvoudig, maar zeker niet onhaalbaar, en kan ook oude denkbeelden doorbreken en uitdagingen, kansen en mogelijkheden naar de toekomst toe genereren. Het vormen van toekomst kan ook een stukje van de *nieuwe weg* gaan betekenen (Franssen, 1992, p. 20).

Belangrijk is: hoe sterker iemand in haar eigen levenspositie staat en deze aanvaardt c.q. accepteert (Franssen, 1992, p. 149) hoe meer de kans bestaat dat de toekomst als haalbaar gezien kan worden, en op eigen wijze vorm gegeven kan worden. Het is mede afhankelijk van persoonlijkheid, intelligentie, persoonlijke copingstrategieën en haar eigen levensloopontwikkeling hoe dit alles aangegaan kan worden (2.8| le Blanc, 2014, p. 144).

3.1.1 Huidig maatschappijbeeld ten aanzien van alleenstaanden

Het beeld van de verindividualiseerde, ‘Ik-gerichte’ maatschappij is zeker waar. Het kan echter ook een lichte vertekening van de werkelijkheid zijn, met name op micro- en mesoniveau. Het overgrote aanbod aan hulpverleningsinstanties, kerken, steunpunten, vrijwilligersorganisaties, mantelzorgers, buddy’s, organisaties voor ouderen, eenzamen en alleenstaanden geeft blijk van grote betrokkenheid en bereidheid van veel Nederlanders zich voor anderen in te zetten. De maatschappelijke acceptatie van alleenstaanden wordt steeds groter. Men moet ook wel. Het aantal alleenstaanden zal fors toenemen (2.1), en in de toekomst zullen steeds meer ouderen een beroep op de zorgvoorzieningen doen. Een voorbeeld van acceptatie zijn de supermarkten die eenpersoonsmaaltijden of klein verpakte consumptie goederen aanbieden, de consumentenmarkt die gericht is op reizen voor alleenstaanden, verenigingen en organisaties aldus Mariëtte Woudenberg in ‘*Het grote single boek*’ (2009, p. 12, 13). Het is bemoedigend te zien dat het ook voor de oudere alleenstaande in dat opzicht gemakkelijker geworden is. Organisaties als CISA (3.2.3), ROSA (uitgeverij van boeken over vrouwen en hun emancipatie) zetten zich in voor integratie en erkenning van de positie van (oudere) alleenstaanden en vrouwen in de samenleving. Zij vestigen bij overheid en burgers de aandacht op deze groep.

Toch blijven er aandachtspunten die meespelen wat betreft het toekomstperspectief; deze worden in paragraaf 3.2 besproken worden in navolging van hoofdstuk twee. Belangrijk in dit verband is te benoemen dat het alleen zijn moeilijke kanten in zich heeft zoals eerder beschreven, maar dat kan evengoed gelden voor gehuwden. In een huwelijk moet er soms of vaak ook hard gewerkt worden om de relatie fris en goed te houden, en zijn er

eveneens, naast heel veel goede momenten, ook momenten van spanning en verdriet. Het is goed om hier ook realistisch in te zijn (Woudenberg, 2009, p. 20, 21| Abbema, 2012, p. 26| Franssen, 1992, p. 113).

3.2 Aandachtsgebieden

Wat betreft het toekomstperspectief zijn op de aandachtsgebieden een aantal belangrijke factoren te noemen die het toekomstperspectief mede bepalen en beïnvloeden zoals in deze paragraaf beschreven wordt.

3.2.1 Aandachtsgebied Wonen (woonsituatie, gezondheid en seksualiteit).

Woonsituatie: de huidige situatie biedt kansen voor de alleenstaande om zelfstandig of in groepsverband te kunnen wonen. Het levensloopbestendig bouwen tegenwoordig werkt hierin mee. Groepswonen of andere vormen van (samen)wonen in gezamenlijke woonprojecten zijn mogelijkheden. In het kader van de participatiemaatschappij is het zeker geen verkeerde keus hier *vroegtijdig* over na te denken. Als neveneffect kan mogelijke betrokkenheid op medebewoners hierdoor makkelijker zijn, en iemand goed doen. Wonen in een veilige buurt, dicht bij winkels en voorzieningen (als dit kan) kan meehelpen het gevoel van veiligheid en saamhorigheid te bewerken. Belangrijk is dat het eigen huis als een *eigen plek* wordt ingericht, passend bij iemand zelf (Franssen, 1992, p. 201-209| le Blanc, 2014, p. 116-121).

Gezondheid: goede zelfzorg in de vorm van gezond eten, voldoende slapen en bewegen, persoonlijke zelfzorg, heeft een positieve uitwerking (Franssen, 1992, p. 165-169; 210). Goed 'voelen', weten dat men er goed uitziet, doet goed aan het eigen zelfbeeld en uitstraling naar buiten. In *'Het seniorenbrein'* zegt neurowetenschapper Andre Aleman: *"Ga niet in een hoekje zitten nadenken over je gezondheidsproblemen, maar wees ondernemend. Het zoveel mogelijk actief blijven geldt zowel lichamelijk, mentaal als sociaal"* (Aleman, 2012, p. 175). Lichaamsbeweging is goed voor het ouder wordende brein. Het is belangrijk hier aandacht aan te geven, met het oog op de toekomst. Zijn devies is: blijf actief! (Aleman, 2012, p. 175)

Seksualiteit: persoonlijk gemis aan intimiteit en verbonden zijn met één en dezelfde partner, een gezin stichten, waarin de deugd *Liefde* kan worden verworven (2.8) is op dit punt niet haalbaar. Er mag ook enige ruimte voor relativisering zijn wat betreft dit punt (3.1.1). Warmte, liefde, zorg en intimiteit zal op een andere passende manier invulling moeten krijgen, zij dat het nooit de exclusieve partnerrelatie vorm kan vervangen. Dat is een gegeven waar de alleenstaande mee zal hebben te leven en er een weg in moet vinden (Abbema, 2012, p. 56, 57). Het kan goed zijn 'hoop' te houden op een relatie als men dat zou willen. Volgens Breeuwsma (1994) heeft de levensloop een 'open einde' (2.8); dat houdt onder meer in dat de situatie in principe *niet statisch* hoeft te blijven. Hier zal de alleenstaande dan wel zélf actie in dienen te ondernemen via bestaande, voor haar passende kanalen.

3.2.2 Aandachtsgebied Werken (positie arbeidsmarkt, onbetaalde arbeid, onderwijs en educatie, inkomen).

Positie arbeidsmarkt: Daarin is het perspectief *niet zo gunstig*. Bij reorganisaties bestaat de kans dat ouderen het eerst ontslag aangezegd krijgen, hoewel het sociaal plan van de organisatie hierin wel voorschriften bevat. Op meso- en macroniveau in de organisatie kunnen er dan dingen gebeuren die de alleenstaande hard treffen op microniveau. Ze vinden van een nieuwe baan na bijvoorbeeld werkloosheid door ontslag is voor ouderen niet makkelijk. De kans op arbeidsongeschikt raken is in bepaalde werkgebieden wellicht aanwezig vanwege steeds hogere en andere eisen die aan het werk en werknemers worden gesteld (Franssen, 1992, p. 121). De *Deugd Liefde, Zorg* kan in deze fase doorgewerkt en verworven worden afhankelijk van de werkomstandigheden (2.8). Op *partnerniveau* is dat minder haalbaar zoals gezegd. Belangrijk is dat zij de kennis en ervaring van jarenlang werken op goede wijze weet in te zetten, en daarmee haar collega's en de organisatie goede dienst kan bewijzen.

Inkomen: Afhankelijk van werk, opleiding en loopbaantraject liggen hier minder gunstige kansen. Heeft iemand haar leven lang gewerkt, dan is naast de AOW-uitkering de pensioenvoorziening meestal goed; dit is afhankelijk van het arbeidsverleden, en de beslissingen van de huidige tijd (2016) waarin getornd wordt aan voorzieningen. Verliep het werktraject anders, dan kan het leven met een uitkering en AOW later er somberder uitzien. Het krap zitten in financiële middelen kan de mogelijkheden voor passende vrije tijdsbesteding beperken, wat creativiteit kan vragen oplossingen te zoeken. Voor de alleenstaande zijn deze perspectieven daarmee *niet altijd* gunstig.

Vrijwilligerswerk: Er zijn zeer veel mogelijkheden op dit gebied; als de alleenstaande wil, kan ze in principe elke dag aan de slag. Het kan op zich heel goed zijn (als dit haalbaar is) zich actief voor anderen op deze wijze in te zetten al is het maar een uurtje per dag bijvoorbeeld. Het kan de eigenwaarde en positief zelfbeeld bevorderen, en de leegte voor de toekomst weghalen (Franssen, 1992, p. 195).

Onderwijs en educatie: Hierin liggen hele mooie kansen voor de toekomst. Alsnog een gewenste studie aangaan een cursus of Hoger Onderwijs voor Volwassenen volgen kan verrijkend zijn. Zelf verworven kennis overdragen dragen aan jongeren, anderstaligen of anderszins hierin kan veel voldoening geven.

3.2.3 Aandachtsgebied Vrije tijd (sociale contacten, activiteiten)

Sociale contacten c.q. sociaal netwerk: De alleenstaande moet zich veel bewegen 'naar buiten' daar aanspraak en gezelligheid toch vaak 'buiten' gezocht moet worden (Bart & van Dalen, 1994, p. 51| Aleman, 2012, p. 176). Vrijwel alle informatiebronnen die aandacht besteden aan toekomstgerichte tijdsinvulling, geven aan dat *sociale*

contacten, het hebben van een *familiaal, sociaal netwerk* bijna van levensbelang is voor een goed toekomstperspectief. Demograaf en emeritus hoogleraar sociologie de Jong Gierveld verrichtte veel onderzoek naar eenzaamheid. In een interview (VU, Amsterdam 2008), gaf zij aan zelf heel zuinig te zijn op familiebanden en vriendschappen. Het hebben van een relationeel c.q. sociaal netwerk acht zij uiterst belangrijk. Kort geleden verwoordde zij in het late NOS-journaal met het item *'nieuwe relaties bij 50-plussers'*, dat vrouwen over het algemeen een goed *'sociaal konvooi'* hebben, in tegenstelling tot 50-plus mannen, waardoor het leven beter geleefd kan worden (NPO 1, 03-02-2015). Hiermee wordt een (klein) vast netwerk van mensen bedoeld op wie altijd teruggevallen kan worden, en die als een soort 'beschermend' netwerk aanwezig zijn en meegaan.

Sociale contacten zijn ook belangrijk om samen activiteiten te ondernemen, waarbij er variatie kan zijn met wie wat wordt ondernomen. Vriendschappen aangaan en *onderhouden* is belangrijk, maar niet altijd makkelijk op oudere leeftijd. Psychogerontologe Stevens ontwikkelde ten dienste hiervan in het kader van een GGZ-project voor oudere vrouwen een *'Vriendschapskursus voor oudere vrouwen'* (1995), waarin oudere vrouwen weer leren vriendschappen aan te gaan. Dit bleek in een enorme behoefte te voorzien en werd zelfs reden voor promotieonderzoek en verdere uitbreiding van de noodzaak tot vriendschapsvorming (www.ru.nl).

Interessant in dit verband is het idee vanuit het Centrum Individueel en Samenleving (CISA) te den Haag, van de *'Sociale Familie'* als derde geïnstitutionaliseerde vorm van samenleven, naast gezinnen of families en geregistreerde partnerschap- relatie vormen. Het CISA maakt zich sterk voor de positie en emancipatie van (oudere) alleenstaanden in de samenleving. Alleenstaanden leven op allerlei manieren 'alleen', maar dit betekent niet dat er geen verbanden gevoeld worden, of dat men geen zorg, verantwoordelijkheid voor iemand anders kan hebben. Volgens het CISA wordt er in de huidige maatschappij nog teveel uitgegaan van de huwelijks- en samenlevingsvorm en alleenstaanden vallen daarbuiten. Op relationeel, maar ook op financieel, werk- en uitkeringsgebied, pensioenen en zorgverloven zijn alle afspraken en wetten gebaseerd op de huwelijkse en daaraan gerelateerde samenlevingsvormen. Alleenstaanden betalen heel veel mee aan allerlei voorzieningen en uitkeringen, maar mogen er geen gebruik van maken in geëigende situaties. Ze vallen er dan buiten. Dit en veel meer andere punten zijn uitgewerkt in het boekje *'De Sociale Familie'* (CISA, 2013). Daarnaast is er een (uitgebreide) *website* met informatie (www.cisa@cisasite.nl).

Deze praktisch vertaalde invulling kan niet verhelen dat niet alles in praktische zin 'geregeld' kan worden; uit de literatuur komen ook aandachtspunten op emotioneel-gevoelsmatig niveau naar voren die mede het toekomstperspectief bepalen, zoals in de volgende paragrafen besproken wordt.

3.3 Eenzaamheid

Het thema 'eenzaamheid' is bijkans *hoofdthema* in denken over het toekomstperspectief. Paula Lampe onderscheidt in *'Eenzaamheid begrepen'* (2009) vier vormen: **1):** *existentiële eenzaamheid* (eenzaamheid als onlosmakelijke verbondenheid met ons unieke 'mens' zijn; **2):** *incidentele eenzaamheid* (tijdelijk, door een incidentele gebeurtenis veroorzaakt); **3):** *emotionele eenzaamheid* (een beperkt sociaal netwerk, gemis aan betekenisvolle medemens en gemis aan zingeving c.q. levensinvulling hebben), en **4):** *sociale eenzaamheid* (een beperkt sociaal netwerk hebben en afgesloten zijn van anderen (Lampe, 2009, p. 52-54). Zij benoemt eenzaamheid als een " *gemoedstoestand die die een disbalans in het leven geeft, doet lijden en het gevoel geeft in de steek gelaten te zijn en mensen heel erg te missen*" (Lampe, 2009, p. 46, 47).

Lampe beschrijft dat eenzaamheid gepaard kan gaan met depressieve gevoelens; andersom geldt echter ook: een depressie kan eenzaamheidsgevoelens veroorzaken (Lampe, 2009, p. 63). Ook bepaalde karaktertrekken, psychische of lichamelijke aandoeningen of beschadigingen kunnen eenzaamheid bewerken (2009, p. 57-61). Eenzaamheid komt onder alleenstaanden zonder romantische verbintenissen *vaker voor*, hoewel in (gezins) relaties ook eenzaamheid voorkomt (2009, p. 50, 51). Algemeen geldt echter dat in partnerrelaties getrouwde mensen gelukkiger zijn, langer leven dan alleenstaanden, en minder eenzaam zijn. Lampe geeft aan dat mensen die bij een kerkgemeenschap horen veelal minder last van eenzaamheid hebben (Lampe, 2009, p. 49).

Haar ideeën worden bevestigd door een eerder verricht grootschalig eenzaamheidsonderzoek door van Tilburg & de Jong Gierveld (2007), waarvan de resultaten beschreven zijn in *'Zicht op eenzaamheid'* (2007). Hierin wordt eenzaamheid getypeerd als " *gemis van sociale relaties, evengoed nodig als goede financiële middelen, veilig wonen en een goede gezondheid, alles nodig voor een goede kwaliteit van leven*" (van Tilburg & de Jong Gierveld, 2007, p. 7). De kwaliteit van leven wordt geschaad als mensen niet meer verbonden zijn met andere mensen. Eenzaamheid staat tegenover verbondenheid (p. 7), en is een *subjectieve* ervaring van gemis (subjectieve sociale isolatie). Daar tegenover staat *objectieve* sociale isolatie (van buitenaf waarneembaar tekort aan sociale contacten). *Iedereen* kan in principe eenzaam zijn, zowel jongere als oudere mensen maar onderzoeken laten toch zien dat *eenzaamheid lager is* onder getrouwde mensen dan onder alleenstaanden (van Tilburg & de Jong Gierveld, 2007, p. 10). Zij definiëren eenzaamheid dan ook als: " *Het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties*" (van Tilburg & de Jong Gierveld, 2007, p. 14).

De psycholoog Ruut Veenhoven noemt rondom eenzaamheid suïcide als risicofactor; hij beschreef in 1984 in Hoofdstuk 7 van zijn onderzoeksrapport *'Betere wereld, gelukkiger mensen?'* dat met name bij verweduwdens,

nooit gehuwden en gescheiden mensen het risico op *suicide* aanwezig is in verband met eenzaamheid. Waarom nooit gehuwden (alleenstaanden) ongelukkiger zijn werd onder meer toegeschreven aan gemis aan bescherming van intimi en primaire relaties (Hoofdstuk 7 'Zonder partner even gelukkig', 1984).

In een item van 'Eén Vandaag' (N.P.O 1, 21-09-2016) in het kader van de 'Week van de eenzaamheid', verwoordde de Jong Gierveld opnieuw het belang van het hebben van een '*sociaal konvooi*', en hier vroegtijdig aandacht aan te besteden. Dit kunnen twee of drie mensen zijn, dat kan; als het er maar komt. Zij gaf aan: '*Je kan er zelf heel veel aan doen; zolang je het zelf kan; wees op tijd en bouw je netwerk op. Het gaat niet om aantallen contacten; wél om diepgaande contacten*' (de Jong Gierveld, 21-09-2016). Het is volgens Gierveld niet direct een taak van de overheid dit te faciliteren; wel dient de overheid aandacht ervoor te vragen dit op orde te maken, net zoals aandacht gevraagd wordt voor gezonde voeding en bewegen (interview N.P.O 1, 21-09-2016).

Het is dan ook belangrijk dat alleenstaanden een *sociaal netwerk* om zich heen hebben van bekenden of familie waarin '*wederkerige aandacht*' gegeven kan worden (Lampe, 2009, p. 58). Betrokkenheid bij een kerk- of geloofsgemeenschap kan basis zijn voor '*gereguleerd gezien*' kunnen worden bij het ouder worden.

Gezien de genoemde aandachtspunten onder 2.5 is aandacht voor het 'bewerken van een '*sociaal konvooi*' en doordenken van de vier '*steunpijlers*' (2.9) dan ook belangrijk punt hier vroegtijdig mee te beginnen.

3.4 Verlieservaringen

Het voelen van het gemis, het onvervulde verlangen wellicht, het verlies van de 'gedroomde toekomst' - dit alles kan als een *repeterende breuk* steeds weer in verschillende vormen en onverwachts terug kan komen. In die zin is het *perspectief niet gunstig*. Naar mate de jaren verstrijken kan de alleenstaande dit sterker gaan voelen en ervaren (Franssen, 1992, p. 30). Er zal aan een oudere alleenstaande niet (meer) zo gevraagd worden hoe zij het 'alleen zijn' ervaart; het wordt wellicht meer als *gegeven* beschouwd. Toch kan het voor haar nog actueel zijn.

Dat er geen (klein) kinderen in huis, of later in de zorginstelling komen kan verdrietig voelen, zeker als andere gehuwde, gescheiden of verweduwde mensen met kinderen deze wél krijgen. Het kan als stille, innerlijk gevoelde pijn doorwerken, die niet (meer) gehoord wordt, maar waar (op de juiste tijd) wél naar gevraagd kan c.q. moet worden.

Het traject van '*rouw*' zal doorlopen moeten worden, om tot aanvaarding, c.q. *acceptatie* van de levenssituatie te kunnen komen. Om verlies om te kunnen buigen naar 'winst' en in de situatie het leven aan te gaan mét het verlies wat als 'rauw' gevoeld kan worden als een terugkerend punt gedurende het leven, moet wel gebeuren (de Jong, 2012). Als de alleenstaande het vermogen heeft (of in kan zetten), kan het helpend zijn zich door de tijd niet teveel te focussen op het '*niet hebben van*'. Soms ook nuchter te bedenken: er zijn ook kinderen die nooit op bezoek komen bij ouders of andere situaties. De andere kant van de medaille dus. Zien wat er wél is, en dat inzetten, kan het leven aangenamer maken, en de bakens doen verzetten wat betreft het toekomstperspectief.

Zich inzetten voor een doel, project, brieven schrijven aan gevangenen, betrokken zijn in de geloofsgemeenschap, op een andere manier zorgen voor iemand als dat kan, kan het leven een heel andere invulling ten goede geven (Woudenberg, 2009, p. 115). De doolhof (ter Horst, 2007, p. 76) doorlopen op eigen wijze en passend bij iemand persoonlijk kan het zelfbeeld, gevoel van eigenwaarde versterken en maken dat de *Deugd Wijsheid* verworven zou kunnen worden (2.8). De alleenstaande zélf kan het gemis van de *standaard drempelovergangen* en daarmee gepaard gaande '*rites des passages*' (2.6.2) voor zichzelf vorm geven in de hoogtepunten en dagelijkse routine van haar leven, en haar eigen route daarin lopen. Het kan verrijkend en zelfbevestigend zijn daar *rituelen* voor te ontwikkelen, omdat het van haar zélf is.

3.5 Zin- en betekenisgeving

In het omgaan met bovengenoemde levenssituatie, het verlies en de kansen, is van belang hóe de alleenstaande deze aangaat gezien het toekomstperspectief. Is er acceptatie van de levenssituatie of neemt de gedachte niet van betekenis te zijn zonder partner, gezin, kleinkinderen nog plek in. De vraag naar de *zin- en betekenisgeving*, de *existentiële vraag* 'wie ben ik, waarom en voor wie ben ik er?' kan een wezenlijke (toekomst)vraag zijn, waarbij de psychologische beleving en conditie een belangrijke en motiverende factor is (2.8).

In '*Levenservaringen en zinragen*' (Kuin, 1995, red.) gaat het volgens Herman Andriessen bij de *zinvraag* om de vervulling van ons verlangen, en betreft 'zin' de manier waarop wij *in de wereld* zijn en ons leven leiden, onszelf daarin aantreffen, en daarin onze bestemming zoeken. Zin moet ontvangen en gegeven of toegekend worden en gaat over meer dan levensvoldoening. Het gaat over de *existentiële vervulling* of *voldoening* waarin het menselijk verlangen tot rust komt (Andriessen, 1995, p. 15). Zingeving moet in een *levensloop perspectief* worden geplaatst, namelijk in het *heden*, gericht op de *toekomst* vanuit het perspectief van het *verleden* (Andriessen, 1995, p. 19-31). Betekenissen in levensloop perspectief gezien kunnen *veranderen*, waarmee de zingeving ook kan veranderen (Kuin, 1995, p. 9). Belangrijk is van verlangen niet af te zien zoals het zich aandient in de levensloop, maar het *te wagen* met het verlangen te leven zoals het zich aandient te midden van de frustraties in het leven (Andriessen, 1995, p. 16).

De *levensloopdrempels en overgangen* zullen op zingevinggebied misschien wel het meest gevoeld worden. De Deugden Liefde, Zorg en Wijsheid verwerven (2.8) is mede opgave in het overdenken en vinden van

zinggeving in de eigen levenssituatie die voor een groot deel *alleen* doorgemaakt moet worden. Bij zichzelf zoeken wat zin en betekenis heeft. Er is een ‘open einde’; het is dan ook nooit te laat eigen leven te (her) construeren (2.8). Franssen zegt dat er op *elke leeftijd nieuwe wegen* ingeslagen kunnen worden (Franssen, 1992, p. 20). De *eigen levenservaring*, doorgeven, anderen hiermee helpen kan heel zingevend en betekenis vol zijn. Jorritsma noemde in dit verband de betekenisgeving die het schrijven van een *levensverhaal* als *nalatenschap* aan familie kan hebben (Jorritsma, interview contextueel therapeuten 2014, r. 282-285). Dit vraagt wel een *naar buiten* gerichte blik. Nadenken over het ‘goed afronden’ van het leven kan heel passend hierin zijn, evenals nadenken over regelen van een testament of wilsbeschikking en waar begraven willen worden (Woudenberg, 2009, p. 132). Het ‘met zichzelf alleen kunnen zijn’ kan hierin van betekenis en helpend zijn.

‘Zin’ hoeft namelijk niet altijd ‘buiten’ de persoon gezocht te worden. Het kan ook vermoeiend zijn er altijd op uit te moeten gaan en ‘buiten’ de activiteiten te vinden; de ‘driedubbele belasting’ (2.4.2). Nathalie le Blanc (2014) geeft hierin een wat andere benaderingswijze. Zij beschrijft het belang van ‘*het met jezelf alleen kunnen zijn*’. Een eigen leefomgeving te creëren, tijd om na te denken, te reflecteren op eigen leven als dit mogelijk is, in ‘*het met jezelf kunnen vinden*’ (le Blanc, 2014, p. 280). Zij noemt dit ‘*helende, restorative solitude*’. In het alleen kunnen zijn kan ook rust gevonden worden, een herstellende rust om tijd voor reflectie, bezinning met en voor jezelf te hebben (Le Blanc, 2014, p. 74, 75). Woudenberg zegt in dit verband: “*je moet ook alleen kunnen zijn, en het goed kunnen hebben met jezelf. Gewoon kunnen genieten van het alleen zijn*” (Woudenberg, 2009, p. 34).

De psychoanalyticus Winnicott noemt in ‘*The capacity to be alone*’ (1958) dat het van emotionele volwassenheid getuigt om met jezelf alleen te kunnen zijn in interactie met andere mensen. Om niet (emotioneel) van afhankelijk te zijn van contact en aanwezigheid c.q. nabijheid van anderen om zelf te kunnen leven (Reader Algemene vakken, CHE, 2012/2013, p. 323-36| Hegger, 2012). Hiermee wordt dan niet bedoeld geen mensen nodig te hebben, maar ‘het met jezelf kunnen vinden in het leven’, en daar ook zelfwaarde, individualiteit aan te mogen ontleen. Dat lijkt in tegenspraak met het eerder genoemde belang van het hebben van sociale contacten, een familie- en sociaal netwerk. Het kan er allebei zijn in het vinden van de goede balans tussen vriendschappen en zorgen voor jezelf en eigen grenzen leren kennen en aangeven (Woudenberg, 2009, p. 34). Twee kanten van dezelfde medaille dus.

“*Er is niets mis met alleen zijn*” (Le Blanc, 2014, p. 131) is in dit verband dan ook geen oproep tot afgezonderd leven, maar een gezonde manier om op eigen wijze tijd voor die zaken te nemen die interesse en aandacht vragen als alleenstaande in relatie met (belangrijke) ‘significante’ anderen (2.6.2).

3.6 De oudere alleenstaande in gezin van herkomst

De oudere alleenstaande wordt ouder, haar familie ook. Contacten met familie onderhouden (als dat mogelijk is), of eventueel te herstellen kan het bestaan ‘veiliger’ maken. Familie is voor alleenstaanden heel belangrijk, en vaak de *meest constante factor* in het leven; door het ontberen van een ‘eigen familie’ blijft de familie ‘primaire focus’. Familieleden, broers en zussen kennen elkaar van jongs af aan; het contact is duurzamer dan andere contacten. Hierin kan men elkaar ook bevestigen in wie iemand was of geweest is (Bart & van Dalen, 1994, p. 44-52). De alleenstaande kan voor kinderen van broers en zussen zich mede verantwoordelijk voelen of zijn op grond van behoren tot dezelfde familiegeneratie (Bart & van Dalen, 1994, p. 81). Als ouders wegvallen is het soms zo dat de alleenstaanden een ‘*brugfunctie*’ krijgen naar andere familie leden, en op die manier familie-cohesie kunnen (blijven) bewerken en daarmee ook de generatielijn doorzetten. Zij kunnen zich inzetten om familiewaarden en herinneringen te bewaren, en als ‘spil’ van de familie worden gezien (als voorbeeld uit alleenstaandeninterview, J3, 2014, r. 56-59; 916).

3.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk werd het toekomstperspectief voor alleenstaanden besproken gezien vanuit sociologisch en psychologisch levensloopperspectief. Dit werd gedaan in navolging van de levensgebieden Wonen, Werken en Vrije tijd c.q. Ontspannen (Hoofdstuk 2). Naast moeilijke punten voor alleenstaanden zijn er ook positieve punten aan te merken, waarin meespeelt dat er maatschappelijk gezien veel ten goede is veranderd en dat er vanuit maatschappelijke organisaties veel activiteiten verricht worden voor alleenstaanden. Met name eenzaamheid als item en aandachtspunt in literatuur betreffende het toekomstperspectief is hierbij punt van nadenken.

Algemeen geldend wordt gesteld dat *eenzaamheid* een veel voorkomend probleem is bij oudere alleenstaanden, verweduwen en gescheiden mensen, met een verhoogde risicofactor voor suïcide. Aandacht voor sociale contacten c.q. sociaal netwerk en aangaan vriendschappen is daarom belangrijk aandachtspunt.

Een aparte paragraaf werd gewijd aan *zin- en betekenisgeving* betreffend het toekomstperspectief. Te weten voor wie van betekenis te zijn en eigen betekenisgeving te weten is punt van overdenken hoe hier vorm aan te geven, als er geen partner, kinderen en kleinkinderen zijn. Tot slot werd aandacht besteed aan de positie in het *gezin van herkomst*; hierin zijn aandachtspunten als: wel of niet zorg kunnen geven aan oudere ouders, omgaan met broers en zussen en de optie een brugfunctie te kunnen vervullen na sterven van ouders.

HOOFDSTUK 4 CONTEXTUEEL PERSPECTIEF

Inleiding.

In dit hoofdstuk staat de derde onderzoeksvraag centraal: ‘*Wat heeft het contextuele gedachtegoed te bieden aan de oudere alleenstaande zonder kinderen?*’ Hierin komt aan de orde welke contextuele aspecten aangeboord zouden kunnen worden voor de oudere alleenstaande zonder kinderen.

De contextuele benadering als therapie richt zich op het familiale netwerk, ook wel ‘de context’ genoemd en beslaat de generatie uit het *heden, verleden en de toekomst*. Om de verschijnselen in de context te kunnen begrijpen heeft Boszormeny-Nagy de verschijnselen in begrippen gevat die de *relationele werkelijkheid* van een persoon in zijn of haar familiale netwerk beschrijven en betekenis hebben voor het hulpverlenend handelen.

Na een inleiding op de contextuele benadering wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed aan de betekenis van de ‘context’ en het model van de contextuele therapie. Vervolgens worden die begrippen besproken die het meest specifieke aandachtspunt zouden kunnen zijn in de begeleiding van alleenstaanden. Hiervoor is gekeken naar begripsomschrijvingen in de contextuele literatuur. Daarnaast is gezocht naar specifieke informatie over oudere alleenstaanden en is nagedacht hoe contextueel hulpverleners met alleenstaanden zouden kunnen werken. Er is tevens gebruik gemaakt van bijdragen vanuit het expertinterview (Bakhuizen, 2014).

4.1 Inleiding in de contextuele benadering

In deze inleiding is met name aandacht gegeven aan de manier van ontwikkelen van deze denkwijze; om goed te begrijpen waarom we doen zoals we doen in de CB is het goed de inhoudelijke basis begrippen goed te kennen en ze in hun ‘context’ te kunnen begrijpen als basis voor het contextuele denken.

De contextuele benadering, ontwikkeld door de Hongaarse psychoanalytisch geschoolde psychiater Ivan Boszormeny-Nagy (1920-2006), kwam tot stand door zijn voortschrijdend inzicht in het pathologisch menselijk handelen en gedrag. Individueel werkend vanuit een medisch oorzaak-gevolgdenken en beïnvloed door (existentiële) filosofen, ontdekte hij in contact met schizofrene patiënten en hun familieleden dat er *bepalende factoren* meespeelden die de behandeling beïnvloedden. Die factoren lagen in de *intermenselijke verhoudingen* patiënt-familieleden, en *niet alleen* in pathologisch gedrag van de patiënt zelf. Er gebeurde ‘iets’ zichtbaars in de intra- en interpersoonlijke dynamiek tussen familie en patiënt, zonder dat er woorden aan gegeven werden. Naast aandacht voor de schizofrenogene factoren in de families van patiënten richtte hij zich op de *consequenties* van zijn therapeutisch handelen: wat is de *consequentie* van het therapeutisch handelen voor de kinderen van patiënten? Kon bij hen ook pathologie ontstaan? Hiermee werd de focus verlegd naar *preventie* als belangrijk onderdeel van het therapeutisch werk. Hij wilde voorkomen dat de (jonge) kinderen van nu en de toekomst emotionele of andere schadelijke gevolgen zouden ondervinden.

Na de Tweede wereldoorlog werd zijn denken verder ontwikkeld door de invloed van *cultuur en socialisatie* op de *individuele psychische structuur* van de mens, ingebracht door een nieuwe lichte psychologen en psychotherapeuten (2.3) en de opkomst van *systemische gezinstherapie* in de jaren 50 vorige eeuw. Hierdoor kwam er oog voor zowel wederzijdse beïnvloeding als het wederzijds gevolgen moeten dragen van pathologisch gedrag. Het was tevens de tijd van de omslag moderne naar postmoderne tijd, de verandering naar het standaard gezinsmodel, het ‘kerngezin’, en de keuzemaatschappij (2.3| 2.3.1). Nagy speurde verder naar de relatie tussen individuele intrapsychische en gezinsrelationele verhoudingen. Door de object-relatietheorie van de psychoanalyticus Fairbairn en de Joodse theoloog, filosoof en relationeel denker Martin Buber (Michielsen, 2010) kwam Nagy tot het inzicht dat de ‘bepalende factoren’ zoals hierboven beschreven te maken hadden met ‘*het tussen-gebied*’ zoals Buber beschreef. Het ‘tussengebied’ was het ‘onzichtbare iets’ wat tussen gezinsleden speelde en de relationele dynamiek en daarmee de behandeling in bepaalde mate beïnvloedde. In de loop der tijd kwam hij tot een theorie van de ‘*relationele ethiek*’, waarin centraal stond: ‘*wat is ‘rechtvaardig’ tussen mensen (gezinsleden), die samenkomen op dat knooppunt van menselijke verhoudingen dat we ‘familie’ noemen en de psychische realiteit van ieder persoon uitmaken*’ (Michielsen, 2010, p. 47). Het denken over rechtvaardigheid in relaties werd uitgebreid met het beschrijven van verschijnselen, die hij ook intergenerationeel zag verschijnen. Die verschijnselen vormde hij om tot *begrippen* waarbij ‘*loyaliteit*’ als vaststaand ‘*zijnsgegeven*’ speerpunt werd in het denken over het intergenerationeel handelen. Loyaliteit beïnvloedde volgens Nagy (vaak) onbewust alle betrokkenen in hun intergenerationele staan en handelen. Met het begrip ‘loyaliteit’ kreeg ‘*pathologie*’ deels een andere betekenis. Ziekteverschijnselen en gedrag konden nu mogelijk verklaard worden vanuit andere motieven dan vanuit puur ‘pathologie’. Het kon meer als ‘*symptoom*’ gezien worden van een storing in het groter geheel, c.q. in de onderlinge persoonlijke verhoudingen in het familiale systeem (van Rhijn & Meulink-Korf (1997). Hiermee werd bespreking van en aandacht voor de ‘*gezonde delen*’ van iemand mogelijk en ook onderdeel van het therapeutisch werken, wat een heel vernieuwende invalshoek bleek. In de jaren 80 richtte Nagy zich verder op de ‘*balans van geven en ontvangen*’ in familierelaties wat hij baseerde op de begrippen ‘*rechtvaardigheid* en *loyaliteit*’ in de familie relaties. Dit werd uitgewerkt in het begrip ‘*dialogoog*’ wat een belangrijk fundamenteel begrip in de CB zou worden. Nagy bedoelde met zijn ‘familie therapie’ niet de familie als puur ‘*kerngezin*’, maar

meer omvattend de verhouding van het individu tot het intergenerationele familiale systeem, waarin hij ook toekomstige generaties en zelfs de nog *ongeboren kinderen* insloot in zijn denken over familie als 'the extended family' (van Rhijn & Meulink-Korf, 1997, p. 140).

4.2 De context

Het ontwikkelingsproces van Nagy leidde tot de benaming 'Contextuele therapie', waarin hij het begrip '*context*' omschreef als 'dat het niet zozeer ging om 'een netwerk' maar om '*dát netwerk*' waarin een mens existentieel is gesitueerd in de feitelijke, psychische, en relationele werkelijkheid waarin een mens betekenisvol kan zijn voor de ander, de '*betekenisvolle andere*' en omgekeerd, in wederkerigheid, waarbij het gaat om in de herdefiniëring van de betrekkingen, een betekenisvol geheel te creëren (Meulink-Korf, 1997, p. 137, 138). Hierbij gaat het erom hoe men kan *begrijpen* wat er met de patiënt aan de hand is, en wat de leden van de *relationele context* voor *elkaar* kunnen betekenen in het herstel van 'verstoringen c.q. ziekte' door de generaties heen, waarbij 'pathologie' een heel andere betekenis kan krijgen. Daarbij heeft de context een '*open einde*'; het is geen afgesloten boek, waarmee er dus altijd nieuwe kansen en mogelijkheden zijn. In die zin is er een '*hoopvolle*' basis voor het heden en de toekomst (Verduijn, 2013). Want ook de *toekomstige generaties*, de kinderen die nog geboren moeten worden, behoren bij de context. *Consequenties* van therapie voeren dus *heel ver* door naar de toekomst (Boszormenyi-Nagy & Krasner, 1994, p. 22, 23| H. 4.1), en krijgen daarmee ook een *preventieve* connotatie (van Rhijn & Meulink-Korf, 1997). Nagy geeft hiermee de *therapeut* een andere functie: niet die van 'oplosser van problemen' degene 'die het weet' vanuit gezinstherapeutisch model gedacht, maar de therapeut moet aanzetten tot een veranderproces van de betrokkenen zélf, waarbij het helpen van 'opsporen van hulpbronnen binnen de context' start van het therapeutisch werken is.

4.3 De contextuele benadering als raamwerk voor hulpverlenend handelen

Om de relationele werkelijkheid van een individu in al zijn facetten recht te doen heeft Nagy vier dimensies in zijn model onderscheiden, die ieder een facet van die werkelijkheid behelzen. Dit concept is basis van zijn therapeutisch model en kan gezien worden als een '*raamwerk*' voor het therapeutisch handelen (Bakhuizen, 2014, r. 1077-1083). Van hieruit kan worden gezien waar dit raamwerk aandachtspunten in zich heeft met betrekking tot de oudere alleenstaande; deze zijn onder de dimensies beschreven. De **vier dimensies** zijn:

1): De objectieveerbare feiten: feitelijke gegevens van de persoon, zoals: leeftijd, geslacht, werk, woonplaats, sociale, en economische omgeving, ziekte, overlijden, grote (wereld- of historische) gebeurtenissen, gebeurtenissen vanuit het voorgeslacht, godsdienst. Er is onderscheid in *verdelend* en *vergeldend onrecht* wat betreft de feiten. *Verdelend onrecht*: gebeurtenissen waar niemand direct schuld aan heeft of verantwoordelijkheid voor draagt (werkeloosheid, ziekte). *Vergeldend onrecht*: hierbij gaat het om wat mensen elkaar bewust of onbewust aandoen; er is iemand verantwoordelijk.

→ *Voor de oudere alleenstaande*: feit van ongehuwd en kinderloos gebleven zijn en het al dan niet werk hebben of gepensioneerd zijn. De vraag kan gesteld kan worden of het alleenstaand en kinderloos zijn gezien kan worden als verdelend c.q. vergeldend onrecht.

2): De psychologische dimensie: driften, behoeften, intrapsychische processen, draagkracht, draaglast, coping, cognitie c.q. intelligentie, karakter- en persoonlijkheidsstructuur. De psychologische theorieën hebben hier hun plek zoals bijvoorbeeld de eerder genoemde object-relatietheorie van Fairbairn (4.1).

→ *Voor de oudere alleenstaande*: alle intrapsychische processen die de identiteit en het welbevinden in de levensloop bepalen, met oog ook voor de kansen en mogelijkheden. Vanuit de levenslooppсихologie: de levensfasegebonden levens- en ontwikkelingsstaken met Deugdverwerving (Erikson, 1963| 2.8) en het construeren c.q. actief bijdragen in eigen levensloopontwikkeling met 'open einde' (Breeuwsma, 1994| 2.8).

3): De interactionele dimensie: interactie-, transactie- en relatiepatronen in de familie zoals plaats in de kind-rij, communicatiepatronen, zondebokmechanismen, bondjes, allianties, homeostase. Diverse systeem- en communicatietheorieën vinden hier hun plek, evenals aandacht voor het sociale netwerk.

→ *Voor de oudere alleenstaande*: situering van haar levenspositie in het intergenerationele en sociale netwerk. Aandacht voor vriendschappen en de drempelovergangen is hier belangrijk (2.4| 2.6.2| 3.3)

4): De relationeel-ethische dimensie: de dimensie die alle drie vorige dimensies omvat en impliceert als een soort paraplu, en uitgangspunt is voor het contextuele denken en handelen. Deze dimensie geeft de rechtvaardige, ethische balans weer van het relationele geven-ontvangen waarbij de feiten, psychologie en interactiepatronen meegewogen worden op de relationele balans, waarin begrippen als betrouwbaarheid, dialoog, loyaliteit, rechtvaardigheid, vertrouwen, wederkerigheid, zorg en verantwoordelijkheid voor elkaar de basis vormen. In de relationele ethiek ligt ook de *motivatie tot verandering*, in dat wat mensen voor elkaar kunnen en willen doen en elkaars belangen in acht willen nemen, wat *meerzijdige partijdigheid* vraagt.

In de relationele ethiek gaat het ook om de eigen *actieve bijdrage* die de mens kan hebben ten opzichte van zijn medemens, een concept dat Nagy ontleende aan Martin Buber (1878-1965). Buber ontleende zijn concept aan het Joods Chassidisme, waarin de *actieve bijdrage* die de mens kan leveren mee te bouwen aan een rechtvaardige wereld centraal staat. Hierop baseerde hij zijn relationele denken over rechtvaardige menselijke

verhoudingen. Grondgedachte werd: de mens wordt pas écht mens in wederkerigheid met God en medemens. Het 'Ich und Du'-principe; 'Ich werde am Du'. God en mens zijn hierin verweven in een wisselwerking, een wederkerigheid: 'een dialoog'. Als dit niet lukt bij de mens, dan wordt het een 'monoloog', een eenzijdigheid: een 'Ik-Het'-relatie zonder wederkerigheid (Vierwind, 2012| Michielsen, 2010, p. 36-46). Nagy bedoelde met de *relationeel-ethische dimensie* niet een moreel appel, of een religieuze invalshoek, maar het ging om de 'zijnsorde', de 'rechtvaardige orde van het menselijk bestaan' (als begrip uitgedacht door Buber), waarbij het ethische verweven zit in het feit van 'bestaan als mens', een existentieel bestaan, waarbij de mens intrinsiek weet wat recht en rechtvaardig is (Michielsen, 2010).

De contextuele interventie '*aanzetten tot actie*' is ontleend aan onder meer dit *actieve bijdragen aan*-principe.

→ Voor de oudere alleenstaande kan aandachtspunt zijn: hoe komt de rechtvaardige balans van geven-ontvangen tot stand in haar relationele netwerk, met oog voor de 'aandachtspunten' zoals beschreven in voorgaande hoofdstukken twee en drie. Dat ze hierbij zelf een *actieve bijdrage* kan en mag leveren zou nieuwe perspectieven kunnen bieden.

(Bron dimensie ordening: Michielsen, 2010, p. 20-23| Heylen, 2001, p. 23-25| Heijndrickx, 2005| Readers CHV, CHE, 2012/2013, 2013/2014).

4.4 Specifieke Contextuele begrippen met betrekking tot oudere alleenstaanden

Vanuit de relationele ethiek zijn veel begrippen te benoemen met betekenis en een eigen taalgebruik in de relationele context, die op zich allemaal zouden kunnen gelden. Alle begrippen bespreken zou echter in het kader van dit onderzoek te ver voeren. Om vanuit de relationeel-ethische dimensie de relationele werkelijkheid van de oudere alleenstaande te kunnen taxeren en duiden worden daarom die contextuele begrippen besproken die voor oudere alleenstaanden het meest specifiek lijken als aandachtspunt.

→ Gekozen zijn: 'dialoog, balans geven-ontvangen, erfgoed en legaat, delegaat, generatie en nageslacht, constructief en destructief recht, toekomstperspectief, zin- en betekenisgeving'.

Andere begrippen zoals: actie, parentificatie, intrinsiek tribunaal, ontschuldigen, verdienste, directe en indirecte winst worden in dit kader niet besproken, al worden ze soms wel genoemd daar ze onderdeel van de theorie zijn. Voor de beschrijving van deze begrippen verwijs ik naar de indexen aangehaalde contextuele literatuur (zie bronnenlijst, p. 72-74).

De volgende paragrafen geven een korte beschrijving van de specifieke begrippen, waarbij de onderliggende vraag steeds is: '*hoe zou dit begrip voor de oudere alleenstaande gelden?*'

4.4.1 Dialoog

In de dialoog staat de werkelijke ontmoeting tussen mensen in een dialogisch proces, gebaseerd op het 'Ik-Gij'-principe van Martin Buber centraal. Het gaat om de dialectische wederkerigheid in relaties die op billijkheid, rechtvaardigheid en wederzijds vertrouwen is gebaseerd (Michielsen, 2010), waardoor de persoon tot zelfvalidatie, zelfafbakening, individuatie en zelfwaardering kan komen door wederzijdse erkenning van het eigen bestaan. Dit ontstaat wel in een (langer durend) proces waar beiden doorheen gaan. Buber spreekt hierin van het genezen door de *ontmoeting met een ander*, de Ander, in '*Genezing door Ontmoeting*' (Reader CHV, CHE, 2012-2013, p. 58-63).

→ Voor de oudere alleenstaande: wat betekent het principe van *dialoog* als er geen directe partner, een 'tegenover' is, en de persoon veel alleen is. Gekend worden wat idealiter in een partner relatie zou kunnen, lukt niet, waarmee een spanningsveld kan ontstaan tussen *dialoog* en *monoloog* (4.3).

Volgens Nagy groeit 'het Zelf' door middel van transacties met anderen; biedt *elke levensfase* ruimte voor dialoog, waarin alle gezinsleden elkaar zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden wat betreft het individuatie proces (Boszormeny-Nagy, 2000, p. 28).

4.4.2 Balans geven en ontvangen

De weging tussen het evenwicht van wat gegeven en ontvangen wordt in menselijke verhoudingen, en de mate van wederkerige rechtvaardigheid en betrouwbaarheid hierin (Michielsen, 2010, p. 279). Zij noemt *ouderschap* als *zin en reden van bestaan*. De alleenstaande staat hierin in relatie met haar ouders, moeder in feite met lege handen. Het niet *door kunnen geven* van leven kan de ouder-kindrelatie op bijzondere wijze beïnvloeden, waarbij de moeder ook geblokkeerd kan raken in geven aan haar dochter (Michielsen, 2010).

→ Voor de oudere alleenstaande: de wederkerigheid in het relationele geven en ontvangen met (betekenisvolle) anderen moet veel meer *gezocht* worden. De anderen zijn letterlijk 'buiten', waardoor er geen voortdurende uitwisseling met een dichtbij partner of kinderen kan zijn.

4.4.3 Erfgoed (materieel en immaterieel); legaat.

Het (familiaal) erfgoed gaat over dat wat de persoon vanuit gezin van herkomst meekrijgt aan materiële en immateriële zaken (van den Eerenbeemt, 2012). Erfgoed dat verdienstelijk wordt gemaakt voor zichzelf en het nageslacht op grond van eigen bewuste keuze wordt tot *legaat* gemaakt. De belangen van toekomstige generaties worden hierin behartigd. Loyaliteit als vorm van trouw-zijn aan het erfgoed kan hier zichtbaar gemaakt worden (van den Eerenbeemt, 2003, p. 28). Legaat kan ook worden gecreëerd vanuit de levensgeschiedenis

(Michielsens, 2010; Onderwaater, 2011, p. 50). Legaat als onderdeel van loyaliteit aan ouders hoeft volgens Onderwaater niet te betekenen dat iemand zelf kinderen moet hebben. “*Er kan ook worden bijgedragen aan het nageslacht in het algemeen door middel van hulpverlening, zorg voor de natuur en milieu*” (Onderwaater, 2011, p. 61).

→ *Voor de oudere alleenstaande*: het erfgoed kan veel verworvenheden betekenen die op eigen wijze individueel en in gezinsverband verkregen en beleefd zijn. Hoe gaat ze dit erfgoed doorgeven en als legaat inzetten als er geen feitelijk eigen nageslacht is; als de toekomstige generatie als ‘eigen generatie’ stopt bij haar zelf, als persoon en als erfgenaam en erflater.

4.4.4 Delegaats

Het delegaat kan beschouwd worden als dat deel van het immateriële erfgoed waarin ouders of voorouders hun verwachtingen aan kinderen opleggen om dit in hun leven vorm te geven voor zichzelf en hun nageslacht. De belangen van het kind kunnen hierdoor worden geschaad, waardoor *parentificatie* mogelijk is. Het *delegaats* kan tot *legaat* gemaakt worden wanneer het kind eigen keuzes maakt om het delegaat om te zetten tot een eigen constructieve uitwerking in eigen leven (Michielsens, 2010). Het delegaatsbegrip is door Nagy & Krasner (1994) afgeleid van het delegatiebegrip van de Duitse psychiater en tijdgenoot van Nagy, Helmut Stierlin. Het is geen contextueel begrip (Onderwaater, 2011, p. 37). Stierlin bedoelde met *delegatie* het feit dat *ouders hun* psychologische noden bij de kinderen neerleggen (Michielsens, 2010, p. 280).

→ *Voor de oudere alleenstaande*: het kan een druk betekenen of betekend hebben als ouders hun delegaten of (psychologische) verwachtingen op haar gelegd hebben zoals bijvoorbeeld de ongeschreven regel dat een alleenstaande voor ouders moet zorgen als deze ouder worden, of als ze dit zelf voelt of gevoeld heeft als ‘opdracht’, waardoor het komen tot een leven volgens eigen doelen, eigen levensplan (Michielsens, 2010, p. 91) geblokkeerd kan worden of al geblokkeerd is.

4.4.5 Loyaliteit

Loyaliteit is contextueel gezien geen gevoelsbenaming, maar een *zijnsgegeven* (4.1) in de zin van een verticaal en horizontaal loyaliteitsgegeven, en is daarmee een *triadisch* begrip (Michielsens, 2010, p. 283). In de ouder-kindrelatie is sprake van *verticale loyaliteit* als zijnsgegeven, op basis van het feit dat ouders kinderen het leven hebben gegeven wat nooit meer ongedaan gemaakt kan worden. In de niet gekozen horizontale broers- en zussenrelaties is men verbonden door een niet te verbreken *horizontale loyaliteit* op basis van de bloedband (Onderwaater, 2011, p. 108). Deze relaties worden ook wel *diagonale relaties* genoemd daar deze band wat tussen verticale- en horizontale relaties zit (van den Eerenbeemt, 2003, p. 19). Horizontale relaties kunnen ook vriendschapsrelaties betreffen of relaties in het bredere sociale netwerk. Loyaliteit als *motiverende factor* heeft sterk met trouw aan het erfgoed te maken (van den Eerenbeemt, 2003, p. 28).

→ *Voor de oudere alleenstaande* kan loyaliteitsbesef sterk meespelen vanuit verbondenheid met gezin van herkomst als de gevoelde ‘veilige haven’. Als ouders wegvallen en de verticale lijn van boven naar beneden vice- versa stopt, en men tevens verstoken is van een eigen gezin waarin verticale loyaliteit naar eigen kinderen speelt (ook van boven naar beneden vice-versa), wordt afhankelijkheid van *niet-gekozen horizontale* relaties belangrijk. Loyaliteit zou hiermee minder vanzelfsprekend gevoeld kunnen worden. Hierdoor zal de horizontale loyaliteit meer *verworven en bewerkt* moeten worden. Met andere woorden: verworven loyaliteit in horizontale relaties is belangrijker geworden.

4.4.6 Generatie en kinderloosheid

De contextuele benadering berust op de pijlers verleden-heden-toekomst: grootouders-ouders-kinderen, en eventuele kleinkinderen; een drie- of viergeneratiegezin, waarbij tenminste *drie generaties* het generatiedenken beslaan. Invloeden vanuit het verleden hebben betekenis en invloed in het heden en de toekomst en worden alleen in die mate geëxploreerd, voor zover dit *in het nú* van belang is (Verduijn, 2012). Denken over de toekomst heeft ook te maken met denken over en zorg voor ‘*het nageslacht*’, wat Nagy van groot belang achtte. (Familie) erfgoed wordt daarmee ook doorgegeven naar de *volgende generaties*.

Vanuit *de literatuur* worden verschillende typeringe gegeven voor ‘het nageslacht’, waarbij nageslacht zowel persoonlijk als collectief kan worden opgevat. Volgens Bakhuizen (2014, r. 276-277) spreekt Nagy niet van ‘*jé nageslacht*’, maar van ‘*hét nageslacht*’, *de komende generatie*, in een ruimer algemeen begrip: de generaties die ná ons komen, waar wij ook verantwoordelijkheid voor hebben, daarmee iedereen bedoelend die ná ons komt. De generaties ná ons; dat deze profijt kunnen trekken van de gezonde investeringen die het ‘voorgeslacht’ als het ware heeft gedaan, om een betere wereld na te laten voor degenen die komen. Daar kunnen eigen generaties toe behoren, in die zin dan ook ‘je eigen nageslacht’ (Boszormeny-Nagy & Krasner, 1994, p. 477).

Onderwaater (2011) spreekt in beperkte woorden over nalatenschap dat niet direct eigen kinderen hoeft te betreffen, maar kan ook vorm krijgen door ‘geven aan andere doelen’ bijvoorbeeld (2011, p. 61).

Van den Eerenbeemt & Oele bespreken in het artikel ‘*Verdiende vrijheid*’ (z.d.) dat bij het ontbreken van directe nakomelingen aan het nageslacht gegeven kan worden door zorg voor cultuur, natuur, sociaal-medische voorzieningen en op vele andere manieren, om op die manier ook waarde aan het eigen bestaan te geven.

Bakhuizen noemt dat ook aan een neef of nicht met wie een bijzondere band is gegroeid, kan worden nagelaten (Bakhuizen, expertinterview 2014, r. 522-525). Zij benadrukt het verschil met vroeger en nu: bij 40-50 jaar is de mogelijkheid zelf kinderen te krijgen echt weg. Hiermee valt *de hoop* op eigen kinderen die ‘*je (...) heel lang kunt houden*’ weg (Bakhuizen, expertinterview 2014, r. 330).

→Voor de oudere alleenstaande: de onderliggende vraag kan zijn wat het voor haar betekent als er geen ‘eigen feitelijk c.q. biologisch nageslacht’ is en door *kinderloosheid* de verticale lijn naar beneden bij haarzelf stopt. Betekent dit dat de alleenstaande niet meer van betekenis is of kan zijn? Welke plek krijgt ‘zorg voor het nageslacht en voor zichzelf’? Wat betekent dit in *naamgeving*? (Heylen, 2001, p. 57-61). Hoe is de preventieve connotatie ‘zorg voor de nog ongebooren kinderen’ te verenigen in de hulpverlening? Mogelijk zou op dit thema in overdrachtelijke zin vorm en inhoud kunnen worden gegeven.

4.4.7 Constructief en destructief recht

Hierbij gaat het om de vraag hoe *ervaren of aangedaan onrecht* of *gedaan recht* een plek kan krijgen in iemands leven en zijn of haar handelswijze gaat bepalen. Belangrijk hierbij is het *wilsbesluit* van de persoon als *motiverende factor* welke keuze hierin gemaakt gaat worden. Blijft iemand vanuit een zich destructief gerechtigd voelen in de aanklagende positie met kans op de *roulerende rekening* naar de toekomst, of wordt vanuit een wilsbesluit gekozen voor constructieve actie waarmee de persoon verdienste, en daarmee constructief recht verwerft, en daarin ook *preventief* werkend is richting de toekomst (Michielsen, 2010; Onderwaater, 2011).

→Voor de oudere alleenstaande: op basis van vergeldend of toedelend onrecht (4.3) is van belang te weten hoe de oudere alleenstaande het feit van het ongehuwd en kinderloos zijn ervaart en welke plek dit in haar levensloop zal krijgen. Wordt ongehuwd en kinderloos zijn gezien als ‘onrecht’ in welke vorm ook, of is er (al) ruimte om constructief recht te verwerven wat preventief werkend kan zijn richting haar toekomst? Zijn er roulerende rekeningen en zijn exoneration processen nodig in constructief recht verwerving? Om de toekomst in vrijheid aan te gaan in relatie met belangrijke anderen kan dit een belangrijk hulpverlenend aandachtspunt zijn.

4.4.8 Zin- en betekenisgeving in toekomstperspectief

Toekomstgericht denken en zin- en betekenisgeving zijn belangrijk deel van de contextuele benadering en liggen in elkaars verlengde. Het contextuele denken richt zich met name op *de toekomst* door hierin te investeren, *hoop* te installeren (Verduijn, 2013), en middels *exonerationprocessen* mogelijk roulerende rekeningen te stoppen (Onderwaater, 2011, p. 65, 66), waarmee eventuele destructieve patronen doorbroken kunnen worden. Doel hiervan is dat (toekomstige) generaties vrijer kunnen leven en er een betere wereld wordt nagelaten. *Zin- en betekenisgeving* wordt als een *groot goed en welhaast speerpunt* bevonden. Het betekent van en voor elkaar verantwoordelijkheid en zorg dragen door middel van dialoog en daar zin en betekenis aan kunnen ontleen in existentiële zin, waardoor betekenis voor zichzelf verworven kan worden. Zin- en betekenisgeving is verankerd in *de relationele ethiek* (Onderwaater, 2011, p. 75). *Ouderschap als zin van het bestaan* is hierin wel aandachtspunt (Michielsen, 2010).

→Voor de oudere alleenstaande: de onderliggende vraag kan zijn: als er geen materieel- of immaterieel erfgoed door te geven is aan eigen nageslacht betekent dit dan dat de toekomst er somberder uit kan zien voor de persoon? En als zin- en betekenisgeving in *dialoog* gevonden wordt, hoe wordt dit vorm gegeven als de persoon veel alleen is. Terug- en vooruit kijkend vanuit het levensloopperspectief kan wezenlijke zin- en betekenis vragen opleveren die het waard zijn om er stil bij te staan (Bakhuizen, 2014, r. 865, 866).

Wat betekent het als ouderschap niet als zin van bestaan ervaren kan worden en dit de ouder-kind- c.q. moeder-dochterrelatie kan beïnvloeden? (4.4.2) Zijn er roulerende rekeningen, of speelt gevoeld ‘onrecht’?

4.5 Specifieke literatuur met betrekking tot oudere alleenstaanden

Uitgaande van de contextuele therapie als ‘familietherapie’ is het vanzelfsprekend dat in de *literatuur* veel over families gesproken en gedacht wordt in intergenerationeel perspectief. Dat neemt niet weg dat individuele problematiek ook aan de orde kan komen, zoals migrantenzorg, verslavingsproblematiek (Michielsen, 2010) of problematiek rondom adoptie (Onderwaater, 2011).

Wat betreft informatie over de onderzoeksdoelgroep is praktisch *geen informatie* beschikbaar, op enkele fragmenten na. Nagy schreef weinig tot niet over ongehuwd zijn, alleenstaanden en kinderloosheid. **‘Dat snap ik; daar gaat zijn denken niet over, snap je. Zijn denken gaat over het doorgaan, dat wil hij graag; de loyaliteit...dat die doorgaat (Jorritsma, interview contextueel therapeuten, 2014, r. 1105-1106).**

In ‘*Grondbeginselen van de Contextuele benadering*’ schrijft Nagy wanneer iemand geen kinderen heeft het ‘imperatief tot zorg’ vorm gegeven kan worden door zich in te zetten moeilijkheden van ouders te verlichten, en op vele andere manieren een bijdrage te leveren aan ‘het nageslacht’ (Boszormeny-Nagy, 2000, p. 26). Daarnaast legt Nagy in ‘*Tussen Geven en Nemen*’ (1994) een relatie tussen loyaliteit, deloyaliteit en onzichtbare loyaliteit ten opzichte van eigen ouders en wel of niet toegewijde horizontale relaties, waarbij de mogelijkheid tot voortplanting te maken heeft met de seksuele identiteit en daaraan gerelateerd de afnemende mogelijkheid tot voortplanting. Genoemd worden dan onder andere kinderloos blijven, ongehuwd blijven maar heteroseksuele vriendschappen onderhouden (Boszormeny-Nagy & Krasner, 1994, p. 446, 447). Onderwaater (2011) en van den Eerenbeemt & Oele (z.d.) noemen zoals al aangegeven het nalaten aan andere doelen bij ontbreken van een eigen nageslacht (4.4.6).

Gaat het over *kinderloosheid* dan wordt dit altijd in verband gebracht met ‘*kinderloosheid in relaties*’, zoals in ‘*Door het oog van de familie*’ (van den Eerenbeemt, 2012, p. 28-32), ‘*Wie krijgt de gouden armband van moeder?*’ (van den Eerenbeemt, 2012, p. 99-101), artikelen in ‘*Contextuele berichten*’ (2003), en in een serie

lezingen over 'De balans van geven en ontvangen tijdens de levenscyclus van gezin en familie' bij 'Leren over Leven' (1998). Hierbij ging het om kinderloosheid in het huwelijk in het kader van 'niet verkregen ouderschap'. Deze weergave geeft weer dat in de CB weinig tot geen aandacht voor alleenstaanden te vinden is; kinderloosheid is wel thema, maar altijd in relatie tot 'partnerrelaties'. Kan de theorie en hulpverlening dan zo overgezet worden aan alleenstaanden is dan de vraag die opkomt. Daarover zal het in paragraaf 4.6 gaan.

4.6 Hoe kan de contextuele benadering ingezet worden voor oudere alleenstaanden?

In het kader van dit onderzoek is het van belang helder te krijgen wat hulpverlening voor oudere alleenstaanden kan betekenen en in welke 'context' dit beschouwd kan worden. Daartoe worden enkele aandachtspunten in deze paragraaf besproken. Welke consequenties dit kan hebben in de hulpverlening en welke kennis hierbij van de contextueel werkende hulpverlener van belang is komt in de daarna volgende paragrafen aan de orde.

De vraag kan opgeroepen worden: zijn er *specifieke vaardigheden, handvatten* nodig om de oudere alleenstaande te begeleiden in het hulpverleningsproces? Is er verschil met andere individuele hulpverleningssituaties? Vanuit de hoofdstukken twee en drie werd duidelijk dat de levensloop van de oudere alleenstaande voor een deel gelijk op gaat met de levensloop met medeleef tijdsgenoten. Ergens echter heeft zij een afslag moeten nemen om haar levensloop individueel te vervolgen op een heel eigen route (2.6.2). Dit zijn belangrijke *aandachtspunten*.

De connotatie *preventie* en *consequenties* (4.1 en 4.2) kan voor de oudere alleenstaande een moeilijk punt zijn om over te spreken. Het punt van *preventie* in verband met komende generaties, de nog ongebooren kinderen inbegrepen, en *consequenties* van het therapeutisch handelen voor de toekomstige generatie vraagt van de alleenstaande een persoonlijke keuze en wilsbesluit hoe hierin haar eigen hulpverleningsproces aan te gaan.

Volgens Onderwaater (2011) ziet Nagy de plaats van het *individu* als een subsysteem binnen het gezinssysteem, maar ook als *uniek* en *onvervangbaar*. Naast het psychologisch en relationeel wezen zijn, ziet Nagy de mens als relationeel-ethisch wezen. De mens is uniek, maar ook fundamenteel aan anderen gebonden met daarbij behorende verantwoordelijkheden ten opzichte van anderen, waardoor de persoon verdienste verwerft, en zichzelf kan *valideren*. De mens staat dus niet op zichzelf, maar altijd in relatie met anderen wat ook nodig en onmisbaar is voor de *zelfveraring* van het individu. Een individu kan slechts dan een beeld vormen van zichzelf tegen de *achtergrond van een ander*, en is daarmee tegelijk *subject en object* in de wederkerigheid met de ander. In de *dialog* vindt de meest bevredigende relatievorm plaats, waarin het punt van wederzijds vertrouwen het meest wezenlijke is (Onderwaater, 2011, p. 103-105).

→ De *oudere alleenstaande* is, 'als individu': dochter, kleindochter, zus, schoonzus, tante en vanuit breder (sociaal-maatschappelijk) perspectief: werknemster, werkgeefster, buurvrouw, vriendin, consument, kerklid, inwoner van een plaatselijke gemeente, een land, enzovoort. Kijkend naar de oudere alleenstaande kan daarmee gezegd worden dat de oudere alleenstaande een 'individu' is, weliswaar een 'ouder individu', maar wel levend in relatie en verantwoordelijkheid met anderen in de context van grootouders-ouders-eigen generatie, subject en object tegelijk in wederkerigheid, waarbij de *dialog* misschien ook een kwetsbaar onderdeel kan zijn (zie 4.3), ook al is dit een belangrijk contextueel item.

Voor de *hulpverlener* is het hierbij belangrijk om de verandering te beseffen die zich de afgelopen decennia heeft voorgedaan, waarin de maatschappij veranderde van standaardmaatschappij naar een keuzemaatschappij, zoals beschreven in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3 en welke gevolgen dit heeft (gehad) voor de oudere alleenstaande. Daarnaast zijn diverse kenmerken te benoemen die helpend zijn in het hulpverlenerschap aan alleenstaanden. Dit wordt in onderstaande paragrafen verwoord.

4.7 Kenmerken contextueel werkende hulpverlener

Vanuit het *expertinterview* werd gesteld dat het op zich wel waar is dat Nagy misschien wat weinig aandacht voor de groep alleenstaanden heeft gehad. De algehele invulling van het model geeft echter wel zoveel ruimte dat werken met alleenstaanden mogelijk kan zijn. Voorwaarde is wel dat altijd vanuit de vier dimensies gewerkt dient te worden, waarbij gebruikt gemaakt moet worden van *alle* contextuele (hoofd) begrippen vanuit de relationele ethiek (4.5). De contextuele theorie biedt in feite een *raamwerk* waar binnen zowel individueel als in relaties heel goed gewerkt kan worden (Boszormenyi-Nagy, 2000, p. 12| Bakhuizen, 2014, r. 1095-1105).

4.7.1 Grondhouding hulpverlener

Vanuit de *meerzijdig partijdige grondhouding* kan de contextueel werkende hulpverlener middels interventies het hulpverleningsproces aangaan waarbij als grondregel geldt: 'geen deloyale vragen stellen en in de interventies rekening houden met loyaliteit naar ouders' (Onderwaater, 2011, p. 114). Meerzijdige partijdigheid vraagt ook een partijdig zijn met zichzelf als aandachtspunt voor zelfafbakening in het hulpverleningsproces (Michielsen, 2005, p. 145, Reader CHV, CHE, 2012/2013).

Bovenal is belangrijk als hulpverlener de *dialog* aan te gaan met de alleenstaande, waarbij de eigen *innerlijke dialog* als toetsend gegeven mag worden erkend (Rober, Reader CHV, CHE, 2013/2014, p. 318).

Ook is het belangrijk dat de hulpverlener zijn eigen context kent en zijn genogram goed doorgewerkt heeft.

4.7.2 Interventies

Interventies als: erkenning geven voor gegeven zorg en aangedaan onrecht, aanzetten tot actie, opsporen van hulpbronnen in de context, genogramwerken, verbindend werken middels verbindende vragen stellen, coachen exonatieproces, timing en moratorium inzetten zijn bij alleenstaanden belangrijk. Doel van de interventie ‘aanzetten tot actie’ is *verbinding* met de context te bewerken (Onderwaater, 2011). De hulpverlener is soms zelf *hulpbron*, maar altijd met op de achtergrond dat het een *tijdelijke hulpbron*-functie is als opmaat naar het opsporen van hulpbronnen in de eigen of sociale context van de oudere alleenstaande (Onderwaater, 2011).

In het werken met alleenstaanden is het *genogram* nog harder nodig dan bij een ander, waarbij er veel meer horizontaal gezocht moet worden om te kunnen verbreden in het opsporen van hulpbronnen in de context (Bakhuizen, 2014, r. 1103-1105). Hulpbronnen dienen eerst in de context gezocht te worden vanwege het existentiële van familierelaties; kan dit (nog) niet, dan kan in het sociale netwerk gezocht worden, waarbij het sociale netwerk als hulpbron kan dienen naar familie toe (Bakhuizen, 2014, r. 588; 593-595; 981-982).

Daarnaast kunnen algemene interventies en technieken toegepast worden, passend bij de attitude van het hulpverlener zijn, en kan geput worden uit een scala aan technieken vanuit bestaande hulpverleningsmodellen.

4.7.3 Kennis, houding en vaardigheden

Kennis: Kennis en inzicht in de leefwereld van de alleenstaande, de geschiedenis en belangrijke historische gebeurtenissen is belangrijk om de *individuele geschiedenis* van de alleenstaande te kunnen plaatsen in historisch, sociologisch en psychologisch perspectief, wat bepalend geweest kan zijn in haar levensloop (H.2). Naast vereiste contextuele kennis is het van belang dat de hulpverlener gebruik weet te maken van alle nuttige andere diverse therapeutische kennis (Nagy, 2000, p. 44).

Houding: de grondhouding zal altijd *meerzijdig partijdig* moeten zijn, zowel naar de alleenstaande en haar relaties toe als ook naar zichzelf (Bakhuizen 2014, r. 1183-1193). Zelfafbakening kan voor de hulpverlener belangrijk zijn; de eigen *innerlijke dialoog* aangaan kan nodig zijn (van Dieren, 2013).

Vaardigheden: naast *algemene vaardigheden* behorend bij het hulpverlenerschap, zijn *contextuele vaardigheden* als timing, moratorium en genogramwerken belangrijk. In het genogramwerken kan het gebruik van Duplo- of Playmobilfiguren een handig hulpmiddel zijn om individuele posities in de familie inzichtelijk te maken (Kurpershoek, 2014). Daarnaast zijn er goede hulpmiddelen als: *technische vaardigheden* zoals het bespreken van het *sociogram* om het sociaal netwerk in kaart te brengen (Bakhuizen, 2014, r. 609-614), het uitzetten van een *tijdlijn* in levensloop-perspectief en het inzetten van een *levensverhaal* vanuit de narratieve theorie met gebruikmaking van *reminiscentie* in *life-review* en *life-validation* (H.2| 2.8| 2.10). Het artikel ‘*life-validation*’ kan helpend hierin zijn (Hargrave, Reader CHV, CHE, 2013/2014, p. 206-222). *Creatieve vaardigheden* kunnen helpen om de alleenstaande te stimuleren en helpen ontdekken welke *persoonlijke rituelen* zij zou kunnen ontwikkelen in haar (individuele) drempelpassages (2.10| Savenije, van Lawick & Reijmers, 2008, p. 147).

In het hulpverleningsproces is het belangrijk in de dialoog oog te hebben voor het ‘*werkveld van vertrouwen*’ (Verduijn, 2012-2014). Uitvragen en bespreken van persoonlijke zaken kan gevoelig liggen voor de oudere alleenstaande; als er vertrouwen gegroeid is kan er ruimte zijn de (soms diepe) gevoeligheden rondom de kinderloosheid en het ongehuwd c.q. nooit gehuwd zijn aan de orde te stellen.

Bakhuizen benadrukt het *precieze doorvragen*: doorvragen wat de alleenstaande precies gedaan, gezegd of gevraagd heeft in relatie met (belangrijke) anderen. Vragen als ‘wanneer, wat, hoe, en wat nog meer...?’ Dit om de alleenstaande zicht te geven op *het geven* van de ander: kan dit gezien, ontvangen en gewaardeerd worden in wederkerigheid? De alleenstaande te helpen (kleine) stappen te zetten in het *geven* naar anderen toe, waarmee tevens betekenis in het eigen bestaan gevonden worden kan al heel helpend zijn (Bakhuizen, 2014, r.1038-1049).

4.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk werd de *ontwikkeling* van de contextuele benadering besproken, waarin inzichtelijk werd hoe Nagy tot de fundamentele uitgangspunten van zijn theorie kwam en deze vervolgens uitwerking gaf in het vier-dimensionale, intergenerationele therapiemodel. Het is een ‘universeel model’, waarvan toepasbare elementen gebruikt worden in individuele situaties. Voor alleenstaanden kan het intergenerationele denken *consequenties* inhouden wat betreft *preventie en consequenties* van de benadering, daar de verticale lijn in het genogram bij haar stopt. De theorie biedt *geen specifieke handvatten* betreffende alleenstaanden; daartoe zijn als belangrijk geachte contextuele begrippen uitgekozen met bevraging wat zij voor alleenstaanden zouden kunnen betekenen.

In de contextuele literatuur is *weinig tot geen informatie* beschikbaar, zij het dat kinderloosheid en nalaten vooral besproken en uitgewerkt wordt in relatie tot partnerrelaties. Aandachtspunten die wel gevonden zijn kwamen met name voort uit het expertinterview (Bakhuizen, 2014).

Ten slotte werden *kenmerken* besproken, behorend bij het hulpverlenerschap aan alleenstaanden vanuit de contextuele theorie, en aandachtspunten vanuit het algemeen literatuuronderzoek die helpend kunnen zijn. Dit hoofdstuk roept ook op tot *nadere exploratie en doordenking* hoe vanuit de contextuele theorie alleenstaanden hun eigen plek krijgen in het intergenerationele denken.

DEEL 2 EMPIRISCH ONDERZOEK

.....daar waar men staat.....

‘(...). Dan had ik zeker ook op pad moeten gaan toen mij eens in de droom bevolen werd naar Krakau te reizen, en in de woning van een Jood, Eisik, zoon van Jekel moest hij heten, onder de haard naar een schat te zoeken. Eisik, zoon van Jekel! Ik zie mijzelf al daarginds, waar de ene helft van de joden Eisik, en de andere helft van de joden Jekel heet, alle huizen openbreken!’

En weer lachtte hij. Rabbi Eisik boog, keerde naar huis terug, groef de schat op en bouwde het bedehuis, dat de rabbi Eisik-Rabbi Jekelszoonsjoel heet.

Uit: ‘De weg van de mens’
Martin Buber

HOOFDSTUK 5 METHODE VAN ONDERZOEK

Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een beschrijving van het verloop en de gevolgde procedure van dit kwalitatieve veldonderzoek. Het is een beschrijvend, en explorerend onderzoek. Kwalitatief onderzoek geeft op beschrijvende, interpreterende wijze belevingen en ervaringen van respondenten weer en de betekenis die zij aan hun beleving geven. Belangrijk daarbij is dat de respondenten in hun eigen (sociale) context bevraagd en geobserveerd worden, waarbij de onderzoeker vanuit een open houding bevraagt; hij of zij is benieuwd naar belevingen en ervaringen van de respondenten. Baarda, de Goede en Teunissen geven als algemene kenmerken van kwalitatief onderzoek aan: *'Directe waarneming, de situatie die je gaat onderzoeken niet verstoren, de onderzoekssituatie als een geheel beschrijven (holisme) en je onderzoekseenheden bestuderen in hun (sociale) omgeving (contextualiteit)*, (Baarda, de Goede & Theunissen, 2009, p. 112).

Paragraaf 5.1 beschrijft de keuze van onderzoekseenheden, waarna in paragraaf 5.2 verantwoording wordt afgelegd van de dataverzamelmethode. In paragraaf 5.3 wordt de wijze van data verzameling en wijze waarop besproken. Paragraaf 5.4 bespreekt de registratie, verwerking en preparatie van de data, waarna in paragraaf 5.5 verantwoording wordt afgelegd van de analyse beslissingen Paragraaf 5.6 tenslotte bespreekt de betrouwbaarheid van het onderzoek.

Dit hoofdstuk steunt op theorie vanuit Baarda, de Goede & Teunissen (2009) en Henny Boeije (2014).

5.1 Keuze onderzoekseenheden

Vanuit de onderzoeksvraag was het vanzelfsprekend contextueel hulpverleners te bevragen op hun werkwijze met alleenstaanden. Gaandeweg het denkproces leek het goed ook de mening van alleenstaanden zelf te horen, en deze twee eenheden te combineren in het onderzoek. De contextueel hulpverleners zijn gekozen op grond van (vooronderstelde) ervaring en eerder opgedane kennis en ervaring. De keuze van alleenstaanden is gedaan deels vanuit praktische noodzaak, deels door gesprek met collega's.

Voor dit onderzoek was een gering aantal respondenten van toepassing. De *steekproef* is daardoor gericht getrokken door kleine onderzoekseenheden te formeren. Vanwege deze kleine onderzoekseenheden (drie respondenten per categorie) kan er nauwelijks sprake zijn van enige *representativiteit* (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 165); daarvoor is onderzoek met grotere eenheden nodig. In het kader van dit onderzoek, lijkt het echter alleszins toegestaan enige conclusies te trekken en deze mogelijk als toetsend gegeven te gebruiken voor een eventueel (meer specifiek) vervolgonderzoek. Vanwege de specifieke analyse-eenheden is hier sprake van een *beredeneerde steekproef* (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 158). Er is gekeken naar de *haalbaarheid* van het onderzoek; na doordenken onderzoeksthema leek dit haalbaar.

De respondenten zijn mondeling, telefonisch en via mailcontact gevraagd, waarbij doel, inhoud en werkwijze van het interview aan de orde kwam. Anonimisering, tijds- en onderwerpafbakening en ruimte voor eigen inbreng kwamen eveneens aan de orde. Na toestemming is een bevestiging per mail of brief gestuurd.

Naast de geïnterviewde personen is vooraf een *expertinterview* gehouden ter verkenning van het onderzoeksthema. Opmerkingen en aanvullingen van de expert betreffende inhoud, theorie en doelgroep hielpen mij in de uitvoering van het onderzoek. Na analyse zijn de bevindingen uit dit interview verwerkt in hoofdstuk 4 en hoofdstuk 8 en als bijlage toegevoegd (bijlage 10, p. 109-116). Daarnaast vond een *oriënterend gesprek* plaats met een contextueel hulpverlener werkend met de Duplo- of Playmobilmethode. Dit om inzicht te verkrijgen hoe gebruik van deze methode een plek heeft of zou kunnen hebben in de hulpverlening aan alleenstaanden. Toepasbare uitspraken hiervan zijn verwerkt in hoofdstuk 4 en hoofdstuk 8..

5.1.1 Respondenten contextueel therapeuten en contextueel hulpverlener

Respondenten	Hoedanigheid	Werving	Interviewdatum
Nelly Bakhuizen Expertinterview	Contextueel familietherapeut, mede hoofddocent en supervisor contextuele familietherapie Voortgezette Opleiding. Tolk/vertaalster bij lezingen Nagy en in schrijven-redigeren van boeken/artikelen geschreven door Nagy, zij zelf en anderen	Via mailcontact en telefoon	6 januari 2014
Roelof de Haan	Contextueel therapeut GGZ 'In de Bres', Drachten	Bekend van eerder gesprek vanuit opdracht opleiding Afspraak via mailcontact	8 juli 2014
Iny Heesen	Contextueel therapeut en mindfulness trainer in eigen praktijk Bedrijfsmaatschappelijk werker bij landelijke overheidsinstelling	Via persoonlijk netwerk. <i>Proefinterview</i> gedaan in voorbereidingstijd voorafgaand aan onderzoek (oktober 2013)	25 juli 2014
Annemaeike Jorritsma	Contextueel therapeut eigen praktijk Supervisor in eigen praktijk en CHE	Via zoeken op internet met zoekterm 'contextueel	29 augustus 2014

	Diverse andere werkzaamheden op contextueel terrein	therapeut'; daarna telefonisch contact voor afspraak.	
Annette Kurpershoek Oriënterend gesprek	Contextueel hulpverlener in eigen praktijk; werkt met Duplomethode.	Zoeken op internet; daarna telefonisch contact en afspraak	16 september 2014

5.1.2 Respondenten oudere alleenstaanden

Respondenten	Hoedanigheid	Werving	Interviewdatum
Jenny W (W1) 1, 63 jaar (geanonimiseerd)	Werkzaam geweest in domein Zorg en Welzijn	Via persoonlijk netwerk	12 september 2014
Suus V (V2), 64 jaar (geanonimiseerd)	Administratief medewerker, en 'spil' in de organisatie' Werkzaam in een landelijke christelijke organisatie	Via sneeuwbal methode	26 augustus 2014
Aly J (J3), 55 jaar (geanonimiseerd)	Managementassistente op een lagere school	Via collega → sneeuwbal methode	22 augustus 2014

5.2 Data verzamelmethode

Data zijn verkregen door *literatuuronderzoek*, interviews en het *levensverhaal* van alleenstaanden.

In hoofdstuk 1 is de verantwoording van het literatuuronderzoek reeds beschreven.

De *interviews* waren semigestructureerd; vanuit *tien topicvragen* die structuur aangaven voor de gewenste informatie, boden *open vragen* de respondenten ruimte hun belevingen, ervaringen en de betekenisgeving ervan te vertellen. Gesprekken werden op voicerecorder opgenomen, wat vooraf met de respondenten is besproken. De *open vragen* boden de interviewer ruimte dieper op vragen in te gaan vanuit een open, positief-nieuwsgierige houding; hiermee kreeg het interview het karakter van een *diepte-interview*. Tijdsduur, doel en inhoud van het interview werden bewaakt. Belangrijk hierbij was als interviewer oog te hebben voor de *ethische implicaties* in het onderzoek, waarbij respect voor het verhaal en belevingswereld van de respondenten aandachtspunt was. De onderzoeker is hierin zelf zijn (haar) eigen onderzoeksinstrument. Dat vraagt zorgvuldigheid, objectiviteit en betrouwbaarheid (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 33; 191-194). De topicvragen waren samengesteld op basis van literatuur en eigen denkproces rondom het onderzoeksthema. Aan de expert- en contextueel therapeuten zijn vooraf tien topic vragen toegestuurd; aan de alleenstaanden vijf, daar *het levensverhaal* ook onderdeel voor dataverzameling was. Hiermee werden *vier onderzoekbronnen* verkregen (zie bijlage 5, interview-schema, p. 82| bijlage 2, topiclijst contextueel werkers, p. 77-78| bijlage 4, topiclijst alleenstaanden, p. 80-81).

Het *levensverhaal*, als uitgelokt document (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 243), is ingezet vanuit de vooronderstelling dat ongehuwd en kinderloos zijn mogelijk beladen gespreksthema in het interview zou kunnen zijn. Door in het levensverhaal ruimte te bieden dit al dan niet te benoemen zou bespreking na het interview opening kunnen bieden het thema te bespreken en hier selectief in te kunnen zijn. Daarnaast gaf het levensverhaal een indruk van de *levensloop* van alleenstaanden om hiermee ook de sociaal- en psychologische theorie te kunnen toetsen (zie bijlage 3, uitnodigingsbrief oudere alleenstaanden, p. 79-80).

Voor het levensverhaal zijn aan de alleenstaanden een vijftal richtinggevende aandachtspunten toegestuurd met vermelding dat men vrij was om op eigen wijze het levensverhaal te schrijven. Daarbij is gevraagd het verhaal vooraf aan de interviewer toe te sturen, om als basis voor het interview en gesprek daarna te kunnen dienen.

5.3 Wijze van dataverzameling

Alle respondenten zijn in hun *eigen woon- of praktijkruimte* gesproken. Dit is passend in kwalitatief onderzoek. Het spreken en observeren van de respondenten in hun eigen omgeving biedt de onderzoeker inzicht in de werkelijkheid en de belevings- en ervaringswereld van de respondenten. Zo werd tijdens het interview met de contextueel therapeuten en hulpverlener regelmatig verwezen naar aanwezige artikelen en literatuur, whiteboard, Duplo- en Playmobilfiguren en andere gebruiksvoorwerpen. Bij de alleenstaanden werden voorwerpen in de kamer of aan de muur getoond als betekenis hebbend in het verhaal of werden foto's, kaarten en een fotoboek getoond. Het onderwerp ongehuwd of kinderloos zijn bleek minder beladen te zijn dan gedacht, zij het dat er soms stiltes vielen of emoties zichtbaar werden bij bepaalde punten (dit is in de transcripties verwerkt). Tussen het interview en bespreking van het levensverhaal was een pauze ingelast; hierin werden persoonlijke verhalen verteld, die echter niet in het interview besproken en beschreven mochten worden. Dit is dan ook niet gedaan.

5.4 Registratie, verwerking en preparatie van de data

Registratie van de *literatuurgegevens* vond plaats door lezing van de tekst, waarna belangrijk geachte punten met kleuren werden gearceerd of onderstreept van belangrijk tot minder belangrijk, en vervolgens bewaard in een logboek, boekjes met aantekeningen, briefjes, memo's, 'geeltjes' bij betreffende aandachtspunten. Vaak kwamen tijdens wandelingen, het autorijden of bij het wakker worden nieuwe of inzicht gevende gedachten tevoorschijn die direct genoteerd werden op altijd voorradig notitie materiaal. Belangrijke inzichten werden zo spoedig mogelijk aan het lopende onderzoeksverslag toegevoegd.

De *interviews* zijn persoonlijk door de onderzoeker vanaf de voicerecorder letterlijk getranscribeerd inclusief de stiltes, denkpauses, emotionele en vrolijke momenten. Het informatieve gesprek met Kurpershoek is door een studiegenoot getranscribeerd, waarna deze tekst door de onderzoeker zelf herlezen en geredigeerd is. De eveneens op voicerecorder opgenomen *levensverhalen* zijn op dezelfde wijze verwerkt. Na correctie van de tekst werd regelnummering toegevoegd, en is de gehele tekst voor correctie aangeleverd, en vervolgens opgeslagen onder een Wordbestand. De transcripties zijn daarna toegevoegd in het separate *bronnenboek*.

5.5 Beschrijving en verantwoording analyseproces

Het analyseproces is in een aantal stappen uitgevoerd zoals beschreven in Baarda, de Goede & Teunissen (2009) en Boeije (2014) volgens de *gefundeerde theorie benadering* (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 319). Uitgangspunt van de analyse was om dicht bij de gesproken tekst te blijven, waardoor zoveel als mogelijk recht gedaan zou worden aan de respondenten. Als *analyse-eenheid* zijn tekstfragmenten gekozen daar deze voor mij over de gehele tekst een mooi beeld en verloop lieten zien van de gedachten en belevingen van de respondenten. Bovendien leent dit zich voor een onbevangen en open lezing van de tekst.

Er is één interview geanalyseerd aan de hand van (vooraf) een vijftal bepalende vragen gerelateerd aan de hoofd- en deelvragen. Uit de tekst zijn tekstfragmenten (analyse-eenheden) gezocht passend bij de bepalende vragen, hoofd- en deelvraag. Deze analyse-eenheden zijn open gelabeld; daarna is gezocht welke labels bij elkaar gevoegd konden worden tot een nieuw overkoepelend label (axiaal coderen); hierdoor bracht de analyse structuur en ordening (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 323). Er is daarbij ook gekeken hoe vaak iets gezegd werd. Vervolgens zijn de twee andere interviews op dezelfde wijze geanalyseerd en gecodeerd, waarbij erop gelet is synonieme labels alvast dezelfde code toe te kennen. Daarna zijn de drie interviews met elkaar vergeleken, en overeenkomstige labels samengevoegd naar een hoger abstractieniveau tot een overkoepelend sublabel met een passende benaming die de labels dekt. Dit om de *geldigheid* van de labeling te waarborgen. Tijdens het labelen vond reductie plaats van tekst en mogelijke labels die *geen antwoord* gaven op de hoofd- en deelvragen. De volgende stap was de sublabels onder te brengen onder één kernlabel; gekeken is of de bepalende vraag hiertoe ruimte gaf; dit bleek zo te zijn waarna *het kernlabel* uit de bepalende vraag is samengesteld. Het hele proces in stappen is te benoemen als open labelen en coderen, axiaal coderen, selectief coderen tot het kernlabel (Boeije, 2014, p. 132-136).

Door de vergelijking tussen de drie interviews was er sprake van een *vergelijkende analyse*. De vooraf bepalende vragen werden als richtinggevende vragen gezien, waarmee ze als '*sensitizing concepts*' aangemerkt konden worden (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 95). Deze vragen waren nodig om bepaalde informatie te verkrijgen; anderszins moest ruimte blijven bestaan om nieuwe, onverwachte uitkomsten te kunnen vinden. Het analyseproces is per bepalende vraag handmatig geanalyseerd in tekstfragmenten; deze fragmenten zijn via het tekstverwerkingsprogramma Word uitgewerkt mét regelnummering. Daarna zijn aan deze fragmenten een label met cijfer toegekend dat in de kantlijn is neergeschreven; op die manier konden de labels met dezelfde strekking samengevoegd worden. Alle data zijn op die manier handmatig verwerkt tot een *labelschema*, waarna dit schema in Word is verwerkt en opgeslagen. Tijdens het analyseproces werden *nieuwe inzichten* verworven, waardoor het proces soms opnieuw gestart moest worden; het was zoeken en tasten de goede labels en coderingen te vinden, die passend waren voor de onderzoeks- en deelvragen. Daarmee werd het een, *cyclisch-, iteratief proces*: proberend en testend, vallen en opstaan, zoeken en vergelijken (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p. 322-325). Tijdens het labelen werden enkele labels gevonden die niet pasten binnen de selectieve codering. Deze zijn ondergebracht onder het label '*restcategorie*'.

Analyse van de *levensverhalen* vond op hoofdlijnen op dezelfde wijze plaats. Vanuit open labeling zijn vijf *thema's* gevonden waar de labels ondergebracht konden worden.

5.5.1 Verantwoording en keuzes ten aanzien resultaat beschrijvingen

In H.6 en H.7 worden de *resultaten* van de interviews besproken; vanwege de rijkdom aan data bleek deze beschrijving te uitgebreid voor betreffende hoofdstukken. De tekst is daartoe geminimaliseerd tot kernuitspraken verwerkt in tabellen, waarna een bespreking volgt. In het bijlage deel zijn de resultaten in vijf volledige tabellen verwerkt; tevens zijn daarin citaten van de respondenten toegevoegd.

In H. 6 deel 1 (*contextueel therapeuten*) zijn bij kernlabel 1, 2, en 3 de tabellen grotendeels weggelaten, en is direct begonnen met bespreking van de interviewresultaten; bij kernlabel 4 en 5 zijn de tabellen wel ingevoegd, gevolgd door bespreking resultaten.

Het *expertinterview H.6 deel 2* is op gelijke wijze geanalyseerd en in tabellen verwerkt en beschreven; de resultaten zijn zoals gezegd onder 5.1 in hoofdstuk 4 en hoofdstuk 8 verwerkt. In dit interview kwam tevens ter sprake wat de contextuele benadering voor *opgenomen cliënten* in een GGZ- of andere instelling zou kunnen betekenen. Daar dit echter niet tot de directe vraagstelling behoorde maar wél heel passende en bruikbare informatie bood, zijn deze bevindingen beschreven ná de interviewtabellen die als onderdeel van *H.6 deel 2* zijn toegevoegd als bijlage 10, p. 109-116).

H.7 deel 1 verwoordt de alleenstaandeninterviews; bij kernlabel 1 en 2 zijn de tabellen weggelaten en is direct begonnen met bespreking van de resultaten. Bij kernlabel 3, 4 en 5 zijn wel tabellen ingevoegd, gevolgd door bespreking van de resultaten. In H.7 deel 2 worden resultaten van het *levensverhaalgesprek* besproken, eveneens uitgewerkt in tabellen met daarna bespreking ervan.

H. 7 deel 2 beschrijft de levensverhaalgesprekken. Na de Inleiding van H. 7 wordt een korte introductie van de respondenten gegeven, met tabelbeschrijving van gecodeerde bevindingen uit het *geschreven levensverhaal*. Voor de verwerking van het *levensverhaalgesprek* zijn deze gesprekken getranscribeerd, gecodeerd en samengevoegd met de codering vanuit het geschreven levensverhaal. Deze samenvoeging leidde tot gezamenlijke labels die in *thema's* verwerkt zijn en vervolgens besproken worden aan de hand van het labelschema levensverhalen en levensverhaalgesprekken (bijlage 8, (8-B), p, 94-96).

De resultaten van alle interviews zijn besproken aan de hand van de geëigende labelschema's: (bijlage 6, labelschema contextueel therapeuten, p. 83-86| bijlage 7, labelschema expertinterview, p. 87-88| bijlage 8, 8-A deel 1: labelschema alleenstaanden, p. 89-93| bijlage 8, 8-B deel 2: labelschema levensverhalen + levensverhaalgesprek alleenstaanden, p. 94-96).

5.6 Betrouwbaarheid en geldigheid

Om de *betrouwbaarheid* van het onderzoek te bewerken is gestreefd naar inzichtelijkheid en controleerbaarheid van de gegevens. Dit is gedaan door notities en logboek verslag, bijvoegen van interview- en gespreksverslagen en analyse materiaal in het separate bronnenboek en de bijlage van het onderzoeksverslag. Bronnenvermelding middels APA-verwijzing, de keuze van respondenten, locaties en omstandigheden tijdens de interviews en de objectieve rol van de onderzoeker zijn mede instrumenten om de betrouwbaarheid te waarborgen (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009, p.192-196).

De *geldigheid* van de onderzoeksresultaten wordt gewaarborgd door *triangulatie* van de onderzoeks-instrumenten toe te passen. Meten wat de onderzoeker wil weten. Dit komt verder in hoofdstuk 8 aan de orde.

HOOFDSTUK 6 DEEL 1: PRAKTIJKONDERZOEK CONTEXTUEEL THERAPEUTEN

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt deelvraag 3 besproken: 'Hoe gaan contextueel hulpverleners om met vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen in de therapie om toekomstperspectief te hervinden'?

Paragraaf 1 geeft de algemene *aandachtspunten* weer die hulpverleners over alleenstaanden verwoorden.

Paragraaf 2 beschrijft het *contextuele werken* met alleenstaanden, waarna bij paragraaf 3 gekeken is of en hoe *zin- en betekenisgeving* onderdeel is in de hulpverlening. In hoeverre de *contextuele theorie* al dan niet passend geacht wordt voor alleenstaanden komt in paragraaf 4 aan de orde. Paragraaf 5 tenslotte geeft inzicht in hoeverre de contextueel hulpverleners *kenmerken* weergeven passend bij hulpverlenerschap aan alleenstaanden, waarna het hoofdstuk afgesloten wordt met een samenvatting.

6.1 Aandachtspunten betreffende alleenstaanden

Deze paragraaf geeft inzicht op de vraag welke gedachten bij de hulpverleners leven als zij denken aan alleenstaanden. Achtergrond voor deze vraag was te horen welke gedachten bij hulpverleners over deze doelgroep leven. Kennen zij de leefwereld van alleenstaanden en in hoeverre bepaalt dit hun hulpverlenend handelen? Deze eerstgenoemde gedachten zijn ondergebracht onder kernlabel 'aandachtspunten', waarbij ervoor is gekozen de resultaten hierna volgend beknopt weer te geven daar deze als 'basisgegevens' dienden tijdens het interview. Een uitgebreider overzicht is te vinden in het tabeloverzicht bijlage 9, p. 117-122.

Alle hulpverleners noemen:

- Specifieke aandachtspunten op gevoelsmatig en praktisch niveau, zoals: **1):** Rouw, verdriet, uitgezorgd zijn, schaamte en zwijgen over ongehuwd en kinderloos zijn, financiële zaken; **2):** Belang van de familiecontext en het sociaal netwerk, waarin opvalt dat er soms een klein, beperkt netwerk is, en **3):** De reden van ongehuwd en kinderloos zijn kent drie keuzeredenen en omvat bepalende punten.

Eén of meerdere hulpverleners noemen:

- Verlies van toekomstperspectief door gemis van 'het gedroomde' levensdoel (de Haan (1, 350-351| Heesen (2, 509). Volgens Heesen kan missen van het levensdoel depressie en suïcidaliteit bewerken (2, 513-518; 523-528). Zij noemt als enige bezig zijn met de beperkingen van de ouderdom in het alleenstaand zijn (2, 76-77), en het feit dat alleenstaanden moeite kunnen hebben met Moederdag, zon- en feestdagen (2, 29-33; 156-157).

- Alleenstaand zijn is geen hulpvraag; de Haan en Heesen spreken van de 'verborgen hulpvraag' (1, 413-416; 965-968) (2, 139-147; 151-155; 179). Jorritsma noemt meer indirect vanuit positieve nieuwsgierigheid benieuwd te zijn naar 'het verhaal' (3, 31-34). De Haan merkt op dat hulpverlening aan alleenstaanden vaak een langlopend proces is (1, 148-152; 786-790); Jorritsma illustreert dit met voorbeelden (3, 177-195; 325-338).

- Maatschappelijke invloeden zijn merkbaar in de leidende GGZ-richtlijnen in GGZ-instellingen betreffend behandelingen en die indirect invloed hebben op de hulpverlening aan alleenstaanden (de Haan (1, 1075-1093).

- Zin-en betekenisgeving betreffende de levenssituatie (de Haan (1, 51-55| Jorritsma (3, 617- 632). Rondom geloof kunnen vragen spelen als 'teleurstelling', 'waarom'- en 'toekomstgerichte vragen' (de Haan, 1, 700-703; 708-712). Heesen benoemt het verschil tussen religieuze en niet religieuze mensen qua beleving (2, 467-477).

Samenvatting: alle hulpverleners beschrijven specifieke aandachtspunten betreffende alleenstaanden die mede bepalend of van invloed zijn in het werken met alleenstaanden zoals onder 6.2 beschreven wordt.

6.2 Contextueel werken met alleenstaanden

6.2.1A Inzet contextuele begrippen

In het contextuele werken worden de *contextuele begrippen* en *interventies* vanuit het vierdedimensiewerken (vanuit de relationele ethiek) als basis genoemd voor het werken. De begrippen vertalen de intermenselijke en intergenerationele verhoudingen en verhelderen posities in relaties. Daarom is het belangrijk te horen hoe de hulpverleners de positie van alleenstaanden bezien vanuit de contextuele begrippen. Hierbij kwam zin- en betekenisgeving aan de orde als onderdeel in het vierde dimensie werken. Daar dit echter in een aparte paragraaf (6.3) aan de orde komt, wordt dit punt bij 6.3 besproken. In komende paragraaf worden eerst de *contextuele begrippen* besproken, en de *contextuele interventies* in de hierop volgende paragraaf.

6.2.1A: Contextuele begrippen	de Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Balans geven-ontvangen	x	x	
Dialogoog aangaan	x	x	x
Geven van erkenning	x	x	
Erfgoed	x		
Legaat, delegaat	x		
Het opnemen van verantwoordelijkheid	x		
Schuld en schuldgevoelens	x		
Werken in de vierde dimensie	x	x	x
Nalatenschap	x	x	x
Alle contextuele begrippen gelden	x	x	x

Alle contextuele vragen stellen		x	
Loyaliteit, deloyaliteit	x	x	x
(Zinnige) betekenis kunnen verwerven	x		x
Innerlijke dialoog	x		x
Meerzijdig partijdig werken vanuit vierde dimensie	x		x

figuur 6.2.1A

Het vierde dimensie werken met daarin het aangaan van de dialoog, nalatenschap, en het feit dat ‘alle contextuele begrippen gelden’ worden door alle hulpverleners belangrijk gevonden. *Enkele begrippen* worden specifiek als meer geldend genoemd wat per hulpverlener wat verschilt en hierna volgend besproken wordt.

De Haan noemt de verstoring in de *balans van geven-ontvangen*; alleenstaanden zijn vaak ‘leeggelopen’ door het vele zorgen en geven (1, 413-421); leren ontvangen is dan belangrijk aandachtspunt (1, 460-467; 520-535). Daarom is de geven-ontvangen balans tussen de alleenstaande cliënt en hulpverlener in het dialogisch proces een (helpend) hulpverleningspunt (1, 590-591) onder meer voor het (weer) aangaan van de dialoog met eigen familie (1, 243-263). *Erkenning geven* voor rouw, verdriet, gemis, is belangrijk in het dialogisch werken (1, 280-282). Zijn doel is dat alleenstaanden weer leren ‘op eigen grond’ te gaan staan, en daarbij de verantwoordelijkheden oppakken die daarbij horen (1, 150-152; 708-712). Schuld in relatie tot geloof kan een onderzoek punt zijn vanuit het werken in de vierde dimensie (1, 708-712). Belangrijk is oog te hebben voor ‘*de gezonde delen*’; teveel de aandacht richten op pathologie is niet zo helpend, al moet pathologie zeker niet uit het oog verloren worden (1, 800-803). Hij noemt dat alleenstaanden uit loyaliteit of delegaat soms (destructief) gebonden blijven aan ouders wat vrije eigen levenskeuzes in positieve- of meer negatieve zin kan beïnvloeden (1, 162-170).

Voor Heesen is de exploratie en analyse van de *geven-ontvangen balans* met familie belangrijk (2, 297-303). Het zijn vaak onbewuste processen die de relationele balans beïnvloeden (2, 386-390). De contextuele vragen zijn allemaal goed te stellen (2, 240-242); contextueel werken leidt tot erkenning van de alleenstaande (2, 370-373). *Erkenning* voor het alleenstaand zijn in de context is belangrijk, waarbij erkenning krijgen voor zorg die zij gegeven heeft, helpend werkt (2, 379-381; 386-390). *Bespreken in de context* werkt op zich al verbindend (2, 629-633). Zij respecteert de wijze waarop cliënten hun verhaal vertellen; soms wordt iets niet gezegd; ze duidt dit contextueel: vanuit loyaliteit zwijgen mensen bijvoorbeeld soms over (familie)geheimen. Soms kan het verdriet nog te groot zijn om te kunnen vertellen; vanuit respect kan timing en een moratorium helpen iemand de tijd te geven (2, 614- 617). Belangrijk punt is de hulpverlening altijd *individueel in de context* te houden, individueel uit te vragen en uit te werken zowel in de context (2, 1138-1148; 1174-1176) als ook gerelateerd aan maatschappelijke ontwikkelingen. De huidige maatschappelijke verworvenheden voor alleenstaanden betekenen niet dat zij zich altijd optimaal goed voelen; aandacht voor de individuele pijn en moeite moet dan ook gezien en besproken kunnen worden (2, 1106-1112).

Jorritsma wil helpen in het leren ‘*op eigen grond*’ leren staan; zij werkt met alle begrippen (3, 173-176) en geeft met duidelijke contextuele woorden en vertalingen aan hoe ze de begrippen duidt en vorm geeft; deze zijn haar ‘werkkader’ voor het contextuele werken (3, 173; 358). Het dialogisch, relationele werken in wederkerigheid is belangrijk uitgangspunt (3, 342-354); van daaruit benadert zij de individuele problematiek van de alleenstaande in relatie tot de familiecontext. Jorritsma merkt hierbij op dat in het samenleven met broers en zussen handvatten gevonden kunnen worden het leven aan te kunnen (3, 113-118). Werken in de basis van contextrelaties is belangrijk (3, 358), waarbij een *meerzijdig partijdige houding* voorwaarde is (3, 467-472). In de dialoog met familie moet zorgvuldig gewerkt worden; ze noemt dit ‘het bed opmaken’ om een goede gespreksbodem te bewerken (3, 348-354).

Jorritsma en de Haan noemen daarnaast de *innerlijke dialoog* van de hulpverlener als belangrijk onderdeel in het hulpverleningsproces; dit kan soms een helpende functie hebben, in die zin dat de alleenstaande cliënt ervaart wat zij en de ander in het contact aan elkaar beleven (Jorritsma, 3, 428-440 | de Haan, 1, 561-564).

6.2.1B Inzet contextuele interventies (tabel figuur 6.2.1B)

Voor het inzetten van *contextuele interventies* noemen de hulpverleners (alle drie interviews 2014):

6.2.1B: Contextuele interventies	de Haan (1)	Heesen (2)	Jorritsma (3)
Moratorium	x	x	x
Gebruik genogram (standaard gebruikt als ‘basis werkmateriaal’)	x	x	x
Meerzijdige partijdigheid	x	x (indirect)	x
Aanzetten tot actie	x	x	x
Verbindende vragen stellen c.q. verbindend werken	x	x	x
Opsporen hulpbronnen in context sociaal netwerk (6.2.1C)	x	x	x
Geven van erkenning van verdienste en aangedaan onrecht	x		x
Tijdelijk hulpbron zijn als hulpverlener (6.2.1C)	x	x	
Timing	x	x	x
Interventies met betrekking tot nalatenschap en zingeving			x
In kader verbindend werken: het contextuele doorvragen	x	x	

De tabel laat zien dat contextuele interventies door alle hulpverleners al dan niet geheel of gedeeltelijk genoemd en ingezet worden, waarbij *inzet van het genogram* en *aanboren van hulpbronnen* heel belangrijk zijn.

Genogram gebruik wordt als uiterst helpend en inzichtgevend gezien, en wordt steeds genoemd als belangrijk instrument. Heesen gebruikt het genogram als intake waardoor ze merkt dat vertrouwen sneller groeit en het contact makkelijker wordt dan bij reguliere hulpverlening (2, 596-602).

Uitwerking van het genogram gebeurt door de hulpverleners via gesprek, tekening op papier of whiteboard (ook door de alleenstaande cliënt zelf) of met behulp van Duplo- of Playmobilfiguren. Jorritsma gebruikt, vanuit persoonlijke voorkeur zelf gemaakt jute-figuren (3, 519-524; 537-542). Werken met *figuren* kan zeer inzicht gevend zijn temeer daar de alleenstaande cliënt zelf de figuren kan ordenen, herschikken en daarmee regie en zeggenschap kan houden. Heesen merkt op dat werken met Duplo en Playmobil een meer afstandelijk kijken van cliënten naar de eigen situatie bewerkt (2, 653-655).

In het *verbindend werken* is gericht doorvragen belangrijk om inzicht te verkrijgen (de Haan, 1, 286-292). Heesen noemt dit belangrijk om tot de essentie van het probleem te kunnen komen (2, 80; 204; 222-223).

Het *geven van erkenning* voor verdriet, gemis, rouw, angst wordt door alle drie hulpverleners als vanzelfsprekend genoemd. Jorritsma spreekt hier ook over erkenning voor aangedaan onrecht (3, 269). Zij noemt dat het *aanzetten tot actie* als interventie zinvol kan zijn met betrekking tot zingevende acties (3, 205-210). De Haan benut 'aanzetten tot actie' als helpende interventie als een punt om na te denken over de plek van God in het levensverhaal van de alleenstaande cliënt (in 6.2.6 wordt nader op 'aanzetten tot actie' ingegaan).

Jorritsma en de Haan benadrukken *meerzijdig partijdig werken* als voorwaarde voor goede hulp (3, 325-337; 352| 1, 922-924). *Timing* is volgens Jorritsma belangrijk bij meerzijdig partijdige interventies; zij noemt dit 'de grond bewerken', 'het even de tijd geven': zowel voor zichzelf als voor de alleenstaande is dit belangrijk om bepaalde interventies te kunnen plegen of zaken in de context te bespreken; zij vindt dit zowel voor de alleenstaande als voor de context belangrijk (3, 311; 325-329).

Het *doel van interveniëren* is voor de Haan dat de alleenstaande kan leren haar eigen behoeftes en verlangens kan leren kennen en erkennen, en (weer) tot zelfverbinding kan komen (1, 459-462). Jorritsma heeft als doel om de alleenstaanden te helpen hun eigen kanaal te vinden om 'te bespreken in de context' (3, 325-338).

Zoals in de tabel zichtbaar is, wordt inzetten van *hulpbronnen* door alle drie hulpverleners genoemd. Daar deze interventie meeromvattend van inhoud en omvang is, is zijn deze uitkomsten in een aparte tabel verwerkt.

Samenvatting: vanuit de contextuele begrippen zijn specifieke begrippen aan te merken die helpend zijn in de hulpverlening aan alleenstaanden. Wat betreft interventies gaat het meer om hoe deze specifiek ingezet kunnen worden, waarbij het genogram en hulpbronnen het meest helpend lijken te zijn.

In de contextuele begrippen is *betekenisgeving* vanuit de vierde dimensie belangrijk gegeven in het relationele werken. Daar onder *kernlabel 6.3 zin- en betekenisgeving* als belangrijke factor in toekomstgericht werken besproken wordt is ervoor gekozen dit item samen te voegen onder 6.3.

6.2.1C: Inzet hulpbronnen

Inzet van hulpbronnen als contextuele interventie is voor de hulpverleners een belangrijk en meeromvattend aandachtspunt zoals beschreven in onderstaande paragraaf.

Inzet hulpbronnen	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Opsporen hulpbronnen	Hulpbronnen c.q. verbinding zoeken in de context; soms bewuste keuze eerst in sociale netwerk te zoeken als het met familie moeilijk is	Eerst zoeken in de context Doe-opdrachten om verbinding met hulpbron in de context aan te gaan zoals kleine opdrachtjes geven of iets opzoeken	Eerst zoeken in de context
Belangrijke items	Positie alleenstaande in familie onderzoeken Verbinding zoeken in familie-netwerk en proberen hierin te verbreden als inzet hulpverlening	Erkenning alleenstaand zijn in context door middel genogram bespreken belangrijk werkpunt Stellen <i>verbindende vragen</i> kan inzicht geven hoe positie in de context gezien en ervaren wordt	Per definitie zoeken naar hulpbronnen en verbinding in de context; stimuleren dat een <i>eigen manier van bespreken</i> wordt gevonden Inzichtgevend werken om eigen leven vorm te geven
Hulpverlener tijdelijke hulpbron	x	x	--
Exploreren sociale context	Details zorgvuldig uitvragen; contacten (hulpbronnen) kunnen hierbij belangrijk zijn Is erop gericht mensen naar het 'sociale netwerk' over te dragen; 'het gezonde deel' voor hulp. Sociale netwerk is <i>hulpbron</i> voor hulpverlener zelf	Belangrijk sociale context goed uit te vragen	--
Verbreden naar sociale netwerk (als hulpbron)	Belangrijk→; contact in familie is niet altijd soepel en makkelijk	Belangrijk om te verbreden en sociale contacten te hebben als	Goed hier oog voor te hebben; familiecontacten

	Invloed huidige (individueel) gerichte tijdgeest op dit netwerk kan sociale betrokkenheid in negatieve zin beïnvloeden → spagaat in zorg en betrokkenheid Kerk kan hierin hulpbron zijn	alleenstaande	zijn niet altijd makkelijk Sociale netwerk kan zingevende plek zijn Heeft in praktische zin (te?) weinig aandacht ervoor; is 'te contextueel' opgevoed
Inzet van dieren als hulpbron	NB: Vraag niet gesteld door interviewer	NB: Vraag niet gesteld door interviewer	Kan er geen direct antwoord op geven; zorg voor 'iets of iemand' kan wel heel zinvol zijn (zie verder 6.3.1)

figuur 6.2.1C

Samenvatting: alle hulpverleners zien het inzetten van hulpbronnen in het familie- en sociale netwerk als helpende interventie. Soms zijn zij zelf tijdelijk hulpbron. Het sociale netwerk kan voor de hulpverlener hulpbron zijn om te verbreden in de hulpverlening. Of dieren als hulpbron gezien kunnen worden is niet direct te beantwoorden; wel kan zorg voor 'iets of iemand' hebben heel zinvol zijn.

6.2.2 Aanzetten tot actie in dialogische hulpverleningsrelatie

'Aanzetten tot actie' als interventie wordt door de hulpverleners niet beschouwd als een op zichzelf staande activiteit, maar gebeurt in de wisselwerking hulpverlener-hulpvrager. De hulpverleners stimuleren de hulpvrager haar verantwoordelijkheid op te nemen in en voor haar eigen herstelproces en hierin actief stappen te zetten waardoor zij een actieve bijdrage levert zowel aan haar eigen proces als ook aan haar context (4.7.2). In het dialogisch werken tussen hulpverlener-hulpvrager dient vertrouwen bewerkt te worden teneinde een beroep te kunnen doen op eigen kracht en inzet van de alleenstaande hulpvrager. De tabel 6.2.2 geeft hier inzicht in.

Aanzetten tot actie	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Exploratie fase	Eerste drie dimensies in detail uitvragen; duiden vanuit vierde dimensie, met aandacht voor hechtingspatronen, probleemoplossend vermogen, en persoonlijke mogelijkheden 'Fictieve levensloop' bespreken om actie te bewerken (bijlage10)	Gedetailleerd uitvragen van eerste drie dimensies met veel aandacht voor <i>ADL- en medische zaken</i> ; duiden vanuit de vierde dimensie Aanmoedigen contact aan te gaan of te zoeken met familie	Genogram exploratie helpt te ontdekken aan wie 'zorg in de context' gegeven kan worden Veel ruimte voor betrokkenheid context. Werken vanuit vierde dimensie; alleenstaande actief erin betrekken
Positie hulpverlener	Is <i>tijdelijke hulpbron</i> Gericht op inzicht gevende acties en acceptatie levens situatie; wil (zorgvuldig) aanzetten om oog te hebben voor dat wat er <i>wél</i> is in plaats van dat wat er <i>niet</i> is Aanzetten tot actie dient om alleenstaande <i>in beweging</i> te krijgen met gerichtheid op aanboren van 'het gezonde deel'	Is <i>tijdelijk hulpbron</i> Soms actief 'doe-opdrachten' geven	Zingevende interventies aanwenden in het samen aanzetten tot actie Verhalen vertellen dient als <i>herkenning</i> van situaties; zij wil mensen hiermee ook 'eren' en daarmee zeggen: (...) 'ik heb geluisterd naar je' (3, 2014, 677); dit kan mede zelfvalidatie bewerken
Werkveld van vertrouwen	Nodig om aanzetten tot actie te kunnen bewerken	Nodig om aanzetten tot actie te kunnen bewerken	Nodig om aanzetten tot actie te kunnen bewerken
Hulpverleningsrelatie en GGZ-richtlijnen	Samenwerking belangrijk in betekenisgeving en leren <i>verdragen</i> van persoonlijke moeiten; leren ontvangen vanuit geven-ontvangen balans, ook naar zichzelf toe. <i>Leren ontvangen een verlangen te hebben naar dat wat er niet is</i> GGZ-richtlijnen kunnen beperkend werken bij alleenstaanden	Samenwerking belangrijk; met behulp genogram samen zoeken naar hulpbronnen in de context Alleenstaande <i>concrete opdrachten</i> geven om te onderzoeken wat haar eigen mogelijkheden zijn om verbindingen aan te gaan	Samenwerking belangrijk; samen zoeken naar betekenisgeving voor- en naar belangrijke anderen en het perspectief van zingevende acties en interventies uitwerken Perspectief zoeken voor alleenstaande om samen het <i>probleem te ontrafelen</i>

figuur 6.2.2

De drie hulpverleners geven aan zorgvuldig de *drie dimensies* te exploreren en te duiden vanuit de *vierde dimensie*, waarbij de Haan bewust ook gericht is op tweededimensiepunten zoals hechtingspatronen, het vermogen om tot actie over te kunnen gaan (1, 148; 373-374; 609). Achterliggende gedachte hierin is: kan de alleenstaande vanuit haar persoonlijkheid bepaalde stappen zetten? Heeft zij de benodigde 'skills'? Heesen heeft veel aandacht voor de eerste- en tweededimensiepunten zoals ADL (gezondheid, goed eten), en ook medische zaken (2, 883- 891). Zij zegt altijd goed op te letten of de problematiek *niet te medisch* wordt. Het alleenstaand zijn, gemis van partner, kinderen, een levensdoel, kan soms uitlopen in depressie met suïciderisico, wat doorverwijzing naar een medicus nodig maakt (2, 532-533; 538). Voor Jorritsma is aandacht voor de betrokkenheid van de alleenstaande zelf en de context in het vierde dimensie werken aandachtspunt (3, 173-176).

Zoals in 6.2.1C aangegeven noemen de Haan en Heesen hier het *tijdelijk hulpbron* zijn als hulpverlener; volgens de Haan is hij als hulpverlener soms de enige gesprekspartner met wie de (alleenstaande) cliënt zich nog kan verbinden; dit legt een grote verantwoordelijkheid op de schouders, daar de (alleenstaande) cliënt niet afhankelijk gemaakt dient te worden van de hulpverlener (zie ook 6.5.3).

In de *hulpverleningsrelatie* voltrekt zich het ‘aanzetten tot actie’: kan de hulpverlener de hulpvrager hiertoe aanzetten? Ieder doet dit op eigen wijze. De Haan gebruikt soms een gerichte ‘actie’ om de alleenstaande in beweging te krijgen stappen te zetten; belangrijk hierin is voor hem om oog te hebben voor dat wat er ‘*wél is in plaats van dat wat er niét is*’ (1, 800-803). Anders gezegd: de alleenstaande mist in zijn ogen belangrijke levenszaken (zie 6.1.1), maar kan er daarnaast ook oog zijn voor de goede dingen die er nog wél zijn waarmee de alleenstaande haar blikveld kan verruimen. Beroep doen op het ‘*gezonde deel*’ in het denken kan een gezonde-, helpende werkwijze zijn (1, 800-831; 975). Heesen noemt gerichte ‘doe-opdrachten’ die zij geeft om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen proces en (weer) verbindingen aan te gaan (2, 787-789). Jorritsma wil samen met de cliënt zoeken naar betekenisgevende acties en deze in relatie met en voor belangrijke anderen in te zetten. Zingevende interventies samen hierin uitwerken kan helpend zijn (3, 270-273; 282-285; 295). De Haan geeft hierin ook aan dat de GGZ-richtlijnen beperkend werken; de alleenstaande moet zich *juist leren verbinden* met mensen, en hierin dan ook concrete actie in leren ondernemen; de richtlijnen zijn echter volgens hem zeer individueel en niet op verbinding met de context en andere mensen gericht (1, 965- 976).

Bewerken van het ‘*werkveld van vertrouwen*’ (Verduijn, 2012) wordt door alle drie hulpverleners genoemd, zij het wat in omschreven termen; dit bewerken is een algemene vaardigheid, maar in relatie tot alleenstaanden vraagt dit wellicht wat meer zorgvuldigheid vanwege de kwetsbaarheid en mogelijk gevoelige punten die in het alleenstaand zijn besproken dienen te worden

Samenvatting: de interventie ‘aanzetten tot actie’ gebeurt in wisselwerking hulpverlener-hulpvrager. De alleenstaande wordt hiertoe aangemoedigd teneinde verbindende acties aan te gaan om stappen te zetten in haar eigen proces, en de dialoog met de context (opnieuw) vorm te geven. Het werkveld van vertrouwen bewerken is nodig daartoe. De GGZ-richtlijnen kunnen hierin echter belemmerend werken, met name voor alleenstaanden, vanwege het te individueel gerichte kader van de richtlijnen.

In de verwoording van hun werkwijze maken de hulpverleners zichtbaar hun vaardigheden in te kunnen zetten, nodig om de alleenstaande hulpvragers te begeleiden in hun proces. Dit komt in paragraaf 6.2.3 aan de orde.

6.2.3 Vaardigheden en inzichten aanleren aan alleenstaande hulpvragers

Uit de interviews kwam naar voren dat de hulpverleners diverse contextueel beoogde vaardigheden inzetten om alleenstaanden te helpen hun positie toekomstgericht te (her)vinden.

Vaardigheden	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Aanleren dialoog en inzet alleenstaande zelf	Aanleren dialoog aangaan met hulpverlener; van daaruit leren dialoog met anderen aangaan	Bewust maken van onbewuste relationele familieprocessen, waarin alleenstaande ook onderdeel is. <i>Erkenning</i> hiervoor kan inzichtgevend en helpend zijn om leren <i>te bespreken</i> in de context	Leren dialoog in context aan te gaan Inzet alleenstaande hierin vanzelfsprekend. Helpen eigen plek en positie in de context te verwerven
Leren moeite te verdragen	Pijn en moeite leren verdragen en levenssituatie te accepteren <i>‘En wat moet je leren verdragen wat je wel wil, maar niet hebt (1, 2014, 519-520).’</i>		Leren inzicht in eigen levensdynamiek te verkrijgen en zelf keuzes leren maken, om individuatie, zelfafbakening en zelfvalidatie te bewerken
Vaardigheden ter bevordering zelfstandigheid aanleren	Eigen verlangens leren te benoemen en zichzelf daarin serieus nemen; zelfverbinding, eigen keuzes leren maken. Daartoe aanmoedigen, met oog voor <i>tweedimensionale-aspecten</i> of iemand dit kan, zoals draagkracht, belastbaarheid, hechtings patronen. Maar óók leren <i>eigen mogelijkheden</i> te ontdekken		Zelf oplossingen leren te vinden om inzicht in eigen handelen en gedrag te verkrijgen om stabiliteit in eigen leven te bewerken <i>Een andere manier van kijken naar zichzelf</i> aanleren; kan inzicht bewerken om de eigen betekenis naar de context te kunnen ervaren
Doel aanleren vaardigheden	Bewerken zelfstandigheid, zelfvalidatie. Uit (eventuele) <i>slachtofferrol</i> houden, en niet <i>afhankelijk</i> van therapeut maken		Inzichtgevend werken kan zelfstandigheid, individuatie en zelfvalidatie bewerken

figuur 6.2.3

Samenvatting: in het aanleren van vaardigheden beogen de hulpverleners alleenstaanden op weg te helpen in haar toekomstgerichte levenssituatie. Zij richten zich hierbij op het bewerken van de relationele werkelijkheid

van de alleenstaande in haar context. Enkele punten komen hierin naar voren, zoals bewerken zelfstandigheid, individuatie, zelfvalidatie, leren de dialoog aan te gaan, het leren accepteren en verdragen van de levenssituatie. Betekenisgeving in het kader toekomstperspectief werd als onderdeel besproken; hoe geven zij hier vorm aan? Dit komt in paragraaf 6.3 aan de orde.

6.3 Zingeving betreffend toekomstperspectief

Zin- en betekenisgeving is als issue bevraagd vanuit de achterliggende gedachte : ‘wat geeft, met het oog op het toekomstperspectief, zin, betekenis aan het eigen bestaan, wanneer dit niet volgens de ‘vanzelfsprekende en gedroomde paden’ is gegaan? Wat betekent het als de generatielijn in verticale zin niet doorloopt, maar stopt bij de alleenstaande? Het begrip ‘*nalaten in de context*’, ‘*doorgeven aan de volgende generaties*’, krijgt hiermee actuele zeggingskracht. Zin-, betekenisgeving wordt in dit kader gezien als een van de factoren die belangrijk gevonden worden door de hulpverleners betreffend het toekomstperspectief. Het betreft hier niet een zelfstandig ‘zingevingsperspectief’ wat een andere bespreking zou vragen. Voor volledige beantwoording van dit kernlabel verwijst ik naar bijgevoegde tabel c.q. rapportage in bijlage 9, p. 97-108.

Kernlabel 3: Zin- en betekenisgeving betreffend het toekomstperspectief

Sublabel 6.3A	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.3.1A Zin- en betekenisgeving - zin- en betekenisgeving - contextueel werken - van betekenis willen zijn c.q. een bijdrage leveren aan... - geloofssituaties - eigen bestemming c.q. levensdoel missen - maatschappelijk klimaat - persoonlijke betrokkenheid alleenstaande cliënt zelf - nalatenschap en betekenisvol geweest zijn (zie einde kernlabel 3)	Met alleenstaande zoeken naar de betekenisgeving in haar eigen specifieke situatie; vaak vanuit <i>familie-erfgoed</i> wel issues hierover meegekregen. Vanuit <i>vierde dimensie</i> toewerken naar individuatie, zelfvalidatie, individuatie, betekenisgeving, <i>bijdragen</i> aan.... Betekenisgeving is inherent aan mens-zijn; wie of wat is dan ook <i>eigen betekenisbron</i> ? Thema ‘geloof’ kan meespelen	Zingeving geen specifiek gespreksthema; wil er zeker ruimte voor maken <i>‘(...) dat is ook een leuke vraag om te stellen in de hulpverlening’ (2, 2014, 830-831).</i> <i>Vierde dimensie</i> levert voldoende handvatten om zin-, betekenisgeving te bespreken Vanuit context <i>existentiële zaken</i> vaak wel meegekregen Verschil religieuze en niet religieuze mensen; religieuze mensen vinden ‘zin’ in God	Zinvraag goede vraag om te stellen; is gespreksthema Meegekregen <i>familie-erfgoed</i> bewerkt eigen keuzevrijheid existentiële zaken zich eigen te maken. Kan iemand die keus maken? <i>Vierde dimensie</i> biedt voldoende handvatten hiervoor. Te weten van betekenis te zijn en voor wie is van belang; wie is hierin <i>eigen betekenisbron</i> ? Wat is ‘ <i>zin hebbend</i> ’ als er <i>geen partner of gezin</i> is?

figuur 6.3A

Alle hulpverleners noemen *zin- en betekenisgeving* als belangrijke factor met betrekking tot de toekomst, waarbij ieder een eigen invalshoek laat zien. Heesen zegt de zinvraag een ‘leuke vraag’ te vinden bij kinderloosheid (2, 830-832). Zij wil met hulpbronnen in de context zoeken naar een zinvol toekomstperspectief (2, 717-718). Voor de Haan en Jorritsma heeft betekenisgeving met *het existentiële* van het menselijk bestaan te maken (1, 52-55; 500-504| 3, 67- 69; 138-140). Het is dan ook belangrijk dat de alleenstaande zicht heeft op haar eigen betekenis en *betekenisbron* (1, 96-97; 500-504| 3, 621-626). *Geloofszaken* kunnen een plek hebben in zinvragen. Vanuit eigen levens- c.q. geloofsvisie wordt vorm gegeven aan in de gesprekken, waarbij het belangrijk is dat de alleenstaande zeggenschap heeft op welke wijze dit punt betrokken wordt (3, 760-763).

Het *familie- en sociale netwerk* en intentie ‘het leven een andere wending te kunnen of durven geven’ worden door alle drie als belangrijke factor genoemd. Door het leven een andere wending te geven kan het toekomstperspectief in positieve zin veranderen (de Haan, 1, 511-520| Heesen, 2, 451-455); van belang is dat de alleenstaande praktisch aangereikte ideeën ook daadwerkelijk in wil zetten om de toekomst in positieve zin aan te gaan (Jorritsma, 3, 797-803).

De Haan en Heesen spreken in ook over de *invloed van gemiservaringen* betreffend de toekomst; gemis van partner, gezin kan volgens de Haan het gevoel geven het levensdoel te missen (1, 52-55; 355-357| 2, 516-518; 539-540). Jorritsma noemt hierin wat ‘zinhebbend’ kan zijn als er geen partner, gezin is. Kan het leven ook zinvol zijn als er geen partner of kinderen zijn? Kan er ‘iets anders’ zijn wat betekenis geeft? (3, 214-215; 219).

De *hulpverleningsrelatie* is dé plek volgens alle hulpverleners deze vragen te bespreken; het behoort zeker bij de taak van de hulpverlener dit te doen. Alle drie noemen dat het *meegekregen familie-erfgoed* betreffende betekenisvolle zaken basis kan zijn al dan niet het gesprek erover aan te gaan. Alle hulpverleners werken hierin vanuit de *vierde dimensie*, en zetten hun vaardigheden ook in om alleenstaanden hierin betekenisgeving voor zichzelf leren vorm te geven. De contextuele benadering biedt hen voldoende handvatten om zinvragen te bespreken.

6.3.1B: Aanvulling 6.3.1

Nalatenschap in het kader zingeving is belangrijk thema; welke plek heeft dit in het toekomstgericht denken. *Nalatenschap*, doorgeven aan de *volgende generaties*, *betekenisgeving* is ook belangrijk onderdeel in het vierdedimensiedenken. Hoe kan intergenerationeel doorgegeven worden en wat wordt nagelaten door alleenstaanden? Dit wordt hierna volgend besproken.

Sublabel Nalatenschap	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Item als dilemma punt	Komt (indirect) aan de orde	Wel item voor alleenstaanden	Komt (indirect) aan de orde
Gerelateerd aan kinderen	Nalaten aan eigen kinderen niet mogelijk; nalatenschap hoeft niet aan eigen kinderen gerelateerd te zijn. Kan ook aan ' <i>nageslacht in bredere zin</i> '	Nalatenschap in context niet zozeer zingend levensdoel Geen nageslacht is niet: 'niet na kunnen laten'; wel: op ' <i>andere wijze in de context nalaten</i> '	Nalatenschap aan eigen kinderen niet mogelijk; wel alternatieven mogelijk om aan het ' <i>nageslacht in bredere zin</i> ' na te laten (zie **)
Nalaten aan anderen	Aan neefjes, nichtjes; wat wordt aan hen doorgegeven en welke plek, betekenis hebben zij? Wat 'geef ik door'?	Neef of nicht; hier zijn vaak goede motieven voor	Nalaten aan neven, nichten is optie om te doordenken <i>Alternatieven</i> zoeken bij een kleine familiecontext
(Praktische) vormen van nalaten	Kan pas als er ruimte voor is gekomen; niet te snel hiermee komen; verdriet of andere gevoelsaffecten kunnen andere opties van nalaten nog vertroebelen Samen met neven en nichten activiteiten ondernemen	Nalatenschap als <i>materieel</i> of <i>immaterieel</i> legaat zien <i>Materieel</i> : nalaten van spullen; <i>immaterieel</i> : alternatieven zoals goede doelen of andere levensdoelen	Nalatenschap wat betreft het ' <i>immateriële- en materiële verschil</i> ' belangrijk punt ** Alternatief nalatenschap: documenteren, schrijven van levensverhaal, activiteiten met familie organiseren Andere vormen: 'iets voor anderen doen'; een <i>bijdrage leveren aan anderen</i> ...
Betekenisvol geweest zijn als nalatenschap	Anderen zien betekenisvolheid; persoon zelf ziet dit niet! <i>Herinneringen</i> kunnen als mooi legaat of nalatenschap gezien worden (refereert aan tante interviewer, juli 2014)	Nalatenschap in de context belangrijk item bij de drie vormen van ongehuwd en kinderloos zijn (zie 6.1)	Belangrijk dat alleenstaande op <i>eigen wijze</i> kan nalaten ' <i>Ongezien nalaten</i> ', wat niemand ziet of weet kan voor de persoon zelf betekenisvol zijn ' <i>Steentjes uit de rivier vissen</i> '
Moeilijke punten			Nalaten bij kleine familie – context; toekomstgericht werken hierdoor moeilijker, daar de opdracht ' <i>een inter-generationale bijdrage te leveren</i> ' moeilijker wordt
Visie Nagy	Nagy sprak over nalatenschap aan 'hét nageslacht'; dit kunnen dan ook kinderen van broers, zussen zijn, de <i>volgende generatie</i> dus		Niet specifiek sprekend over alleenstaanden en hun eigen nalatenschap. Sprekt meer over het 'doorgaan' van de loyaliteit in de generaties

figuur 6.3. 1B

Alle hulpverleners bevestigen de 'onmogelijkheid aan eigen kinderen na te laten'. Het wordt als een dilemma gezien en is thema voor alleenstaanden (Heesen, 2, 270-271). Alle drie geven aan 'breder' te moeten denken in de keuze voor alternatieve vormen van nalatenschap in de context (1, 760| 2, 271-277| 3, 237-240). Jorritsma geeft hierbij specifiek aan dat bij een *kleine context* hierin ook alternatieven gezocht dienen te worden (3, 239-240). Doordenken van alternatief nalatenschap kan overigens pas dan, wanneer iemand er klaar voor is en wat verder is gekomen in het verwerkingsproces (de Haan, 1, 821| Jorritsma, 3, 289-291). Heesen en Jorritsma spreken over het *immateriële nalatenschap* (2, 270-274; 281-282| 3, 419); nalatenschap kan volgens alle hulpverleners ook op *praktische wijze* vorm gegeven worden, zoals bijvoorbeeld een jaarlijks uitje met neven en nichten organiseren (1, 789-793| 3, 223-226; 289-291).

In nalatenschap spelen *diverse aandachtspunten*: **1)** in het 'nalaten in de context' spelen de drie vormen van ongehuwd en kinderloos zijn mee (Heesen (zie 6.1). **2)** het 'ongeziene nalaten' (3, 604) en 'op eigen wijze' te kunnen nalaten (3, 282-283; 586-587; 620-621), waarbij een kleine context de opdracht 'een intergenerationale bijdrage' te leveren bemoeilijkt (Jorritsma 3, 329), en **3)** De Haan en Jorritsma noemen het nalaten van 'goede herinneringen' als waardevol (immaterieel) nalatenschap. Betekenisvol geweest zijn wordt alleen door anderen gezien (de Haan, 1, 727-738), of moet door anderen genoemd worden, door Jorritsma betiteld als 'de steentjes uit de rivier te vissen' (3, 585-586). Zij noemt 'de eigen levensgeschiedenis te documenteren, schrijven van het levensverhaal en dit intergenerationale door te trekken in het kader zingeving en nalatenschap. De alleenstaande moet wel klaar ervoor zijn, en al wat aan de 'positieve zijde' van het verwerkingsproces staan (3, 282-291).

De Haan en Jorritsma refereren aan *de visie van Nagy* (4.4.6) betreffend kinderloosheid en nalatenschap, waar- bij het meer gaat om het nalaten aan 'de volgende generatie', 'hét nageslacht' in plaats van aan 'jé nageslacht'.

Samenvatting: Betekenisgeving wordt belangrijk geacht betreffend het toekomstperspectief en heeft zowel in existentiële als in praktische vorm een plek. De hulpverleningsrelatie is dé plek deze vragen te bespreken en is de taak van de hulpverlener hierin. Meegekregen familie-erfgoed kan basis zijn voor gesprek. Toekomstgericht en in de actuele situatie is nalatenschap in de context een belangrijk gespreksthema. Nalatenschap kan besproken worden op immaterieel als op materieel gebied, en kan ook vorm krijgen in de mate van betekenisvol geweest te

zijn voor anderen, en door documenteren van de levensgeschiedenis. Nalatenschap is onderwerp dat eveneens vanuit de vierde dimensie besproken kan worden. Dit wordt hierna volgend besproken.

6.4 Biedt de contextuele theorie aanknopingspunten voor begeleiding van alleenstaanden?

In de Aanleiding voor deze masterproef (H.1, p. 7) werd de vraag neergelegd of de contextuele theorie passend zou zijn in het werken met alleenstaanden. De theorie is ontwikkeld in de tijd van de ‘*standaard levensloop*’ (H.2.3.1). De vraag is dan: kan de theorie zo overgezet worden op mensen (lees: alleenstaanden) die niet binnen deze standaard vallen? Kunnen andere opties meer passend zijn? De hulpverleners reageerden als volgt:

Sublabel	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.4.1 Toepasbaarheid contextuele theorie - contextuele begrippen - interventies en hulpmiddelen - intergenerationeel werken - familie- en sociaal netwerk - visie hulpverlener - overstijgende toepasbaarheid	<i>Begrippen</i> toepasbaar; geven-ontvangen balans hét thema Hulpbronnen, genogram, verbindende vragen helpend om inzicht in processen te krijgen Hulpbronnen in familie- en sociale context zoeken CB is overstijgend, universeel; omvat daarom ook <i>familie</i> Neven, nichten als hulpbron <i>Sociaal netwerk</i> nodig om te verbreden in hulpverlening; ook voor <i>hulpverlener</i> steun <i>Visie</i> : persoonlijke geloofs-overtuiging speelt mee in zingevingsvragen; mist de geestelijke dimensie in de CB Mooie theorie en methode voor <i>doelgroep</i> met voldoende aanknopingspunten voor alleenstaanden Pakt probleem bij de wortels aan, met aandacht voor ‘ <i>het gezonde deel</i> ’ van de persoon	<i>Begrippen</i> toepasbaar; geven-ontvangen balans belangrijk. Fundamenteel verschil in <i>geven</i> tussen familie- en sociale netwerk; men heeft maar één vader en moeder; dat maakt de familiecontext uniek Inzet genogram; meerwaarde verbindende vragen; hulpbronnen eerst in familie, daarna in sociaal netwerk Vanuit theorie altijd mogelijk <i>intergenerationeel</i> en contextueel te werken; iedereen heeft een <i>driegeratiecontext</i> . In <i>familie</i> liggen schatten en schade; daarin ook oplossen Neven, nichten als hulpbron Denkt niet in ‘hokjes’; goed (individueel) contextueel kijken wat speelt Geweldige theorie; bewerkt erkenning voor alleenstaanden <i>Sociaal netwerk</i> goed uitvragen in feitenanalyse	<i>Begrippen</i> toepasbaar; geven-ontvangen balans herkenbaar. Therapie zet de context in beweging; begrippen veranderen daardoor ook in <i>de tijd</i> en <i>levensloop</i> . Daarom kan soms ‘ <i>verversing</i> ’, ‘ <i>herijking</i> ’ van begrippen nodig zijn Hulpbronnen met name in de (familie)context zoeken Vanuit theorie oog hebben voor het ‘ <i>anders</i> ’ zijn en ‘ <i>verschil</i> ’ in levenspositie alleenstaande-context Ooms en tantes als hulpbron Enthousiast over CB; er zijn wel vragen te stellen bij enkele denkbeelden en begrippen (zie 6.4.2B) De CB impliceert al verbinding in zich te hebben; met alleenstaande zoeken naar verbinding in context; vierde dimensie werken is specifiek Kwaliteit relaties en dialoog speerpunt → het individuele probleem <i>relationeel</i> maken
6.4.2 A: Inhoudelijke bespreek- en discussiepunten - speciale theorie nodig? - mogelijke tegenstrijdigheden in theorie - handvatten voor zingeving - therapie voor speciale doelgroepen? - theoretische lacune? - kinderen vraag - visie Nagy (ook 6.3.1) - aandacht voor alleenstaanden in theorie nodig? - relatie theorie en maatschappelijke veranderingen - actualiteit theoretische kennis van (opkomende) hulpverleners	Geen speciale theorie nodig Geen tegenstrijdigheden wat betreft denken over kinderen, nageslacht; CB biedt voldoende voor alleenstaanden Voldoende handvatten voor zingevingsvragen Geen speciale <i>therapie</i> nodig Mist niets in de theorie Aandacht voor alleenstaanden is wel nodig in werk en opleiding; is nu <i>braakliggend terrein</i> Er is verschil in werken met alleenstaanden en gezinnen Alleenstaanden bevragen op hun wensen; hun groep wordt ook steeds groter Geen zicht op meebewegen CB in huidige tijd; er lijkt ruimte voor actualiseren theorie door ontwikkelaars; heeft zelf goede ervaringen Alleenstaand zijn is geen aanmeldvraag en collegiaal gesprekstema	Geen speciale theorie nodig Enige tegenstrijdigheid: zie 6.4.2B Voldoende handvatten voor zingevingsvragen Geen speciale <i>therapie</i> nodig Mist niets in de theorie Aandacht voor alleenstaanden is nodig; zijn nu een wat <i>vergeten groep</i> Maatschappelijke veranderingen beïnvloeden theoretische uitgangspunten en vragen passende antwoorden. Vraag is: heeft de CB aanpassing nodig door opkomst nieuwe doelgroepen? → <i>Iedereen heeft uiteindelijk een blijvende driegeratiecontext</i> . Valkuil voor hulpverleners: vanuit theorie te snelle interpretatie en vooroordelen. Weet niet zeker of hulpverleners voldoende kennis van leefwereld alleenstaanden hebben	Heeft de CB meerwaarde? Men mag nadenken over de betekenis van de begrippen in relatie tot alleenstaanden Belangrijk de begrippen contextueel te exploreren en duiden in specifieke situaties; niet zomaar diagnosticeren Goed dat zingeving in het contextuele denken is ingebed ‘Wij verbinden ons’ is relationeel thema CB; kan kwetsbaar punt zijn Aandacht voor alleenstaanden is goed; mist <i>contextuele literatuur over alleenstaanden</i> <i>Relativering</i> ; iedereen komt een keer alleen te staan Werken met jongeren lastig; deze <i>verstaan</i> de contextuele begrippen niet meer zo Mate van opleiding en soort Hogeschool bepaalt soms sterk het beeld over alleenstaanden

6.4.2B : Lastige- en moeilijke bespreekpunten - geestelijke (christelijke) dimensie - (seksueel) grensoverschrijdend gedrag - klein-, beperkt netwerk - relationele gerichtheid in het contextuele denken	Mist God, c.q de christelijke visie in de CB; dit hoort plek te hebben, ook in feitenanalyse Christelijke visie kan in gesprek rondom zingeving en levensloop namelijk een belangrijke bijdrage leveren	Mogelijke tegenstrijdigheid bij incestsituaties, om naar idee Nagy contactherstel met dader te bewerkstelligen	Invloed vroege (seksuele) beschadiging op levensloop en persoonlijke ontplooiing. Hoe wordt 'recht' gedaan en wijs gereageerd (zie 6.1.2) Kleine context beperkt intergenerationeel nalaten. Relationele gerichtheid CB kan vragen oproepen
6.4.3 Contextuele- (CT) versus Individuele therapie (IT) - contextuele therapie op basis van de theorie - individueel gerichte therapie	CT heeft <i>meerwaarde</i> ; is zingevend gericht. Ruimte voor verdriet, rouw verwerking Pakt probleem bij wortel aan IT te symptoom gericht; geen ruimte voor context. Kan 'kokervisie' bewerken; GGZ-richtlijnen: mogelijke rol hierin	CT <i>meerwaarde</i> . Breder dan IT gericht. Werken vanuit vierde dimensie impliceert en bewerkt snellere groei vertrouwen IT : kans op bewerken snellere terugval na therapie doordat om context heen gewerkt wordt. Individueel <i>kán</i> ; is <i>wat mager</i>	CT heeft <i>meerwaarde</i> . Breder dan IT gericht; aandacht voor de context en zingeving Kan CT en IT samengaan? Zou kunnen; wel vraagtekens te plaatsen vanwege het té technische aspect van de IT Is zelf meer zingericht
6.4.4 Actualiteit theorie in relatie huidig tijdbeeld - actualiteit theorie - theorie en tijdbeeld	Meer ruimte en mogelijkheden nu voor alleenstaanden; bedoeling dat ze tot hun recht en bestemming komen Er is ogenschijnlijk meer ruimte voor <i>zingeving</i> gekomen. De theorie kan hierin helpend zijn Geen verschil met de jaren '50 en nu te bemerken Theorie is goed zo als het is	Theorie voldoende actueel; kinderloosheid is van alle tijden. Huidige tijd mogelijk makkelijker door betere (medische) voorzieningen Maatschappelijke veranderingen <i>beïnvloeden de theoretische uitgangspunten</i> ; contextueel echter goed te werken door de begrippen toe te passen. Context blijft context; <i>geen aanpassing theorie</i> nodig	Kan alleenstaand zijn ook een ' <i>voordeel</i> ' hebben in huidige tijd? 'Ik- gerichte' maatschappij kan toekomstgericht wellicht moeilijker voor alleenstaanden zijn Onwetend of theorie <i>beïnvloed</i> is door huidig tijdbeeld. Misschien is de <i>CB wel niet meer passend</i> bij de veranderende maatschappij Goede theorie; enkele vragen
6.4.5 Hulpverlenend handelen - theorie toepasbaar in hulpverlenend handelen - plek van hulpverlener - hulpverleningsrelatie - theorie passend? - contact collega's	Theorie verweven in contextueel kader; toewerken naar ' <i>staan op eigen grond</i> ' cliënt Soms sturend, directief; hulpverleningsproces en contact met context niet <i>beïnvloedend</i> Vanuit dialogisch perspectief <i>niet wetend</i> mogen zijn Ruimte voor <i>innerlijke dialoog</i> Minder expliciet spreken over samenwerken; impliciet wel geïntegreerd in dialogisch- en meerzijdig partijdig werken Theorie is passend Alleenstaanden <i>geen gespreks-item</i> in collegiaal overleg	Sterk contextueel denkend in handelen; benoemt <i>grenzen</i> aan contextueel werken bij ontstaan medische problematiek. Belangrijk <i>het individuele verhaal</i> in de context te blijven horen en doordenken Hoofdpunt en nadruk: hulpbronnen zoeken in de context, en hierin met alleenstaande samenwerken; gebruik genogram hierbij mooi hulpmiddel Theorie is passend Alleenstaanden <i>geen gespreks-item</i> in collegiaal overleg; soms in <i>interview</i> en <i>contextueel pastoraat gesprekspunt</i>	Theorie sterk in denken en handelen verweven; nadruk op <i>dialoog</i> en <i>wederzijdsheid</i> tussen individu-context. Ervan waken dialoog alleenstaande-context te sturen Plek voor <i>innerlijke dialoog</i> Samen zoeken naar toekomstperspectief en verbindingsmogelijkheden alleenstaande; meerzijdig partijdig werken <i>Sociale netwerk</i> in praktische zin wat minder in beeld Alleenstaanden <i>geen item</i> in collegiaal overleg; soms in <i>supervisie</i> bespreekpunt

figuur 6.4

Bovenstaande tabel maakt inzichtelijk dat de *contextuele theorie* in al zijn facetten door alle hulpverleners heel passend gevonden wordt in de begeleiding van alleenstaanden. Iedere hulpverlener legt hierin andere accenten: de Haan noemt het overstijgende, universele van de theorie met voldoende aanknopingspunten voor alleenstaanden en betekenisgeving (1, 497-504); Heesen benoemt duidelijk de mogelijkheid altijd intergenerationeel te kunnen werken met alleenstaanden vanwege het altijd staan in een blijvende *drie-generatie context* (2, 237-238; 568-572; 1159-1162). Zij vindt de CB een geweldige theorie (2, 574-575). Jorritsma is enthousiast over de theorie, mede vanwege de mogelijkheid van betekenisgeving die het in zich heeft, waarbij ze de theorie graag wil bevragen in specifieke situaties en de actualiteit van de levensloop (3, 444-447).

De theorie biedt de hulpverleners voldoende handvatten voor zin-, betekenisgeving. Wel zijn er enkele *bespreekpunten* betreffend de theorie, die voor iedere afzonderlijk geldend zijn (6.4.2B). De hulpverleners zijn hier open in en verwoorden dat deze punten voor hen toch wel zwaarwegend zijn en hun aandacht vasthouden.

De hulpverleners verwoorden duidelijk hun *visie* op het gebruik en inzet van de *contextuele interventies en begrippen*, en geven aan welke passend zijn in het werken met alleenstaanden (zie ook 6.2). Jorritsma zegt hierin zo duidelijk dat de begrippen getoetst moeten worden op de eigen specifieke betekenis in de specifieke situatie van alleenstaanden (3, 889-891). Begrippen kunnen veranderen qua betekenis in de levensloop (3, 444-446), waardoor ze als het ware 'ververst', 'herijkt' moeten of kunnen worden qua betekenis (3, 494-501). Een belangrijk punt is de *relationele gerichtheid* van de CB wat vragen op kan roepen voor alleenstaanden betreffend nalatenschap (3, 236-240).

Vooralsnog lijkt *het geen punt van discussie* of de theorie nog passend is gezien het huidige tijdsbeeld. Heesen noemt dat maatschappelijke veranderingen de theoretische uitgangspunten bevragen (2, 1211-1215); de begrippen bieden een vaste basis hierin om antwoorden te vinden (2, 1221-1222). Jorritsma daarentegen stelt de vraag of de huidige 'Ik-gerichte' maatschappij de contextuele (relationele en verbindende) uitgangspunten nog wel begrijpt (3, 960; 998-1003; 1008-1009).

In *theorie en werken* is er *te weinig aandacht* voor alleenstaanden; alle hulpverleners geven dit unaniem aan. Het is zelfs een wat vergeten groep (Heesen, 2, 1233-1236). Jorritsma zegt contextuele literatuur over deze groep te missen (3, 1094-1096); Heesen benoemt in haar opleiding niets over dit onderwerp gehoord te hebben (2, 63-65). Het zou een aandachtspunt kunnen zijn om in theorie, lessen en werkomgeving voor (komende) hulpverleners meer aandacht aan de alleenstaanden groep te besteden (1, 1118; 1130| 2, 1233-1234).

Enkele belangrijke opmerkingen zijn nog het vermelden waard: de genoemde *familiegeenen* als sterke, verbindende basis voor werken in de context (Heesen, 2, 1078-1085), het *'niet-wetend mogen zijn'* als hulpverlener (de Haan, 1, 1093-1098). Jorritsma noemt nog wat minder aandacht voor het sociale netwerk te hebben vanuit een sterke contextuele gerichtheid (3, 736-742).

Samenvatting: de contextuele theorie is heel goed inzetbaar voor alleenstaanden, waarbij het werken vanuit de vier dimensies altijd mogelijkheden biedt de (passende) contextuele begrippen in te zetten. Intergenerationeel werken is goed mogelijk vanwege het staan in de altijd blijvende *drie-generatiecontext*. De CB schenkt wel te weinig aandacht aan alleenstaanden; contextuele literatuur wordt gemist. Een speciale theorie of therapie is niet nodig; contextuele therapie heeft meerwaarde boven individueel gerichte therapie vanwege het verbindende en zingevende karakter. Het tijdsbeeld lijkt geen invloed te hebben op de inhoudelijke theoretische punten; goede doordenking blijft nodig. Of (komende) hulpverleners voldoende toegerust zijn alleenstaanden te begeleiden is niet duidelijk; te snelle interpretatie kan hun valkuil zijn. Alleenstaanden zijn geen collegiaal gesprekspunt. Paragraaf 6.5 geeft daarin meer inzicht hoe de therapeuten vanuit hun professie rondom alleenstaanden staan.

6.5 Kenmerken contextueel hulpverleners in de begeleiding alleenstaanden

Hulpverleners behoren gekwalificeerd te zijn voor hun vak waarbij fundamentele kenmerken geldend zijn voor het hulpverlenerschap. De kenmerken zijn onder enkele noemers gevat, te weten: *kennis, houding, vaardigheden en professionaliteit*. Zoals in 6.2 al werd genoemd dat algemeen geldende therapie instrumenten geldend zijn, zijn ook hier algemeen geldende kenmerken aanwezig. In het kader van dit onderzoek is de focus gelegd op wat hulpverleners laten zien vanuit hun hulpverlenerschap in relatie tot alleenstaanden.

Sublabel	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.5.1: Kennis			
A: Contextuele kennis wat betreft begeleiding alleenstaanden	Denkt en werkt zeer contextueel, ingebed in problematiek cliënten Praktische vertaling eigen werkwijze en contextuele begrippen door middel van theorie en interventies. Heeft veel <i>theoretische bagage</i> met gerichte aandacht voor 2 ^e dimensieproblematiek Ruimte voor <i>sociaal netwerk</i> Kan vanuit de vierde dimensie van het contextuele kader goed met alleenstaanden werken	Contextueel en praktisch werken in elkaar overlopend; zichtbaar in praktische vertaling en uitleg theorie en begrippen Heldere uitleg vierde dimensie Veel aandacht voor 1 ^e , 2 ^e en 3 ^e dimensieproblematiek Contextueel werken met alleenstaanden is afhankelijk van <i>visie context op alleenstaand zijn</i> Altijd mogelijk contextueel te werken vanuit <i>drie generaties</i> Goede uitleg dat begrippen niet gelden voor vriendschappen	Zeer contextueel denkend en werkend; constant verbinding leggend tussen cliënt en context. Kan situaties goed beoordelen, duiden en interpreteren. Zuivere beoordeling begrippen; deze kunnen <i>in de tijd</i> van betekenis veranderen; daardoor ook verandering in de <i>individuele levensloop</i> Heeft eigen wijze verklaren en interpreteren theorie en begrippen; is hierin volgend in werkwijze Nagy
B: Kennis wat betreft alleenstaanden	Veel inzicht in leefwereld alleenstaanden (6.1). Zijn er vragen die aan gehuwden niet gesteld worden? Wat betekent nalatenschap, betekenisgeving, leegte met het oog op het toekomstperspectief?	Heeft goed inzicht (6.1) Geen verschil inwerken met alleenstaanden en gehuwden; wel belangrijk: <i>altijd individueel in de context</i> uitvragen Kinderloosheid niet specifiek alleenstaandenissue	Kennis en inzicht in leefwereld alleenstaanden; oog voor de kwetsbaarheid (6.1) Heersend maatschappelijk beeld nog 'relationeel'; kan eenzaamheid, een leeg gevoel geven. Goed onderzoek item
C: Kennis wat betreft familie	Maakt verbinding individu-familie inzichtelijk; soms kan sociaal netwerk helpend zijn	Kan inzichtelijk maken hoe 'geven' en 'familiegeenen' de familie specifiek maken	Verbinding individu-context centraal. Denkt en werkt hier <i>relationeel</i> vanuit de dialoog
D: Kennis wat betreft het sociale netwerk	Goede motivatie belang sociaal netwerk; ook steunend in eigen werken. Kerk als hulpbron	In <i>probleeminventarisatie</i> aandachtspunt. Kan helpende functie ervan goed motiveren	Netwerk kan helpende en zinvolle plek zijn. Merkt op er te weinig oog voor te hebben
E: Kennis van maatschappelijke ontwikkelingen	Verwoordt zowel de goede als de negatieve ontwikkelingen. Maatschappij is <i>verborderlined</i> dit werkt door in spreekkamer therapeut en indirect op cliënt	Verwoordt breder zicht op genomen ruimte voor alleenstaanden en veranderde relatiepatronen, wat implicaties kan hebben voor contextueel denken	Maatschappij meer 'Ik'-gericht; relationele beeld/visie nog heersend. Moeilijk voor alleenstaanden Is de CB nog wel passend?

F: Kennis van psychologische processen	Geeft inzicht in eigen wijze van aandacht geven aan persoonlijkheids- en karakterkenmerken in de 2 ^e - en 4 ^e dimensie	Geeft inzicht in eigen wijze van aandacht geven aan persoonlijkheids- en karakterkenmerken in 1 ^e , 2 ^e en 3 ^e dimensie	Verwoordt eigen wijze van werken in 2 ^e dimensie door bevorderen zelfstandigheid, groei, en zelfvertrouwen
G: Literaire kennis			Verwoordt <i>helpende functie</i> van literatuur en verhalen
H: Mening en visie hulpverleners	Verwoordt eigen geloofvisie; wil van hieruit zelf professioneel bijdrage bieden in de hulpverlening. Denkt dat de (veelal) gezinsgerichte kerken te weinig aandacht voor alleenstaanden hebben Kan eigen contextuele visie goed verwoorden en motiveren Duidelijke visie op huidige hulpverleningsklimaat met GGZ-richtlijnen	Kritische bedenkingen rondom visie Nagy bij incestsituaties → werken aan relationeel herstel levert vragen op; zal wel meewerken als cliënt dit wil Denkt niet in speciale doelgroepen; intergenerationeel werken altijd mogelijk vanwege drie-generatiecontext	Is benieuwd naar het persoonlijke verhaal Partner of gezin niet persé nodig om zinvol leven te kunnen leiden Is zich bewust van eigen normen en waarden in het denken over relaties en alleenstaand zijn Samenleven met <i>broers en zussen</i> kan lerende handvatten bieden voor het leven
6.5.2: Houding	Betrokken, open houding; bewogen en empathisch voor verhaal alleenstaande; meerzijdige partijdigheid. Kan ook directief, sturend zijn. Gericht op zelfstandigheid cliënt; overnemen zorg soms nodig; wil mensen niet afhankelijk maken Het <i>individuele</i> verhaal telt	Open-, positief nieuwsgierig naar reden ongetuigd zijn; aandacht voor <i>levensloop</i> in intake. Blanco-, meerzijdig partijdige houding in gesprek. Idealistische ideeën over relaties en gezin enigszins <i>relativeren</i> Oplettendheid in 1 ^e -, 2 ^e - en 3 ^e -dimensie berust op de praktijk	'Nieuwsgierige', betrokken houding naar 'het verhaal' van de alleenstaande. Aandacht voor <i>het individuele levensverhaal</i> in relatie met context; hierbij meerzijdig partijdige houding. Gericht op <i>persoonlijke inbreng</i> en inzet alleenstaande in haar proces
6.5.3: Vaardigheden	Heldere uitleg inzet vaardigheden; nadruk op timing, tijdelijk hulpbron zijn, specifiek doorvragen en creatief werken Alleenstaanden hulp bieden in aanleren vaardigheden eigen leven vorm te geven; is hierbij zijn ' <i>eigen instrument</i> '	Heldere uitleg inzet vaardigheden; nadruk op tijdelijk hulpbron zijn, genogram, samen hulpbronnen in context zoeken <i>Verbindende vragen</i> inzichtgevend voor alleenstaanden Speciale handvatten niet nodig; <i>alleen hulpbronnen</i> in context	Heldere uitleg inzet vaardigheden; nadruk op verhalen vertellen, literatuur aanreiken, ontregelen, creatief werken Alleenstaanden hulp bieden in aanleren vaardigheden tot een eigen <i>zelfstandig</i> leven; hierin zelf <i>zorgvuldig</i> opereren
6.5.4: Professionaliteit hulpverlener	Tijdelijkheid hulpverleningsrelatie en hulpbron zijn; eind-evaluaties plannen met feedback; <i>innerlijke dialoog</i> hulpverlener. Weer opdoen van <i>goede ervaringen</i> in relatie kan <i>helpende functie</i> hebben Indien nodig, doorverwijzen; niet vasthouden. Consulteren pastoraat → Is grijs gebied Hulpverlener is eigen ' <i>werk-materiaal</i> '; vraagt kritische reflectie; bewust van <i>taak-afbakening</i> ; goed zicht op hulpverleningsorganisatie Kan <i>overstijgend denken en handelen</i> blijkens interview respons Bespreken en implementeren contextueel gedachtegoed bij andere disciplines niet makkelijk vanwege GGZ-richtlijnen en individueel gerichte aanpak Oog voor pastoraat	Tijdelijk hulpbron zijn Samen zoeken met hulpbronnen in context of passende contacten naar toekomstgerichte zin- en betekenisgeving Belang <i>goede diagnosestelling</i> ; op tijd naar medicus doorverwijzen. Pastorale zorg goede optie; verwijst zo nodig door <i>Ziet</i> onvermogen van mensen om verbindingen aan te gaan; beperkt zoeken naar hulpbron Werkveld van vertrouwen bewerken; praktisch werken binnen de contextuele kaders <i>Overstijgend denken en handelen</i> : kan multidisciplinair werken; weinig intercollegiaal contact; intercollegiale toetsing in intervisie overleg. Consulteren (contextueel) pastoraat <i>Lerende opstelling</i> wat betreft eigen contextuele kennis en alleenstaanden onderwerp	Planmatig werken; hierdoor <i>leerrendement</i> met alleenstaande kunnen destilleren na analyse hulpverleningsproces; lang-, geduld vragend proces Samenwerken om zinvol perspectief te zoeken en vinden; context hierin mede betrekken Eigen normen en waarden los laten en norm cliënt betreden is niet makkelijk; wil toch nieuwsgierig blijven, en samen op weg gaan Professionele motivatie: cliënt leert <i>eigen kanaal vinden</i> om te 'bespreken' in de context Kan <i>overstijgend denken en handelen</i> blijkens interview respons. Bespreken van lastige punten worden tijdens intercollegiale toetsing in supervisie besproken <i>Lerende opstelling</i> wat betreft sociale netwerk en alleenstaanden onderwerp

figuur 6.5

Samenvatting

- **Kennis:** Alle hulpverleners hebben veel *contextuele theoretische* bagage welke ieder op eigen wijze inzet en verwoordt, met aandacht voor geëigende dimensies. Specifiek wordt genoemd dat contextueel werken mede afhankelijk is van *de visie van de context* op de alleenstaande en de uitwerking daarbij van de individuele problematiek die de context in beweging zet. Het gezamenlijk delen van de *familiegeen* en het *specifieke geven*

in familie maakt dat werken in de familiecontext eerste prioriteit heeft, al kunnen er redenen zijn eerst het sociale netwerk te raadplegen. Werken in de familie betekent het ‘individuele relationeel maken’, en altijd individueel in de context uit te vragen wat er speelt. Het *sociale netwerk* kan een helpende en zin-gevende functie hebben, en wordt op verschillende manieren ingezet. De hulpverleners hebben veel kennis van de leefwereld van alleenstaanden en integreren deze kennis in de hulpverlening. Ook hebben de hulpverleners, ieder op eigen wijze (veel) aandacht voor specifieke eerste-, tweede- en derde dimensieaandachtspunten waar in de hulpverlening rekening mee wordt gehouden. Eén hulpverlener verwoordt de meerwaarde van inzet van *literatuur* op verschillende wijzen in de hulpverlening. Alle hulpverleners verwoorden deskundig hun visie of mening over onderwerpen die het contextuele werken raken.

- Houding: Er wordt veel aandacht geschonken aan het *individuele levensverhaal* en de *individuele levensloop* vanuit een geïnteresseerde, betrokken en open houding.

- Vaardigheden: Er worden ter zake doende vaardigheden ingezet om alleenstaanden te begeleiden naar een (voor zover haalbaar) eigen zelfstandig en gevalideerde levenssituatie.

- Professionaliteit: In het *professionele werken* wordt overstijgend gewerkt in *denken en handelen*, waarbij collega's en andere (hulpverlenende) disciplines als goede ‘hulpbronnen’ aangeboord worden. Het belang van *goede diagnosestelling* als onderdeel van professioneel werken wordt genoemd. Het *planmatig* werken teneinde *leerrendement* voor de alleenstaande te kunnen destilleren na analyse van het hulpverleningsproces, (wat over het algemeen een *langdurig proces* is) is belangrijk onderdeel voor één hulpverlener (3, 177-195; 325-338).

Als toevoeging verdienen een aantal items aandacht zoals het vragen stellen aan gehuwden die niet aan alleenstaanden worden gevraagd en alleenstaanden hier ook op te bevragen, de ‘*verborderlining*’ van de maatschappij (bijlage 1, begrippenlijst, p. 76) wat doorwerkt in de spreekkamer van de therapeut en indirect de alleenstaande cliënt beïnvloedt, de kwetsbare kant van alleenstaand zijn door het nog heersende relationele beeld in de huidige maatschappij wat eenzame gevoelens kan bewerken, en tot slot de lerende opstelling van enkele hulpverleners zich te willen verdiepen in verdere contextuele kennis en kennis betreffende alleenstaanden.

6.6 Samenvatting

Hoofdstuk 6 biedt inzicht in de *omgangswijze* van contextueel hulpverleners met alleenstaanden, waarbij zij aangeven een goed inzicht te hebben in de leef- en beleavingswereld van alleenstaanden. Dit is helpend voor hen in het contextuele werken, waarin het opsporen en inzetten van hulpbronnen in de familie als in het sociale netwerk, werken met de contextuele begrippen en interventies en het aanleren van vaardigheden in de dialogische hulpverleningsrelatie werkzame en passende handvatten bieden in het hulpverlenend werken.

In het denken en werken betreffende het *toekomstperspectief* worden met name *zin- en betekenisgevende* factoren aangemerkt als helpende factoren om samen met de alleenstaande het toekomstperspectief te ontdekken. Onder deze factoren vallen onder andere zin- en betekenisgeving, acceptatie levenssituatie en intentie het leven een andere wending te willen of durven geven en betrokkenheid van familie en sociaal netwerk. Daarnaast neemt denken over nalatenschap (in de context) op materieel en immaterieel vlak wat betreft het toekomstperspectief een belangrijke plek in.

In paragraaf vier verwoorden de hulpverleners hun visie over de *inzetbaarheid van de contextuele theorie* voor alleenstaanden, waarbij ook aandacht geschonken wordt aan enkele individueel zwaarwegende besprekpunten betreffende de theorie, de verhouding maatschappelijk tijdsbeeld en contextuele theorie, en hoe de theorie in het hulpverlenend handelen en relatie met collega hulpverleners gebruikt wordt. Tot slot wordt een *vergelijking* gemaakt tussen de *contextuele therapie* en meer *individueel gerichte therapie*.

De laatste paragraaf verwoordt op welke wijze de therapeuten vorm geven aan het *hulpverlenerschap* voor alleenstaanden middels bespreking van hun kennis, houding, vaardigheden en professionaliteit.

HOOFDSTUK 6 DEEL 2: EXPERTINTERVIEW

De resultaten van het expertinterview zijn in bijlage 10, p. 109-116 vastgelegd in tabellen en daaraan gekoppeld volgt een beschrijving van de mogelijkheid van contextueel werken in een (GGZ)instelling.

HOOFDSTUK 7 DEEL 1: PRAKTIJKONDERZOEK OUDERE ALLEENSTAANDEN

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op deelvraag 4: ‘Waar hebben vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen behoefte aan in de therapie om een voor hen zinvol toekomstperspectief te (her)vinden’?

De antwoorden in deel 1 werden verkregen vanuit de interviews. Hierin was, zowel bij de respondenten als bij de interviewer, voorkennis aanwezig vanuit de eerder geschreven en gelezen levensverhalen. Na bespreking van de interviews volgt bespreking van de levensverhalen in hoofdstuk 7 deel 2.

Referenties in dit hoofdstuk zijn op dezelfde wijze verwerkt als bij de hulpverleners (Inleiding hoofdstuk 6).

Paragraaf 7.1 verwoordt behoeftes van alleenstaanden in het algemeen; in paragraaf 7.2 geven alleenstaanden aan waar zij tegenaan lopen. Paragraaf 7.3 bespreekt zin- en betekenisgevende factoren in toekomstperspectief.

In paragraaf 7.4 worden behoeften voor therapie aangegeven en paragraaf 7.5 geeft weer welke helpende factoren het hulpverleningsproces mede beïnvloeden. Vervolgens volgt in deel 2 bespreking van het levensverhaal. Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting (7.7).

Vooraf wordt eerst een korte introductie gegeven van de respondenten en resultaten van de levensverhalen.

Deze zijn gecodeerd en in een labelschema verwerkt. Dit schema is, na analyse en labeling van het levensverhaalgesprek, samengevoegd met het labelschema levensverhaalgesprek; vervolgens is dit geabstraheerd tot een labelschema dat leidend is voor de bespreking van het levensverhaal (7.6).

Introductie respondenten en schema resultaten geschreven levensverhalen:

1): Jenny W (W1), 63 jaar (naam geanonimiseerd). Werkzaam geweest in domein Zorg en Welzijn.

Dagelijks leven: Veel en hard gewerkt; vroegtijdig werkzame leven beëindigd ten gevolge oorzaak van buitenaf. Is actief zoekend hoe haar leven andere vorm en inhoud te geven met de (fysieke) beperkingen.

2): Suus V (V2), 64 jaar (naam geanonimiseerd). Administratief medewerker; ‘spil’ in de organisatie.

Werkzaam in een landelijke christelijke organisatie.

Dagelijks leven: Werkt vier dagen per week; leeft bewust om werk en vrije tijd goed vorm te kunnen geven.

3): Aly J (J3), 55 jaar (naam geanonimiseerd). Managementassistente op een lagere school

Dagelijks leven: Veel en hard gewerkt; door diverse gebeurtenissen in depressie geraakt, wat behandeling nodig maakte. Deze ervaringen helpen om bewust vorm te geven aan haar leven. Fysieke beperkingen zijn aanwezig.

Vanuit lezing van de *levensverhalen* kwamen verschillende levensgeschiedenissen naar voren die na labeling (zie bijlage 8 (8-B, p. 94-96) kort in onderstaande tabel zijn verwerkt. De verhalen geven een indruk van:

W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
Voor ouders gezorgd; mantelzorger moeder; vader is gestorven	Voor ouders gezorgd; mantelzorger vader; moeder is gestorven	Voor ouders gezorgd; beide ouders en twee broers zijn gestorven
Beslissende keuzemomenten in de levensloop; innerlijke motivatie het leven vorm te geven	Beslissende keuzemomenten in de levensloop; innerlijke motivatie, en bewuste keus het leven vorm te geven	Beslissende keuzemomenten in de levensloop; innerlijke motivatie het leven vorm te geven
Invloed van buitenaf op levensloop, zoals tijdgeest en tijdsbeeld, gezin van herkomst, (belangrijke) mensen, beroepsopleiding	Invloed van buitenaf op levensloop, zoals tijdgeest en tijdsbeeld, gezin van herkomst, (belangrijke) mensen, kerk, vereniging	Invloed van buitenaf op levensloop, zoals tijdgeest en tijdsbeeld, gezin van herkomst (eigen plek in genogram), (belangrijke) mensen
Denken over nalatenschap (waar begraven worden?)	Minder uitgesproken over denken over nalatenschap	Denken over nalatenschap (neven en nichten behoeden voor eigen valkuilen)
Opgegroeid op plattlandsboerderij; door anderen ‘de wereld’ ontdekt	Opgegroeid op plattlandsboerderij; door anderen ‘de wereld’ ontdekt	Opgegroeid op plattlandsboerderij; door anderen ‘de wereld’ ontdekt
Geen dromen over invulling levensloop voor studie, werk (het liep zo...)	Geen dromen over invulling levensloop voor studie, werk (het liep zo...)	Kort dromen over invulling levensloop voor studie, werk (ging over, het liep zo...)
	Gedroomd toekomstbeeld, trouwen, en gezin stichten Wel relatie gehad → niet doorgegaan	Gedroomd toekomstbeeld, trouwen, en gezin stichten Wel vriendjes gehad → niet doorgegaan
	Besluit niet verbitterd te willen raken	Besluit niet verbitterd te willen raken
	Belang vriendschap te hebben met andere alleenstaanden; ‘moederlijke zorg’ uitstralend in beschrijving verhaal	
	Geen druk van ouders of familie op aangaan relatie of trouwen	Aanvankelijk ‘druk’ van moeder relatie aan te gaan → hoorde zo. Later niet meer

figuur 7.0

Nabespreking: deze informatie diende als basis voor het interview; er volgt geen samenvatting; deze komt na de bespreking van de levensverhalen (7.6). Komende paragrafen geeft eerst bespreking van de interviews.

7.1 Waar hebben alleenstaanden behoefte aan?

Om te weten waar alleenstaanden behoefte aan hebben, is hun eerst gevraagd waar ze in het dagelijks leven behoefte aan hebben en waar zij tegenaan lopen.

Overeenkomsten door alle respondenten genoemd, zijn:

- Behoeft aan viriendschap, al zijn hierin gradaties en verschillen te bemerken.

- Familie- en sociale contacten. Voor W1 is familiecontact erg waardevol, maar is door de gegeven situatie wat beperkt aan contactmogelijkheden (1, 83-100). Met V2 heeft zij gemeen als mantelzorger voor een ouder te zorgen (1, 42-43| 2, 54-55). J3 heeft na overlijden van haar ouders een centrale plaats verworven tussen haar broers, zussen en familie; deze plek vult zij onder meer bewust in door familie (zon) dagen te organiseren (3, 56-59; 910-925).

Het sociale netwerk biedt aan hen veel voldoening door 'met en tussen mensen te zijn' en hen ook nodig te hebben in hun leven, wat op diverse manieren vorm gegeven wordt. Het sociale netwerk is voor W1 mede heel belangrijk vanwege praktische beperking in mogelijkheid familiecontacten (1, 31-37; 835-845).

- Serius genomen willen worden door mensen om hen heen in het alleenstaand zijn. Ook zichzelf serieus nemen hierin is voor hen belangrijk.

- Nalatenschap. J3 heeft vastgelegd hoe zij haar (passende) begrafenisdienst zou willen (3, 161-164; 172-174).

Door één of meerdere respondenten genoemd:

- Behoeft aan een partner c.q. gezin. Twee personen noemen dit; V2 zegt kinderen misschien op dit moment nog wel meer te missen dan een partner (2, 977-980). W1 uit wel behoefte aan een 'dichtbij' iemand (1, 238-239; 243-249; 918-922). J3 zegt nog onwetend te zijn wat te doen, mocht zich een partner aandienen; ze is er zo aan gewend alleen te leven, dat ze voor een goed leven nu mensen nodig heeft en niet meer direct een partner (3, 778-790).

- Een goede levensinvulling vinden wordt verschillend beleefd. Enkele sprekende zaken komen naar voren. W1 wil iets vinden waar ze helemaal in op kan gaan al onderneemt ze al verschillende activiteiten (1, 662). Voor V2 is de tijd na haar pensionering een punt, temeer daar haar huidige werk nu veel voldoening geeft (2, 652-655). Hierop anticiperen is belangrijk is (2, 622; 627-633). Het alleenstaand zijn in gelijkwaardigheid met anderen te willen blijven bezien is belangrijk (2, 489-496). W1 en V2 zouden beiden willen wel wat zorgelozer te kunnen leven; alles zelf te moeten doen kan soms best zwaar zijn. Iemand naast je te hebben kan wel verlichting geven (1, 150-155; 238-239| 2, 574-575). Voor J3 betekent werk veel en is belangrijk qua levensvulling (3, 38). Gezien haar gezondheidsbeperking is gezondheid is daarbij belangrijk daar je als alleenstaande zelf voor een inkomen moet zorgen; dat wordt bij ziekte lastiger (3, 20-21). Door alle levenservaringen heen is God echter de belangrijkste in haar leven geworden; Hij geeft (overkoepelend) inhoud aan haar leven (3, 23).

Samenvatting: Vriendschappen, familie- en sociaal netwerk en serieus genomen te worden door anderen en zichzelf serieus nemen worden als belangrijke behoeften gezien. De behoefte aan een partner c.q. gezin wordt wel genoemd, zij het met de kanttekening dat één persoon aangeeft kinderen misschien wel meer nog te missen dan een partner op dit moment; een andere respondent noemt nog niet te weten wel voor een partner te kiezen mocht deze zich aandienen; de huidige levenspositie biedt, mede door andere mensen, voldoende invulling. Een goede levensinvulling vinden is belangrijk voor alleenstaanden, waarbij gezondheidsaspecten, komend pensioen en de wens wat zorgelozer te kunnen leven, meespelen in het denken hierover.

7.2 Waar lopen alleenstaanden tegen aan?

Door alle respondenten genoemd:

- Alleenstaand zijn en kinderloosheid lijken vooral nadelen en consequenties te hebben. Voordelen lijken er alleen op maatschappelijk gebied te zijn; daarin is veel ten goede veranderd voor alleenstaanden. Alleenstaand zijn blijkt veelal als minder positief gevoelde en ervaren aspecten met zich mee te brengen in het persoonlijke, kerkelijke en werkende leven. De eigen levenspositie vorm geven vraagt echt nadenken.

Fricie wordt ervaren in contact met getrouwde mensen (gezinnen) in de vaak gezinsgerichte blik van getrouwde vrouwen (mensen) op hun eigen gezin, wat beperkend kan werken in gezamenlijke gespreksonderwerpen.

Verder worden genoemd: vroegtijdige pensionering confronteert meer met het gemis en alleenstaand zijn (W1, 237-239; 915-916; 1004-1007), een andere levensinvulling moeten zoeken na pensionering (V2, 494-496) en het feit dat arbeidsverhoudingen veranderen daar veel getrouwde vrouwen in deeltijd werken; werkende alleenstaanden nemen dan nogal eens teveel verantwoordelijkheid op zich (V2, 580-583). J3 noemt de confrontatie in het genogram: de verticale lijn stopt bij de alleenstaande (3, 871-873; 877-878).

Alle drie respondenten hebben daarnaast wel ruimte en oog voor de kansen en de goede dingen van het leven, voor dat wat er wél is.

- Punten rondom gezondheid, leren leven met de gezondheidsbeperkingen en gevolgen van het ouder worden.

- Huidige- en toekomstige verlieservaringen op diverse gebieden, waaronder verlies van de 'gedroomde toekomst'. Voor J3 was de tijd tussen haar 20e en 35e levensjaar een heftige tijd, waarin ze tot aanvaarding is gekomen (3, 330-358; 530-531); voor W1 speelt het gemis een taak te hebben zoals getrouwde vrouwen die nog

wel hebben voor hun gezin (1, 986). V2 zal het toekomstig het gemis (=verlies) van werk en collega's zwaar zijn (2, 124-125; 132-134); zij denkt het gemis van een man en kinderen dan meer te gaan voelen (2, 480-482).

- Toekomstdenken. De toekomst brengt zekerheden en onzekerheden mee wat betreft toekomstige verliezen door verwacht overlijden van belangrijke anderen, tijdsinvulling en het plaatje zonder man en kinderen. Er wordt verwachting, hoop uitgesproken dat neven en nichten zullen zorgen (J3, 614-615). Er is ook vertrouwen in God wat betreft de toekomst, al blijven mensen hierin toch ook nodig (V2, 467-470).

- De huidige maatschappij, waar ieder eigen kanttekeningen bij plaatst. Opgegroeid te zijn in de verzuilde samenleving en bijbehorend tijdsbeeld bracht persoonlijk weinig aandacht mee voor maatschappelijke thema's (W1, 363-37). De huidige 'Ik-gerichte' maatschappij levert vragen op (1, 399-405; 439-442| V2, 564-566; 580-583), en baart ook zorgen gezien al de maatschappelijke veranderingen (V2, 591-597). Er zijn ook *voordelen*: er is meer aandacht en openheid gekomen voor alleenstaanden en de politiek heeft meer aandacht voor alleenstaanden gekregen (V2, 538-548; 600-601). J3 denkt dat kinderen in de toekomst weer voor ouders moeten gaan zorgen (3, 601-602; 606-609); zegt zelf actief een bijdrage te willen leveren in de maatschappij (3, 479-482).

- Persoonlijke punten en kwetsbaarheden. W1 heeft geleerd moeilijk te kunnen ontvangen door het veel moeten zorgen vanaf haar vroege jeugd, en weinig tijd gehad te hebben over eigen punten na te denken (1, 267; 273-277). J3 noemt de kwetsbaarheid rondom ongehuwd zijn wat terugkwam in de aanblik van haar genogram; de vraag rondom nalaten (interview 22 augustus 2014) was daardoor een lastige vraag (3, 882). V2 zegt dat meegekregen stevigheid en realiteitszin van haar moeder helpt om het in het leven vol te houden (2, 909-912).

Door één of meerdere respondenten genoemd:

- Twee respondenten ervaren zich soms *niet serieus genomen te voelen* door de buitenwereld. W1 herkent zich hier niet zo in; zegt zich altijd wel serieus genomen en gewaardeerd te voelen, maar zelf zo'n sterke uitstraling te hebben (gehad) dat men altijd denkt dat ze alles wel aan kan; ze wil hierin leren zich wat opener en kwetsbaarder op te stellen (1, 804-813). Volgens J3 lijkt het soms dat je in de kerk pas meetelt als je gezond bent en meedoet, al kan dit ook niet helemaal voor iedere situatie gezegd worden; vanuit ervaring wil ze dit opmerken. Zij is er actief in naar manieren te zoeken hoe dit gevoel een plek te geven (3, 215-255).

Samenvatting: Alleenstaanden noemen veel gebieden waar zij tegenaan lopen, maar die tegelijkertijd de werkelijkheid van 'het dagelijks leven' aangeven. Genoemd worden: nadelen en consequenties van het alleenstaand zijn, huidige en toekomstige verlieservaringen op verschillende terreinen, gezondheid en ouder worden, items betreffend de toekomst, invloed van eigen persoonlijkheid en karakter en zich al dan niet door buitenstaanders als 'niet serieus genomen' te voelen in het alleenstaand zijn. Ieder persoonlijk geeft op eigen wijze vorm aan deze gebieden. In dit alles speelt ook mee wat hen zin, betekenis geeft in het heden en toekomstgericht, daar als alleenstaande de toekomst anders ingevuld dient te worden dan 'samen'. Dit wordt in 7.3 besproken.

7.3 Factoren met betrekking tot zin- en betekenisgeving in toekomstperspectief

Wat geeft zin en betekenis wanneer het leven meer 'alleen' ingevuld moet worden, in het heden en de toekomst? Hierbij gaat het erom hoe voor ieder persoonlijk op zinvolle wijze eigen levensbetekenis in toekomstperspectief gevonden kan worden en welke factoren hierin meespelen. Onderstaande paragraaf biedt hier inzicht in.

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.3.1 Familie - familie - betekenisvol willen zijn voor familie	Belangrijk; daar naaste familie niet dichtbij woont meer op vrienden en sociaal netwerk aangewezen wat betreft betekenisgeving Uit zich heel loyaal naar familie toe	Belangrijk; investeert veel tijd in hen; is met zussen mantelzorger voor haar vader <i>'Nou, even denken ...voor mijn familie wel, voor mijn zussen wel...(...)... regelmatig te bellen, kaartjes sturen, samen dingen doen, en mijn vader'</i> (2, 2014, 86-94).	Belangrijk; investeert veel tijd in familieleden; wederkerigheid in de relaties belangrijk Neven en nichten belangrijk in betekenisgeving; worden bijna als klein- en achterkleinkinderen gezien. Broer noemde haar soort tweede moeder voor naaste familie
7.3.2 Sociaal netwerk - vriendschap c.q. contacten - betekenisvol willen zijn voor sociale contacten - sociale activiteiten ondernemen	Belangrijk; bevriend echtpaar belangrijk na sterven vriendin Weet zich betekenisvol voor mensen om haar heen. Het is goed als alleenstaande iets 'zinnigs' te doen; zin ligt in alleen of samen activiteiten te ondernemen Niet te veel alleen maar ook wel alleen kunnen zijn!	Belangrijk; contacten met medemensen zijn zingevend Zin wordt niet alleen in geloof, maar ook in mensen gevonden Wil van betekenis zijn voor vrienden en sociale netwerk Ervaart contacten met collega's als heel betekenisvol; wederzijdse bevestiging hierin is fijn, zinvol	Belangrijk zin te vinden in contact met vrienden, andere mensen. Heeft mensen ook nodig om tot haar eigen levensdoel te komen Belangrijk hierin is om tot een kerkelijke gemeenschap te behoren
7.3.3 Belang woon- en werkomgeving - eigen woonplek - werk - consequentie alleenstaand zijn	Door omstandigheden werk los eerder moeten laten; was pijnlijk en ingrijpend proces Heeft goede herinneringen aan haar werk; voelt zich door (ex) patiënten en collega's zeker	Ervaart veel voldoening in werk, ook door goede doel van het werk. Baan geeft mooie en zinvolle levensinvulling. Vragen rondom noodzaak veel 'moeten' werken is een lastige	Ervaart werk als heel zinvol. Zou na pensionering zinvolle tijdsbesteding willen; droom is te werken in een hospice Mocht het anders verlopen dan is schrijven of

	gewaardeerd Bezit eigen huis en prettige woonomgeving geeft rust; kan soort ‘oudedagsvoorziening’ zijn. Is nog zoekend naar voor haar zinvolle tijdsbesteding	consequentie van het alleenstaand zijn Is blij met eigen huis en woonplaats; zou dit willen behouden vanwege bestaande contacten en activiteiten	vrijwilligerswerk een optie Noemde in voorgesprek van interview haar vader dankbaar te zijn voor zijn stimulerende input een eigen huis te kopen; zag zijn zorg hierin
7.3.4 Leven in geloof in God - geloof	Spreken is doorspekt met verwijzingen hoe God basis werd voor haar leven; spreekt vertrouwen uit dat God haar toekomstgericht ook verder zal leiden, naast dat er ook wel mensen op haar pad zullen komen Voelt zich geliefd door God Kan in vrijheid leven nu. Mocht ze ooit nog een maatje ontmoeten, dan wil ze dit vanuit Godsvertrouwen aangaan	God heel belangrijk; zegt er niet zo goed over hem te kunnen spreken; wel als mensen er gericht naar vragen. Is meer van het geloof praktisch handen en voeten te geven in haar omgeving, werk, kerk, enzovoort Zinvolheid ligt niet alléén in het geloof; mensen zijn hierin heel belangrijk. Zinvolheid is een persoonlijk ervaren zaak die een ander niet in kan vullen	Spreken is doortrokken van Godservaring en geloofsbeleving, met name door de worsteling rondom acceptatie ongehuwd en kinderloos blijven en sterven moeder God is zin- , betekenisgevend in haar bestaan geworden; dit geeft een hoopvol toekomstperspectief (Geestelijke) lessen van Henry Nouwen zijn hierin helpend geweest
7.3.5 Nalatenschap en van betekenis (geweest) zijn - nalatenschap - betekenisvol geweest zijn voor familie en sociale contacten; dit vast kunnen houden - familie-erfgoed bewaren en doorgeven (contextuele begrippen) - missie verbreding kennis-overdracht alleenstaanden	Denkt wel van betekenis te zijn geweest voor haar ouders, familie, overleden vriendin, sociaal netwerk, en patiënten; heeft zich wel gewaardeerd en ingeschakeld gevoeld Hoorde van ‘iemand’ op een bijeenkomst hoe betekenisvol zij voor mensen geweest was; dit verraste haar Als <i>persoonlijk nalatenschap</i> zou ze willen dat mensen weten dat God haar houvast was in het leven; voor haar familie zou ze open willen zijn zodat men weet hoe ze was, wat ze aan haar gehad hebben Wil goede herinneringen nalaten en zichzelf niet verbergen in wie ze is en was	Reageert bevestigend op punt interviewer <i>dat nalaten aan eigen kinderen niet kan</i>. Dit vraagt even denktijd. <i>Nalaten</i> kan ook breder: aan een goed doel of organisatie Wil herinnerd worden als een gelovig, praktisch, warm en belangstellend iemand met vriendschappen; wil een positief beeld nalaten, en niet als ‘zeurderig’ herinnerd worden Als zij met werken stopt zou ze willen dat collega’s weten dat ze een goede tijd gehad heeft, dat ze hen waardeert en als dankbare collega vertrekt. Dat zij weten hoe belangrijk zij voor haar waren Moeder liet haar en haar zussen een positief voorbeeld na; dit erfgoed zou zij als <i>persoonlijk nalatenschap</i> zelf willen doorgeven. Wil een positief beeld nalaten	Zou in <i>persoonlijk nalatenschap</i> na willen laten als positief iemand beeldrager van God geweest te willen zijn; iemand die vanuit God wilde leven. Zou liefde en respect door willen geven en nalaten elkaar in het leven nodig te hebben. Dit is gebaseerd op het <i>erfgoed van ouders</i> die liefde en respect praktiseerden In het organiseren van broer-zussen-zondagen en familiedagen zit ook iets van ‘na willen laten’ Als <i>vorm van nalatenschap</i> heeft zij een boek en artikelen over alleenstaand zijn geschreven om alleenstaand leven inzichtelijk te maken en wederzijds begrip te kweken in het samenleven met gehuwden. Ziet dit als haar missie
7.3.6 Eigen bestaansrecht - eigen bestaansrecht - vertrouwen c.q. optimisme - zelfsturing	Heeft wel een eigen manier gevonden om zich in het leven staande te kunnen houden met eigen kracht en mogelijkheden In maatschappelijke ontwikkelingen ziet ze ook wel weer nieuwe kansen en positieve ontwikkelingen dat mensen weer meer voor elkaar gaan zorgen en elkaar gaan helpen. Wil de goede dingen voor ogen houden; leest daartoe goede literatuur waaruit ze positieve input haalt	Ontleent zingeving aan zichzelf. Ervaart haar leven als zinvol door de taak die ze ervaart van God gekregen te hebben voor haar werk, familie en omgeving. Zij reageert op wat op haar pad komt en kiest of zij dit wel of niet moet beantwoorden. Is open voor wat op haar pad komt; dit kan heel breed zijn Zinvolheid houdt ook in gastvrij te zijn voor mensen om haar heen en anderen willen helpen als het nodig is	Geeft aan het wel lastig te vinden zichzelf als ‘alleenstaande’ te benoemen. Vindt de term nietszeggend <i>Zegt alleen te leven</i>, maar <i>niet alleen te zijn</i>, en dit ook niet <i>te willen zijn</i>. Heeft mensen nodig in het ‘alleen leven’

7.3.7 Missen zin- en betekenisgeving - er zijn ook zorgen en vragen betreffende de toekomst - wat zijn zingevende activiteiten en tijdsbesteding? - innerlijke zingeving door God moet praktisch gemaakt kunnen worden - zingeving nooit item geweest - missen zorgtaak eigen gezin - leren van verlieservaringen	Onzekerheid betreffende de toekomst; waar kan nog betekenis in gevonden worden? Waar als alleenstaande terecht kunnen in de toekomst? <i>Missen gezin en missen 'taak'</i> om voor gezin te zorgen kan zingeving <i>beïnvloeden</i> en gemis sterker doen voelen Is nooit zo bezig geweest met betekenisgeving; interview was eyeopener hierin	Toekomst is nog niet ingevuld met betekenisgevende tijdsinvulling; kan zich er wel wat zorgen om maken. Denkt zingeving na pensionering wel te zullen gaan missen; wil zinvolle, bij haar passende bezigheden zoeken; heeft nog geen concrete plannen hiervoor Enige <i>relativering</i>: een en ander is ook afhankelijk van gezondheid en situatie van het ogenblik; niet alles is te plannen Waakt ervoor te hard van stapel te lopen; wil rust erin bewaren, en niet teveel zorgen te maken Misschien zelfs zal <i>mantelzorg</i> in omgeving nog van toepassing kunnen zijn	De toekomst baart wel wat zorgen; toezegging neef en zijn vrouw voor haar te zullen zorgen (als gemeend grapje gezegd) geeft wat rust. Hulp vragen is moeilijk punt; heeft het nodig tegengas te krijgen en op haar 'blinde vlekken' aangesproken te worden, die ze kan veranderen → wil geen 'oude zeur' worden en open blijven staan voor correctie van buitenaf. Dit is zinvol voor haar om de toekomst zinvol aan te gaan. Het zorgklimaat in de huidige samenleving baart soms zorg; hoe wordt in de toekomst met ouderen omgegaan?

figuur 7.3

Door alle respondenten genoemd:

- **Familiecontacten**: familiecontacten, mantelzorger zijn, een bepalende plek innemen na overlijden van ouders is betekenisgevend (V2, 65-69| J3, 42-70). Neven en nichten worden genoemd, die bijna als klein- en achterkleinkinderen voor haar zijn (J3, 586-588). W1 denkt van betekenis te zijn voor haar moeder, maar zegt ook voor betekenisgeving meer op het sociale netwerk te zijn aangewezen.

- **Sociale netwerk**: hierin wordt op veel manieren zin, betekenis gevonden in contacten met medemensen. Mensen zijn soms middel om tot eigen levensdoel te komen (J3, 22-24; 246; 309-310), of geven, naast God, zin aan eigen leven (V2, 38-39; 124; 467-470). W1 noemt hier voor vrienden, mensen om haar heen er te willen zijn (1, 106-111).

- **Woon-en werkomgeving**: aangegeven wordt hoe blij men is met een eigen huis en woonplaats als vaste basis, ook toekomstgericht. Werk geeft voor nu veel voldoening en is een zinvolle levensinvulling (V2, 47-50; 587| J3, 37-38; 192-197). Beiden willen een voor hen zinvolle tijdsinvulling zoeken voor na hun pensionering (2, 501-503; 511; 741-743| 3, 196-197; 202). Voor W1 ligt dit iets anders vanwege het vroegtijdig moeten stoppen met werken; ze is blij met haar huis en ziet dit ook als goede toekomstinvestering (1, 504-506).

- **Leven in geloof met God**: zinvolheid betreffende nu en de toekomst wordt in God en leven uit het geloof gevonden; dit geeft perspectief voor de toekomst; ieder geeft hier op eigen wijze vorm en inhoud aan.

- **Nalatenschap en van betekenis (geweest te) zijn**: in persoonlijk nalatenschap is de herinnering aan hoe geleefd te hebben in geloof in God, hun positieve inzet mede vanuit liefde, hierbij denkend aan familie, en het erfgoed van ouders c.q. moeder hierin; dit willen zij nalaten én doorgeven. Ze willen niet als 'zeurderig' herinnerd worden of een zeur worden (V2, 430-435| J3, 955-961). Nalatenschap kan *breder* zijn: nalaten aan een goed doel of organisatie bijvoorbeeld, als het niet aan eigen kinderen kan (V2, 445). J3 ziet het organiseren van familie (zon) dagen (3, 42-51; 583-584; 593) en het schrijven van boeken en blogs als een vorm van nalatenschap (3, 439-440). W1 denkt zeker betekenisvol geweest te zijn voor familie, collega's en mensen om haar heen; ze werd tot haar verrassing door een kennis hierop geattendeerd (1, 118-120; 892-898).

- **Eigen bestaansrecht**: zichzelf te erkennen in het hebben van 'bestaansrecht' kwam uit de gesprekken naar voren. W1 heeft hier een eigen manier voor gevonden (1, 205-208; 715-716); ze wil oog blijven houden voor de goede dingen die het leven biedt, en ziet positieve ontwikkelingen in de maatschappij; dit helpt in toekomstgerichte betekenisgeving (1, 454-457). V2 ervaart zichzelf als heel 'zinhebbend' als alleenstaande (2, 278-282) en wijt dit mede aan de taak, waarvan ze ervaart deze van God gekregen te hebben (2, 992-1004). Zij treedt de wereld open tegemoet en zoekt hoe ze mensen hierin van dienst kan zijn (2, 998; 1003; 1010-1013). J3 geeft aan moeite te hebben als 'alleenstaand' betiteld te worden; dat wil ze niet en zo ziet ze zichzelf ook niet → ze leeft wel alleen, maar is niet alleen, waarbij ze mensen nodig heeft in dit 'alleen leven' (3, 307-313).

- **Zin- en betekenisgeving missen**: als werk, collega's en belangrijke mensen, bezigheden wegvallen en gemis van partner en gezin sterker gevoeld zal (of kan) worden als realiteit, kan betekenisgeving gemist gaan worden. Ieder heeft hier eigen vragen in hoe de toekomst ingevuld zal worden. V2 uit ook enige *relativering*: niemand overziet uiteindelijk hoe het leven loopt (2, 676-688). J3 uit zich hierin ook wel wat bezorgd over het *zorgklimaat* in de toekomst; hoe zal de ouderenzorg eruit gaan zien? (3, 628-630). W1 zegt dat het gemis van partner en gezin het denken over betekenisgeving kan beïnvloeden (1, 985-986). Ondanks een nog onzeker gevoelde toekomst geven alle drie aan toch naar een voor hen zinvolle invulling te willen zoeken.

Samenvatting: Betekenisgeving in voor ieder persoonlijk zinvol toekomstperspectief wordt gevonden in familie, sociaal netwerk, een eigen woon- en werkomgeving, leven in geloof met God en zichzelf als

alleenstaande van betekenis te weten, zowel voor zichzelf als voor mensen om hen heen (in brede zin). Middels persoonlijk nalatenschap in materiële en immateriële zin kan de toekomst een zinvol perspectief krijgen. Betiteld te worden als alleenstaande kan soms nietszeggend zijn; alleen te leven betekent niet alleen te zijn. Door oog voor de goede dingen in het leven te (kunnen) hebben, kan de toekomst perspectief bieden. Veranderingen in de persoonlijke leefsituatie kan gevoel doen ontstaan zin- en betekenisgeving in de toekomst te gaan missen; ieder zal hier zelf persoonlijk invulling voor dienen te vinden, waarbij enige relativering op zijn plaats is; men weet uiteindelijk niet hoe het leven loopt! Mocht het leven anders lopen en er zou professionele hulp gezocht (moeten) worden, waar zouden zij dan behoefte aan hebben in therapie? In paragraaf 7.4 wordt hier inzicht in gegeven.

7.4 Waar hebben alleenstaanden behoefte aan in therapie?

Komende paragraaf geeft inzicht in waar alleenstaande behoefte aan zouden kunnen hebben in therapie.

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.4.1 Serieus genomen willen worden - serieus genomen willen worden	x; ook specifiek als alleenstaande serieus genomen willen worden	x; wil uitkunnen leggen wat er speelt; wil eigen ideeën ook in kunnen brengen	x; ook specifiek als alleenstaande serieus genomen willen worden
7.4.2 Handvatten voor persoonlijke leerpunten aangereikt krijgen - duidelijke handvatten krijgen voor persoonlijke aandachts- en leerpunten - aandachtspunten ruimte persoonlijke groei - handvatten en hulp van hulpverlener = (verwachtingen hebben van hulpverlener) - aandachtspunten duidelijke en sturende houding therapeut	<i>Hulp bij of in:</i> - herkennen emoties, zichzelf serieus nemen; bewustwording persoonlijke groei- en ontwikkelingspunten; karakter eigenschappen verder ontwikkelen of bijsturen - reflecteren op eigen levenspositie en daar gevolg uit trekken om structuur en discipline, persoonlijke activiteiten te ontdekken en 'zin' te vinden in activiteiten thuis doen - leren in <i>geven-ontvangen</i> <i>Sturing</i> krijgen in handelen op divers gebied <i>Tips</i> aanreiken, niet diep graven (indicatief wel); ik-versterkend en zelfstandigheid bevorderend werken; confronteren, spiegelen, duidelijkheid bieden Zicht krijgen op <i>relationele</i> verbanden, leren benoemen en hierin weten te acteren	<i>Hulp in praktische dingen</i> <i>Sturing</i> krijgen in handelen op divers gebied <i>Tips</i> aanreiken, ik-versterkend en zelfstandigheidbevorderend werken; spiegelen, duidelijkheid bieden, confronteren Zicht krijgen op <i>relationele</i> verbanden, leren benoemen en hierin weten te acteren	<i>Hulp om of in:</i> -toekomst gerichte angst aan te gaan; - contacten zoeken ter voorkoming van eenzaamheid; -hulp vragen in de context; -bijstellen beeld gehuwd zijn; -leren aangeven wat diverse behoeften alleenstaanden zijn; -zelfbewust leren leven; -in praktische dingen <i>Sturing</i> krijgen op divers gebied; <i>relaties</i> leren doorzien en hierin kunnen acteren Leren in <i>geven-ontvangen</i> , herkennen emotionele en persoonlijke leerpunten <i>Handvatten</i> krijgen die later ook 'bruikbaar zijn in het bejaardenhuis' <i>Geén lotgenotencontacten!</i> Samen in 'helicopterview' zichzelf leren observeren en eventuele blinde vlekken opsporen (soort APK) Persoonlijke inzet hulpvragers hierin heel belangrijk
7.4.3A Belang contextuele therapie in relatie tot individuele therapie - contextuele begrippen (ook genogram en hulpbronnen) - belang contextuele therapie c.q. therapeut - gedachten over contextuele therapie en theorie (zie tabel 7.4.3B hierna volgend)	<i>Begrippen:</i> zeer <i>loyaal</i> aan familie; dankbaar voor 'erfgoed' ouders; heeft hen heel hoog staan; voelt zich heel erg verbonden met familie <i>Hulpbronnen:</i> zou wel beroep op familie willen doen; dit is vanwege praktische redenen minder makkelijk; is daarom meer op vrienden, kerk en sociale netwerk aangewezen Individuele therapie: ---- (...). 'Maar toch blijf ik wel met hen (familie, N.K.) verbonden en band houden...(1, 2014, 363-366).	<i>Begrippen:</i> <i>lega</i> t in verband <i>nalatenschap</i> genoemd (zie 7.3.5). Contextueel werken kan helpend zijn in familie relaties om verbanden te doorzien, en patronen te gaan herkennen <i>Intergenerationele</i> werken mooie manier van werken; zij is dankbaar voor erfgoed van moeder (ouders) meegekregen ' <i>Onrecht</i> ': bij incest wordt vaak gezwezen; hiermee wordt kind 'onrecht' aangedaan. Hier moeten ouders wél ter verantwoording worden geroepen <i>Hulpbronnen:</i> familie, vriendin hulpbron; moeder in gedachten nog hulpbron Individuele therapie: mist relationele verbindingen, is gericht op individuele verandering; omgeving verandert niet mee→ kan problemen geven. Iemand moet wel leerbaar zijn bij indi-	<i>Begrippen:</i> Dankbaar voor nalatenschap ouders en broer; wil erfgoed ouders doorgeven <i>Contextuele begrippen</i> ook geldend in vriendschappen, waar zich ook relationele processen voordoen, zij het met andere benaming; hulpverleners zouden hierin ook kunnen helpen <i>Hulpbronnen:</i> broers en zussen; verdere familie; zal hulp vragen aan burens, mensen van haar werk, burens <i>Genogram:</i> helpend bij <i>intergenerationeel</i> werken; goed om bij alleenstaanden meer breed te kijken Twijfel of 'rouw' een passend woord is voor verlieservaringen van alleenstaanden Individuele therapie: ----

		viduele therapie. Contextueel is <i>niet</i> individueel; dat is goed	
7.4.3B: Gedachten over contextuele therapie en theorie - contextuele therapie - contextueel versus individuele therapie - belemmeringen in contextuele therapie - aandachtspunten contextuele theorie	<i>Meerwaarde</i> contextuele therapie door het intergenerationele werken en aandacht voor zin-, betekenisgeving; <i>spiegelen</i> van alle relaties en inzichtgeving in <i>jeugdervaring</i> door hulpverlener is hierin belangrijk. Belemmeringen: familiegesprekken moeten wel haalbaar zijn; gesprekken goed voorbereiden; kan kwetsbaar gegeven zijn doordat er onverwachte zaken besproken kunnen worden Moeite om (oude) ouders te betrekken; hen geen pijn, verdriet willen doen Nog reëel bij oudere alleenstaanden met ouders te praten? Aandachtspunten CB: geen Zou eventueel zelf wel behoefte hebben aan CT	<i>Meerwaarde</i> contextuele therapie door de andere invalshoek, intergenerationeel kunnen werken en aandacht voor zin- en betekenisgeving. Het geeft inzicht in eigen handelen en leert verbanden doorzien door andere kijk op problemen Belemmeringen: moeite om oudere ouders te betrekken; zij hebben vaak niet geleerd te praten; kan moeilijk zijn met mensen in één kamer te zitten die niet het goede met je voorhadden (Oude) ouders geen pijn willen doen; zij kunnen er ook niets aan doen waar jij last van hebt Kans op ruzie als ouders expres dingen verkeerd hebben gedaan Nog reëel om oudere ouders te bevragen? Gesprek met broers/zussen zou wel kunnen Aandachtspunten CB: geen Zou zelf wel behoefte hebben aan CT	<i>Meerwaarde</i> contextuele therapie door intergenerationeel te werken en aandacht zin-, betekenisgeving; andere hulpverlening hierin passend? Belemmeringen: moeite (oude) ouders te betrekken; hen geen pijn, verdriet willen doen → zie 7.6 ‘zorg voor ouders’ Aandachtspunten CB: Meer aandacht voor alleenstaanden in de CB; is ook aandachtspunt voor hulpverleners; niet alleen aandacht voor gehuwden en gezinnen Aandacht voor <i>genogram</i> en <i>lijnen</i> die anders lopen; zijn ook belangrijk, want alleenstaanden moeten zich ook (leren) verbinden Mist <i>contextuele literatuur</i> over alleenstaanden Zou eventueel zelf wel behoefte hebben aan CT
7.4.4 Aandacht voor het alleenstaand zijn - aandacht voor alleenstaand zijn	Belangrijk gezien te worden door (contextueel) hulpverlener in eigen kwetsbaarheid en moeiten van het alleenstaand zijn Moet levenspositie kunnen exploreren en jeugdervaringen kunnen plaatsen	Belangrijk dat contextueel hulpverlener ook aandacht heeft voor zin- en betekenisgeving in het alleenstaand zijn	Wil gezien, erkend worden in haar alleenstaand zijn, en het ingewikkelde hiervan Aandacht tussen 30-50 jaar belangrijk daar belangrijkste levensfasen dan doorleefd worden en de realiteit van het gemis ervaren werkelijkheid wordt. De ‘ <i>lijnen</i> ’ lopen niet verder naar beneden in <i>genogram</i> ; goed dat <i>hulpverleners</i> daar oog voor krijgen. Genogram is helpend in intergenerationeel werken; goed om <i>meer breed</i> te kijken met ouders en grootouders Genogram goed bij alleenstaanden om met ‘ <i>helicopter-view</i> ’ naar zichzelf te kijken
7.4.5 Deskundigheid therapeut - deskundigheid therapeut - aandacht zin- en betekenisgeving	Wijsheid verwachten; geven van inzichten die zelf niet gezien worden Wens voor <i>gelovige therapeut</i> ; biedt veiligheid; meerwaarde; bij niet-gelovige therapeut moet direct een ‘klik’ gevoeld worden in het intakegesprek Therapeut moet bepaalde overredingskracht hebben om inzichten en vaardigheden aan te leren Hulpvrager serieus nemen in hulpverleningsrelatie Aandacht voor zin-, <i>betekenisgeving</i> in gesprek goed	Wijsheid verwachten; geven van inzichten die zelf niet gezien worden Moet wel bepaalde overredingskracht hebben om inzichten en vaardigheden aan te leren Gedragveranderende acties moeten wel te snappen zijn Niet te diep graven; indicatief wel; dan wel hulp aanbieden Niet ‘aanmodderen’ maar to the point en gericht praktisch werken; cliënten geen kunstjes aanleren, maar echt helpen in veranderingsproces, waarbij effect helpend is voor zowel cliënt en omgeving. Moet verbindend kunnen werken met de omgeving; aandacht voor zin-, <i>betekenisgeving</i> is goed	Niet te diep graven; als het moet, kan het Open staan voor vragen alleenstaande. Moet wel <i>deskundig</i> zijn om vereiste therapievorm in te schatten Aandacht voor zin-, <i>betekenisgeving</i> zou kunnen → zinvolle vragen te hebben en te bespreken is nodig; hangt van deskundigheid therapeut af welke therapievorm meest passend is; <i>pastorale hulp</i> kan hierin ook optie zijn Gevolgde <i>contextuele cursus</i> en preken Henri Nouwen voor haarzelf helpend geweest Als hulpvrager ook zelf <i>actief aandeel</i> hebben in hulpverleningsproces

figuur 7.4

Daar deze paragraaf voor zichzelf spreekt, is ervoor gekozen hier alleen een **samenvatting** te geven.

Samenvatting: het is belangrijk in het alleenstaand zijn gehoord en gezien te worden c.q. te voelen, en zelf inbreng in het behandelingsproces te kunnen hebben. Er is vooral behoefte aan duidelijke sturing, tips hoe bepaalde (praktische) zaken aan te pakken, uitleg en duiding krijgen hoe (familie) relaties werken en hoe daarin te kunnen acteren, en hulp te krijgen in persoonlijke (psychologisch en karakterologisch getinte) aandachtspunten. Eén respondent geeft aan geen lotgenotencontacten, maar wel handvatten aangereikt te willen krijgen die ook later in het bejaardenhuis nog bruikbaar zijn.

Contextuele therapie heeft voorkeur boven individueel gerichte therapie, vanwege de inhoudelijke betekenis van de begrippen, het intergenerationele werken en een andere invalshoek qua benadering. Hulpbronnen in familie- en sociaal netwerk zullen zeker gevraagd worden, waarbij voor één respondent vanuit een praktisch gegeven van niet-dichtbij familie eerder beroep op het sociale netwerk gedaan moet worden. Ook (overleden) geliefden kunnen nog hulpbron zijn in bewaren en doorgeven familie-erfgoed

Vanuit de theorie worden *belemmeringen* gevoeld oudere ouders te bevragen; deze zijn soms niet gewend om te praten en het lijkt ook niet (meer) reëel oudere ouders alsnog te bevragen daar men hen geen pijn wil doen en er ook praktische bezwaren aan te merken zijn (samen in één kamer zitten bij problematiek bijvoorbeeld). Een uitzondering wordt gemaakt als incest speelt: zaken moeten dan wél besproken worden als dit kan vanwege de intensiteit van het gegeven. Broers en zussen kunnen wel in familiegesprekken worden betrokken, waarbij dit voor één respondent belemmerend kan werken; familiegesprekken kunnen ook weer problemen veroorzaken in onderlinge relaties; een goede voorbereiding is dan passend.

Gebruik van het *genogram* kan helpend zijn breder te kijken. Belangrijk is dat de hulpverlener oog heeft voor het stoppen van de *verticale lijn in het genogram* en het feit dat alleenstaanden ook 'lijntjes hebben' in hun relaties; deze lopen alleen anders. In het sociale verkeer kunnen de begrippen ook spelen, al hebben zij dan een andere betekenis; de hulpverlener zou hierin een rol kunnen spelen om dit te exploreren en te bespreken als hierin zaken spelen.

Alle respondenten hebben *behoefte aan een deskundige therapeut* die wijsheid en deskundigheid heeft om te beoordelen welke therapie nodig is en hen kan helpen inzicht te geven in eigen ontbrekende inzichten. Te diep graven hoeft niet; indicatief mag het wel, maar de therapeut moet hierin dan wel hulp bieden. Hij moet niet aanmodderen, maar echt helpende interventies aanbieden die praktisch effect kunnen hebben voor zowel de hulpvrager als de context c.q. de eigen omgeving. Het is goed als de therapeut aandacht heeft voor *zin- en betekenisgeving*, waarbij door één respondent aangegeven wordt dat dit ook een thema voor het pastoraat zou kunnen zijn. Het is aan de deskundigheid van de therapeut dit te beoordelen. Door een andere respondent wordt aangegeven het liefst een gelovige therapeut te willen, daar zij zich hierbij 'veiliger' denkt te voelen; dit zou te bespreken moeten zijn. Eén respondent geeft aan contextuele literatuur over alleenstaanden te missen. Zij geeft aan het heel belangrijk te vinden dat de alleenstaande hulpvrager ook *zélf een actief aandeel* heeft in het gehele hulpverleningsproces.

7.5 Herstelbevorderende factoren

Perspectief verwerven wat betreft de toekomst lijkt niet alleen afhankelijk te zijn van het therapeutisch proces. In de interviews werd op diverse wijzen blij gegeven van een realistische en positieve blik op de toekomst en hoe zij als alleenstaanden hier *zelf* vorm aan denken te kunnen en willen geven met alle levenservaring die zij al hebben. Dit zou voor henzelf, voor hun context en voor hulpverleners een heel *helpende factor* kunnen zijn hier aan te kunnen refereren en op die wijze kunnen dienen als 'hulpbron' in het samen zoeken naar een zinvol toekomstperspectief. De volgende reacties kwamen naar voren:

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.5.1 Van betekenis zijn voor familie en sociale netwerk - van betekenis zijn voor familie - sociaal netwerk - relationele verbondenheid consolideren	Heeft door de jaren heen zeker meegekregen betekenisvol te zijn geweest in omgeving en werk. Weet voor familie van betekenis geweest te zijn; dit is helpend voor haar <i>om toekomstgericht</i> verder te kunnen	Wil hulpbron zijn en blijven voor familie en collega's; voor elkaar zorgen en <i>humor</i> kunnen mooie rol hierin spelen	Wordt wel als ' <i>spil</i> ' van de familie aangemerkt; dit doet haar goed. Neven, nichten delen in haar aandacht Vriendschappen zijn belangrijk om zich voor in te zetten
7.5.2 Zichzelf serieus nemen - zichzelf serieus nemen	Weet zich <i>geliefd</i> door haar Schepper, wat heel goed doet. merkbaar bij 7.5.1 hoe van betekenis geweest te zijn; daarmee ook aangevend <i>zichzelf</i> hierin serieus te nemen en van daaruit <i>de toekomst</i> aan te gaan	Neemt haar positie als alleenstaande serieus door <i>zelf actief</i> naar buiten te treden en eigen <i>waardevolle bijdrage</i> aan bijvoorbeeld gesprekken te leveren door anderen inzicht in leven als alleenstaande te willen geven, en laten zien als alleenstaande ook eigen verantwoordelijkheden en activiteiten te hebben. Wil onder allerlei	Wil bewust het leven met zichzelf en met God leven. Noemt <i>eigen verworvenheden</i> die haar, naast haar positieve karakter, helpen Hierin is passend ook familie thuis uit te nodigen, en niet steeds zelf weg te hoeven gaan. Durft <i>opener</i> te zijn Herkent inmiddels <i>signalen</i> mocht het <i>minder goed gaan</i>

		mensen zijn; dit het gezondste en de maatschappelijke realiteit.	om deze te durven delen en hulp te vragen aan familie.
7.5.3 Zelfsturing - relativering c.q. nuancering - zelfsturing - met zichzelf alleen kunnen zijn	Wil zelf <i>bewust stappen</i> zetten door goede literatuur te lezen en goede ideeën te krijgen Bewust omgaan met financiële en praktische middelen helpt om bewust de toekomst aan te gaan <i>Relativering</i> : Zegt nog niet te mogen klagen en wat nog wel kan gezien haar fysieke beperkingen	Als alleenstaande ook <i>zelf</i> de mogelijkheid hebben veel bij te kunnen dragen de toekomst positief aan te gaan. Met familie zijn en letten op gezondheid helpt hierbij. Door gesprekken een andere wending te geven kan een beeld veranderen <i>Relativering</i> : er is overal wel wat; niet te lang stil staan bij soms negatieve opmerkingen over alleenstaand zijn Na haar pensionering hoeven kinderen het contact met vriendinnen niet in de weg te staan; ze denken wel aan haar! En: ook bij gehuwden met (klein) kinderen is er wel wat <i>Maatschappelijk gezien</i> was het: vroeger niet altijd beter dan nu	Belangrijk is een <i>actieve bijdrage</i> te leveren door jezelf te geven aan anderen <i>Relativering</i> : heeft door en van het leven geleerd; kan nu <i>nuanceren</i> . Wil door haar boeken en schrijven ook laten zien dat gehuwden en alleenstaanden beiden ‘ups en downs’ meemaken. Gevoel nergens bij te horen kunnen <i>relativeren</i> door oog te hebben voor aandacht van familie. Daarbij: er zijn véél 50-plus alleenstaanden! Belangrijk: het met zichzelf moeten redden; elke levensvorm heeft voors en tegens; vrede met God en zichzelf te hebben is het belangrijkste
7.5.4 Oog voor positieve verworvenheden - positief ingesteld zijn - oog voor goede-, verworven dingen in het leven	Is <i>blij</i> met de beschikbare praktische middelen en de fijne woonplek Is <i>dankbaar</i> voor de mogelijkheid eerder te kunnen stoppen vanwege fysieke beperkingen, al kostte het feit op zich haar vanzelf wel veel moeite <i>Positieve instelling</i> : uit zich hier niet zo uitgesproken over; haar uitspraken geven deze instelling wel weer	Is <i>blij</i> met de goede familie- en vriendschapsbanden, en samen leuke dingen te doen en blijven doen. Van hieruit ook <i>goed voor elkaar te blijven zorgen</i> . Is blij met haar werk en alles wat daar gebeurt. Is zich bewust van de goede dingen die ze, met haar zussen, van haar moeder c.q. ouders heeft meegekregen; dit is een <i>stevige levensbasis</i> <i>Positieve instelling</i> : Belangrijk een positieve blik op de buitenwereld te hebben en actieve inbreng in eigen leven is helpend voor de toekomst Wil niet ‘zielig’ gevonden worden; zou uit willen leggen dat alleenstaanden een eigen (inhoudelijk) leven hebben met vrienden, waarbij zij anderen graag helpt met haar ideeën	Is <i>blij</i> met praktische betrokkenheid en meeleven van familie. <i>Samen leuke dingen</i> doen als familie is waardevol. Is ook blij met het werk en kinderen op school. <i>Positieve instelling</i> : Wil zich voor familie blijven inzetten; kan genieten van ‘andermans’ kinderen; ze is niet verbitterd geraakt Het geleerde door de contextuele cursus en preken van Henri Nouwen op haar ontwikkeling is een <i>positieve verworvenheid</i> ; durft meer hulp te vragen en keuzes te maken in de moeilijke dingen van het alleenstaand zijn Wil zich open stellen voor de maatschappij en hierin zelf verantwoordelijkheid nemen
7.5.5 Leerbaar willen zijn - willen leren van anderen	Belangrijk om <i>open te staan</i> om te <i>kunnen en willen</i> leren van anderen Minder expliciet genoemd, maar uit hele interview respons duidelijk merkbaar hoezeer te willen leren op persoonlijk vlak om haar eigen plek in het leven voor zichzelf en anderen ook <i>toekomstgericht</i> vorm te willen geven	Wil open staan om te leren van andere mensen door met verschillende mensen om te gaan	Heeft oog voor <i>eigen leerproces</i> ; door andere mensen en contextuele cursus geleerd het belang van ‘ <i>benoemen wat er speelt</i> ’ naar mensen toe Persoonlijk ook geleerd door eigen inzet en door anderen Wil leren van (liefdevolle) correcties van familie en vriendinnen. Durft meer aan wat betreft zelfonderzoek
7.5.6 Aanvaarden eigen levenssituatie - aanvaarding eigen levenssituatie - exploratie nieuwe kansen en mogelijkheden - vertrouwen hebben in de toekomst <i>figuur 7.5</i>	De tegenwoordige tijd biedt ook weer <i>nieuwe kansen en mogelijkheden</i> . Spreekt vertrouwen uit een <i>maatje</i> te zullen vinden voor de toekomst Zoals de situatie nu is, zo is het goed.	Noemt <i>heel bewust</i> met haar eigen werkelijkheid als alleenstaande te leven. Hierin past niet verbitterd te willen raken wat weerslag op anderen kan hebben door bij je weg te gaan <i>Verbittering</i> slaat dan op jezelf terug. Zal er dan ook bewust mee bezig gaan een voor haar zinvolle tijdsbesteding na haar pensionering te vinden. Zoals de situatie nu is, zo is het goed	Is door verdriet en pijn in haar leven tot aanvaarding van haar levenssituatie gekomen Nu echter is het goed, het is helder, er is rust; er is een ander perspectief gekomen Zou anderen graag willen helpen in het doormaken van deze levensfases; kan nu open en kwetsbaar erin zijn de moeite van alleenstaand zijn te durven bespreken

Alle respondenten noemen hierin:

- Belang van familie en sociale netwerk: het is helpend zich op hen betrokken te weten en te blijven.
- Zichzelf serieus te nemen: door alles heen hebben ze voldoende in huis en door ervaring geleerd zichzelf serieus te nemen en van hieruit de toekomst aan te gaan. V2 wil anderen laten zien dat alleenstaanden zélf ook verantwoordelijkheden en activiteiten hebben (2, 211-215; 220; 271-273). J3 noemt mensen (familie) ook thuis uit te willen nodigen en zelf niets steeds weg te moeten gaan (3, 923-925).
- Zelfsturing te hebben: dit uit zich onder andere door zichzelf goed te informeren wat in het leven gaande is middels literatuur (W1, 455-457; 515-518), door als alleenstaande er zélf veel aan kunnen doen om niet 'weggeschoven' te worden, bijvoorbeeld door zélf gesprekken te beïnvloeden en een ander beeld te schetsen dan mensen soms hebben van alleenstaanden (V2, 211-215), of door zélf een actieve bijdrage te leveren aan anderen (J3, 56-61; 67-70). De eigen situatie wat relativeren kan helpend zijn: kijken naar wat ze allemaal nog wél kan (W1, 1011-1012), niet te lang bij de negatieve dingen stilstaan en te beseffen: er is overal wel wat, en heus niet door mensen vergeten te worden (V2, 29-30; 483-484; 489-493), of oog te hebben voor betrokkenheid familie en te denken dat er ook zoveel oudere alleenstaanden zijn (J3, 331; 547-548).
- De positieve verworvenheden zien: zij kunnen deze zien en er ook blij, dankbaar voor zijn. Zij willen niet verbitterd raken of 'zeurderig' gevonden worden. De positieve veranderingen in de maatschappij worden gezien, waarbij het plan geuit wordt een positieve bijdrage hieraan, en aan de maatschappij hieraan te leveren (V2, 278-282; 515-517| J3, 464-466; 479-482).
- Aanvaarding actuele levenssituatie: door ervaringen, moeite en doorgaan, geven alle drie aan: het is goed zoals het nu is. Deze tijd biedt ook weer nieuwe mogelijkheden (W1, 454-457). V2 en J3 zeggen graag anderen te willen helpen al dan niet met eigen doorgemaakte levenservaringen (2, 211-215; 224| 3, 536-542).
- Leerbaar willen zijn: open te blijven staan voor nieuwe input en willen leren op persoonlijk vlak is helpend (W1, 281; 290-291). Voor V2 is het belangrijk met verschillende mensen om te gaan; zij wil zich niet beperken tot een bepaalde categorie; zegt door de ontmoetingen te leren van andere mensen (2, 278-286). J3 benoemt het positieve effect van al het geleerde van de contextuele cursus en door andere mensen; hierdoor is ze opener en minder kwetsbaar geworden, zodat ze eerder aan kan geven wat er speelt; ze herkent inmiddels de signalen. Zij wil hierin ook leren van anderen door hun (liefdevolle) correctie (3, 955-961).

Samenvatting: Ondanks de moeiten die het alleenstaand zijn met zich meebrengt, laten de alleenstaanden een positieve houding zien ten aanzien van hun toekomstverwachting. Zichtbaar is dat zij hierbij zichzelf serieus nemen als alleenstaanden en vanuit die positie de wereld tegemoet willen treden, waarbij ze opgedane levenservaringen in willen zetten om anderen te helpen waar dit nodig kan zijn. Hierbij willen zij ook zelf leerbaar zijn waar het persoonlijke aandachtspunten betreft. Positieve verworvenheden op zowel persoonlijk als maatschappelijk gebied waren helpend in het komen tot aanvaarding van de eigen levenssituatie van dit moment.

HOOFDSTUK 7 DEEL 2: BESPREKING LEVENSVERRHALEN

Zoals gezegd geven de levensverhalen een basis- en aanvullende indruk van de beleevingswereld van de alleenstaande respondenten (Inleiding hoofdstuk 7). De verhalen zijn op dezelfde data besproken ná het afnemen van de interviews en een koffiepauzestop (H. 5.3); de verwerking ervan is beschreven in hoofdstuk 5. 6. Referenties uit de verhalen en levensverhaalgesprekken zijn als volgt genoteerd:

Als voorbeeld: (1, LV 34; GLV 45-47). Dit betekent: (1)→ Respondent 1; LV 34→ levensverhaal, regel 34; GLV 45-47: gesprek levensverhaal, regels 45-47). Enkele referenties die uit het interviewgesprek erbij komen worden als 'interview 2014 en regelnummering' genoteerd: 1, 2014, 45-47.

7.6 Bepalende invloeden op levensloop

Vanuit de geschreven en besproken levensverhalen kwamen invloeden naar voren die de levensloop mede hebben bepaald. Ieder heeft eigen invloeden hierin ondervonden zoals in de komende paragraaf naar voren komt.

Thema's	W1, (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
Invloeden op levensloop			
1. Duidelijke wensen en doelen wat betreft studie of werk	1. Geen: Idee te zullen trouwen	1. Geen: idee te zullen trouwen	1. Tijdje idee schooljuf te worden; toch weer losgelaten→ idee te zullen trouwen
2. Beslissende keuzes	2. Door vriendin en invloed vrienden beslissende keuze voor God gemaakt	2. Beslissende keuze gemaakt in verandering van werk; is heel goed geweest→ was keerpunt	4. Op 5-jarige leeftijd vertrek huishoudster waar zij erg aan gehecht was; sterven beide ouders en 2 broers
3. Tijdsbeeld	3. Invloed tijdgeest jaren 60 vorige eeuw; verzuiling	3. Invloed van school en kerk discussieverenigingen (jaren 60 thema's)	5. Huishoudster; vriendin; ouders; broers, zussen en verdere familie; vrienden
4. Persoonlijk meegemaakte tragedies c.q. levenscrises	4. Tragedies: bijna 7 maal dood geweest; sterven vriendin; door oorzaak van buitenaf→ vroegtijdige pensionering	5. Lerarenvervolgopleiding; moeder; collega's huidige werk; vriendinnen	
5. Diverse mensen	5. Belangrijke onderwijzers lagere school; vriendin van hbo-opleiding; gelovige vriendin; patiënten (werk)		

Gedroomde toekomst 1. Datingmogelijkheden 2. Belang vriendschappen	Vertelt gaandeweg gesprek zomaar hier vanuit gegaan te zijn; op vraag interviewer hier op door te mogen vragen werd bevestigend geantwoord → gedroomde toekomst is veranderd in: geen gedroomde toekomst → <i>geen grootouderschap</i> . Door een druk leven geen tijd voor partner en kinderen; door de rust nu meer tijd hierover na te denken. Ziet hoe ‘goed’ een huwelijk ook kan zijn Bevestigt in gesprek dat het hebben van een partner en kinderen ook rust kan geven	Aan begin gesprek open hierover → hier vanuit gegaan; is veranderd in: geen gedroomde toekomst en <i>grootouderschap</i> Geen (klein) kinderen Wel relaties gehad. Rond 25 ^e jaar moeilijk als vriendinnen trouwden. Blijven meeleven bij geboortes enzovoorts werkt <i>genezend</i> Verwerkingsproces ging gaat gepaard met rouw en verdriet Voelt zich niet ‘minder’ dan gehuwden; ervaart niet haar ‘levensbestemming’ te missen 1. Past niet bij haar 2. Goede vrienden hebben is belangrijk; kan moeilijker zijn als zij (klein)kinderen hebben	Vertelt gemakkelijk. Is hier vanuit gegaan. Het is veranderd in: geen gedroomde toekomst; geen (klein) kinderen → geen <i>grootouderschap</i> . Was heftige periode dit te verwerken. Wel vriendjes gehad → niet doorgegaan Wil alleen nog trouwen als het ‘de ware’ is Wordt zich tijdens interview bewust dat ongehuwd blijven (onbewust) mogelijk met ‘ <i>geven aan ouders</i> ’, zorgen voor... te maken kan hebben 1. Kon ‘als grappig bedoelde hulp’ van broers hierin niet zo waarderen
Zorg voor ouders 1. Ingrijpende of bijzondere gebeurtenissen 2. Gezinscultuur	Zorg voor ouders en familielid vanaf vroege jeugd gehad; dit was van invloed op persoonlijke ontwikkeling. Nu mantelzorger voor haar moeder; gaat vaak naar haar moeder toe 1. Opgroeien in gezin met meerdere generaties had impact 2. Gezinscultuur werd bepaald door verzuilingsgedachte en eigen levensgeschiedenissen	Met familie gezorgd voor hun moeder; nu mantelzorger voor haar vader. gaat elke week dag naar hem toe Opgegroeid te zijn in een goed ouderlijk huis is een goede, helpende levensbasis 1. Vakantiecontacten met mensen uit ‘het Westen’ verruimde het blikveld 2. Open, brede gezinscultuur	Gezamenlijk met broers en zussen voor ouders gezorgd. Sterven ouders had veel invloed op persoonlijk leven 2. Hechte gezinsband; gezinscultuur werd bepaald door ‘jaren 60- cultuur’, waarin liefde en respect voor medemensen werd meegegeven Zou in therapie (oude) ouders niet (meer) willen bevragen op eventuele pijnpunten; lijkt niet meer reëel (zie 7.4.3B)
Nalatenschap 1. Eigen nalatenschap 2. Uitsterven familienaam	1. Gesprek gaf onverwachte blik in denken hierover: waar begraven te worden, waar liggen haar ‘roots’, bij wie te horen, nu en in de dood Gekend willen worden, ook na de dood. Wie zal voor haar graf zorgen? Nu is er ruimte om hier over na te denken	1. Kwam niet zo ter sprake. Naar aanleiding opmerking interviewer: nooit over documentatie eigen werk- en levenservaring nagedacht 2. Familienaam zal uitsterven in gezin met enkel zussen; was eyeopener voor haar	1. Veel persoonlijke worsteling meegemaakt om te komen tot zelfstandigheid; iemand die zelf keuzes kan en wil maken, en eerlijk naar zichzelf durft te zijn. Wil het geleerde delen met neven en nichten zodat ze niet in dezelfde valkuilen lopen, maar eerder gaan bespreken
Innerlijk levensmotief	Alleenstaand-zijn kan ook afgunst oproepen bij andere mensen, wat een bittere wortel doet opschieten en relaties schaden. Heeft hierin geleerd mensen te zegenen en er met God over te spreken Uit wel zorg over de toekomst (zie ook 7.2)	Voorbeelden gezien van ongehuwde verbitterde vrouwen → vast besluit niet verbitterd te raken Uit wel zorg over de toekomst (zie ook 7.2)	Wil ‘het leven’ leven vanuit doorgemaakte ervaringen en bewuste keuzes hierin gemaakt niet verbitterd te raken. Gemis van kinderen kan zomaar wel verbittering geven. Let op met wie ze wat deelt over alleenstaand zijn; niet iedereen snapt dit, en je bent kwetsbaar. Uit zorg over de toekomst (zie 7.2)
Overkoepelend: Verbale, non-verbale en emotionele reacties tijdens interview en levensverhaalgesprek	Regelmatig geëmotioneerd in gesprek rondom familie- en persoonlijke items Nadenkend spreken, soms met (lange) stiltes om na te denken of het besprokene te overdenken Door (non-)verbale uitingen het gesprokene illustreren Tonen van gebruiksvoorwerpen of waardevolle attributen die het besprokene toelichten	Soms beslist sprekend als het gaat om houding van buitenstaanders ten opzichte alleenstaand zijn, gezinsgerichtheid gehuwde mensen en eigen positie hierin. Nadenkend spreken, met (soms) lange stiltes om na te denken of het besprokene te overdenken. Door (non-)verbale uitingen het gesprokene illustreren Toont waardevolle attributen die het besprokene toelichten	Beslist spreken betreffend eigen verantwoordelijkheid alleenstaanden in de maatschappij. Nadenkend spreken, soms met (lange) stiltes om na te denken of het besprokene te overdenken Door (non-)verbale uitingen het gesprokene illustreren Tonen van gebruiksvoorwerpen of waardevolle attributen die het besprokene toelichten

figuur 7.6

Het levensverhaalgesprek gaf W1 ruimte te spreken over het alleenstaand en kinderloos zijn (1, 2014, GLV 131; 174-182; 186-198; 201-217). V2 was hierin eveneens meer uitgesproken (2, LV, 106-108) en kon de emotionele impact van het ongehuwd en kinderloos zijn gerichter benoemen, zeker ook de impact van relaties gehad te hebben (2, 2014, LV 83-85; 106-108; GLV 25-28). Alle drie respondenten noemen hierbij min of meer uitgesproken, de (vroeg) bewuste keuze om *niet verbitterd* te willen raken door het alleenstaand zijn, mede door gezien te hebben wat ongehuwd zijn met ongehuwde vrouwen kon doen (W1, 2014, GLV 242-247| V2, 2014, LV 110-111; GLV 104-106; 110-112| J3, LV 112-113).

- Wat betreft *nalatenschap* sprak W1 gedachten uit over *waar begraven* te worden, en welke plek dit ook later voor haar zal hebben (1, 2014, LV 51-52; GLV 90-105; 119-126; 146-166). Bij V2 kwam uitsterven van de familienaam ter sprake als er geen mannen in een gezin zijn; dit was even confronterend (2, GLV 263-264).

- *Datingmogelijkheden* zijn nauwelijks opties geweest: V2 gaf aan hier niets mee te hebben (2, LV 109).

- J3 sprak in dit verband over een 'familiegrapje', waar ze later toch last van had (3, interview 2014, 330-345).

- *Goede vriendschappen*: V2 benadrukte met klem te willen zeggen dat het voor alleenstaanden zo belangrijk is *goede vrienden en vriendschappen* te hebben, zeker als vrienden (klein) kinderen hebben (2, 2014, GLV 52-56; 237-239). W3 benadrukte *voorzichtig* te zijn in delen over alleenstaand zijn, daar niet iedereen dit begrijpt en het maakt kwetsbaar (3, 2014, GLV 423-425).

- *Overkoepelend waren emoties zichtbaar* en werden *voorwerpen* getoond die gespreksonderwerpen illustreerden en inhoudelijker informatie gaven. Wat in koffiepauzes besproken werd, kon in twee gevallen niet gebruikt worden voor het interview, wat dan ook niet gedaan is.

Samenvatting levensverhaalgesprekken: De levensverhalen en het gesprek erover geven inzicht in de denk- en belevingswereld van alleenstaanden betreffend ongehuwd en kinderloos zijn. Daarnaast geven zij ook inzicht in welke factoren, momenten, gebeurtenissen of (belangrijke) mensen van invloed zijn (geweest) op hun ontwikkeling en levensloop. Ieder uit zich verschillend over deze onderwerpen, waarbij zichtbaar werd dat in het levensverhaalgesprek een onderwerp als ongehuwd en kinderloos zijn soms makkelijker te bespreken was dan in het interview of vooraf geschreven levensverhaal.

Diverse emotionele uitingen en het tonen van voorwerpen illustreerden de verhalen. Dit toont ook aan dat spreken over deze persoonlijke zaken meer is dan een 'losstaand gegeven', en dat achter ieder levensverhaal een andere wereld schuil gaat. Hierdoor werd mede zichtbaar dat alle alleenstaanden in hun levensloop (ingrijpende) gebeurtenissen hebben meegemaakt die tot op de huidige dag hun leven beïnvloed hebben; beslissende keuzes hierin hebben mede hun levensmotivatie bepaald.

7.7 Samenvatting hoofdstuk 7

Hoofdstuk 7 geeft een beeld van de *leef- en belevingswereld* van oudere alleenstaande vrouwen zonder kinderen boven de vijftig jaar. Basis voor het interview was bepaalde voorkennis vanuit vooraf gelezen levensverhalen van de alleenstaanden. Er wordt een duidelijk beeld geschetst van waar alleenstaanden behoefte aan hebben, en waar zij tegenaan lopen in hun dagelijks leven, waarbij zichtbaar wordt dat alleenstaand zijn vooral *consequenties en nadelen* met zich meebrengt; *voordelen* worden niet genoemd, alleen daar waar gezegd wordt dat er maatschappelijk gezien veel is verbeterd is ten aanzien van de alleenstaandenpositie.

Zin- en betekenisgeving wordt belangrijk gevonden in het eigen 'bestaansrecht' te ervaren en vandaaruit ook van betekenis te kunnen zijn voor familie, vrienden en het verdere werk- en sociale netwerk, voor nu en toekomstgericht. Er zijn veel doorgemaakte verlieservaringen, waaronder het verlies van de 'gedroomde toekomst' met man en kinderen. Dit is wel bepalend in het leven en mede daarmee in zin- en betekenisgeving voor eigen leven, ook wat betreft de context van het 'persoonlijk nalatenschap'.

Voor *therapie* is er behoefte aan serieus genomen te worden als alleenstaande, een eigen inbreng te kunnen hebben, en hulp te krijgen in persoonlijke leerpunten. Van de hulpverlener wordt vooral duidelijkheid, structuur, hulp en deskundigheid verwacht, en deskundigheid wat betreft kunnen diagnosticeren welke therapie geschikt is.

Uit de interviews kwam 'als verrassing' tevoorschijn dat alle alleenstaanden een positieve houding hebben ten aanzien van de toekomst en zichzelf bewust in willen zetten om de toekomst gericht aan te gaan. Dit is *een heel helpende instelling* wat in het hulpverlenend proces meerwaarde kan hebben.

Informatie vanuit het *levensverhaal* was ondersteunend aanwezig. Het toevoegen van levensverhalen gaf een meer compleet beeld en inzicht in de denk- en belevingswereld van alleenstaanden waarin vrijer gesproken werd over punten rondom ongehuwd zijn, kinderloosheid en het belang van het hebben van goede vriendschappen als alleenstaande.. Het gaf ook breder inzicht in de geschiedenis en ervaringen die alleenstaanden meegemaakt hebben. Vanuit *levensloopperspectief* gezien lijkt het dat historische-, sociologische- en psychologische invloeden de levensloop hebben beïnvloed, waarvan *het tijdsbeeld* in de historische context gezien kan worden. Hierdoor werd duidelijk dat 'het verhaal achter het verhaal' belangrijk kan zijn om het gesproken verhaal te begrijpen en er als hulpverlener en hulpvrager samen een weg in te zoeken.

DEEL 3 RESULTATEN EN CONCLUSIES

.....daar waar men staat

‘Onthoudt dit verhaal’, placht rabbi Bunam hieraan toe te voegen, ‘en neem op wat het je te vertellen heeft: dat er iets is wat je nergens ter wereld, ook niet bij de zaddik, kunt vinden, en dat er toch een plaats is waar je het vinden kunt (...).

Er is geen ‘moraal’ aan vastgeknoopt. Veeleer heeft de wijze die haar opnieuw heeft verteld, eindelijk haar ware zin ontdekt en geopenbaard. Er is iets dat men op één enkele plaats kan vinden. Het is een grote schat, men kan hem de vervulling van het bestaan noemen. En de plaats waar deze schat te vinden is, is de plaats waar men staat. (...). Juist daar en nergens anders evenwel is de schat te vinden. In de wereld om mij heen, die ik mijn eigen wereld weet, in de situatie die mij door het lot is gegeven, in dat wat dag in dag uit om mij heen is, wat mij van dag tot dag opeist, daarin ligt mijn wezenlijke taak en de vervulling van mijn bestaan die voor mij open ligt. (...). Onder de haard van onze woonstede ligt onze schat begraven’.

Uit: ‘De weg van de mens’
Martin Buber

HOOFDSTUK 8 INTEGRATIE THEORIE EN PRAKTIJK

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de laatste deelvraag (deelvraag 5) besproken waarna alle deelvragen overziend, antwoord kan worden gegeven op de centrale onderzoeksvraag *hoe kan de contextueel werkende hulpverlener vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen in de begeleiding handvatten bieden voor het (her)vinden van een voor haar zinvol toekomstperspectief?* Tevens hoop ik vast te kunnen stellen of de doelstelling van het onderzoek behaald kan worden; deze was als volgt geformuleerd: *'Door middel van dit onderzoek hoop ik te ontdekken of de theorie voldoende handvatten bevat en/of mogelijk aanvulling behoeft ten aanzien van het inter-generatiele denken met betrekking tot hulpvragen van vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen, en of er specifieke interventie-items te ontdekken zijn ten behoeve van deze groep'.*

In de komende paragrafen worden de deelvragen 1, 2, 3, 4 en 5 beantwoord door middel van presentatie van de onderzoeksresultaten. De onderzoeksvragen hadden een beschrijvend en explorerend karakter; dit is mede bepalend geweest voor de uitkomst van de resultaten. Na de conclusie volgen de discussie en aanbevelingsparagraaf, waarna het hoofdstuk afgesloten wordt met een korte slotbeschouwing.

8.1 Beantwoording deelvragen

8.1.1A Deelvraag 1: hoofdstuk 2: Wat is er in de algemene literatuur bekend over vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen en hun toekomstperspectief?

Vanuit *historisch-sociologisch* perspectief gezien blijkt dat het aantal oudere, vrouwelijke alleenstaanden de laatste decennia fors toegenomen is, waarbij nog weinig tot geen zicht lijkt te bestaan op het leven van deze alleenstaanden. Uit de geschiedenisparagraaf komt naar voren dat deze groep in de *moderne tijd* wisselend voor 'vol' en als 'niets betekend' werd gezien, in stand gehouden door de patriarchale samenleving en de verzuilingsgedachte. Een 'Wij'-denken met ontstane standaard-gezinspatronen en burgerwaarden was leidend. De zienswijze van Trimbos geeft hierbij een mooi beeld en inzicht in de wereld van alleenstaanden in deze tijd. De overgang van de *moderne* naar de *postmoderne tijd* bracht verandering van 'Wij'-denken naar 'Ik-gericht'-denken waarmee ook het standaard (gezinspatroon)-denken veranderde in een meer 'Ik gericht' reflectief keuzedenken. Dit leverde, naast de nog altijd bestaande aanpassing van alleenstaanden aan de standaard gezinspatronen, ook nieuwe kansen en mogelijkheden voor hen op. Grote verandering hierbij is dat van oudere alleenstaanden in de keuzemaatschappij een *reflectief* vermogen en *eigen keuzevrijheid* wordt verwacht en toegekend; iets wat voor de oudere generatie nog niet zo vanzelfsprekend was.

Vanuit de *levensloopspsychologie* kwam naar voren dat er weinig tot geen aandacht is voor deze groep alleenstaanden; zij worden 'ingepast' in het nog heersende standaard-levensloop-denken waarvan de levensloop psychologie doortrokken is. Vanuit de levensloopspsychologie en -sociologie is er aandacht voor de biologische, sociale, maatschappelijke en culturele factoren, die middels drempelovergangen de levensloop bepalen. Hoe de alleenstaande de levensfasen doorloopt richting het nóg ouder worden, en hierbij mogelijk zorgafhankelijk kan worden, is voor een deel sterk bepaald door de mate van betrokkenheid van een familie- en sociaal netwerk. Hoe zij daarbij in het leven staat en haar eigen levenspositie aanvaardt is mede afhankelijk van diverse persoonlijke fysieke, psychologische en sociale factoren. Vanuit de levensloopspsychologie (2.8) zijn aandachtspunten te destilleren om de individuele levensloop te kunnen begrijpen en die tevens 'reparatiemogelijkheden' bieden op latere leeftijd de eigen geschiedenis vorm te geven c.q. te herstellen. De *narratieve psychologie* als postmoderne stroming kan hierbij handvatten bieden vanuit onder andere het levensverhaalperspectief.

In het zoeken naar informatie over de onderzoeksdoelgroep bleek weinig informatie te bestaan over beide levensloopgebieden; informatie moest uit diverse bronnen gefilterd worden. Het traditionele beeld van de oudere in partnerrelatie die samen een goed leven hebben, bepaalt nog voor een deel het maatschappelijk beeld.

8.1.1B Vervolg deelvraag 1: hoofdstuk 3

Vanuit de sociologische en psychologische levensloopgedachte zijn er altijd mogelijkheden de toekomst op positieve wijze aan te gaan als alleenstaande. Gezien het 'open einde' bij zowel Breeuwsma als Erikson (2.8) zijn er hoopvolle mogelijkheden. Tegelijkertijd laat de psychologie zien dat ook *persoonlijke eigenschappen* meespelen het leven toekomstgericht vorm te geven.

Voor alleenstaanden is het, maatschappelijk gezien, gemakkelijker geworden qua mogelijkheden om het eigen leven vorm en inhoud te geven in de keuzemaatschappij. De maatschappij is meer op alleenstaanden gericht geraakt en een veelheid aan organisaties en voorzieningen zijn betrokken op (oudere) alleenstaanden.

Wat betreft toekomstverwachtingen lijken de vooruitzichten minder gunstig te liggen rondom Wonen en Werken op werk- en financieel gebied; Vrije tijd c.q. Ontspannen biedt meer mogelijkheden zij het dat eventuele beperkte financiële middelen een ontspannen vrije tijd kunnen beperken.

Eenzaamheid wordt als *hoofdthema* gezien in literatuur en andere bronnen; een goede voorbereiding middels familie- en/of sociaal netwerk, regelen van steunpijlers of zorg voor een sociaal konvooi kan helpend zijn hoe

om te gaan met mogelijke eenzaamheid in de toekomst. Het is een algemeen aanvaarde stelling dat alleenstaanden (op diverse manieren) meer kans hebben op eenzaamheid, depressie met suïcide als risicofactor.

Verlieservaringen kunnen bij het (nog) ouder worden actueler worden, waarbij het gemis van eigen kinderen en partner voorop staat. De wijze waarop de oudere alleenstaande hierin *zin- en betekenisgeving* kan vinden voor zichzelf in haar existentiële bestaan voor het heden en de toekomst zal voor een deel bepalen hoe het toekomstperspectief eruit zal kunnen zien. Hoe hierin van betekenis te kunnen zijn en voor wie, kan gevonden worden in relaties met familie, andere mensen, werk, geloof en diverse vormen van tijdsbesteding, passend bij de persoon zelf. Zij kunnen betekenis geven aan het eigen bestaan. In het ‘met zichzelf alleen kunnen zijn’ als andere invalshoek, kan zelfwaarde en betekenisgeving een waardevolle uitwerking hebben. Een eigen wijze van ‘rites des passages’ ontwikkelen om drempelovergangen vorm te geven kan betekenisgevend voor iemand zijn en zelfwaardering bewerken.

In het gezin van *herkomst* kan de alleenstaande een belangrijke rol in gaan nemen met name wanneer beide ouders overleden zijn; de alleenstaande wordt nogal eens ‘spil van de familie’. De positie in gezin van herkomst en punten rondom het *goed afronden* van de levensloop kunnen hierin middels bespreken van *levensverhalen* vanuit de narratieve psychologie een belangrijke plek hebben.

8.1.2 Deelvraag 2: Wat heeft het contextuele gedachtegoed te bieden aan vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen?

De jaren 50 van de vorige eeuw brachten een stroom van vernieuwing in het psychologische en gezins-therapeutisch denken, waarbij de psychiater Nagy zicht kreeg op andere, *meespelende factoren* bij pathologie dan de individuele zieke patiënt alleen. Door verkregen inzicht in de wisselwerking tussen individu (patiënt) en familie (context), die de pathologie beïnvloedde, verschoof het ‘pathologisch denken’ naar genuanceerder denken waarin aandacht kwam voor het ‘gezonde deel’ van de patiënt. Beïnvloed door het relationele denken van de theoloog en filosoof Martin Buber leidde dit tot het vierdimensionale contextuele raamwerk, waarvan de vierde dimensie, de relationele ethiek, als een paraplu de eerste drie dimensies omvatte en kon duiden. Alle levenssterreinen kregen plek in de dimensies, waarin de context als existentiële basis in betekenisgeving naar betekenisvolle anderen uit de context speerpunt werd. Toekomstige generaties waarin ook de nog *ongeboren kinderen* werden meegerekend werden tot de context gerekend, waarmee de context een ‘open einde’ kreeg, en er een ‘*hoopvolle basis*’ gelegd werd in het contextuele denken. De theorie kreeg vanuit de visie van Nagy een *intergenerationele* en *universele* betekenis. Betrekken van de komende generaties had hiermee *preventieve* betekenis gekregen, met *consequenties* voor het hulpverlenend handelen. De therapeut moest niet meer oplossen, maar ‘aanzetten tot het veranderingsproces’; inzet van hulpbronnen in de context is hierbij ‘werkmiddel’.

De theorie is ontwikkeld in de jaren 50 van de vorige eeuw, de tijd van ‘het standaard gezinsmodel’ (2.6). Alleenstaanden (zonder kinderen) worden niet specifiek genoemd in de theorie. Dat het intergenerationele denken, ook wat betreft de nog ongeboren kinderen, consequenties kan hebben voor mensen die verstoken zijn van direct feitelijk nageslacht zowel op preventief als consequentieniveau komt in de contextuele literatuur weinig tot niet aan de orde, op enkele passages na (4.4 en 4.5); hierbij gaat het dan vrijwel altijd om kinderloosheid in partnerrelaties of een aanduiding voor alternatieve vormen van nalatenschap.

In het onderzoek is een poging gedaan te bezien welke aspecten uit de theorie specifiek passend zouden kunnen zijn in de begeleiding van alleenstaanden. Het literatuuronderzoek zelf bood hiervoor geen specifieke handvatten. Vanuit het expertinterview (Bakhuizen, 2014) konden specifieke aandachtspunten gedestilleerd worden, waarbij naar voren kwam dat het contextuele gezien kan worden als een *raamwerk*, van waaruit die begrippen toegepast kunnen worden die geldend kunnen zijn in die *specifieke individuele* situatie. Hulpverleners moeten dan ook altijd werken vanuit het contextuele raamwerk, waarin de drie dimensionale thema’s vertaald dienen te worden vanuit *alle* relationeel-ethische (hoofd) begrippen en waarbij gekeken kan worden wat specifiek passend is bij alleenstaanden. Informatie uit het expertinterview is door heel hoofdstuk 4 verwerkt.

In het hulpverlenend handelen, kan de *preventieve* connotatie van de theorie implicaties hebben voor zowel hulpverlener als alleenstaande. Preventief werken voor de volgende generatie vraagt een andere insteek bij gezinnen dan bij alleenstaanden en de consequenties ervan vragen ook een andere benadering. De contextuele benadering lijkt dan ook geen specifieke informatie te bieden wat betreft alleenstaanden; wel biedt het ruimte gericht specifieke individuele situaties te doordenken hoe contextueel antwoorden te kunnen geven.

8.1.3 Deelvraag 3: Hoe gaan contextueel werkende hulpverleners in de therapie om met vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen, om toekomstperspectief te vinden?

Door de hulpverleners zijn duidelijke specifieke aandachtspunten betreffend alleenstaanden genoemd die het hulpverlenend handelen beïnvloeden, en die aandacht verdienen. Er is sprake van een *verborgen hulpvraag*; onderliggend kunnen wel moeite rondom alleenstaand zijn spelen, waar echt op bevraagd moet worden.

De hulpverleners gebruiken in het contextuele werken de algemeen geldende begrippen, interventies en vaardigheden, waarbij als *specifieke begrippen* in relatie tot alleenstaanden genoemd werden: geven-ontvangen balans op zowel persoonlijk, relationeel en sociaal gebied, geven en ontvangen van erkenning, dialoog, loyaliteit,

onrecht, deloyaliteit en delegaat. *Interventies* als verbindende vragen stellen, gericht dóórvragen, inzetten van hulpbronnen (in de context en/of sociaal netwerk) en gebruik van het genogram als handvatten lijken voorop te staan. *Dieren als hulpbron* is als optie een nieuw punt. Er worden diverse *vaardigheden* en *technieken* op zorgvuldige wijze aangewend om alleenstaanden te leren eigen leven vorm te geven kunnen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van creatieve werkvormen, werken met Duplo-figuren, gebruik whiteboard, literatuur, enzovoorts.

Contextueel werken in toekomstperspectief is goed mogelijk vanuit het vierdedimensiewerken, waarin zin- en betekenisgevende factoren en het denken over nalatenschap belangrijke handvatten bieden. Aandachtspunt hierbij is wel dat een *kleine context* het intergenerationele nalaten kan beperken.

De *contextuele theorie* is goed inzetbaar bij alleenstaanden vanwege het universele, verbindende en betekenisgevende karakter. Aanpassing van de theorie is dan ook niet nodig; intergenerationeel werken is altijd mogelijk wegens het staan in de *drie-generatiecontext*. De begrippen mogen en dienen wel situationeel gezien te worden. Er is weinig tot geen aandacht voor alleenstaanden in de hulpverlening, waarbij in de GGZ de GGZ-richtlijnen beperkend kunnen werken voor alleenstaanden. Contextuele literatuur over alleenstaanden wordt wel gemist.

Het huidige tijdsbeeld lijkt niet van invloed te zijn op de theorie, al blijft doordenking ervan wel nodig vanwege maatschappelijke veranderingen op velerlei gebied; de ‘verborderling’ van de maatschappij laat hier zijn sporen na. De contextuele begrippen bieden hierin echter basis houvast hoe veranderingen te duiden. Er zijn enkele inhoudelijke knelpunten genoemd op zowel theoretisch als maatschappelijk gebied; deze zijn voor iedere hulpverlener afzonderlijk belangrijk aandachtspunten, waarin zij verschillen met de visie van Nagy.

Vanuit hun kennis, houding, vaardigheden en professionaliteit geven de hulpverleners inzicht in hun handelen waarbij ‘het individuele relationeel maken’, ‘individueel in de context uitvragen wat er speelt’ en ‘aandacht voor het individuele levensverhaal in de levensloop’ de rode draad lijkt te vormen in hun handelen.

8.1.4A Deelvraag 4: Waar hebben vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen behoefte aan in de therapie om een voor hen zinvol toekomstperspectief te (her)vinden?

Vanuit de interviews kwam duidelijk naar voren waar alleenstaanden *behoefte* aan hebben en waar zij *tegen aan lopen* (7.1 en 7.2). Alleenstaand zijn lijkt nadelen en consequenties te hebben en wordt verschillend ervaren, mede op grond van doorgemaakte levenservaringen; de leeftijd van 25-40 jaar wordt als belangrijke ‘lastige’ levensfase rondom al dan niet huwen en kinderen krijgen (zie bijlage 11, tabelrij 7.2.1, p, 118).

Weten wat *zin*, *betekenis* aan eigen leven geeft is een belangrijke behoefte voor het heden en de toekomst. Hoe dit vormt krijgt is punt van onderzoek hoe ieder persoonlijk een voor haar zinvolle tijdsbesteding en levensinvulling kan vinden als zekerheden rondom werk en vaste bezigheden wegvallen na pensionering. Zorg rondom eigen gezondheid is belangrijk denkpunt. Ook speelt hierin mee wat zij als herinnering na willen laten, betrokkenheid van familie c.q. neven en nichten, collega’s en vrienden, nalaten in naamgeving (familienaam wordt niet doorgegeven) en in praktische zin rondom de plek waar begraven te worden en actief voorbereiden van de eigen begrafenisdienst.

In *therapie* wordt als behoefte genoemd: als alleenstaande serieus genomen willen worden en een eigen inbreng in therapie te kunnen hebben, behoefte aan duidelijkheid, sturing en tips krijgen hoe met praktische zaken om te gaan, en hulp c.q. duiding en uitleg krijgen over het functioneren in (familie) relaties en hulp bij persoonlijke (psychologische en karakterologisch getinte) aandachtspunten.

Contextuele therapie lijkt de voorkeur te hebben boven individueel gerichte therapie vanwege de inhoudelijke betekenis; gebruik van het genogram kan helpend zijn breder in de intergenerationele context te kijken. Aan familie-erfgoed wordt veel waarde toegekend wat in therapie ingezet mag worden; (overleden) familieleden worden soms nog als hulpbron ervaren en genoemd.

Er worden enkele *belemmeringen* in de theorie ervaren: **1)**: familiegesprekken kunnen soms moeilijk zijn en wederzijds onbegrip versterken in plaats dat het beter zal worden, en **2)**: oudere ouders alsnog te bevragen wordt als niet meer reëel genoemd; ouders zijn oudere mensen geworden, en men wil hen niet kwetsen of pijn doen. Uitzondering is daar waar incest kan spelen; gesprek erover kan (indien mogelijk) alsnog nodig zijn of moet zelfs alsnog gebeuren vanwege het aangedane onrecht en de impact die het heeft op levens.

Van de therapeut wordt *deskundigheid* en wijsheid verwacht om te beoordelen welke therapie nodig is, en hun inzichten kan bieden, waarbij aandacht voor zin- en betekenisgeving als positief wordt ervaren. Verwijzing naar het pastorale werk kan hierin echter ook van toepassing kan zijn. Soms wordt specifiek de voorkeur voor een gelovige therapeut uitgesproken. Het is belangrijk dat de therapeut oog heeft voor het *stoppen van de verticale lijn* in het genogram, en het feit dat alleenstaanden ook hun ‘lijntjes hebben’, zij het dat deze ‘anders’ lopen. Het is belangrijk als de therapeut aandacht heeft voor de leeftijdsfase tussen het *30e en 50e levensjaar*, daar in deze periode belangrijke levensgebeurtenissen plaatsvinden. *Contextuele literatuur* over alleenstaanden wordt gemist. Belangrijk is dat de *alleenstaande zélf actief aandeel en betrokkenheid in het hulpverleningsproces heeft*.

De respondenten lieten in de gesprekken veel positieve inzet en moed zien; deze uitspraken zijn gelabeld als ‘herstelbevorderende factoren’; zij kunnen helpend zijn voor zowel hulpverlener en alleenstaande hulpvrager.

8.1.4B Bespreking levensverhalen: de levensverhalen geven een aanvullende en toegevoegde waarde naast de interviews. Door de ruimte, tijd en het gegroeide vertrouwen na het interview levert het dieper inhoudelijke informatie met name rondom ongehuwd en kinderloos zijn, het denkproces rondom levenseinde en de plaats van begraven. Tijdens de interviews en levensverhaal gesprekken waren verbale en non-verbale uitingen merkbaar en zichtbaar; het maakt inzichtelijk dat het geen ‘vrijblijvende’ gespreksonderwerpen waren.

Door de levensverhalen en thematisering in de bespreking werd inzichtelijk dat de levensloop wordt beïnvloed door zowel interne motivatie als door externe invloeden (H.7, deel 2, 7.6). Dit laat zien dat achter ieder persoon een eigen verhaal zit, gevormd door gebeurtenissen en ervaringen vanuit de eigen levensloop. Dit leidde bij één gesprek bij de interviewer (N.K.) sterk tot de gedachte van mogelijk *foreclosure* bij één respondent (2.8).

8.1.5 Deelvraag 5: Hoe kan, door middel van integratie van theorie en praktijk mogelijk een aanvulling op bestaande theorie en praktische interventies bewerkstelligd worden?

Vanuit de *contextuele theorie* zoals deze is uitgewerkt in deelvraag 2 zouden genoemde contextuele items met betrekking tot alleenstaanden in de theorie verweven kunnen worden. In H.4.2 en 4.6 is gezegd dat de theorie een intergenerationele, universele betekenis kreeg met ruimte voor het individu, passend in het contextuele kader. Het gegeven dat de alleenstaande een *individueel* persoon is kan hier perspectief bieden; in de plaats van ‘het individu’ kan ‘*alleenstaande*’ genoemd kan worden, verbonden en levend met haar intergenerationele context. Naast de universeel geldende theorie kunnen *aandachtspunten* uit genoemde deelvraag 2 en verkregen vanuit de interviews met contextueel expert (bijlage 10, p. 109-116), therapeuten en hulpverlener geïmplementeerd en toegepast worden daar waar het gaat om alleenstaanden, maatschappelijke en hulpverleningspunten. De *theoretische aandachtspunten* vanuit deelvraag 1 kunnen in de verschillende dimensies een plek krijgen, zoals bijvoorbeeld de levenslooppсихologie in de dimensie van de psychologie (tweede dimensie) en het belang van een sociaal netwerk, sociaal konvooi in de dimensie van de transacties (derde dimensie).

In de *praktijk* kan dit uitgewerkt worden door vanuit het contextuele vierdimensionale hulpverleningsmodel de genoemde en besproken aandachtspunten vanuit H.4 en interviews met contextueel expert en therapeuten in praktische zin te implementeren. Vanuit de theorie van H.2 en H.3 kunnen in de passende dimensies aandachtspunten verwerkt en toegepast worden die specifiek voor alleenstaanden zouden gelden. Vanuit het werken met het vierdimensionale model (contextuele raamwerk) kunnen die *specifieke interventies* toegepast en aangewend worden zoals genoemd in de theorie en de interviews.

De *contextueel hulpverlener* zal vanuit zijn kennis, houding, vaardigheden en professionaliteit met een meerzijdig partijdige houding ten opzichte van alleenstaande en haar context de begrippen, interventies en vaardigheden inzetten, passend in het contextuele kader en met (verworven) kennis over alleenstaanden.

Informatie vanuit de *alleenstaanden zelf* kan heel goed gebruikt en toegepast worden in de theoretische en praktische uitwerking, waarbij geldt dat vanuit de *contextuele theorie* weinig directe informatie over alleenstaanden te vinden is, zoals gezegd onder deelvraag 2 (8.1.2). Vanuit de interviews met de expert, contextueel therapeuten en hulpverlener kwam zoveel belangrijke informatie dat dit mee kan helpen een poging te wagen tot een mogelijke *aanvulling* op de contextuele theorie, en te komen tot een **integratief model**.

8.2 Hoofdvraag

Vanuit de deelvraagconclusies kan samenvattend en het geheel overziend antwoord worden gegeven op de *centrale onderzoeksvraag* hoe kan de contextueel werkende hulpverlener vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen in de begeleiding handvatten bieden voor het (her)vinden van een voor hen zinvol toekomstperspectief? Vanuit de deelvragen kunnen zowel **theoretische als praktische handvatten** worden gedestilleerd die contextueel hulpverleners zouden kunnen toepassen in hun werk. Hierna volgend worden mogelijke **handvatten** besproken.

8.2.1 Handvatten

- 8.2.1A: Het is goed als de contextueel hulpverlener (voldoende) kennis heeft van de leefwereld van alleenstaanden, en zich verdiept in de *historisch-sociologische en psychologische levensloop* aspecten van alleenstaanden. Dit kan helpend zijn om niet te snel te interpreteren in het hulpverleningscontact maar naar het verhaal áchter het verhaal te luisteren. Bij (nog) onvoldoende kennis zou bijscholing een optie kunnen zijn.

- 8.2.1B: Theoretische handvatten: de *contextuele theorie* op waarde schatten en *individueel* blijven kijken in de *relationele context*. Werken met het bewustzijn dat voor alleenstaanden de theorie (en specifieke begrippen) een andere inhoud kan hebben, waardoor er gevoelige punten kunnen ontstaan. Waar mogelijk het uitgangspunt hanteren om altijd eerst in de context te beginnen, maar ook de switch durven maken eerst het sociale netwerk te verkennen als hulpbron, als hulpbron naar de context of als hulpbron voor de hulpverlener zélf middels inzet genogram. Het kan nodig zijn *niet te statisch* te denken, maar flexibel te zijn in therapie. Vanuit contextuele kennis mogen er ook vragen gesteld worden betreffende de betekenis en actualiteit van de begrippen (6.4| 6.5).

- Enkele aandachtspunten kunnen zijn: aandacht voor de geven-ontvangenbalans van alleenstaande zelf en in de intergenerationele relationele balans, loyaliteit en delegaat, welke rol en positie heeft alleenstaande in de context

(gezin van herkomst) en leren bespreken in de context, contexteducatie, vermogen tot verbinding, in de dialoog zelfvalidatie en individuatie bewerken, rouwverwerking met oog voor eventuele gestagneerde rouw, recht- en onrecht, passende zorg en zelfzorg geven, constructief c.q. destructief recht, eventuele roulerende rekeningen.

8.2.1C: In het *praktisch werken* kunnen handvatten zijn:

- Genogramexploratie met horizontale verbreding naar hulpbronnen, maar ook vanuit de verticale lijn 'naar boven' zien wat ouders en grootouders betekenen of betekend hebben. Aandacht voor de *verticale lijn die stopt* naar beneden is nodig. Verkenning van gezin van herkomst, bewerken van 'verkrege loyaliteit' in de *horizontale lijn* is punt van aandacht. Duplo-of Playmobilfiguren kunnen hierin helpend zijn. In gesprek aandacht voor de *verborgen hulpvraag*: er kan bewust gevraagd worden naar ongehuwd zijn en de redenen daartoe, alsmede reden kinderloosheid ongeacht de leeftijd. Was het alleenstaand zijn een geven aan ouders geweest? Timing en moratorium zijn hierbij belangrijke interventies; deze vragen moeten echter wel aan de orde komen. In de levensfase tussen 30^e en 50^e levensjaar is aandacht voor vragen rondom alleenstaand zijn nodig. Aspect van *hoop houden* en *hoop installeren* is basisgegeven. Gebruik en inzet van de herstelbevorderende factoren (7.5) kan hierin heel helpend en zinvol zijn; de gedachte aan 'reparatiemogelijkheden' (2.8) kunnen motiverend werken.

- Exploratie sociale netwerk: het *sociogram* kan mede helpend zijn in het opsporen sociale contacten; mogelijke eenzaamheid, invulling vrije tijd en dagbesteding (na pensioen), toekomstgericht werken zijn aandachtspunten.

8.2.1D: Handvatten rondom zin- en betekenisgeving vanuit het vierdedimensiewerken kunnen zijn:

- Middels genogram en sociogram betekenisvolheid uitvragen; gebruik van Duplo kan helpen inzichtelijk te maken wie er, ook toekomstgericht, nog aan (belangrijke anderen) rondom staan. Gebruik van het 'schatkistje' kan toegevoegde waarde hebben (Kurpershoek, 2014). De verticale lijn die naar beneden stopt, de invloed van verlieservaringen en consequenties hiervan en voor wie betekenisvol te zijn, kunnen samen uitgewerkt worden.

- Wie of wat is betekenisvol in het contextuele nalaten: hoe gaat zij dit doen en aan wie of wat? Inzet van het levensverhaal of documenteren eigen geschiedenis op diverse manieren kan optie zijn. Aanraden of bespreken van literatuur waarin herkenning gevonden kan worden kan helpend zijn.

- Bespreken van eigen zingeving vinden in 'het met zichzelf kunnen zijn' (3.5| Le Blanc, 2014, p. 74-75| W1, (7.3.2| J3, 7.5.3). Kan zij leren met zichzelf alleen te zijn waarin de plaats van eigen huis en woonomgeving bespreekpunt is. Le Blanc noemt hier het belang van 'co-housing': alleen of gedeeltelijk met anderen te wonen en samen te delen, privacy behouden maar de interactie op kunnen zoeken (le Blanc, 2014, p. 109-111) en het circuit van de 'third-place', een 'ontmoetingsplaats' wat na eerst het eigen huis en werk, *de derde plaats* kan zijn om anderen te ontmoeten en gemeenschapszin te beleven (le Blanc, 2014, p. 114-115). Dit kán een alternatieve wijze van relationeel leven zijn als alleenstaande, daar waar het in de CB gaat om de 'kwaliteit van de relaties'.

- Wie is eigen betekenisbron samen exploreren (6.3.1A). Wie te zijn zonder kinderen, partner? Wat kan zij doen met de herinnering aan (overleden) ouders als hulpbron? Voor wie zou zij zélf *hulpbron* kunnen en willen zijn? (is nauw verwant met 'van betekenis zijn'). Met wie verbindingen aan te gaan en bijdragen het voor anderen en zichzelf 'goed' te hebben?

8.2.1E: Vanuit het *integratieve model* (8.1.5) de hulpverlening aangaan, met oog voor erkenning van geleden 'schade', maar ook voor de kansen en mogelijkheden. Hierin steeds vanuit een soort kritische bevraging van de begrippen wat ze betekenen in de levensloop; begrippen kunnen veranderen qua inhoud en betekenis in de levensloop, daar de levensloop verandert en er een 'open einde' is (2.8| 4.2). De *preventieve connotatie* van het hulpverlenend handelen en de *consequenties* ervan kan ter sprake gebracht worden, maar zal meer overkoepelend in het handelen verweven zijn. De genoemde behoeftes van alleenstaanden in therapie kunnen hierbij een duidelijke plek krijgen vanuit wederkerig samenwerken in de dialogische hulpverleningsrelatie. Aangemerkt kan nog worden dat een *kleine context* het intergenerationeel nalaten kan beperken (6.3.1B| 6.4.2B). De hulpverlener zal hier extra creatief in dienen te zijn door samen te zoeken wat hierin passend kan zijn.

Houding hulpverlener: meerzijdig partijdige houding; erkenning bieden voor geleden pijn, rouw, verdriet; installeren van hoop; (tijdelijk) hulpbron zijn en terughoudend zijn in oplossingen aanbieden (4.2| 4.7)

8.2.2 Conclusie

Met het beantwoorden van de hoofdvraag en vanuit de deelvragen kan worden gesteld dat de contextuele benadering heel goed toepasbaar is in de begeleiding van alleenstaanden, met inachtneming van enkele *ervaren knelpunten* door de contextueel hulpverleners (6.4.2B), en genoemde *belemmeringen* door de alleenstaanden (7.4.3B). Het is een alles omvattende, universele theorie, waarbij het intergenerationele denken *juist* ingang biedt voor de hulpverlening aan alleenstaanden. Door deze *intergenerationele en universele* betekenis is er ruimte voor behandeling van het individu, lees alleenstaande met *diverse rollen* (2.6.2| 4.6). Vanuit betekenisgeving in de relationele ethiek is de *bijdrage* die zij kan leveren aan de 'betekenisvolle andere' uit dát netwerk..., en hiermee

ook *verantwoordelijkheid* voor de generaties mee kunnen dragen, juist een heel brede basis en invalshoek waardoor zij kan bijdragen en betekenisvol kan zijn in het intergenerationele nalaten (4.2). De aangereikte *praktische punten* kunnen vertaald worden naar *werkbare handvatten* en de *theoretische punten* bieden richtlijnen voor *mogelijke aanvulling* van de theorie met enkele nieuwe theoretische gezichtspunten. Concluderend kan gezegd worden dat de conclusie passend is in het licht van de probleemstelling zoals in H.1 beschreven is. Alhoewel er aanvullende aandachtspunten genoemd en besproken zijn, betekent dit niet dat de contextuele benadering geen passende antwoorden heeft voor vrouwelijke alleenstaanden boven de 50 jaar zonder kinderen. De onderzoeksresultaten laten zien dat de CB heel passende antwoorden heeft, waarbij de gevonden *aanvullende punten* gemakkelijk toepasbaar en ingepast zouden kunnen worden in *theorie en praktijk* zoals aangegeven is in bovenstaande paragrafen. Tevens kan ik, de paragrafen overziend, zeggen dat de doelstelling zoals eveneens beschreven in H.1 mijns inziens is behaald; er zijn handvatten geformuleerd en aanvullingen gegeven in het intergenerationele denken, die vertaald werden in specifieke interventie-items. In die zin zou het onderzoek mijns inziens een toegevoegde waarde aan het onderzoeksgebied kunnen geven.

8.3 Discussie

1): Zoals gezegd in H.2 zal het aantal alleenstaanden komende decennia fors toenemen. De maatschappij is niet meer zo standaard en voorspelbaar als in de jaren 50 van de vorige eeuw. Naast alleenstaanden zijn er een heleboel andere relatie vormen die ‘*buiten de standaard*’ vallen. Het is enerzijds ondoenlijk voor elke specifieke situatie een aanpassing te bedenken; anderzijds zouden zaken rondom kinderloosheid, nalatenschap wat meer aandacht kunnen verdienen welke antwoorden hierop gegeven kunnen worden vanuit de contextuele theorie.

2): In de *contextuele literatuur* wordt, zoals gezegd, weinig tot geen informatie gevonden over (oudere) alleenstaanden. In de *algemene literatuur* viel op dat er meer literatuur voor ‘jongere’ alleenstaanden te vinden is. Schrijvers belichten het alleenstaand zijn, en er worden adviezen gegeven, die voorzien in een behoefte. Blijkbaar zijn ‘oudere alleenstaanden’ toch een wat vergeten groep, terwijl er juist veel oudere alleenstaanden (veel vrouwen) zijn (2.2). Zowel wat betreft de contextuele als algemene literatuur vind ik dit jammer; het doet geen recht aan de levenspositie van alleenstaanden en de werkelijkheid van het leven. Objectief gezien is en wordt heel veel sociaal, onderwijskundig en kantoorwerk, ziekenzorg enzovoorts door (oudere) alleenstaanden verricht en hebben zij mede de maatschappij vorm gegeven. Zij zouden betere aandacht verdienen in de nog altijd relationeel ingestelde maatschappij (3.1| 6.4.2B). Dat is toch wel een kant die vraagtekens bij mij oproept in het contextuele; de grote nadruk op relationeel leven. Aan de andere kant is het heel mooi dat alleenstaanden juist hun zin en betekenis kunnen vinden in de inbedding in de generaties, de bijdrage die ze aan de generaties kunnen leveren en daar verantwoordelijkheid voor meedragen. Dat is een heel mooi gegeven; de alleenstaande wordt hiermee niet verengd tot het ‘niet hebben van...’, maar wordt een persoon die *medeverantwoordelijkheid* draagt voor ook háár generatie waar zij onderdeel van is; waarbij de geven-ontvangenbalans intergenerationeel ook ingevuld kan worden door *bewust actief bij te dragen* aan de generaties. De verbinding die de CB legt met *verantwoordelijkheid* nemen voor de generaties is sterk punt hierin. Twee kanten van de medaille dus, die steeds weer vraagt om keuzes te maken. Dit kan voor alle partijen een *actieve omslag* in denken betekenen.

3): De huidige ‘*Ik-gerichte*’ *maatschappij* is aan de ene kant mooi wat betreft zelf keuzes maken, enzovoorts; dat is een verworven goed. De andere kant is dat het voor alleenstaanden die meer op hulp en zorg aangewezen zijn, er niet makkelijker op wordt; de sociale controle van de vorige eeuw had ook iets goeds. Dat kwam in beide interviews wel naar voren. De uitkomsten vanuit de literatuur in H. 2 en 3 en interviews met zowel therapeuten als alleenstaanden sloten goed op elkaar aan. Vanuit de contextuele literatuur was dit meer een zoekproces. Het is denk ik voor oudere alleenstaanden al een extra opgave en levenstaak om na beëindigen van de werkperiode een goede levensinvulling te vinden die haar voldoening en zin geeft. Voor zowel alleenstaanden zelf, therapeuten en mensen vanuit de netwerken liggen op dit gebied toch wel punten voor overdenking hoe hier invulling aan te geven en waar de CB goede handvatten voor kan bieden met als ondergrond de historisch-sociologische en psychologische levensloopgedachte.

4): De inzet van *levensverhalen* had echt een toegevoegde waarde, daar ze meer een blik ‘achter de schermen’ van het persoonlijke verhaal boden. De theorie vanuit de levenslooppsychologie wat betreft het ‘open einde’, het zelf ‘construeren van de eigen geschiedenis’ en hierin een actieve bijdrage te leveren (2.8) is een mooie manier om in te passen in de begeleiding. Het maakt iemand meer verantwoordelijk voor de eigen geschiedenis; het sluit heel mooi aan bij het contextuele, wat zoveel extra’s biedt door het werken vanuit de relationele ethiek, werken vanuit ‘hoop’, het ‘open einde’ en ook zelf een ‘actieve bijdrage’ te leveren (4.2| 4.3). Zoals beschreven werden *emoties, tranen* zichtbaar tijdens het interview en levensverhaalgesprek; dat was bijzonder en het geeft tegelijk aan dat er ‘meer achter het uiterlijke verhaal’ speelt dan in eerste instantie lijkt. Het kan aandachtspunt in de begeleiding zijn. Om niet zomaar af te gaan op het eerste verhaal, maar tijd ervoor nemen en goed dóórvragen. De verhalen overziend denk ik dat de *theorie van Rögels* (2.7) het meest van toepassing is bij de respondenten.

5): Vanuit het alleenstaandeninterview kwam naar voren dat *hulpbronnen zoeken in de context* soms nog niet zo makkelijk is om diverse (familiaire) redenen. Vanuit de theorie is het een gegeven te beginnen om eerst hulpbronnen in de context te zoeken. Het expertinterview bood een zekere helderheid en flexibiliteit om er niet zo

statisch in te hoeven zijn; soms lukt het gewoon niet met familie te bespreken. Het kan dan vrij voelen eerst via het sociale netwerk te zoeken, en dit als hulpbron naar familie te laten zijn. In die zin lijkt het mij niet verkeerd hier minder statisch in te denken.

Dieren als hulpbron is voor mijzelf aandachtspunt geworden, daar ik zie in de hulpverlening dat zij vaak heel helpende, betekenisvolle 'maatjes' zijn. Dieren kunnen ook gespreksonderwerp en opening tot communicatie zijn. Hierin de *contextuele vertaling te vinden* is een mooi aandachtspunt in de specifieke hulpverleningsrelatie.

6): Heel goed vond ik het spreken van Jorritsma (6.4.1| 6.5.1) over de *begrippen* dat deze kunnen veranderen in de tijd qua betekenis omdat de *levensloop kan veranderen*; mensen (alleenstaanden) kunnen veranderen. Om ook hier niet statisch en direct diagnostisch in te denken, maar te bezien welke 'betekenis het begrip heeft in de individuele situatie' vraagt van de hulpverlener ook (voortdurend) reflectie op eigen denken en handelen.

7): De contextuele theorie gaat 'om de pathologie heen' zoals wel gezegd wordt; aandacht voor 'het gezonde' is een -andere- goede invalshoek. Het mooie bij Nagy vind ik dat hij wel ruimte biedt om vanuit de tweede dimensie aandacht voor de pathologie te hebben, maar ook te zien welke 'functie' dit kan hebben in de context-relaties, waarbij de begrippen helpend zijn in de duiding en vertaling ervan. Zeker bij *oudere alleenstaanden* kan echter *pathologie 'op de loer liggen'* (2.4.1| 2.10.1| 3.3) en *verdient dus wel aandacht*. Dat Heesen hier veel aandacht voor heeft is te waarderen (6.2.2| 6.5.4). Bakhuizen wijst hierbij op het feit dat bepaalde (opgenomen) mensen soms beperkt zijn en niet in staat zijn zelf actief inbreng te hebben; zij zegt dat hulp bieden hierin past bij de taken en verantwoordelijkheden als hulpverlener (Bakhuizen, 2014, bijlage 10, H. 6 deel 2, p. 115).

8.3.1 Beperkingen onderzoek

Beperkingen kunnen gevonden worden in de kleine populatie van de getrokken steekproef. Toch geven de uitkomsten naar mijn inschatting een indruk van hoe het algemeen zou zijn. Informatie vanuit de algemene literatuur over het alleenstaand zijn en antwoorden van alleenstaanden en therapeuten wat betreft belevingen, ervaringen kwamen goed overeen. Ze zijn daarom echter nog niet generaliseerbaar, maar geven wel een algemene indruk die 'klopt'. Ik wil dan ook niet spreken van enige *representativiteit*; daarvoor zou echt een grotere groep onderzocht moeten worden. De inhoudelijke *generalisatie c.q. reikwijdte* is daarmee wel een punt; vanwege de inhoudelijke uitkomsten denk ik dat deze bijvoorbeeld niet zomaar op personen uit een andere streek toe te passen zijn. Daarbij hebben de onderzochte personen op eigen wijze een geloofsachtergrond; dit is niet bewust voor het onderzoek zo gekozen. Ik vraag mij af of bij personen met een andere achtergrond dezelfde uitkomsten gezien zouden worden en ben benieuwd of onderzoek in een ander deel van het land, in een grote stad of onder anders hoogopgeleiden (techniek bijvoorbeeld) dezelfde uitkomsten zouden geven. Ik verwacht op persoonlijk basaal niveau dezelfde punten te vinden aangaande de vraag waar behoefte aan is; op relationeel en werkgebied denk ik andere uitkomsten te zullen vinden.

Wat betreft de *geldigheid* denk ik dat deze te waarborgen is; door de *triangulatie* van de onderzoeksopzet, de *transparantie* en *controleerbaarheid* van resultaten en vast te stellen dat ik gemeten heb wat ik aangaf te willen meten, kan er sprake zijn van geldige resultaten.

Het onderzoek had nu een *explorerend, verkennend*, overall karakter. De genoemde specifieke begrippen zijn daardoor wat minder expliciet uitgediept. Dat is passend in het kader van dit onderzoek, maar een *vervolgend verdiepend onderzoek* wat betreft de inhoudelijke begrippen en de theorie in relatie tot alleenstaanden zou een gerichter fundament kunnen leggen onder dit onderzoeksthema. Thema's die meer specifiek kunnen spelen rondom kinderen, moederschap en het geblokkeerde geven daarin, intimiteit, seksualiteit, bewust celibatair leven in religieuze zin enzovoorts zouden hiermee verder uitgediept kunnen worden. De beperking van dit onderzoek leende zich er hier niet toe deze onderwerpen te bevragen; hier is een bewuste keuze in gemaakt.

Tijdens het expertinterview kwam aan de orde dat de CB ook heel passend is bij *opgenomen cliënten* in een GGZ gerichte of andersoortige instelling en werden aanwijzingen hiervoor gegeven. In dit onderzoek voert het te ver dit uit te werken in instellingsverband, hoewel het zeer bruikbare en heldere aanwijzingen zijn. Daarom is ervoor gekozen deze aanwijzingen in de datatabel van het expertinterview op te nemen, hoewel in hoofdstuk 1, Inleiding, wel is aangegeven dat bij opgenomen alleenstaande cliënten zichtbare problematiek rondom alleenstaand zijn aanwezig is en mede reden was voor dit onderzoek (Bakhuizen, 2014, bijlage 10, p. 109-116),

8.4 Aanbevelingen

8.4A: Kennisvermeerdering

1): In de *opleidingssituatie* tijdens de contextuele lessen aandacht besteden aan alleenstaanden, zoals: betekenis van het alleenstaand zijn in de context, specifieke begrippen als nalatenschap, relationele geven-ontvangen balans, betekenisgeving, intergenerationeel werken. Hoe het levensverhaal of andere (creatieve) vormen van documenteren in te zetten kan hierbij onderdeel zijn. In *rollenspelen* zouden alleenstaanden een 'rol' kunnen krijgen in familie-opstellingen, als zij dit willen. In *life-zittingen* kan een alleenstaande cliënt gevraagd worden voor de zitting. Contextuele interventies, technieken en vaardigheden kunnen geoefend worden; gebruik van Duplo- of Playmobilfiguren kan hierin ondersteunend zijn.

2): In *super- en intervisie* tijdens opleiding en in de praktijk alleenstaanden als gespreksonderwerp bespreken.

3): Hulpverleners zouden bijscholing aan kunnen vragen betreffend dit onderzoeksgebied.

4): Theorie rondom alleenstaand zijn c.q. andere relatievormen aanvullen; Hargrave & Pfitzer lijken ruimte te maken voor nieuwe input, gezien hun boek: '*Ontwikkelingen in de contextuele therapie*' (2003).

5): Artikelen rondom ongehuwd zijn en kinderloosheid plaatsen in contextuele vakliteratuur.

Aandachtspunt: Bij deze aanbevelingen moet altijd gelet worden op *de haalbaarheid* van de voorstellen en of *de financiële middelen en tijd* hiervoor beschikbaar zijn.

8.4B: Hulpverlenend handelen

Vanuit de besproken handvatten (8.2.1) zijn enkele aandachtspunten extra te noemen:

6): Deze handvatten eigen maken en inzetten, met aandachtspunten als: oog voor de verborgen hulpvraag, bewust vragen naar onderwerpen als kinderloosheid, ongehuwd zijn (ook al is iemand ouder), was er sprake van een delegaat of was ongehuwd zijn een geven aan ouders c.q. familie geweest, kwaliteit van de relaties, constructief-destructief recht en eventuele roulerende rekeningen, het gerichte dóórvragen, verworven loyaliteit. Gebruik maken van de '*Zorgbalans*' (van den Eerenbeemt, 2008, p. 101): hierdoor kan het geven-ontvangen van een persoon in relatie met de context en sociaal netwerk inzichtelijk gemaakt worden in het *geven van zorg* maar ook de mate van kunnen *ontvangen, aanvaarden* van gegeven zorg door anderen (zie bijlage 12, p. 128).

7): In gesprekken vanuit de tweede dimensie (psychologie) en derde dimensie (transacties) aandacht voor toekomstplannen in levensloopperspectief. Aandachtspunten: Zijn er relaties geweest? Besef van eigen identiteit; mate van Deugdverwerving (2.8). Plaats in gezin van herkomst. 'Rites des passages' (2.10) en het levensverhaal (2.13) kunnen hierbij als een heel waardevolle bijdrage ingevoegd worden.

8): Aandacht voor het sociale netwerk. In navolging van de Jong Gierveld: bespreken zorg voor een goed 'sociaal konvooi'; indien mogelijk aanraden c.q. initiëren van minstens drie contactpersonen c.q. vriendschappen te hebben en *onderhouden* waarbij de alleenstaande zélf als zij dit kan, hierin actief kan zijn. Een vriendschapskursus of andere vormen van leren contacten aan te gaan, activiteiten met anderen zoeken, gereguleerd bezoek vanuit de geloofsgemeenschap kan vast punt of onderdeel hierin zijn (3.2.2| 3.3).

9): Vanuit de 4e dimensie: 'Het met jezelf kunnen zijn'. Dit is een belangrijk punt. Hoe kan zin en betekenis gevonden worden in 'het met jezelf alleen kunnen zijn'? Hoe passende zelfzorg te vinden en aan te wenden? Dit kan rust en ruimte bieden in eigen bestaan waarbij toch oog voor en contact met belangrijke anderen gehouden kan worden. Door op deze manier als alleenstaande passende zelfzorg en zorg naar anderen vorm te geven in 'het met zichzelf alleen kunnen zijn', kan veel betekenis en waarde gevonden worden. De vraag mag hierbij zijn of aan het alleenstaand zijn ook *voordelen* verbonden zouden kunnen zijn en of dit uitgewerkt mag worden.

10): Aandacht voor de mogelijkheid zorg voor dieren te hebben op welke manier dan ook. Dieren kunnen 'hulpbron' zijn, maar ook als zelfstandig levend wezen zorg vragen, waarin zin, betekenis gevonden kan worden.

11): Mogelijk herstel van de intergenerationele balans; de noodzaak kan gevoeld worden dat bij het ouder worden zaken 'goedgemaakt' dienen te worden. Het artikel '*Oud worden en sterven, (laatste) kansen voor de balansen van geven en ontvangen*' (Mahieu, 2009) geeft hierin handvatten om in de asymmetrische ouder-kindrelaties eventuele oneffenheden te herstellen of schuld aan ouders deels terug te betalen door zorg aan hulpbehoevende ouders of door zorg te dragen voor het nageslacht of nageslacht in het algemeen als men geen eigen kinderen heeft. Technieken als *Life Review* en *Life Validation* (4.7.3) kunnen hierbij helpend zijn.

Uiteraard worden deze aanbevelingen gedaan vanuit de basisuitgangspunten van het contextuele werken in de vier dimensies, met inbegrip van alle aandachtspunten die hierin geldend zijn zoals in dit onderzoek beschreven.

8.4.1 Suggestie voor verder onderzoek

Zoals bij 8.3 opgemerkt zou meer verdiepend, specifiek gericht inhoudelijk onderzoek naar die contextuele begrippen betreffend alleenstaanden verhelderend kunnen zijn en deze begrippen te verwerken in de theorie. Daaraan gekoppeld kan vervolgend onderzoek naar andere relatievormen de theorie extra verdiepen.

8.5 Slotbeschouwing

Aanvankelijk was ik van mening dat intergenerationeel niet zou kunnen bij alleenstaanden. Ik dacht hierbij aan mijn tante, 'tante Jet'. Hoe had zij intergenerationeel nagelaten? Is zij van betekenis (geweest)? Zeker is dat zo. Zij heeft veel nagelaten vanuit haar ongehuwd en alleenstaand zijn, zowel aan ons als familie, aan mensen bij haar uit het dorp en daarbuiten en aan mij persoonlijk. Goede herinneringen nalaten, bewaren en doorgeven van familie-erfgoed, het geven wat zij deed... Het 'met zichzelf alleen kunnen zijn' waarin ze rust en tevredenheid uitstraalde, rustig een puzzel makend aan de tafel bij het kamerraam, uitkijkend op de Nieuwevaart waar ze meer dan 90 jaar woonde. Het zit er allemaal in. Bijzonder vind ik daarbij dat mijn nicht, achternicht en haar familie zo goed voor haar gezorgd hebben. Dat bevestigt voor mij de paragrafen over eenzaamheid, vriendschap, zin- en betekenisgeving en heeft mij gesterkt in de gedachte hoe belangrijk het is als mensen naar je om blijven kijken, ook al ben je meer dan 95 jaar oud en kun je zelf geen stap meer verzetten. Mijn gedachte van het begin is dan ook uitgekomen bij: 'Intergenerationeel werken met alleenstaanden is heel goed mogelijk'.

HOOFDSTUK 9 GERAADPLEEGDE BRONNEN

- Abbema, A. van (2012). *Single in de kerk. De mythen & mogelijkheden*. Amsterdam: Ark.
- Aleman, A. (2012). *Het seniorenbrein*. (9e druk 2013). Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Andriessen, H. (1995). Artikelbijdrage 1. Waartoe zijn wij op aarde? Of: Over zin in de menselijke levensloop. In Kuin, Y. et al. (Red.). *Levenservaringen en zinragen*. Uitgave Annalen van het Thijmgenootschap, Jaargang 83, aflevering 1. Baarn: AMBO.
- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Een handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. (2e geheel herziene druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Bart, A. & Dalen, A. van (1994). *Alleenstaanden: een ander verhaal: christenvrouwen en hun ervaringen*. Kampen: Kok Voorhoeve.
- Bie, R. van der & Latten, J. (Hoofdstuk 11). (2012). *Babyboomers. Indrukken vanuit de statistiek*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Blanc, N. le (2014). *Solo. Waarom steeds meer mensen alleen wonen*. Antwerpen: De Bezige Bij.
- Boeijs, H. (2014). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. (2e druk). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Boszormenyi-Nagy, I. & Krasner, B.R. (1994). *Tussen geven en nemen. Over Contextuele therapie*. (6e druk). Haarlem: De Toorts.
- Boszormenyi-Nagy, I. (2000). *Grondbeginselen van de contextuele benadering*. (3e druk 2009). Haarlem: De Toorts.
- Breeuwsma, G. & Loth, F. (met medewerking van). (1994). *De constructie van de levensloop*. (6e druk 2005). Amsterdam: Boom Open Universiteit.
- Buber, M. (1964). *De weg van de mens*. Den Haag: Boucher. Oorspronkelijke titel: *Der Weg des Menschen*. (Eerste Duitstalige editie 1948). Vertaling Louise Moor. Heruitgave (2005). Nederlandse vertaling: Felix Uitgeverij b.v. Cothen. (10e druk 2012). Cothen: Uitgeverij Juwelenschip.
- Citaten schutbladen:** Deel 1: p. 49; Deel 2: p. 50; Deel 3: pp. 50-52; Deel 4: pp. 55-56
- CISA. (2013). *De sociale familie. De Maatschappelijke Emancipatie van Alleenstaanden*. Uitgave van Stichting Centrum Individueel & Samenleving (CISA) te Amsterdam in kader CISA-Jubileumcongres 'Single, meer dan solist', 23 oktober 2013. Alblasterdam: Drukkerij Verloop.
- Damsma, D. (1999). *Familieband. Geschiedenis van het gezin in Nederland*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos- Z&K Uitgevers.
- Eerenbeemt, E-M. van den (2003). *De liefdesladder. Over familie en nieuwe liefdes*. (11e herziene druk 2007). (16e druk 2013). Utrecht. Amsterdam. Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Eerenbeemt, E-M. van den (2008). *Door het oog van de familie. Liefde, leed en loyaliteit*. (5e druk 2012). Amsterdam: Bert Bakker, onderdeel Prometheus. **(N.K. In de tekst druk 2012 aangehouden)**
- Eerenbeemt, E-M. van den (2012) *Wie krijgt de gouden armband van moeder? Iedere familie heeft een erfenisverhaal*. (3e druk). Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker
- Eerenbeemt, E-M. van den & Heusden, A. van (1983). *Balans in beweging. Ivan Boszormenyi-Nagy en zijn visie op individuele- en gezinstherapie*. (12e druk 2011). Haarlem: De Toorts.
- Erikson, E. H. (1963). *Het kind en de samenleving*. Oorspronkelijke titel: *Childhood en Society*. Uitgegeven door W.W. Norton & Company, Inc., New York 1963. Vertaald door C. Németh-Linnebank. (5e druk). Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum N.V. (1971).
- Franssen, J. (1992). *De lucht zit nog vol dagen. Over het leven van alleenstaande oudere vrouwen*. Utrecht: Van Arkel. Uitgave: RIAGG regio Eindhoven en de Kempen afdeling Preventie.
- Geerts, C., Horckmans, T. & Ponjaert-Kristoffersen. (Red.). (1998). *Meisjes van 50. Een sociaal en psychologisch portret van vrouwen in de middenleeftijd*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Hargrave, T.D., Pfitzer, F. & Michielsen, M. (Red.). (2003). *Ontwikkelingen in de contextuele therapie. De kracht van geven en nemen in relaties*. (1e druk 2005). Leuven (België): Acco.
- Havekotte, F. (2008). Hoofdstuk 6. Narratief perspectief. In Savenije, A., Lawick, M.J. van & Reijmers, E.T.M. (Red.). (2008). *Handboek Systeemtherapie*. (1e druk, 4e oplage, 2012). Utrecht: De Tijdstroom.
- Heylen, M. & Janssens, K. (2001). *Het contextuele denken. Een methodiekontwikkeling voor het welzijnswerk*. (7e druk 2010). Leuven/Den Haag: Acco.
- Heijndrickx, P., Barbier, I., Driesen, H., Ongevalle, M. van & Vansevent, K. (2005). *Meervoudig gekwetsten. Contextuele hulpverlening aan maatschappelijk kwetsbare mensen* (1e druk, 2e oplage 2006). Tiel/Leuven: Uitgeverij Lannoo Campus.
- Hintum, M. van & Latten, J. (2007). *Liefde à la carte. Trends in moderne relaties*. Amsterdam/Antwerpen: Archipel.
- Horst, W. ter (1984). *Over troosten en verdriet*. (11e druk 2007). Kampen: Uitgeverij Kok. **(N.K. In de tekst druk 2007 aangehouden)**

- Jong, A. de (2012). *Ontworteld..., Rouwverwerking bij ongehuwden*. Soest: Uitgeverij Boekscout.nl
- Kloek, E. (2009). *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Kuin, Y. (1995). Artikelbijdrage 2. Zinervaring in levensloopperspectief. In Kuin, Y. et al. (Red.). *Levenservaringen en zinragen*. Uitgave Annalen van het Thijmgenootschap, jaargang 83, aflevering 1. Baarn: AMBO.
- Kuipers, H.-J. (2009). *Levensloopsociologie*. (Tweede oplage 2013). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Lampe, P. (2009). *Eenzaamheid begrepen. Over armoede en rijkdom van het zelf*. Barneveld: Uitgeverij Nelissen.
- Michielsen, M., Steenackers, M. & Mulligen, W. van (1998). *Leren over leven in loyaliteit. Over contextuele hulpverlening*. (10e druk 2010). Leuven (België): Acco. **(N.K. In de tekst druk 2010 aangehouden)**
- Onderwaater, A. (1986). *De onverbreekelijke band. Inleiding & ontwikkeling in de contextuele therapie van Nagy*. (7e geheel gewijzigde druk 2009, 2e oplage 2011). Amsterdam: Pearson.
- (N.K. In de tekst druk 2011 aangehouden)**
- Pol- Drent, F. van de (2013). *Dus zó doen vrouwen dat!* Utrecht: Uitgeverij Kok.
- Rhijn, A. van & Meulink-Korf, H. (1997). *De Context en de Ander. Nagy herlezen in het spoor van Levinas met het oog op pastoraat*. (2e druk, 1998). Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Rögels, N. (2011). *Levensloopsociologie. Jongvolwassenen, volwassenen en oudere volwassenen*. (2e druk). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Savenije, A. & Lawick, J. van (2008). Hoofdstuk 11. Methoden en technieken. In Savenije, A., Lawick, M.J., van & Reijmers, E.T.M. (Red.). (2008). *Handboek Systeemtherapie*. (1e druk, 4e oplage, 2012). Utrecht: De Tijdstroom.
- Stavenuiter, M. & Dorsman, J. (1993). *Nooit gehuwd, maar niet alleen. Vrijgezelle vrouwen uit de arbeidende klasse in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Tilburg, T. van & Jong Gierveld, J. de (Eds.). (2007). *Zicht op eenzaamheid. Achtergronden, oorzaken en aanpak*. Uitgave onderzoeksrapport eenzaamheid Vrije Universiteit Amsterdam bestemd voor (aankomende) professionals en vrijwilligers in de gezondheidszorg en andere vormen van maatschappelijke dienstverlening. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Trimbos, C.J.B.J. (1967). Hoofdstuk 7. De ongehuwde vrouw. In Trimbos, C.J.B.J. *Gehuwd en ongehuwd*. (11e druk). Hilversum Maaseik: Uitgeverij Paul Brand. Heruitgave 2008 Erven C.J.B.J. Trimbos. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek. Gedownload 20 november 2014 van http://www.dbnl.org/tekst/trim002gehu01_01/trim002gehu01_01_0008.php
- Westerhof, G. J. & Bohlmeijer, E. (2010). *Psychologie van de levenskunst*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Woudenberg, M. (2009). *Het grote single boek*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Artikelen

- Buber, M. (1951). Genezing door Ontmoeting. Bij het gelijknamige boek van Hans Trüb. In *Reader Contextuele vakken 2012/2013*. (2012/2013). (pp. 58-63). Ede: Christelijke Hogeschool Ede
- Giddens, A. (1991). The trajectory of the self. In *Reader Algemene vakken 2012/2013*. (2012/2013). (pp. 81-91). Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Hargrave, T.D. & Anderson, T. (1992). Life validation. In *Reader Contextuele vakken 2013/2014*. (2013/2014). (pp. 206-222). Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Eerenbeemt, E. van den & Oele, B. (1987). *De contextuele therapie: verdiende vrijheid*. Gedownload in 2014 van www.verwantschapsvragen.nl (z.d.). Opnieuw geraadpleegd 14 oktober 2016 van docplayer.nl/8426753-de-contextuele-therapie-verdiende-vrijheid.html
- Hogervorst, L. (2011). *Een paradijs voor alleenstaande werkende vrouwen*. Geplaatst op 5 januari 2011 door Lucia Hogervorst op www.geschiedenis.nl Gedownload in 2014 (z.d.). Opnieuw gedownload 14 oktober 2016 van www.geschiedenis.nl
- Mahieu, S. (2009). *Oud worden en sterven, (laatste) kansen voor de balansen van geven en ontvangen*. Eindwerkstuk Basisopleiding Contextuele Hulpverlening 2009. Gedownload van www.lerenoverleven.org (z.d.). Opnieuw bezocht 14 oktober 2016.
- Marcia, J.E. (2006). Ego Identity and Personality Disorders. In *Reader Algemene vakken 2012/2013*. (2012/2013). (pp. 212- 231). Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Michielsen, M. (2005). Clichés en mythes van het contextuele denken. In *Reader Contextuele vakken 2012/2013*. (2012/2013). (pp. 141-147). Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Rober, P. Gezinstherapie als dialoog. In *Reader Contextuele vakken 2013/2014*. (2013/2014). (pp. 318-334). Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- She-news. *Personae Miserabilis. Een historisch beeld van de vrouw. Haar rol in de wereld en binnen huwelijk en gezin*. She-news in: www.geschiedenis.nl Gedownload 9 augustus 2013 van <http://shenews.nl/kennis/vrouw- en-maatschappij/een-historisch-beeld-van-de-vrouw/>

Timmermans, J. & Pommer, E. (2007). *Familiezorg*. Publicatie Sociaal en Cultureel Planbureau. Gedownload 30 augustus 2013 van www.scp.nl/dsresource?objectid=197498&type=org 15 oktober 2016 opnieuw bezocht op www.scp.nl/dsresource?objectid=064b43e9-ed68-44aa9dc2-b1c0

Veenhoven, R. (1984). Zonder partner even gelukkig? In Veenhoven, R. (Red.) *Betere wereld gelukkiger mensen?* Hoofdstuk 4. Lisse: Swets & Zeitlinger b.v. Gedownload in 2014 (z.d.). Opnieuw geraadpleegd 14 oktober 2016 op <https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub1980s/84c-ch4-fulln.pdf>

Winnicot, D.W. (1958). The capacity to be alone. In *The maturational process and the facilitating environment*. In *Reader Algemene vakken 2012/2013*. (2012/2013). (pp. 323-330). Ede: Christelijke Hogeschool Ede.

Niet-gepubliceerde bronnen

Bronnen vanuit de lessen Master Contextuele Hulpverlening Christelijke Hogeschool Ede 2012-2014

Dekker, W. (2013). Lessen sociologie van het gezin (8 en 15 maart 2013).

Beek, J. van. (2014). Les contextuele hulpverlening aan ouderen (14 februari 2014).

Hegger, A. (2012). Les Inleiding object-relatietheorie (2 november 2012).

Hegger, A. (2013). Les Separatie, individualiteit en levensfasen (26 april 2013).

Verboom, P. (2013). Les systeemtherapie (29 september 2013).

Verduijn, C. (2012-2014). Lessen Contextuele Hulpverlening (studiejaren 2012-2014).

Vierwind, G. (2012). Les Filosofische grondslagen van de contextuele benadering (28 september 2012).

Internet

Artikelen rondom *Ouderschap* en Lezingen over 'De balans van geven en ontvangen tijdens de levenscyclus van gezin en familie'. Gedownload 26 september 2014 en 20 januari 2015 van www.lerenoverleven.org

Benamingen alleenstaanden. Geraadpleegd 20 september 2014 op www.encyclo.nl

Canon van de Nederlandse geschiedenis. Geschiedenisinformatie. Gedownload 29 september 2014 van www.entoen.nu

Centraal Bureau voor de Statistiek. <http://www.cbs.nl> en <http://www.statline.cbs.nl>.

Geraadpleegd op 9 september 2013

Centrum Individueel en Samenleving. Geraadpleegd 30 augustus 2013 op <http://www.cisasite.nl>

Informatie Gerben Breeuwsma. Geraadpleegd 21 oktober 2014 op <http://gerbenbreeuwsma.nl>

Informatie theorie Erik Erikson. Gedownload 24 oktober 2014 van <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/34088-acht-levensfasen-ontwikkelingsfasen-van-de-mens-erikson.html>

Informatie theorie Erik Erikson. Gedownload 24 oktober 2014 van

<http://www.psychologiemagazine.nl/web/Artikelpagina/De-8-levensvaardigheden-de-theorie-van-Erikson.htm>

Informatie 'Swofty'. www.vandaag.be Geraadpleegd 26 augustus 2013 op

http://www.vandaag.be/lifestyle/87057_ontmoet-de-swofty-vrijgezel-v-boven-50.html

Jong Gierveld, J. de. *Interview betreffend onderwerp eenzaamheid*. Geplaatst in 2008 door Marieke Kolman.

Geraadpleegd op 24 november 2014 op

<http://www.fsw.vu.nl/nl/onderzoek/wetenschappers/onderzoekers-aan-het-woord/gierveld/index.asp>

Rijksoverheid, www.rijksoverheid.nl (z.d. wegens snel wisselende-, actuele informatie; de site is regelmatig geraadpleegd).

Stevens, N. (1995). *Informatie over nut, doel en inhoud vriendschapscursus*. Geraadpleegd op 11 oktober 2014

op www.ru.nl/@744987/nut. Geraadpleegd op 14-10-2016 www.vriendscapskursus.vu.nl

Trimbos Instituut. Geraadpleegd op 9 augustus 2014 op www.trimbosinstituut.nl

Audio bronnen

TV- uitzending Late NOS Journaal. NPO 1. Jenny de Jong Gierveld. 3 februari 2015

TV- uitzending Twee Vandaag. NPO 1. Jenny de Jong Gierveld. 21 september 2016

Tijdschriften:

Contextuele Berichten. (2003). Kinderen:...geen. 8 (4). 2-23.

Contextuele Berichten. (2003). Eenzaamheid. 8 (2). 2-31.

Beide tijdschriften: Uitgave van de Stichting Contextueel Pastoraat in Nederland.

Gorinchem: Theologische Uitgeverij NARRATIO

DEEL 4 BIJLAGEN

daar waar men staat.....

‘...Rabbi Mendel van Kozk verraste eens enkele geleerde mannen die bij hem te gast
waren met de vraag ‘Waar woont God?’
Zij lachten om hem. ‘Wat praat je! De wereld is toch vervuld van Zijn heerlijkheid!’.
Hij echter beantwoordde zijn eigen vraag ‘God woont daar, waar men Hem toelaat’.

Dit is het waarop het uiteindelijk aankomt: God toelaten. Men kan Hem echter slechts daar toelaten waar men
staat, waar men werkelijk staat, daar waar men leeft, waar men zijn ware leven leeft.
Onderhouden wij een heilige omgang met de ons toevertrouwde kleine wereld, helpen wij in dit deel
van de schepping waarin wij leven de heilige zielensubstantie tot voleinding te komen, dan
vestigen wij op onze plaats een vaste woonstede Gods, dan laten wij God toe’.

Uit: ‘De weg van de mens’
Martin Buber

BIJLAGE 1. BEGRIPPENLIJST

ADL-punten:

Afkorting voor het begrip Algemeen Dagelijkse Levensverrichtingen. Het betreft alle punten die betrekking hebben op het vermogen zelfstandig zaken betreffende de dagelijkse zelfzorg zoals zelf kunnen eten, drinken, zichzelf (lichamelijk) kunnen verzorgen, zich verplaatsen, het voeren van een eigen huishouding en deze op orde houden, enzovoorts uit te kunnen voeren. Mensen met een functiebeperking zijn hierbij soms aangewezen op hulp en hulpmiddelen. www.encyclo.nl/begrip/ADL

CB:

Afkorting voor contextuele benadering. Een andere benaming voor 'contextuele theorie; contextueel denken.

GGZ:

Geestelijke Gezondheidszorg; alle ambulante en intramurale zorg (instellingszorg) die te maken heeft met aandoeningen op psychisch gebied. De geestelijke gezondheidszorg biedt hulp op een breed terrein. Zij richt zich met name op het voorkomen, behandelen, begeleiden en ondersteunen van mensen met psychische problemen. Iedereen kan met de GGZ te maken krijgen. Van jong tot oud, voor een korte of een langere periode.

<https://www.menzis.nl.../welke-hulp-is-er/wat-is-ggz-hulp>

GGZ-richtlijnen:

Multidisciplinaire richtlijnen die middels protocollen als handleiding/aanbeveling dienen op welke wijze de behandeling van psychiatrische aandoeningen in de ggz-instelling vorm gegeven dient te worden volgens 'evidence based' richtlijnen. Een richtlijn is 'evidence based' wanneer er door de ontwikkelaars 'gewetensvol, expliciet en oordeelkundig gebruik is gemaakt van het huidige beste bewijsmateriaal' (uit: *'Evidence-based richtlijnontwikkeling; een leidraad voor de praktijk'*. Red: Van Everdingen et al. (2004). De beschikbare wetenschappelijke literatuur wordt hierbij systematisch doorzocht en gewogen, en expertise van hulpverleners en kennis gebaseerd op ervaring van patiënten wordt en meegewogen bij het formuleren van richtlijnaanbevelingen. De richtlijnen zijn 'levende richtlijnen': getoetst aan de praktijk en veranderende (wetenschappelijke) inzichten maken dat de richtlijnen niet statisch vastliggen.

www.ggzrichtlijnen.nl

Schizofrenogene factoren

Die factoren die medebepalend lijken te zijn voor het ontwikkelen van schizofrenie, een psychiatrische aandoening met psychotische kenmerken, relationeel contactverlies en emotionele vervlakking. Het vroeger bestaande idee dat moeders door een sterke binding met en zorg voor haar kind oorzaak van schizofrenie zou zijn ('de schizofrenogene moeder') is achterhaald en wordt niet meer erkend.

Sensitizing concepts

Aanwijzingen, begrippen die richtinggevend kunnen zijn bij het onderzoek. Gebruikmaking van deze 'wegwijzers' op grond van oriëntatie en literatuuronderzoek kan helpen om gericht en efficiënter relevante informatie te verzamelen. Sensitizing concepts worden ook wel 'zoeklicht-' of 'attenderende begrippen' genoemd. Uit *'Basisboek Kwalitatief Onderzoek'* (Baarda, de Goede & Teunissen, 2009).

Suicide

Een zelfgekozen dood door middel van eigen toegepaste middelen.

'Verborderlining'

Benaming door psychiater Dirk De Wachter in zijn boek *'Borderline Times'* (2011) voor de huidige consumptiemaatschappij, die volgens hem is 'verborderlined' vanwege het wegvallen van grenzen en regels in het intermenselijke verkeer, het zich richten op de 'directe behoeftebevrediging', het niet meer kunnen verdragen van tegenslagen en de noodzaak tot het 'gelukkig zijn' uitstraalt. De Wachter past hierin de negen criteria van de (geestelijke) aandoening borderline toe op de hedendaagse maatschappij die volgens hem ziek is en signaleert diverse ontwikkelingen in de maatschappij die passend zijn voor de negen criteria in diagnostiek die gelden voor de diagnose 'borderline'.

z.d.

Zonder datum; tijdstip van uitgave is niet (meer) te achterhalen.

BIJLAGE 2. TOPICLIJST INTERVIEWS CONTEXTUEEL EXPERT EN THERAPEUTEN

Verklaring topiclijst:

Vragen 1-9: benoemen thema's met daaraan gekoppeld een 'hoofdvraag'; **vraag 10** geeft mogelijkheid tot aanvullingen, extra uitleg, enzovoorts. Na elk onderdeel is soms een **samenvatting** gegeven van het gesprek.

Subvragen: aandachtspunten om door de interviewer in te brengen tijdens het interview. Doel: goede balans vinden tussen open en gesloten vragen. Gebiedsverkenning. Tijdens het interview waren deze vragen kort en puntig in het interviewschema verwerkt. De subvragen kunnen onderling soms wisselen.

PM: grote lijnen en doel van het onderzoek in de gaten houden.

1. Beeld van oudere alleenstaanden

U kent het onderwerp van mijn onderzoek. Kunt u mij vertellen wat uw eigen gedachten zijn met betrekking tot oudere alleenstaanden?

Subvragen: Is er herkenning? Is de vraag wel bij uzelf opgekomen? Is het een vreemde gedachte van mij hier over na te denken?

PM: Theorievorming; leemte in bestaande theorieën; werkwijze; doelgroep; definitie.

2. Eigen ervaring

Hoe gaat u zelf met deze groep hulpvragers om?

Subvragen: Hoe ziet u deze hulpvragers? Bent u met hen bekend? Komen ze in uw caseload voor? Hebt u privé ervaring met deze doelgroep als ik het vragen mag? Hebt u voldoende handvatten om deze groep te begeleiden? Wat kunt u hierover vertellen?

P.M: Sociaal netwerk; handvatten; interventiemogelijkheden; nieuwsgierigheid.

3. Inhoudelijk: contextuele begrippen

Hoe interpreteert u begrippen als familie-erfgoed, leegaat, loyaliteit enzovoort in het licht van denken over alleenstaanden?

Hoe werkt u kortom vanuit de vier dimensies. Is dat uitgangspunt? Is dat haalbaar?

Subvragen: Hoe kijkt u aan tegen andere contextuele begrippen, zoals: geven en ontvangen, verbinding, dialoog, balans, recht/onrecht, meerzijdige partijdigheid, hulpbronnen?

Zijn er specifieke ervaringen die u zich herinnert? Als er geen eigen kinderen zijn, hoe vindt iemand dan zijn doel? Dat moet iemand toch zelf uitvinden lijkt mij. Heeft dit invloed op het toekomstperspectief?

PM: Studie; congressen; contextuele theorie; lessen, scholing en opleiding.

4. Begeleiding/hulpverlening

Wat is uw ervaring in de begeleiding die u aan hen geeft?

Subvragen: Zijn er specifieke kenmerken voor deze groep? Wat valt u op in de begeleiding? Maakt u gebruik van het genogram en Duplo? Zijn er mogelijke tegenstrijdigheden of lastige punten te bespeuren wat betreft de contextuele benadering in relatie tot alleenstaanden voor u?

PM: Genogram; duplo; verdriet; verlies; mogelijkheden; kinderen, kleinkinderen/grootouderschap; feestdagen.

5. Zingeving

Hoe denkt u over zin- en betekenisgeving in de hulpverlening aan alleenstaanden? Is dit belangrijk wat betreft het toekomstperspectief?

Subvragen: Komt dit in gesprekken aan de orde? Zo ja, waar gaat dit dan over? Zo nee, waarom niet denkt u? Is dit onderdeel van het hulpverlenend werk om existentiële vragen c.q. onderwerpen te bespreken? Is het een taak van de contextueel hulpverlener hierin te werken? Hoe wordt deze vorm gegeven?

Welke instanties zouden hierin een bijdrage kunnen leveren? (bijvoorbeeld verenigingen, een geloofsgemeenschap enzovoorts). Adviseert u wel eens boeken, informatieve cd's of dvd's om mensen wat op weg te helpen als er vragen rondom dit thema zouden zijn?

Hoe ziet u de samenhang met contextuele begrippen vanuit de relationele ethiek, zoals: geven en ontvangen, zin- en betekenisgeving? Biedt de contextuele benadering handvatten in het denken over zin- en betekenisgeving?

Begrippen als erfgoed, leegaat; hoe ziet u dat qua nalatenschap, doorgeven aan de volgende generatie(s)?

Wanneer is iemands leven volgens u zinvol? (Persoonlijke gedachte: ik kan niet voor de ander bepalen wat zinvol is voor haar is; dit moet van de persoon zelf komen). Visie Nagy wat betreft nalatenschap, generaties.

PM: Zingeving; betekenisgeving; existentie; existentieel bestaan; invulling tijd.

6. Sociale omgeving (beetje gekoppeld aan vraag 5)

Hoe ziet u de plek van een sociaal netwerk in het leven van alleenstaanden, gezien het contextuele kader?

Subvragen: De contextuele benadering plaatst individuen in hun context en betreft die context in de meest brede zin van de hulpverlening. Hoe kijkt u hier tegenaan wat betreft deze punten? Hebben mensen voldoende hulpbronnen tot hun beschikking denkt u? Hoe zouden die eruit moeten zien? Hoe ziet u de plek van het sociale netwerk? Hoe kan iemand geven-ontvangen in haar context en sociale netwerk? Het niet staan in een eigen gezinsverband, hoe is dat voor iemand, denkt u? Als er geen kinderen, schoonkinderen, kleinkinderen zijn, waar zou dan iemand zin, voldoening uit halen?

PM: Wonen; vrije tijd; werk; familie, vriendennetwerk, pensioen, feestdagen

7. Contextueel versus een puur individuele therapie

Welke therapievorm zou voor alleenstaanden geschikt zijn?

Subvragen: Zou het kunnen dat mensen meer gebaat zouden zijn bij een meer reguliere therapie, meer puur individueel gericht? Welke zou dat kunnen zijn? De toekomstige-generatie- en contextvraag wordt hierdoor omzeild. Wat vindt u hiervan?

PM: Soort therapie. Meerwaarde contextuele benadering? Intergenerationeel werken.

8. Theoretische lacune? Maatschappij

Heeft de contextuele benadering qua theoretische inhoud oog gehad voor de veranderende samenleving en daarmee voor de veranderde positie van alleenstaanden? Zo ja: kunt u mij vertellen hoe u dat ziet? Zo nee, wat betekent dat inhoudelijk?

Subvragen: Hoe ziet u de maatschappij met het oog op deze groep? Hoe ervaart u dat zelf in de begeleiding? Herkent u deze verandering? Hoe is dat voor u? Hoe heeft de contextuele benadering volgens u hierop ingespeeld? Is ze met haar tijd meegegaan denkt u? Mist er mogelijk iets in de theorie? Hoe zit dit met de VCVW (Vereniging Contextueel Werkers) en andere organisaties bijvoorbeeld? Bent u daarin betrokken?

PM: Maatschappelijke veranderingen; consequenties huidige maatschappij; herkenning; visie; opleiding; docenten.

9. Einddoelvraag: Integratie theorie en praktijk

Wat zouden contextueel hulpverleners moeten weten c.q. leren qua interventies voor alleenstaande hulpvragers?

Subvragen: Wat is uw eigen ervaring wat betreft dit onderwerp in uw opleidingssituatie? Hebt u ervaring met collega's of studenten hoe zij hierin staan? Praat u er wel eens samen over? Hoe is het met de kennis over alleenstaanden gesteld wat betreft contextueel hulpverleners denkt u? Hoe ziet u ze werken als zich dat al voordoet? Zou dit onderwerp een aandachtspunt kunnen zijn in theorie en praktijk lessen? Zo ja: op welke wijze? Zo nee: hoe ziet u dat? Zijn er wat u betreft specifieke interventiepunten die u belangrijk vindt?

PM: Opleiding; docenten; studieboeken; intercollegiaal contact

10. Afsluiting.

Ik wil hierna het interview voor nu afsluiten. Is er iets wat u nog zou willen vertellen? Zijn er punten die ik gemist of over het hoofd heb gezien?

Subvragen: Iets gemist op contextueel gebied? Literatuur? Artikelen? Andere informatie die ik nog niet heb?

Personen waar ik niet aan gedacht heb? Wilt u nog iets toevoegen of iets delen?

PM: Literatuur? Andere opties?

Einde: Dankwoord; attentie aanbieden.

BIJLAGE 3. UITNODIGINGSBRIEF VOOR OUDERE ALLEENSTAANDEN

Ermelo, 28-07-2014

Beste .....

Hierbij stuur ik u de informatie voor uw verhaal en het interview.

Voor het interview hoeft u nog niets te doen; die vragen zal ik zelf stellen als we een afspraak hebben.

U kunt er wel vast wat over nadenken misschien.

Voor nu gaat het vooral om het eerste deel; ik heb wat handvatten/aandachtspunten aangegeven die een leidraad kunnen zijn in het schrijven van uw levensverhaal.

U moet kijken of dit bij u past; als u zegt: ik deel het liever in gedeeltes in bijvoorbeeld dan kan dat ook natuurlijk.

Als u uw verhaal klaar hebt en naar mij toestuurt, kunnen we daarna een afspraak maken voor het interview.

Ik wens u veel inspiratie en als u er nog vragen over hebt, dan hoor ik dat graag.

Als het kan zou het fijn zijn als we alles zo voor 15-09-2014 af kunnen ronden.

Hartelijke groet,

Nel Kommers,

De Acht Schepel 22

3853 EV Ermelo.

Tel: 0341-556180 of: 06 -22488158

E-mail: pa.kommers@planet.nl

Voor de helderheid heb ik de informatie die bijgevoegd was hieronder ingevoegd.

***Opdracht ten aanzien van schrijven levensverhaal:**

Als aandachtspunten voor uw levensverhaal kunnen dit handvatten voor u zijn:

- Hoe keek u als 'jong' meisje tegen uw leven aan? Had u dromen, verwachtingen, een vastomlijnd levensplan, een levensdoel?

- Zijn er mensen, (historische) levensgebeurtenissen geweest die invloed hebben gehad op uw levensgeschiedenis?

- Hoe heeft uw gezin van herkomst betekenis in uw levensloop (gehad)?

Naast deze aandachtspunten kunt u bijvoorbeeld gebruik maken van foto's, brieven, een eventueel dagboek, krantenknipsels, videofragmenten zo u die heeft, een stamboom, om uw herinneringen op te halen en neer te kunnen schrijven.

U kan/mag uw verhaal aanvullen met een tekening, kleur, enzovoorts.

Voor de haalbaarheid en doelstelling van deze vraag kunt u uw verhaal beschrijven tot maximaal vier A4 pagina's.

***Vragen interview voor alleenstaanden (als aanvulling naast het schrijven van het levensverhaal)**

1. Kunt u aangeven wat belangrijk voor u is in deze levensperiode?

2. Als u een beschrijving van uzelf zou mogen geven, hoe zou u zichzelf typeren?

3. Kunt u aangeven hoe u de huidige maatschappij ervaart en beleeft?

4. Als u (weer) hulp zou ontvangen, waar hebt u dan behoefte aan?

5. Wat zouden contextueel hulpverleners moeten weten over u?

BIJLAGE 4. TOPICLIJST INTERVIEWS EN LEVENSVERRHAAL OUDERE ALLEENSTAANDEN

Informatie vooraf:

Twee respondenten (W1 en V2) waren onbekend met de contextuele theorie. Voorafgaand aan de interviews en levensverhaal (gesprek) is basisinformatie gegeven over de contextuele theorie. Dit om het doel en inhoud van de interviews tot hun recht te kunnen laten komen. Voor J3 was het meer 'herhaling', daar zij zelf drie jaar een contextuele cursus gevolgd heeft.

Verklaring topiclijst:

Vragen 1-5: benoemen thema's met daaraan gekoppeld een 'hoofdvraag'; **vraag 6** geeft mogelijkheid tot aanvullingen, extra uitleg, enzovoorts. Na elk onderdeel is soms een **samenvatting** gegeven van het gesprek.

Subvragen: aandachtspunten om door de interviewer in te brengen tijdens het interview. Doel: goede balans vinden tussen open en gesloten vragen. Gebiedsverkenning. Tijdens het interview waren deze vragen kort en puntig in het interviewschema verwerkt. De subvragen kunnen onderling soms wisselen.

PM: grote lijnen en doel van het onderzoek in de gaten houden.

4-A: TOPICLIJST INTERVIEWS

1. Belangrijke items in deze levensfase

Kunt u aangeven wat belangrijk is voor u in deze levensperiode?

Subvragen: Hoe is deze levensperiode voor u? Voelt u zich verbonden in deze periode met familie/vrienden? Wie zijn belangrijk voor u? Voor wie bent u van betekenis? Wat hoort u van andere mensen in uw omgeving? Hoe belangrijk is uw werk voor u? Wat is het belangrijkste punt als alleenstaande voor u? (Alleenstaand zijn/kinderloosheid bespreken als dit mogelijk is; nu of gaandeweg het gesprek).

PM: Sociale omgeving; werk; betekenisgeving; bewust of niet gewild ongehuwd; mening andere mensen over alleenstaanden; tijdsbesteding

2. Zelfbeleving

Als u een beschrijving van uzelf zou mogen geven, hoe zou u zichzelf dan typeren?

Subvragen: Kunt u aangeven hoe u zichzelf zou typeren? Bent u iemand die veel geeft aan anderen? Hoe is het om te ontvangen. Lukt dat? Kunt u iets vertellen over de balans van geven-ontvangen in uwe leven? Bent u iemand die loyaal is aan eigen familie? Aan wie zou u iets willen nalaten? Erfgoed? Als alles weg zou vallen om u heen, wat zou er dan voor u overblijven? Hoe ziet u zichzelf als alleenstaande? Wat zou u willen dat de mensen over u zouden zeggen als u er niet meer bent?

PM: Beeld van zichzelf in relatie met andere mensen; beeld dat anderen van u hebben; bewust of ongewenst alleen gebleven zijn; was het keuze? definitie doelgroep; verlies; kinderen, kleinkinderen, grootouderschap.

3. Maatschappij

Kunt u aangeven hoe u de huidige maatschappij ervaart?

Subvragen: Hoe ziet u de huidige maatschappij? Biedt deze u kansen of juist niet? Hoe ziet u dit in verband met uw toekomstperspectief? Denkt u er wel eens aan hoe het zal zijn in de toekomst met betrekking tot wonen, zorg ontvangen, enzovoorts. Zijn er mogelijk specifieke dingen die het leven als alleenstaande kenmerken? Ziet u uit naar uw pensioen? Hoe ziet u uw toekomstperspectief?

PM: Huidige maatschappijbeeld; voorzieningen; toekomst; alleenstaanden positie; pensioen; daten; bureaus.

4. Hulpverlening

Als u (weer) hulp nodig zou hebben, waar hebt u dan behoefte aan?

Subvragen: Hoe zouden hulpverleners u kunnen helpen? Wat zou u hierin willen? Waar zou u behoefte aan hebben? Contextueel versus individueel; omzeilen generatievraag. Intergenerationeel werken. Wat zouden aandachtspunten moeten zijn? Zou u behoefte hebben aan contextuele hulpverlening? Zou een hulpverlener aandacht moeten hebben voor zin- en betekenisgeving?

PM: Reguliere hulpverlening; aandacht voor zingeving; lotgenotencontact; toekomstgerichtheid.

5. Contextuele hulpverleners

Wat zouden contextuele hulpverleners moeten weten over u?

Subvragen: Zou u familie in gesprekken willen betrekken? Aanspreken van hulpbronnen. Verbindingen aangaan? Werkwijze hulpverlener. Zelfafbakening/zelfwaardering. (Gaandeweg gesprek, afhankelijk van reacties: wat maakt nu dat u uw leven als waardevol kan beoordelen? Als dit niet zo is, hoe ervaart u dit dan?).

PM: Theorievorming; lacune; genogram; vier dimensies; zin- en betekenisgeving; relationele ethiek; meerwaarde contextuele benadering; toekomstperspectief; rouw; existentieel bestaan.

6. Iets vergeten?

Is er iets wat ik over het hoofd heb gezien, of wat u gemist hebt in dit interview? Zou u nog iets willen toevoegen of wilt u alles zo laten staan zoals u gezegd hebt? Nog andere ideeën misschien?

Hierna: Dan kunnen we nu verder gaan met het levensverhaal.

BIJLAGE 4-B TOPICLIJST LEVENSVERHAAL

Opdracht ten aanzien van schrijven levensverhaal:

Als aandachtspunten voor uw levensverhaal kunnen dit handvatten voor u zijn:

- Hoe keek u als 'jong' meisje tegen uw leven aan? Had u dromen, verwachtingen, een vastomlijnd levensplan, een levensdoel?
- Zijn er mensen, (historische) levensgebeurtenissen geweest die invloed hebben gehad op uw levensgeschiedenis?
- Hoe heeft uw gezin van herkomst betekenis in uw levensloop (gehad)?

Naast deze aandachtspunten kunt u bijvoorbeeld gebruik maken van foto's, brieven, een eventueel dagboek, krantenknipsels, videofragmenten zo u die heeft, een stamboom, om uw herinneringen op te halen en neer te kunnen schrijven.

U kan/mag uw verhaal aanvullen met een tekening, kleur, enzovoorts.

AANDACHTSPUNTEN VOOR INTERVIEWER IN BESPREKING LEVENSVERHALEN

Levensloopgebeurtenissen aanhalen, aandacht hiervoor vragen, erop doorgaan

Eventuele belangrijke mensen: doorvragen

Vragen stellen vanuit de vier dimensies

Belang geven-ontvangen

Betekenisgeving

Voor wie wilt u van betekenis zijn?

Alleenstaand zijn: vrije keuze?

Uit loyaliteit naar ouders, broers, zussen?

Besef van 'gevende' rol daarin?

Is het een 'geven aan ouders' geweest om alleen te blijven?

Hoe is dat voor uw ouders geweest?

Voor uw broers, zussen?

Neven, nichten?

Vonden ze het gewoon?

Vroegen/vragen ze ernaar?

Kunt u het er met iemand over hebben?

Zijn er hulpbronnen in de familie?

Nalaten?

Doorgeven legaat.

Hoe om te gaan met familie-erfgoed.

Aan wie zou u na willen laten?

Wat zou u willen dat anderen over u zeggen als je er niet meer bent?

Einde interview: Dankwoord; aanbieden attentie.

BIJLAGE 5. INTERVIEWSCHEMA RESPONDENTEN, GELDEND VOOR CONTEXTUEEL EXPERT, CONTEXTUEEL THERAPEUTEN EN OUDERE ALLEENSTAANDEN

1. Algemeen:

Naam interviewer: Nel Kommers

Datum interview:

Tijdsduur interview: maximaal 1,5 uur

2. Introductie interview:

2.1: Uitleg doel interview.

2.2: Aantal vragen:

- 10 topicvragen, met onderverdeling subvragen en PM items voor contextueel expert en contextueel therapeuten
- 5 topicvragen voor alleenstaanden en 5 vragen betreffende het levensverhaal

2.3: Uitleg regels:

- opnemen van het gesprek; anonimiseren of met eigen naam; waarborg privacy; eigen inbreng respondent heel belangrijk → ruimte iets wel of niet te vertellen; mogelijkheid om na het interview ergens op terug te komen of informatie alsnog te veranderen/wissen. Transcripties mogen gelezen worden; na afronding toezending masterproef.

2.4: Topics en subtopics:

- onderwerpen die belangrijk zijn betreffende het onderzoek.

2.5: Onderzoek vorm:

- kwalitatief; aandacht voor ervaring, beleving geïnterviewde; wijzer worden van kennis en ervaring respondent.

3. Persoonskenmerken respondent:

Naam:

Geboortedatum:

Geslacht:

Werk; aard en omvang:

Leefsituatie:

Religie:

Woonsituatie:

Andere bijzonderheden:

BIJLAGE 6. HOOFDSTUK 6 DEEL 1: LABELSCHEMA PRAKTIJKONDERZOEK CONTEXTUEEL THERAPEUTEN (INTERVIEWS)

Uitwerking interviews na labeling tot sublabels; in het schema zijn als sublabels voorbeeldsituaties en visie c.q. mening hulpverlener opgenomen. Deze komen soms wel en soms niet terug in de rapportage vanwege praktische redenen, maar zijn soms genoemd om een verhaal te illustreren.

LABELSCHEMA NA OVERZICHT SUBLABELS

Kernlabel 1: Aandachtspunten betreffende alleenstaanden			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma(3, 2014)
Specifiek persoonlijke punten alleenstaanden	x	x	x
Keuzemotief levensinvulling	x	x	
Hulpverleningsperspectief	x	x	x
Zin- en betekenisgeving	x		x
Gemis- c.q. verlieservaringen	x		
Kinderloosheid ongehuwd zijn		x	x
Toekomstperspectief		x	
Netwerk	x	x	x
Maatschappelijk beeld		x	
Voorbeeldsituaties	x	x	x
Visie mening hulpverlener	x		x

Kernlabel 2: Contextueel werken met alleenstaanden			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Instrumenten	x	x	x
Inzet netwerk	x	x	x
Aanleren vaardigheden hulpvragers	x		x
Contextueel werken	x	x	x
Geloofsitems	x		
Zin-, betekenisgeving	x		x
Bewerken van... c.q. bewustmaken van inzichten hulpvragers		x	
Hulpverlenend handelen	x	x	x
Voorbeeldsituaties			x

Kernlabel 3: Zin- en betekenisgeving betreffend het toekomstperspectief			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Zin-, betekenisgeving	x	x	x
Het 'van betekenis zijn'	x		x
Helpende functie inzet netwerk	x	x	x
Belang contextuele therapie	x	x	x
Hulpverlenend handelen	x	x	x
Invloed gemis- c.q. verlieservaringen	x	x	
Keuzemotief leven andere wending geven	x		x
Bakens verzetten door hulpvragers		x	
Keuzemotief: - kinderen huwen - leven andere wending geven		x	
		x	
Voorbeeldsituaties		x	x
Visie persoonlijke punten hulpverlener	x		x

Kernlabel 4: Biedt het theoretisch kader aanknopingspunten voor de begeleiding van alleenstaanden?			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Belang beschikbaarheid netwerk	x	x	x
Belang uitwerking contextueel begrippenkader	x	x	x
Hulpverlenend handelen	x	x	x
Overstijgende (inzetbare) punten contextuele theorie	x	x	x
Actualiteit contextuele theorie in relatie tijdsbeeld	x	x	x

Inhoudelijke aandachtspunten	x	x	x
Voorbeeldsituaties		x	
Visie hulpverlener	x	x	x

Kernlabel 5: Kenmerken hulpverlener in de begeleiding van alleenstaanden			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Kennis	x	x	x
Houding	x	x	x
Vaardigheden	x	x	x
Professionaliteit	x	x	x
Voorbeeldsituaties		x	

LABELSCHEMA NA ABSTRAHEREN SUBLABELS

Kernlabel 1: Aandachtspunten betreffende alleenstaanden			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Specifiek persoonlijke punten	x	x	x
Zin- en betekenisgeving in keuzeperspectief	x		x
Gevolgen c.q. realiteit verlieservaringen	x	x	x
Denken c.q. bezorgdheid over de toekomst		x	
Belang (familie) netwerk	x	x	x
Hulpverleningsperspectief	x	x	x
Restcategorie			
Voorbeeldsituaties	x	x	x
Visie mening hulpverlener	x		x

Samengevoegd kernlabel 1:

Specifiek persoonlijke punten alleenstaanden: Sublabels: specifiek persoonlijke punten alleenstaanden; maatschappelijk beeld

Zin-, betekenisgeving in keuzeperspectief: Sublabels: zin-, betekenisgeving; keuzemotief levensinvulling

Gevolgen c.q. realiteit verlieservaringen: Sublabels: gemis- c.q. verlieservaringen; kinderloosheid | levensinvulling; ongehuwd zijn; maatschappelijk beeld; keuzemotief levensinvulling

Denken c.q. bezorgdheid over de toekomst: Sublabels: toekomstperspectief; keuzemotief levensinvulling

Belang (familie)netwerk: geen abstractie nodig

Specifieke hulpverleningsaandachtspunten (hulpverleningsperspectief): geen abstractie nodig

Kernlabel 2: Contextueel werken met alleenstaanden			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Algemene interventies hulpmiddelen technieken	x	x	x
Contextuele interventies en begrippen	x	x	x
- Hulpbronnen	x	x	x
Aanzetten tot actie in dialogische hulpverleningsrelatie	x	x	x
Vaardigheden c.q. inzichten aanleren aan hulpvragers	x	x	x
Zin- en betekenisgevende factoren bespreken	x		x
Restcategorie			
Voorbeeldsituaties			x

Samengevoegd kernlabel 2:

Algemene interventies | hulpmiddelen| technieken: geen abstractie nodig

Contextuele interventies en begrippen: Sublabel: contextueel werken

Hulpbronnen: Sublabel: netwerk

Aanzetten tot actie in hulpverlenend handelen (dialogische hulpverleningsrelatie): geen abstractie nodig

Vaardigheden c.q. inzichten aanleren aan hupvragers: Sublabels: aanleren vaardigheden hulpvragers; bewerken van....bewust maken van inzichten hulpvragers

Zin- en betekenisgevende factoren bespreken: Sublabels: zin- en betekenisgeving; geloofsitems

Kernlabel 3: Zin- en betekenisgeving betreffend het toekomstperspectief?			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Belang zin-en betekenisgeving	x	x	x
Belang inzet netwerk (hulpbronnen) in relatie toekomstperspectief	x	x	x
Bruikbaarheid contextuele benadering betreffend existentiële levensvragen	x	x	x
Zingeving bespreken in hulpverlenend handelen	x	x	x
Invloed gemis-, c.q. verlieservaringen	x	x	
Keuzemotief leven andere wending geven	x	x	x
Restcategorie			
Voorbeeldsituaties		x	x
Visie persoonlijke punten hulpverlener	x		x

Samengevoegd kernlabel 3:

Belang zin-, betekenisgeving: Sublabels: zin-, betekenisgeving; het 'van betekenis zijn'; bruikbaarheid contextuele therapie betreffend existentiële levensvragen

Helpende functie inzet netwerk (hulpbronnen): Sublabel: helpende functie inzet netwerk

Bruikbaarheid contextuele benadering betreffend existentiële levensvragen: Sublabel: belang contextuele therapie

Zingeving bespreken in hulpverlenend handelen: geen abstractie nodig

Invloed gemis- c.q. verlieservaringen: Sublabels: invloed gemis-c.q. verlieservaringen; keuzemotief reden ongetrouwd zijn | kinderloosheid; leven een andere wending geven.

Keuzemotief leven andere wending geven: Sublabels: keuzemotief leven andere wending geven; bakens verzetten door hulpvragers

Voorbeeldsituaties, visie c.q. persoonlijke punten hulpverlener zijn in alle uitspraken verwerkt; geen apart label van gemaakt.

Nalatenschap: als apart bespreekitem onder 6.3 ingevoegd, als onderdeel van het contextuele denken in zin- en betekenisgeving. Vanuit de sublabels zin-, betekenisgeving, helpende functie inzet netwerk, het 'van betekenis zijn', invloed gemis- c.q. verlieservaringen, hulpverlenend handelen in perspectief, leven een andere wending geven, keuzemotief huwen | kinderen | leven een andere wending geven, zijn aspecten van nalatenschap gedestilleerd die verwerkt zijn in **rapportage 6.3.1B** onder sublabel nalatenschap met als aandachtspunten: nalatenschap als dilemma punt; nalatenschap gerelateerd aan kinderen; nalaten aan anderen; praktische vormen van nalaten; betekenisvol geweest zijn als nalatenschap; moeilijke punten; visie Nagy

Kernlabel 4: Biedt de contextuele theorie aanknopingspunten voor begeleiding alleenstaanden?			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Toepasbaarheid inzetbare punten contextuele theorie	x	x	x
Inhoudelijke bespreek- c.q. discussiepunten contextuele theorie	x	x	x
- Lastige en moeilijke bespreekpunten	x	x	x
- Contextuele (CT) versus Individuele therapie (IT)	x	x	x
Actualiteit contextuele theorie in relatie huidig tijdsbeeld	x	x	x
Aanknopingspunten hulpverlenend handelen	x	x	x
Restcategorie			
Voorbeeldsituaties		x	
Visie hulpverlener	x	x	x

Samengevoegd kernlabel 4:

Toepasbaarheid inzetbare punten contextuele theorie:

Sublabels: beschikbaarheid netwerk (hulpbronnen); belang uitwerking contextuele begrippen; overstijgende (inzetbare) punten contextuele theorie; visie hulpverlener

Inhoudelijke bespreek- c.q. discussiepunten: geen abstracties nodig

Aanknopingspunten hulpverlenend handelen: geen abstracties nodig

Actualiteit contextuele theorie in relatie tijdsbeeld: geen abstracties nodig

Kernlabel 5: Kenmerken hulpverlener in de begeleiding van alleenstaanden			
Sublabels	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Kennis	x	x	x
Houding	x	x	x
Vaardigheden	x	x	x
Professionaliteit	x	x	x
Restcategorie			
Voorbeeldsituaties		x	

Geen abstraherende acties nodig voor kernlabel 5

BIJLAGE 7. HOOFDSTUK 6 DEEL 2: LABELSCHEMA EXPERT: PRAKTIJKONDERZOEK

LABELSCHEMA

Kernlabel 1: Aandachtspunten betreffende alleenstaanden	
Sublabels	Belang van zin- en betekenisgeving
	Het hulpverleningsperspectief
	Specifiek persoonlijke punten alleenstaanden
	Belangrijke helpende items
	Betrokkenheid netwerk
Restcategorie	Voorbeeldsituaties
	Visie expert

Samengevoegd kernlabel 1:

Belang zin- en betekenisgeving: *Label:* zin- en betekenisgeving

Hulpverleningsperspectief: *Labels:* contextuele begrippen; hulpverlenend handelen; inzet hulpverlener; de 'huis-tuin-en-keukendingen'

Specifiek persoonlijke punten alleenstaanden: *Labels:* beschouwingen c.q. kwalificaties alleenstaand zijn; maatschappelijk beeld en alleenstaanden

Belangrijke helpende items: *Labels:* de 'huis-tuin-en-keukendingen'; helpende factoren

Belang betrokkenheid netwerk: *Labels:* betrokkenheid (sociaal) netwerk; inzet familie.

Kernlabel 2: Contextueel werken met alleenstaanden	
Sublabels	Hulpverlenend handelen
	Hanteren hulpverlenende instrumenten
	Inzet c.q. belang hulpbronnen
	Betrokkenheid hulpvrager in hulpverlenend proces
	Zin- en betekenisgeving vragen bespreken
	Werken vanuit contextueel raamwerk
Restcategorie	Voorbeeldsituaties
	Werkhouding expert

Samengevoegd kernlabel 2:

Hulpverlenend handelen:

Labels: Exploratie situatie; hulpverleningsrelatie c.q. contact; inzet hulpverlener; wat zijn helpende factoren?; hulpvragers in de instelling; eigen mogelijkheden c.q. kracht hulpvragers; zorg voor dieren

Hanteren hulpverlenende instrumenten: *Labels:* contextuele interventies; gebruik technieken; gebruik hulpmiddelen

Inzet c.q. belang hulpbronnen: *Labels:* inzet sociale omgeving c.q. netwerk; familiecontacten

Betrokkenheid hulpvrager in hulpverlenend proces:

Labels: Aanleren vaardigheden hulpvrager, doordenken (eigen) nageslacht, aandeel hulpvrager, eigen mogelijkheden | kracht hulpvrager, de kleine 'huis-tuin-en-keukendingen'

Zin- en betekenisgeving bespreken: *Label:* zin- en betekenisgeving

Werken vanuit contextueel raamwerk: *Labels:* contextuele interventies; contextuele begrippen c.q. aandachtspunten; wat zijn helpende factoren?

Kernlabel 3: Zin- en betekenisgeving betreffend het toekomstperspectief	
Sublabels	Zin- en betekenisgeving doordenken
	Belang van het 'van betekenis zijn'
	Helpende functie inzet netwerk
	Toepassen contextuele begrippen c.q. aandachtspunten
	Het hulpverlenend handelen
	Belang helpende factoren
Restcategorie	Voorbeeldsituatie
	Visie expert

Samengevoegd kernlabel 3:

Zin- en betekenisgeving doordenken: *Labels:* hoop op kinderen houden c.q. verlies van hoop; zin- en betekenisvragen; nalatenschap

Belang van het 'van betekenis zijn': *Labels:* leven andere wending geven; van betekenis c.q. betekenisvol willen zijn; van betekenis geweest zijn; nalatenschap

Helpende functie inzet netwerk: *Labels:* inzetten hulpbronnen: familiecontacten; gebruik genogram; inzet sociale netwerk

Toepassen contextuele begrippen c.q. aandachtspunten: *Labels:* inzetten hulpbronnen; gebruik genogram; contextuele begrippen c.q. aandachtspunten
Het hulpverlenend handelen: *Labels:* inzet hulpverlener; hulpverleningscontact; aandeel hulpvrager
Belang helpende factoren: *Labels:* de ‘kleine dingen’; helpende factoren

Kernlabel 4: Biedt theoretisch kader aanknopingspunten voor begeleiding alleenstaanden?	
Sublabels	Overstijgende (inzetbare) onderdelen contextuele theorie
	Uitwerking contextuele begrippenkader
	Inhoudelijke aandachtspunten
	Actualiteit contextuele theorie en invloed maatschappelijk tijdsbeeld
	Hulpverlenend handelen
	Belang beschikbaarheid netwerk
Restcategorie	Visie mening expert
	Voorbeeldsituaties

Samengevoegd kernlabel 4:

Overstijgende (inzetbare) onderdelen contextuele theorie: *Labels:* toepasbaarheid contextuele denken; betekenisgeving; contextueel werken in de instelling
Uitwerking contextuele begrippenkader: *Labels:* interventies; contextuele begrippen; technieken; betekenisgeving; hulpmiddelen
Inhoudelijke aandachtspunten: *Labels:* inhoud contextuele theorie; contextueel versus individueel; contextueel werken in de instelling
Actualiteit contextuele theorie en invloed maatschappelijk tijdsbeeld: *Labels:* maatschappelijk beeld; contextueel actueel en in ontwikkeling
Hulpverlenend handelen: *Labels:* technieken; aandeel hulpvrager; inzet hulpverlener; hulpverleningsrelatie
Belang beschikbaarheid netwerk: *Labels:* inhoud contextuele theorie; familiecontext; (sociaal) netwerk

Kernlabel 5 Kenmerken hulpverlener in de begeleiding alleenstaanden	
Sublabels	Kennis
	Houding
	Vaardigheden
	Professionaliteit
Restcategorie	Visie expert

Samengevoegd kernlabel 5:

Kennis: *Labels:* kennis over familiecontext inzetten; contextuele kennis; inzet hulpverlener; kennis alleen-kennis invloed maatschappij; helpende factoren; kennis betekenisgeving; visie expert; kennis sociaal netwerk; literaire kennis
Houding: *Labels:* houdingsaspecten expert c.q. houding ten aanzien van dieren; aandeel c.q. bijdrage hulpvrager; openstaan voor belang sociaal netwerk; de ‘huis-tuin-en-keukendingen’
Vaardigheden: *Labels:* toepassen contextuele interventies; gebruik technieken; toepassen vaardigheden (aan hulpvragers) aanleren en als hulpverlener zelf vaardigheden toepassen; inzet c.q. gebruik hulpmiddelen
Professionaliteit: *Labels:* aandachtspunt helpende factoren toepassen; inzet hulpverlener; hulpverleningsrelatie; professionele houding (en houding ten aanzien van hulpvragers in de instelling)

**BIJLAGE 8. HOOFDSTUK 7 DEEL 1: LABELSCHEMA PRAKTIJKONDERZOEK
 OUDERE ALLEENSTAANDEN (INTERVIEWS)**

Bijlage 8-A: Uitwerking interviews na labeling tot sublabels

LABELSCHEMA OVERZICHT SUBLABELS VANUIT ANALYSE GEGEVENS

Kernlabel 1: Waar hebben alleenstaanden behoefte aan?			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Vriendschap	x	x	x
Familiecontacten	x		x
Partner gezin	x	x	x? (weet het nog niet zeker)
Sociaal netwerk belangrijke contacten	x	x	x
Persoonlijke groei	x		
Ontspannen kunnen leven	x		
Gelijkwaardigheid in (vriendschaps) relaties		x	
Positie alleenstaanden uit willen leggen		x	
Goede levensinvulling na pensionering		x	
Positieve herinneringen nalaten		x	
Indien nodig: contextuele therapie		x	
Werk hebben			x
Nalatenschap c.q. eigen nalatenschap beheren		x	x
Belangstelling van anderen voor leven als alleenstaande			x
Zichzelf serieus nemen			x
Serieus genomen willen worden	x	x	x
Gezondheid		x	x
Gezond willen blijven		x	
God			x

Kernlabel 2: Waar lopen alleenstaanden tegenaan?			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 92014)
Alleenstaand zijn - consequenties - nadeel	x	x	x
Gezondheidsproblemen, c.q. ouder worden	x	x	x
Verlieservaringen (doorgemaakte en toekomstige)	x	x	x
Eigen kwetsbaarheden karaktereigenschappen	x	x	x
Naderende pensionering, - consequenties - zorg om	x	x	
Invloed veranderde (verindividualiserende) maatschappij	x	x	
Familieperikelen	x		
Toekomstdenken - zekerheden - onzekerheden	x		
Kinderloosheid - gemis partner - gemis gezin	x		
Zich niet serieus genomen voelen		x	
Schaduwkanten van het leven		x	
Gemis betrokkenheid kerkelijke gemeente			x
Geen aandacht voor alleenstaanden in contextuele benadering en contextuele literatuur			x

Kernlabel 3: Zin- en betekenisgeving in toekomstperspectief			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Vriendschap contacten	x	x	x
Familie		x	x
Eigen woonplek	x	x	x (voorgesprek)

Werk		x	x
Nalatenschap	x	x	x
Geloof		x	x
Vertrouwen c.q. optimisme	x		
Zelfsturing	x		
Betekenis alleenstaand zijn uit willen leggen (missie)			x
Eigen bestaansrecht		x	
Sociale activiteiten ondernemen	x		
Betekenisvol geweest zijn voor familie sociale netwerk	x		
Van betekenis zijn voor mensen familie sociale netwerk	x	x	x
Familie-erfgoed bewaren c.q. doorgeven (contextuele begrippen)		x	
Consequentie alleenstaand zijn		x	

Kernlabel 3: Ook: Missen zin- en betekenisgeving			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Zorgen om toekomst (ook maatschappelijk)	x	x	x
Zorgen om goede tijdsbesteding na pensionering		x	x
Zingeving nooit item geweest	x		
Ervaring van missen zin-, betekenisgeving door verlieservaringen. Ervan geleerd voor de toekomst			x
Gemis door missen zorgtaak voor eigen gezin	x		

Kernlabel 4: Waar hebben alleenstaanden behoefte aan in therapie?			
	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Serius genomen willen worden door hulpverlener	x	x	x
Handvatten krijgen voor persoonlijke leerpunten	x	x	x
- Ruimte voor persoonlijke groei	x		
- Handvatten en hulp van hulpverlener → (verwachtingen van hulpverlener)		x	
Aandacht voor alleenstaand zijn		x	x
Werken met contextuele begrippen	x	x	x
- aandacht zin- en betekenisgeving			
Deskundigheid (contextueel) therapeut	x	x	x
- wijsheid toekennen			
Duidelijke, structurerende houding van therapeut	x		
Belemmeringsfactoren in contextuele therapie	x	x	(In levens-verhaalgesprek)
Belang contextuele therapie inzien	x		
Meerwaarde contextuele therapie in tegenstelling tot individuele therapie		x	
Ook aandachtspunt bij kernlabel 4:			
Aandachtspunt contextuele theorie			x
Belang inzet andere hulpverleningsvormen			x

Kernlabel 5: Herstel bevorderende factoren in hulpverleningsperspectief			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Relativeringsvermogen	x	x	x
Zelfsturing	x	x	x
Zichzelf serieus nemen		x	x
Positief ingesteld zijn		x	x
Oog voor positieve, goede verworven dingen	x	x	x
Van betekenis zijn voor			x
- familie		x (zorg voor familie)	x familie
- sociaal netwerk	x sociaal netwerk		
Willen leren van anderen		x	x
Relationele verbondenheid consolideren	x		

Exploratie nieuwe kansen en mogelijkheden	x		
Ook vertrouwen in toekomst hebben inzetten	x	x	
Hulpbron voor anderen willen zijn		x	
Positieve karaktereigenschappen willen aanwenden		x	
Aanvaarding eigen levenssituatie			x

LABELSCHEMA NA ABSTRAHEREN SUBLABELS

Kernlabel 1: Waar hebben alleenstaanden behoefte aan?			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Vriendschap	x	x	x
Partner c.q. gezin	x	x	x/- weet het niet
(Familie) contact en sociaal netwerk	x	x	x
Serius genomen willen worden c.q. zichzelf serieus nemen	x	x	x
Nalatenschap		x	x
Goede levensinvulling vinden	x	x	x
Restcategorie			
Indien nodig, contextuele therapie		x	
God			x

Samengevoegd: Kernlabel 1:

Vriendschap: Sublabels: vriendschap

Partner c.q. gezin: Sublabels: partner | gezin; behoefte (alsnog) partner c.q. gezin

(Familie)contacten en sociaal netwerk: Sublabels: familiecontacten, sociaal netwerk c.q. sociale contacten

Serius genomen willen worden c.q. zichzelf serieus nemen:

Sublabels: persoonlijke groei; gelijkwaardigheid in relaties; positie alleenstaanden uit willen leggen; belangstelling van anderen voor leven alleenstaanden; zichzelf serieus nemen; serieus genomen willen worden

Nalatenschap: Sublabels: positieve herinneringen nalaten; eigen nalatenschap beheren

Goede levensinvulling vinden: Sublabels: ontspannen kunnen leven; goede levensinvulling na pensionering; werk hebben; gezondheid; gezond willen blijven

Kernlabel 2: Waar lopen alleenstaanden tegenaan?			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Nadeel en consequentie alleenstaand zijn	x	x	x
Gezondheid	x	x	x
Verlieservaringen	x	x	x
- doorgemaakte			
- toekomstige	x	x	x
Toekomstdenken: -zekerheden	x	x	
- onzekerheden			
Persoonlijkheidskenmerken (kwetsbaarheden)	x	x	x
Zich niet serieus genomen voelen		x	x
Restcategorie			
Geen aandacht voor alleenstaanden in contextuele theorie en literatuur)			x
Interviewvraag over nalatenschap			x

Samengevoegd: Kernlabel 2:

Nadeel c.q. consequentie alleenstaand zijn: Sublabel: alleenstaand zijn (nadeel en consequentie); levenspositie vorm geven

Zorg om gezondheid: Sublabel: gezondheidsproblemen c.q. ouder worden

Verlieservaringen: Sublabels: verlieservaringen (doorgemaakte en toekomstige); familieperikelen; kinderloosheid; gemis partner c.q. gezin; schaduwkanten van het leven

Toekomstdenken: Sublabels: naderende pensionering c.q. zorg om pensionering; toekomstdenken (zekerheden en onzekerheden); invloed veranderde maatschappij

Persoonlijkheidskenmerken: Sublabels: leven met persoonlijke kwetsbaarheden; eigen karakter eigenschappen

Zich niet serieus genomen voelen: Sublabels: zich niet serieus genomen voelen; gemis betrokkenheid kerkelijke gemeente

Kernlabel 3: Zin- en betekenisgeving in toekomstperspectief			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Familie	+/- (met reden)	x	x
Sociaal netwerk	x	x	x
Nalatenschap	x	x	x
Belang eigen woonplek - werk	x	x	x
Geloof		x	x
Eigen bestaansrecht	x	x	x
Restcategorie			
Missie verbreding kennisoverdracht alleenstaanden			x
Familie-erfgoed bewaren en doorgeven (contextuele begrippen)		x	

Samengevoegd: Kernlabel 3:

Familie: Sublabels: familie, betekenisvol zijn voor familie

Sociaal netwerk: Sublabels: vriendschap c.q. contacten, betekenisvol zijn voor sociale netwerk c.q. contacten; sociale activiteiten ondernemen

Nalatenschap: Sublabels: nalatenschap; betekenisvol geweest zijn voor familie en sociaal netwerk kunnen vasthouden

Belang woonplek + werk: Sublabels: eigen woonplek; werk; consequentie alleenstaand zijn

Geloof: Sublabel: geloof

Eigen bestaansrecht: Sublabels: eigen bestaansrecht; vertrouwen c.q. optimisme; zelfsturing

Missie verbreding kennisoverdracht alleenstaanden: Sublabel: betekenis alleenstaand uit willen leggen

Kernlabel 3: Ook: Missen zin- en betekenisgeving in toekomstperspectief			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Zorgen om toekomst	x	x	x
Zingeving nooit item geweest	x		
Geleerd van verlieservaringen - geleerd voor de toekomst			x

Samengevoegd: Kernlabel 3: Ook: Missen zin- en betekenisgeving

Zorgen om toekomst: Sublabels: zorgen om toekomst; zorgen om goede tijdsbesteding na pensionering; missen zorgtaak voor eigen gezin

Zingeving nooit item geweest: Sublabel: zingeving nooit item geweest

Geleerd van verlieservaringen: Sublabel: ervaring van het missen van zin- en betekenisgeving door verlieservaringen; ervan geleerd voor de toekomst

Kernlabel 4: Behoeftte alleenstaanden in therapie			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Serius genomen willen worden	x	x	x
Handvatten voor persoonlijke leerpunten	x	x	x
Belang contextuele therapie in relatie individuele therapie (A en B verdeling)	x	x	x
- aandacht zin- en betekenisgeving (bij deskundigheid therapeut genoemd)	x	x	+/-
Aandacht voor alleenstaand zijn in contextuele therapie		x	x
Deskundigheid therapeut:- wijsheid toekennen	x	x	x
- gelovige therapeut	x		
- aandacht zin- en betekenisgeving	x	x	+/-
Ook aandachtspunten bij kernlabel 4:			
Belang inzet andere hulpverleningsvormen			x
Aandacht voor alleenstaanden in contextuele theorie			x

Samengevoegd: Kernlabel 4:

Serius genomen willen worden: *Sublabel:* serieus genomen willen worden in hulpverleningsrelatie

Handvatten voor persoonlijke leerpunten: *Sublabels*→

Sublabels: duidelijke handvatten krijgen voor persoonlijke aandachts- en leerpunten; aandachtspunten ruimte voor persoonlijke groei; handvatten en hulp van hulpverlener (= verwachtingen hebben van hulpverlener); aandachtspunten duidelijke- en sturende houding therapeut

Belang contextuele therapie in relatie individuele therapie: *Sublabels*→

Sublabels: werken met contextuele begrippen; belemmeringsfactoren in therapie, belang contextuele therapie c.q. therapeut; aandachtspunten in (contextuele) hulpverlening; serieus nemen; meerwaarde contextuele therapie in tegenstelling individuele therapie; aandacht zin- en betekenisgeving (bij deskundigheid therapeut genoemd)

Aandacht voor feit alleenstaand zijn: *Sublabel:* aandacht voor alleenstaand zijn

Deskundigheid therapeut: *Sublabel:* deskundigheid therapeut; aandacht zin- en betekenisgeving

Kernlabel 5: Herstelbevorderende factoren in hulpverleningsperspectief			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Betekenisvol zijn voor familie - sociaal netwerk		x	x
	x	x	indirect genoemd
Zichzelf serieus nemen		x	x
Zelfsturing	x	x	x
Oog voor positieve verworvenheden	x	x	x
Leerbaar willen zijn		x	x
Aanvaarding eigen levenssituatie			x
Restcategorie			
Relationele verbondenheid consolideren	x		
Exploratie nieuwe kansen en mogelijkheden	x		
Vertrouwen in de toekomst hebben	x	x	

Samengevoegd: Kernlabel 5:

Betekenisvol zijn voor familie en sociaal netwerk: *Sublabels:* van betekenis zijn voor familie; sociaal netwerk

Zichzelf serieus nemen: *Sublabel:* zichzelf serieus nemen

Zelfsturing: *Sublabels:* zelfsturing; relativeringsvermogen

Oog voor verworvenheden: *Sublabels:* oog voor goede verworven dingen; positief ingesteld zijn

Leerbaar willen zijn: *Sublabel:* willen leren van anderen

Aanvaarding eigen levenssituatie: *Sublabel:* aanvaarding eigen levenssituatie

BIJLAGE 8. HOOFSTUK 7 DEEL 2: LABELSCHEMA PRAKTIJKONDERZOEK OUDERE ALLEENSTAANDEN (LEVENSVERRHALEN + GESPREK)

Bijlage 8-B: Hoofdstuk 7 deel 2: Uitwerking levensverhalen en gesprek levensverhalen

De gevonden labels zijn in H.7 in een tabel (figuur 0) verwerkt, dienende als gelezen voorkennis voor de interviews (zie H.7, p. 51, figuur 0).

ORDENING LABELS LEVENSVERRHALEN

Labels na lezing levensverhaal			
Labels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Voor ouder(s) zorgen c.q. gezorgd hebben - verantwoordelijkheid voelen t.o.v. eigen ouders	x	x	x
Gewenst toekomstbeeld, trouwen, partner en kinderen	x	x	x
Verlies 'gewenst' toekomstbeeld: - geen (klein) kinderen	x	x	x
- geen grootouderschap	x	x	x
Beslissende keuzemomenten in levensloop	x	x	x
Verlies ouder(s)	één ouder (v)	één ouder (m)	beide ouders
Invloed jeugd op levensloop	x	x	x
Opgegroeid op boerderij c.q. platteland	x	x	x
Nalatenschap	x	+/-	x
Invloed tijdsgeest en tijdsbeeld	x	x	x
Invloed (belangrijke) andere mensen op levensloop	x	x	x
Innerlijke levensmotivatie leven vorm te geven	x	x	x
Doormaken 'levenscrises' en proces verwerking	x	x	x
Bepalende plek in genogram			x
Voordeel van een 'goed huwelijk' zien	x		
Invloed vanuit gezin van herkomst op levensloop	x	x	x
Belang vriendschap met andere alleenstaanden		x	
Moederlijke zorg aanwenden naar medemensen		x	
Bespreken valkuilen met neven c.q. nichten			x
Besluit niet verbitterd te raken in het leven	?	x	x
Dromen over invulling levensloop - opleiding en werk	---	---	---
Reactie moeder of familie op ongehuwd blijven	+/-	++	--/++

W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Voor ouders gezorgd; mantelzorger moeder; vader is gestorven	Voor ouders gezorgd; mantelzorger vader; moeder is gestorven	Voor ouders gezorgd; beide ouders en twee broers zijn gestorven
Beslissende keuzemomenten in de levensloop; innerlijke motivatie het leven vorm te geven	Beslissende keuzemomenten in de levensloop; innerlijke motivatie en bewuste keus het leven vorm te geven	Beslissende keuzemomenten in de levensloop; innerlijke motivatie het leven vorm te geven
Invloed van buitenaf op levensloop, zoals tijdgeest en tijdsbeeld, gezin van herkomst, (belangrijke) mensen, beroepsopleiding	Invloed van buitenaf op levensloop, zoals tijdgeest en tijdsbeeld, gezin van herkomst, (belangrijke) mensen, kerk, vereniging	Invloed van buitenaf op levensloop, zoals tijdgeest en tijdsbeeld, gezin van herkomst (eigen plek in genogram), (belangrijke) mensen
Denken over nalatenschap (waar begraven worden?)	Minder uitgesproken over denken over nalatenschap	Denken over nalatenschap (neven en nichten behoeden voor eigen valkuilen)
Opgegroeid op plattlandsboerderij; door anderen 'de wereld' ontdekt	Opgegroeid op plattlandsboerderij; door anderen 'de wereld' ontdekt	Opgegroeid op plattlandsboerderij; door anderen 'de wereld' ontdekt
Geen dromen over invulling levensloop voor studie, werk (het liep zo..)	Geen dromen over invulling levensloop voor studie, werk (het liep zo..)	Kort dromen over invulling levensloop voor studie, werk (ging over, het liep zo..)
	Gedroomd toekomstbeeld, trouwen, en gezin stichten Wel relatie gehad → niet doorgestaan	Gedroomd toekomstbeeld, trouwen, en gezin stichten Wel vriendjes gehad → niet doorgestaan
	Besluit niet verbitterd te willen raken	Besluit niet verbitterd te willen raken
	Belang vriendschap te hebben met andere alleenstaanden; 'moederlijke zorg' uitstralend in beschrijving verhaal	
	Geen druk van ouders of familie op aangaan relatie of trouwen	Aanvankelijk 'druk' van moeder op aangaan relatie → hoorde zo. Later niet meer

LABELS LEVENSVERRHALEN SAMEN MET LABELS GESPREK LEVENSVERRHAAL

Labels Levensverhaal + gesprek levensverhaal			
Labels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Voor ouder(s) zorgen c.q. gezorgd hebben - verantwoordelijkheid voelen ten opzichte eigen ouders	x	x	x
Gewenst c.q. gedacht toekomstbeeld: trouwen, kinderen	x	x	x
Verlies gewenst c.q. gedacht toekomstbeeld - geen (klein) kinderen; geen grootouderschap	x	x	x
Beslissende keuzemomenten in levensloop	x	x	x
Verlies ouder(s)	één ouder (v)	één ouder (m)	beide ouders
Invloed jeugd op levensloop	x	x	x
Opgegroeid op boerderij c.q. platteland	x	x	x
Nalatenschap - eigen graf? waar begraven worden?	x		
- zorgen voor medemensen		x	
- doorgeven geleerde levenslessen			x
Invloed tijdsgeest en tijdsbeeld	x	x	x
Invloed (belangrijke) andere mensen op levensloop	x	x	x
Innerlijke levensmotivatie leven vorm te geven	x	x	x
Doormaken 'levenscrises' en proces verwerking	x	x	x
Bepalende plek in genogram	x	x	x
Voordeel 'goed huwelijk' zien	x		
Invloed vanuit gezin van herkomst op levensloop	x	x	x
Belang vriendschap met andere alleenstaanden		x	
Moederlijke zorg aanwenden naar medemensen		x	
Reactie eigen moeder of familie op ongehuwd blijven		x	x
Bespreken valkuilen met neven c.q. nichten			x
Besluit niet verbitterd te raken in het leven	x	x	x
Dromen over invulling levensloop - opleiding en werk	---	---	---
Emotionele reacties tijdens interview en levensverhaal	x	x	x

LABELSCHEMA NA ABSTRAHEREN LEVENSVERRHALEN + GESPREK LEVENSVERRHAAL

Kernlabel levensverhaalgesprek (levensverhaal + gesprek levensverhaal)			
Sublabels	W1 (2014)	V2 (2014)	J3 (2014)
Bepalende invloeden op levensloop	x	x	x
Gedroomde toekomst: partner, trouwen, kinderen	x	x	x
- geen gedroomde toekomst; geen kleinkinderen	x/-	x/-	x
- geen grootouderschap	x	x	x
Zorg voor ouders	x	x	x
Nalatenschap	x	x	x
Innerlijke levensmotivatie	x	x	x
Overkoepelend:			
Emotionele reacties tijdens interview en levensverhaal	x	x	x

Samengevoegde sublabels:

Bepalende invloeden op levensloop: Sublabels→

Sublabels: beslissende keuzemomenten in levensloop; invloed jeugd op levensloop; opgegroeid op boerderij c.q. platteland; invloed tijdgeest en tijdsbeeld; dromen over invulling levensloop

Gedroomde toekomst met partner, trouwen, kinderen: Sublabels→

Sublabels: gewenst c.q. gedachte toekomstbeeld; trouwen, kinderen; verlies gewenst c.q. gedacht toekomstbeeld, geen (klein)kinderen, geen grootouderschap; voordeel 'goed huwelijk' zien; belang vriendschap met andere alleenstaanden; reactie eigen moeder of familie op ongehuwd blijven

Zorg voor ouders: Sublabels→

Sublabels: voor ouders zorgen c.q. gezorgd hebben; verlies ouder(s); bepalende plek genogram; invloed vanuit gezin van herkomst op levensloop

Nalatenschap: Sublabels→

Sublabels: nalatenschap; bespreken valkuilen met neven c.q. nichten

Innerlijke levensmotivatie: Sublabels→

Sublabels: innerlijke levensmotivatie leven vorm te geven; doormaken 'levenscrises' en procesverwerking;
moederlijke zorg aanwenden naar medemensen; besluit niet verbitterd te raken in het leven

Overkoepelend:

Emotionele reacties tijdens interview en levensverhaal.

BIJLAGE 9. HOOFDSTUK 6 DEEL 1: RESULTATEN PRAKTIJKONDERZOEK CONTEXTUEEL THERAPEUTEN : INTERVIEWS

De resultaten van het praktijkonderzoek zijn verwerkt in onderstaande tabellen. De *tabelverwerking* is gedaan aan de hand van *het labelschema* contextueel hulpverleners (bijlage 6, p. 83-86).

Als voorbeeld van *citaatverwerking* is gekozen: de Haan (1, 2014, 300-302). Dit betekent: de Haan, interview 1, jaartal interview, regelnummering transcript interview. Tenzij anders aangegeven zijn deze data geldend.

6.1 Aandachtspunten betreffende alleenstaanden

Sublabel	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.1.2 Specifiek persoonlijke punten - gevoelsaspecten - kwalificaties - vanzelfsprekendheden - kans op suïcidaliteit - aandacht zin- en levensvragen - moeilijke momenten - maatschappelijk beeld	Rouw, pijn, teleurgesteld zijn; niet tot bestemming gekomen zijn; geraakt zijn in het diepste existentiële bestaan; het is 'zeilig' → geeft associatie met zich alleen voelen, bijna niet tot je recht kunnen komen Kan beschadigd gevoel geven Vaak klein netwerk; eenzaamheid; 'onverbondenheid' met medemensen De 'gemiste' kansen	Schaamte, pijn; zwijgen over ongehuwd zijn en kinderloosheid. Moeite met Feestdagen. Onrechtgevoel bij onvrijwillige keus kinderloosheid Heersende 'vanzelfsprekendheden' tot zorg voor ouders beperkt erkenning en volhouden van vaak eigen drukke bestaan Familieverbindingen; zijn hierin vaak de 'verbindingsofficieren' Depressie en suïcidaliteit; incest lijkt vaker voor te komen Meer maatschappelijke ruimte	Valide gevoel: het gemis en verdriet, onbegrip vanuit omgeving, ook wat betreft het <i>financiële</i> gebied Gezien willen worden in eigen diepste bestaan; het persoonlijke verhaal is belangrijk Aandacht voor 'het verschil' in familierelaties op <i>materieel</i> en <i>immaterieel</i> gebied Vaak eigen verhaal niet meer kwijt kunnen omdat 'men alles al weet'; ze hebben het idee alles <i>zelf</i> te moeten doen
6.1.2 Zin- en betekenisgeving in keuzeperspectief - zin- en betekenisgeving - ongehuwd zijn als 'aangedaan onrecht' - keuzemotief alleenstaand zijn - geloofsvragen - hulpbronnen	Familiecodes bepalen soms blokkering in zelfstandige en eigen keuzes durven maken; karakter speelt hierin mee Zijn vaak 'leeggelopen' door het vele zorgen en geen eigen keuzes durven maken in betekenisperspectief 'Waarom'-vragen; teleurstelling; God soms de levenssituatie verwijten	Betekenisgeving niet in directe zin; meer gekoppeld aan samen zoeken met hulpbronnen in de context naar een zinvol toekomstperspectief	Eigen verhaal kwijt kunnen Ongehuwd zijn: geen 'aangedaan onrecht'; vroeg-kinderlijke beschadiging door grensoverschrijdend gedrag van anderen is wel onrecht → belemmering, stagnatie zingeving en levensontplooiing (Leuke) baan voldoet niet altijd aan verlangen van betekenis te willen zijn
6.1.3 Gevolgen c.q. realiteit verlieservaringen - kinderloosheid c.q. ongehuwd zijn - contextueel nalaten - ervaren van rouw - keuzemotief ongehuwd zijn - relativering - geloofsaspect - verlieservaringen in algemene zin	Nog vastzitten in rouw en verdriet belemmert oog te kunnen hebben voor 'de goede dingen' van het leven Missen gemeenschappelijke gespreksonderwerpen met gehuwde familieleden Verlies toekomstperspectief door missen van 'gedroomd levensdoel en betekenisgeving' Stagnatie persoonlijke groei door ontbering gezin	Kinderloosheid geen gesprekstema meer; gaat erom hoe het leven toekomstgericht nu vorm te geven. Kan <i>geloofsitem</i> zijn Keuzemotief voor ongehuwd blijven betreft <i>drie groepen vrouwen</i> en daarmee reden kinderloosheid; beïnvloedt het contextuele 'nalaten' Compensatie zoeken in aandacht voor kinderen van broers en zussen	Issue waarover men kan rouwen. Gevoel van rouw, een onvervuld verlangen; kan soms ook als 'rauwe, haast lichamelijke pijn' van binnen gevoeld worden Rouwproces moet echter wel doorlopen worden Ongehuwd blijven normaal gesproken geen bewuste keus; kan geldige reden hebben <i>Voordelen</i> soms onderbelicht
6.1.4 Denken c.q. bezorgdheid over de toekomst - bezorgdheid over de toekomst - bewust andere keuzes maken - karakter en persoonlijkheid - persoonlijke inbreng en motivatie cliënt - kans op suïcide		Bezorgdheid om <i>gezondheid</i> en <i>ruimte vinden</i> eigen leven vorm en inhoud te geven; zoeken hoe <i>verwachtingen</i> omgeving hierin passend een rol kunnen spelen Bewust andere opties of ander levensdoel zoeken vraagt keuze, ook als 'iets op je pad' komt Karakter en persoonlijkheid hierin bepalend Gemis aan levensdoelen en onvermogen verbindingen aan te gaan kan suïcidaliteit bewerken door het ervaren een 'zinloze en lege tijd' voor ogen te hebben	

6.1.5 Belang (familie) netwerk - belang familienetwerk - belang sociale netwerk - invloed maatschappelijke veranderingen - terugtrekkende overheid - gevolgen maatschappelijke verindividualisering	<i>Familie:</i> Linken met gezin van herkomst waarin meegekregen opdrachten van ouders zowel een positieve als destructieve uitwerking op de eigen persoonlijkheid uitwerken <i>Familie belangrijk:</i> vaak inter-generatiele invloed, wat soms in schaamtecultuur zichtbaar is <i>Sociaal netwerk:</i> belangrijk in verwerken verdriet; ontbreken ervan kan leiden tot eenzaamheid Vaak klein, beperkt netwerk (werk en familie) met weinig tot geen diepgaande contacten Diverse maatschappelijke ontwikkelingen hebben zowel een positieve als negatieve uitwerking op alleenstaanden	<i>Familie:</i> Vaak terugval op broers en zussen; familie neemt vaak zorgende rol op zich Bij ontstaan conflicten dan wel kans op eenzaamheid Bij alsnog vinden van een partner kans op onbalans in familie <i>Sociaal netwerk:</i> persoonlijke inbreng en aandeel alleenstaande hierin is belangrijk	<i>Familie:</i> Familie is belangrijk Bespreken hierin moeilijk door verschillende levenssituaties en geen gemeenschappelijke (gezins) gespreksonderwerpen Levenssituatie alleenstaande soms moeilijk voor familieleden; hierdoor kans op onderlinge verwijdering; soms ook verkeerd levende ideeën over belastbaarheid alleenstaande; belangrijk om wederzijdse definitie van de relatie te weten en uit te spreken <i>Sociaal netwerk:</i> klein beperkt netwerk leidt tot eenzaamheid bij wegvallen ouders bijvoorbeeld
6.1.6 Hulpverleningsperspectief - reden aanmelding - hulpverleningsproces - plek van hulpverlener - thema gesprekken - invloed maatschappelijke ontwikkelingen - belangrijke contextuele begrippen - somberheid en suïcidaliteit	<i>Verborgen hulpvraag:</i> eenzaamheid; familieconflicten Vaak langlopende hulpverleningsprocessen Hulpverlener vaak enige gesprekspartner in problematiek <i>Thema gesprek:</i> ‘leeggelopen’, ‘uitgezorgd’ zijn; eenzaamheid Maatschappelijke invloeden merkbaar in GGZ-richtlijnen <i>Begrippen:</i> geven-ontvangen rode draad; balans is scheefgetrokken door ‘uitgezorgd’ te zijn; loyaliteit; delegaat	<i>Verborgen hulpvraag:</i> kinderloosheid geen item; meer hoe met het ‘gegeven’ om te gaan Belangrijk hierbij goed individueel in de context uit te vragen en ook goed te luisteren naar het <i>persoonlijke</i> verhaal <i>Thema gesprek:</i> hoe om te gaan met kinderloosheid, tijdsbesteding en levensinvulling <i>Begrippen:</i> Geven-ontvangen Soms kunnen mensen zich niet verbinden; dit kan leiden tot somberheid en depressie	Vanuit eigen (positief nieuwsgierig) perspectief <i>hulpvraag</i> en reden alleenstaand zijn uitvragen. Benieuwd naar het persoonlijke (levens)verhaal Individuele problematiek in relatie context bespreken <i>Thema gesprek:</i> zin- en betekenisgeving; omgaan met ‘ <i>het verschil</i> ’; gezien worden <i>Begrippen:</i> dialoog in de context aangaan; verbinding; <i>erkenning</i> voor het verhaal en verdriet. Loyaliteit in relatie

figuur 6.1

‘Een onvervuld verlangen...er is wel verlangen, maar het is onvervuld. Nu heeft iedereen dat wel, maar ik denk dat dat een heel belangrijk iets is als het over het essentiële gaat van: waar kom ik vandaan, en waar ga ik naar toe. Wat geef ik door en hoe leeft mijn leven voort in mijn kinderen...en als je dat niet hebt..., of het is afgenomen...of je hebt het niet gekregen...mmm...dat doet ten diepste wel iets met mensen’ (de Haan, 1, 2014, 51-55).

‘Sommigen zien het ongetuigd en kinderloos zijn als iets waar je over kunt ‘rouwen’. Een onvervuld verlangen kunt voelen. Maar dat het ook pijnlijk, ‘rauw’ aan kan voelen van binnen’ (Jorritsma, 3, 2014, 1131- 1132). (Weergave citaat uit e-mailcontact 3 oktober 2014 en enigszins geparafraseerd vanwege de lopende tekst, N.K., 2016).

6.2 Kernlabel 2: Contextueel werken met alleenstaanden (alle interviews 2014)

6.2.1A: Algemene interventies	De Haan (1)	Heesen (2)	Jorritsma (3)
Doorverwijzen naar andere hulpverlener	x	x	
Inzet passende verhalen			x
Bijbelverhalen vertellen			x
Creatieve praktische interventies bij zingevingsvragen			x

figuur 6.2.1A

‘(...) en ik vertel ook wel eens verhalen. Ik vertel wel eens een verhaal, vaak aan het eind van het gesprek, zo van: ‘Weet je, als ik zo met jou praat, denk ik ineens aan een verhaal uit een boek; wil je mijn verhaal horen?...(...)...en dat vertel ik dan; daar herkent die ander zich in. Dat kan niet altijd natuurlijk, maar als iemand wat mild is en wat zacht geraakt is dan kan dat...(...).... dat moet je heel voorzichtig doen want anders zeg je: ‘Het is gewoon een algemeen iets’ en dat wil je niet. Ik heb ook wel eens een Bijbelverhaal verteld. Dat moet ook weer passen. Ik zeg dan: ‘Maar het is nét...’ (Jorritsma, 3, 2014, 644-652).

6.2.1B: Hulpmiddelen	De Haan (1)	Heesen (2)	Jorritsma (3)
Genogram	x	x	x
Duplo- en of Playmobilfiguren	x	x	
Aanreiken boektitels	x	x	x
Lege stoel, gedrag als metafoor, beweging, creatieve werkvormen	x		
Tips geven, soms mindfulness cd’s		x	
Whiteboard	x		x
Jutefiguren voor volwassenen			x
Duplo of poppenkast voor jongeren			x

Aanreiken ideeën, boeken, schrijvers; passende (Bijbelverhalen) vertellen,			x

figuur 6.2.1B

‘Ja, dus als je erover doorvraagt...(…)Ik gebruik het genogram als intake, zeg maar. Ik heb twee intakes: de eerste gaat met name over: ben je doorverwezen, wat is je leeftijd, de medische dingen (dat is natuurlijk ook altijd heel belangrijk, ...(…)...; de tweede intake gebruik ik voor het genogram, en dat is de intake voor het vervolg. En dan kan het soms zijn dat je in het genogram dingen tegenkomt die op dat moment meer spelen dan de reden waarom ze zich aangemeld hebben (Heesen, 2, 2014, 204-211).

6.2.1C: Technieken	De Haan (1)	Heesen (2)	Jorritsma (3)
Gestalt-principes, meebewegen, volgend zijn, niet-forcerende actie inzetten, exposure, bewegen, passende verbindende manieren uitdenken	x		
Doe-opdrachten om verbinding met hulpbron in de context aan te gaan, kleine opdrachtjes geven (iets opzoeken)		x	
Later terugkomen op besproken onderwerp na doorvragen, ontregelen alleenstaande cliënt en afspraken daarna herdefiniëren, idee aanreiken documenteren van eigen levensgeschiedenis cliënt, opdrachten voor levensverhaal geven, opdrachten intergenerationeel doortrekken in kader zingeving c.q. nalatenschap, praktisch kijken met alleenstaande naar oplossingen, psycho-educatie, context-educatie, informeren, niet veralgemeniseren, in netwerk verbreden, openleggen wat er speelt, verhalen vertellen.			x
Specifiek nauwkeurig doorvragen	x	x	x

figuur 6.2.1C

‘Ik werk dan vaak met die Playmobilpoppetjes of ik teken op het whiteboard uit, hun opa’s en oma’s, het gezin van herkomst....en dan zie je vaak: met wie had je contact en met wie niet. Wie zou er voor wie zijn, de sterfgevallen, hoe werd daarop gereageerd, ja daar kun je soms zoveel informatie uithalen; ja, dat is ook niet verwonderlijk dat ik zo ben geworden(...). In de hoop dat mensen dan wat milder naar zichzelf leren kijken (de Haan, 1, 2014, 246-251).

‘Ja zeker, ik maak het genogram met ze, en dan zeggen ze: ‘Ik weet eigenlijk niet waar mijn oma geboren is...(…)dan zeg ik meestal: ‘Nou weet je wat een leuk idee is? Dat je een keertje een afspraak maakt en zegt: ‘Ik kom koffie drinken’, en dan leg je het genogram neer en zegt: ik moet een aantal dingen invullen’. Of soms geef ik gerichte vragen mee, (...). En dat werkt op zich al verbindend (Heesen, 2, 2014, 629-633). ‘Ja, kijk, en dat is dan weer zo’n vraag dat het niet uitmaakt of iemand alleenstaand is of getrouwd of wat dan ook is, je zegt dan gewoon: ‘Met wie zou je het willen bespreken?’ (Heesen, 2, 2014, 647-648).

6.2 Contextueel werken met alleenstaanden (Hulpbronnen hierbij uitgesplitst)

6.2 1A: Contextuele begrippen	De Haan (1)	Heesen (2)	Jorritsma (3)
Balans geven-ontvangen	x	x	
Dialogo aangaan	x	x	x
Geven van erkenning	x	x	
Erfgoed	x		
Legaat	x		
Het opnemen van verantwoordelijkheid	x		
Schuld en schuldgevoelens	x		
Werken in de vierde dimensie	x	x	x
Nalatenschap	x	x	x
Alle contextuele begrippen gelden	x	x	x
Alle contextuele vragen stellen		x	
Loyaliteit	x	x	
(Zinnige) betekenis kunnen verwerven	x		x
Innerlijke dialoog	x		x
Meerzijdig partijdig werken vanuit vierde dimensie	x		x

figuur 6.2.1A

Jorritsma over de dialoog: *‘Ja, dat er een rijpe bodem is en dat je zegt wat je zou willen. ‘Hoe kijk je naar mij, heb je daar ook behoefte aan? Hoe zou dat zijn tussen ons? Ze verwerf je bodem. Ik zeg wel eens: ‘Je moet eerst het bed opmaken’. Dan kom je tot persoonlijke gesprekken. Als de ander zegt: ‘Waar wil je het over hebben?’ ‘Ja, ik heb geen kinderen, en jij wel; ik zou wel eens willen weten wat het verschil is weet je’ (Jorritsma, 3, 2014, 348-351).*

6.2.1B: Contextuele interventies	De Haan (1)	Heesen (2)	Jorritsma (3)
Moratorium	x	x	x
Gebruik genogram (standaard gebruikt als ‘basis werkmateriaal’)	x	x	x
Meerzijdige partijdigheid	x (indirect)	x (indirect)	x
Aanzetten tot actie	x	x	x
Verbindende vragen stellen c.q. verbindend werken	x	x	x
Opsporen hulpbronnen in context en sociaal netwerk	x	x	+/-
Geven van erkenning van verdienste en aangedaan onrecht	x		x
Tijdelijk hulpbron zijn als hulpverlener	x	x	

Timing	x	x	x
Interventies met betrekking tot nalatenschap en zingeving			x
In kader verbindend werken: het contextuele doorvragen	x	x	

figuur 6.2.1B

‘Nou ik merk gewoon dat met veel onderwerpen, en dat is met dit onderwerp ook zo, als je de contextuele verbindingsvragen stelt, dat mensen dan op enig moment wel komen met wat eigenlijk speelt. Want ik vind het altijd wel moeilijk om te zeggen ‘handvatten’, net of je een gereedschapskoffertje hebt met de dingen daarin, terwijl ik denk: je hoeft alleen maar de vragen te stellen en ik zie wel wat er komt en hoe het verder gaat. Zo... (Heesen, 2, 2014, 195-199). (...). En dat vind ik het mooie van als je zonder handvatten werkt in die zin. Dat je dan kunt doorvragen op de dingen die op dat moment spelen (Heesen, 2, 2014, 222-223).

6.2.1C Hulpbronnen

Inzet hulpbronnen	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Opsporen hulpbronnen	Hulpbronnen c.q. verbinding zoeken in de context; soms bewuste keuze eerst in sociale netwerk te zoeken als het met familie moeilijk is	Eerst zoeken in de context	Eerst zoeken in de context
Belangrijke items	Positie alleenstaande in familie onderzoeken Verbinding zoeken in familie-netwerk en proberen hierin te verbreden als inzet hulpverlening	Erkenning alleenstaand zijn in context door middel genogram bespreken belangrijk werkpunt Stellen verbindende vragen kan inzicht geven hoe positie in de context gezien en ervaren wordt	Per definitie zoeken naar hulpbronnen en verbinding in de context; stimuleren dat een <i>eigen manier van bespreken</i> wordt gevonden Inzichtgevend werken om eigen leven vorm te geven
Hulpverlener tijdelijke hulpbron	x	x	--
Exploreren sociale context	Details zorgvuldig uitvragen; contacten (hulpbronnen) kunnen hierbij belangrijk zijn Is erop gericht mensen naar het ‘sociale netwerk’ over te dragen: <i>‘het gezonde deel’</i> voor hulp. Sociale netwerk is <i>hulpbron</i> voor hulpverlener zelf	Belangrijk sociale context goed uit te vragen	Niet zo gericht op sociale netwerk; denkt er niet zo aan. Zou goed zijn hier meer aandacht aan te besteden
Verbreden naar sociale netwerk (als hulpbron)	Belangrijk→; contact in familie is niet altijd soepel en makkelijk Invloed huidige (individueel) gerichte tijdgeest op dit netwerk kan sociale betrokkenheid in negatieve zin beïnvloeden→ spagaat in zorg en betrokkenheid Kerk kan hierin hulpbron zijn	Belangrijk om te verbreden en sociale contacten te hebben als alleenstaande	Goed hier oog voor te hebben; familiecontacten zijn niet altijd makkelijk Sociale netwerk kan zin-gevende plek zijn Heeft in praktische zin (te?) weinig aandacht ervoor; is ‘te contextueel’ opgevoed
Inzet van dieren als hulpbron	NB: Vraag niet gesteld door interviewer	NB: Vraag niet gesteld door interviewer	Kan er geen direct antwoord op geven; zorg voor ‘iets’ of ‘iemand’ kan wel heel zinvol zijn (zie verder 6.3.)

figuur 6.2.1C

‘Voor mij is het sociale netwerk altijd wel een belangrijke pijler, waar ik ook zelf als therapeut steun bij zoek, omdat ik het als therapeut niet in mijn eentje kan. Ik moet niet de enige zijn met wie ze dingen delen of die belangrijk voor ze is. Ik moet zo snel mogelijk overdragen naar een netwerk omdat ik denk: ‘daar zit het gezonde’. Hier moeten ze afspraken maken; dat is kunstmatig en er is een begin en een eind’ (de Haan, 1, 2014, 855-858).

‘Een hulpbron zoek ik altijd in de familie. En dat kunnen achterneven of -nichten zijn, maar een hulpbron(...)...maar ik denk dat een hulpbron wel in de familie moet zitten. Kijk ik ben als hulpverlener een tijdelijke hulpbron, een externe hulpbron, maar de hulpbronnen binnen de familie, dat moet voor mij iemand zijn die familie in de genen heeft zitten, en dat kan niet een vriendin of buurvrouw zijn...(...) maar daarnaast vind ik het ook belangrijk dat mensen sociale contacten hebben (Heesen, 2, 2014, 877-883).

6.2.3 Aanzetten tot actie in dialogische hulpverleningsrelatie

Aanzetten tot actie	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Exploratiefase	Eerste drie dimensies gedetailleerd uitvragen en situatie duiden vanuit vierde dimensie, met aandacht voor hechtingspatronen, probleemoplossend vermogen, en de persoonlijke mogelijkheden	Plant twee intakes: een voor algemeen uitvragen; een voor specifiek genogramexploratie Gedetailleerd uitvragen van eerste drie dimensies met veel aandacht voor <i>ADL- en medische zaken</i> ; duiden	Belang van <i>‘de goede vragen’</i> stellen; uit- en doorvragen bij niet begrepen hulpvraag Genogramexploratie helpt te ontdekken aan wie <i>‘zorg in de context’</i> gegeven kan worden Veel ruimte voor betrokken-

	Aandacht voor 'fictieve levensloop' om actie in actuele situatie te bewerken (zie 6.2.5)	vanuit de vierde dimensie Aanmoedigen contact aan te gaan of te zoeken met familie	heid context. Werken vanuit vierde dimensie; alleenstaande actief erin betrekken
Positie hulpverlener	Is <i>tijdelijke hulpbron</i> en 'eigen werkmateriaal'. Heeft hiermee plaatsvervangende rol; kan daarvoor <i>voorbeeldfunctie</i> hebben in bespreking context-problematiek Gericht op inzichtgevende acties en acceptatie levenssituatie; wil (zorgvuldig) aanzetten om oog te hebben voor dat wat er <i>wél</i> in plaats van wat er <i>niet</i> is Aanzetten tot actie dient om alleenstaande <i>in beweging</i> te krijgen; is hierbij gericht op aanboren van 'het gezonde deel'	Is <i>tijdelijk hulpbron</i> Soms actief 'doe-opdrachten' geven	Heeft <i>ontregelende functie</i> teneinde situaties te herdefiniëren en duidelijkheid, perspectief aan te dragen Zingevende interventies aanwenden in het aanzetten tot actie Verhalen vertellen dient als <i>herkenning</i> van situaties; zij wil mensen hiermee ook 'eren' en daarmee zeggen:... (...) 'ik heb naar je geluisterd' (3, 2014, 677); dit kan mede zelfvalidatie bewerken
Werkveld van vertrouwen	Nodig om aanzetten tot actie te bewerken	Nodig om aanzetten tot actie te bewerken; bespreking genogram hierin hulpmiddel	Nodig om aanzetten tot actie te bewerken
Hulpverleningsrelatie	Samenwerking belangrijk in betekenisgeving en leren <i>verdragen</i> van persoonlijke moeiten; leren ontvangen vanuit geven-ontvangenbalans, ook naar zichzelf toe. <i>Leren ontvangen een verlangen te hebben naar dat wat er niet is</i> Contact eventueel beëindigen als hulpverlening niet lukt; time-out dan nodig; alleenstaande aanzetten eigen proces hierin te evalueren. Zo nodig naar andere hulpverlener doorverwijzen Tijdelijkheid contact aangeven	Samenwerking belangrijk; samen zoeken naar hulpbronnen in context belangrijk werkmiddel; genogram hierbij goed werk middel Duplofiguren kunnen helpen de eigen positie als alleenstaande te (her)schikken tijdens genogrambespreking Alleenstaande <i>concrete opdrachten</i> geven te onderzoeken wat haar mogelijkheden zijn	Samenwerking belangrijk; samen zoeken naar betekenisgeving voor en naar belangrijke anderen en het perspectief van zingevende acties en interventies van alleenstaande uitwerken Perspectief zoeken voor alleenstaande en samen iets doen om het <i>probleem te ontrafelen</i> <i>Serius nemen</i> in vertellen van het verhaal
GGZ-richtlijnen	Deze kunnen <i>beperkend</i> werken voor hulpverleners; zijn sterk <i>individueel</i> gericht, met weinig tot geen ruimte voor zin- en betekenisgeving en aangaan betekenisgevende en verbindende interventies met anderen. Dit is juist nodig, daar men zich moet <i>leren verbinden met anderen</i>		

figuur 6.2.3

'Ik geef geen oordeel over wat gezegd wordt...(...)...maar ik leef mee met haar: 'Oh, wat erg voor je dat je zo dichtklapte; wat wou je nu eigenlijk echt? Zullen we eens nadenken van: wat zou nu de goede context zijn, wat zou de goede introductie zijn geweest, hoe kan jij op een passende manier, die past in jouw familie, dit onderwerp bespreken? Met wie kun je dit bespreken? En op welk moment'? En dan gaan we helemaal die fase door, net zolang tot mijn cliënt inziet: 'O ja, dit is een wijs moment en dit is een minder wijs moment. En als ik het zus en zo doe, zal ik beter aansluiten inderdaad'. Kijk wat je wilt is dat iemand het kanaal vindt om te bespreken als het moet' (Jorritsma, 3, 2014, 325- 332).

6.2.4 Vaardigheden en inzichten aanleren aan alleenstaande hulpvragers

Vaardigheden	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Aanleren dialoog	Aanleren dialoog aangaan met hulpverlener; van daaruit leren dialoog met anderen aangaan	Bewust maken van onbewuste processen die in familie-relaties kunnen spelen; hier erkenning voor geven kan inzichtgevend en helpend zijn. Door verkregen inzicht in eigen gedrag en handelen, kan alleenstaande leren <i>te bespreken</i> in de context	Leren dialoog in context aan te gaan Alleenstaanden helpen eigen plek en positie in de context te verwerven
Leren moeiten te verdragen	Pijn en moeiten leren verdragen en levenssituatie te accepteren <i>'En wat moet je leren verdragen</i>		Leren inzicht in eigen levensdynamiek te verkrijgen en zelf keuzes leren maken, om

	<i>wat je wel wil maar niet hebt' (1, 2014, 519-520).</i>		individuele, zelfafbakening en zelfvalidatie te bewerken
Vaardigheden ter bevordering zelfstandigheid aanleren	Eigen verlangens leren benoemen en zichzelf daarin serieus nemen; zelfverbinding, eigen keuzes leren maken Daartoe aanmoedigen, met oog voor <i>tweedimensionale</i> -aspecten of iemand dit kan, zoals draagkracht, belastbaarheid, hechtingspatronen. Maar óók leren <i>eigen mogelijkheden</i> te zien en ontdekken		Zelf oplossingen leren vinden om inzicht in eigen handelen en gedrag te verkrijgen om stabiliteit in eigen leven te bewerken Een <i>andere manier van kijken naar zichzelf</i> aanleren; kan inzicht bewerken om de eigen betekenis naar de context te kunnen ervaren
Doel aanleren vaardigheden	Bewerken zelfstandigheid, zelfvalidatie. Uit (eventuele) <i>slachtofferrol</i> houden en <i>niet afhankelijk</i> van therapeut maken		Inzichtgevend werken kan zelfstandigheid, individuatie en zelfvalidatie bewerken
Inzet alleenstaande zélf			Eigen inzet wordt als vanzelfspreken geacht Aanmoedigen en stimuleren te bespreken in de context; daar een eigen manier voor vinden; kan inzicht bevorderen in eigen handelen en gedrag en 'contextgedrag'

figuur 6.2.4

Over het zoeken hoe andere manieren aan te leren: ... *'En dat kan op veel manieren hè, als bijvoorbeeld...neem nou die vrouw die alleen was en de zorg voor haar ouders zag als een enorme opdracht; er was geen tornen aan dat ze dit niet zou doen...(...). En eh...dat was de enige manier hoe ze naar zichzelf kon kijken; terwijl ik dat zo dacht van: 'Zijn er nog meer manieren hoe je ernaar kunt kijken?'* (Jorritsma, 3, 2014, 278-281).

6.2.5 Zin- en betekenisgevende factoren bespreken (Zie verder 6.3)

Zingevingfactoren	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Zin- en betekenisgevende factoren bespreken	Goed vanuit vierde dimensie te bespreken; moet zeker niet uit de weg gegaan worden Soms gebruik 'fictieve levensloop' (parafrase N.K., 2014) bij erg vastzittende problematiek	Zingeving minder gespreksthemata; wil er zeker ruimte voor maken	Aandachtspunt Zingeving interventies in de context uitwerken Zingeving en loyaliteit nauw verbonden in het dialogisch proces
Inbreng geloofszaken	Betekenisgeving en geloofszaken onderdeel van feitenanalyse in eerste dimensie Vierde dimensie biedt hier ook ruimte voor om te bespreken		

figuur 6.2.5

Over de 'fictieve levensloop' bevragen: *'Ja, ja, dat is zeker een van de onderdelen van de vragen die ik vaak stel. Stel je bent 90, en je zit in het verzorgingshuis, hoe wil je dan op deze periode terugkijken? Ben je dan trots op jezelf, of zeg je: 'Ik heb de verkeerde keuze gemaakt? Ik had dit of dat toch anders willen doen'? Dat kan mensen soms ook helpen om in het hier en nu te zien: ja maar ik ben met de verkeerde dingen bezig. (...). Ik moet het lef hebben uit mijn comfortzone te stappen, en iets anders gaan doen, waar mijn hart ligt, maar ik moet leren loslaten'* (de Haan, 1, 2014, 553-558).

6.3 Zin- en betekenisgeving betreffend het toekomstperspectief

Sublabel	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.3.1 Zin- en betekenisgeving - zin- en betekenisgeving - contextueel werken - van betekenis willen zijn c.q. een bijdrage leveren aan... - betekenisvol geweest zijn - geloofsitems - eigen bestemming c.q. levensdoel missen - maatschappelijk klimaat - persoonlijke betrokkenheid alleenstaande cliënt zelf - nalatenschap	Existentiële zaken: met alleenstaande zoeken naar de betekenisgeving in haar eigen specifieke situatie; vaak vanuit <i>familie-erfgoed</i> issues hierover meegekregen en meewegen Vanuit <i>vierde dimensie</i> toe- werken naar individuatie, zelfvalidatie, individuatie, betekenisgeving, <i>bijdragen</i> aan.... Betekenisgeving is inherent aan mens-zijn; wie of wat is dan ook <i>eigen betekenisbron</i> ?	Zingeving geen specifiek gespreksthemata. <i>Mooie vraag</i> om te stellen bij kinderloosheid Met hulpbronnen in de context zoeken naar zingeving toekomstperspectief. Zingeving kan <i>veranderen in de tijd</i> <i>Vierde dimensie</i> levert voldoende handvatten hiervoor Vanuit context existentiële zaken vaak wel meegekregen Verschil religieuze en niet religieuze mensen; religieuze	Zinvraag; goede vraag om te stellen; is gespreksthemata Meegekregen <i>familie-erfgoed</i> biedt ruimte om existentiële zaken in keuzevrijheid zich eigen te maken; kan die keuze gemaakt worden? <i>Vierde dimensie</i> biedt voldoende handvatten om individuatie, validatie, en betekenisgeving te bewerken Van belang is de <i>eigen betekenisgeving</i> te weten en voor

- nalatenschap: zie beschrijving einde kernlabel 3	Geloofszaken kunnen mee-spelen; inzet <i>pastoraat</i> optie Zingeving sterk verbonden met levensdoel en <i>gemis</i> van eigen bestemming, partner of gezin Maatschappelijk meer ruimte voor zin- en betekenisgeving als bijeffect regeringsbeleid Betekenisvol geweest zijn wordt door <i>anderen</i> gezien	mensen vinden 'zin' in God Betrekken <i>pastoraat</i> is optie Mindfulness is mooie combinatie met contextueel werken	<i>wie?</i> Wie is betekenisbron? Wat is 'zinhebbend' als er <i>geen partner of gezin</i> is? Helpen <i>herinneren</i> wat al gegeven is kan betekenisvolheid zichtbaar maken 'Ongezien nalaten' kan betekenisvol zijn voor iemand Geloofsthema's afhankelijk van inbreng alleenstaande
6.3.2 Belang inzet netwerk in relatie (toekomst) gerichte betekenisgeving. - familie - (sociaal) netwerk - hulpbronnen - invloed maatschappij	<i>Familie</i> belangrijk; aandacht voor rol neven en nichten wat betreft betekenisgeving <i>Sociaal netwerk</i> : hierin steun te ervaren of zelf betekenisvol te zijn is helpend. 'Ik'-gerichte maatschappij kan sociale netwerk beïnvloeden en steun moeilijker maken	<i>Familie</i> belangrijk; eerst hulpbronnen in context (neven en nichten) opsporen voor zoeken zin- en betekenisgeving <i>Sociaal netwerk</i> : hierin steun te geven-ontvangen is helpend in betekenisgeving en levenszin Hulpbronnen in tweede instantie hierin zoeken	<i>Familie</i> belangrijk; erkenning in context bewerkt betekenisgeving en persoonlijke groei Ooms en tantes als hulpbron Kleine context moeilijker in toekomstgericht werken <i>Sociale netwerk</i> : goede plek om van betekenis te zijn Soms context-educatie nodig
6.3.3 Bruikbaarheid CB betreffend existentiële (levens)vragen - contextuele begrippen	<i>Goed bruikbaar</i> ; werken vanuit <i>vierde dimensie</i> . Betekenisgeving in dialoog met context, zichzelf en hulpverlener	<i>Goede bruikbaar</i> ; werken vanuit <i>vierde dimensie</i>	<i>Goed bruikbaar</i> ; werken vanuit <i>vierde dimensie</i> Vanuit contextuele achtergrond is betekenisvolheid te ontdekken
6.3.4 Zingeving bespreken in hulpverlenend handelen c.q. hulpverleningsrelatie - hulpverleningsrelatie - taak hulpverlener - inbreng geloofsaspecten - belang inzet cliënt zelf - nalatenschap in de context (zie onder einde kernlabel 3)	Dé plek om deze vragen te bespreken; samen zoeken waar (toekomstgericht) betekenis in gevonden kan worden; belangrijk dat alleenstaande het <i>eigen verhaal</i> kan blijven vertellen Taak van hulpverlener is zin-vragen te bespreken; het is wel afhankelijk van de hulpverlener en soort instelling of dit gebeurt; existentiële vragen raken ook hulpverlener zelf Eigen geloofvisie speelt mee in zingeving; brengt zelf geloofsaspecten ter sprake met aandacht voor pastoraat Inzet alleenstaande belangrijk; leren vertellen eigen behoeftes en verlangens kan (identiteit)-versterkend werken	Existentiële vragen bespreken op geleide inbreng cliënt zelf Teruggrijpen op <i>meegekregen existentieel erfgoed</i> ; dit verankeren in eigen levensvisie Samen met hulpbronnen in de context zoeken naar zin- en betekenisgeving; hoe met kinderloosheid om te gaan is zingevingsthema Taak van de hulpverlener is zingevingsvragen te bespreken; inbreng geloofsthema's is afhankelijk van alleenstaande; zal dit zelf niet gauw inbrengen Is zelf meer mindfulness-gericht; heeft wel aandacht voor religieuze aspecten en pastoraat Inzet alleenstaande speelt in <i>zelf bewust</i> antwoord geven op levens- c.q. existentiële vragen en bewust leren het leven een <i>andere wending</i> te geven	Zin-, betekenisgeving zeker gespreksonderwerp; is ook taak van de hulpverlener zin-vragen te bespreken. Hulpverleningsmotief is samen te zoeken naar <i>levensperspectief</i> voor de alleenstaande; creatieve interventies kunnen hierin helpend zijn Helpen <i>herinneren</i> wat al is gegeven kan goed zijn Is zelf <i>zingevinggericht</i> ; is voorzichtig in inbreng religieuze thema's; wacht af wat alleenstaande inbrengt Inzet alleenstaande is belangrijk; wat wordt met aangereikte ideeën gedaan, en wat is voor iemand zelf 'zin hebbend'? Hulpverlener kan zingeving niet aanreiken; beleving zinvolheid is een <i>persoonlijke</i> zaak
6.3.5 Invloed gemis-ervaringen - gemiservaringen (gezin) - het on vervulde verlangen - kinderloosheid - keuzemotief - relativering	Diep ingrijpend op <i>identiteit</i> ; kan leiden tot identiteitsverlies; beïnvloedt daarmee ook de <i>persoonlijkheid</i> Existentieel gemis; toekomstgericht zijn deze ervaringen belangrijk om te bespreken qua zingeving	Kinderloosheid en ongehuwd zijn nauw verbonden. Keuzemotief ongehuwd blijven beïnvloedt verwerken kinderloosheid. Alternatieven zoeken kan helpend zijn; rouwproces aangaan is echter niet makkelijk <i>Relativering</i> : huwelijk, relatie niet romantiseren	
6.3.6 Keuzemotief leven een andere wending geven - keuzemotief - bereidheid eigen keuzes te maken - religieuze duiding in levenskeuzes <i>figuur 6.3</i>	Leven andere wending geven is bewust proces; belangrijk bespreekpunt of alleenstaanden dit <i>bewust</i> willen in hun leven Ongehuwd zijn kan 'pluspunt' hebben; is andere 'invalshoek'; wel voorzichtig en met timing inbrengen. Refereert hierbij aan het ongehuwd zijn van de apostel <i>Paulus</i>	Soms bewuste keus leven een andere wending te geven; soms komt iets ' <i>op je pad</i> ' (is niet altijd te plannen); soms wordt iets aangereikt Acceptatie belangrijk punt; religieuze mensen verbinden vaak eigen situatie met God (Hij kan er een bedoeling mee hebben)	Wat wordt opgepakt door alleenstaande wat aangereikt wordt? En hoe wordt antwoord gegeven?

‘En ik moet niet mijn criterium erop gaan drukken: iemand komt tot zijn recht als hij gehuwd is. Ik bedoel: dat hoeft helemaal niet, maar hoe kan jij betekenis geven aan jouw leven binnen jouw bestaansmogelijkheden. En wat moet je leren verdragen wat je wel wil, maar niet hebt’ (De Haan, 1, 2014, 517-520).

‘Nee, maar ik zit net te bedenken: dat is ook een leuke vraag om die in de hulpverlening te stellen. Wanneer is jouw leven zinvol? (...). Dat is natuurlijk een hele mooie vraag, vooral voor vrouwen die geen kinderen hebben’... (Heesen, 2, 2014, 830-832).

‘Maar uiteindelijk moet je dan kijken van: ‘Waar ligt nu perspectief, en wie ben je’. En dan kan de zin vraag die je stelt...die vind ik juist wel heel goed. Want dan kun je toch voor de mensen die jij zinvol vindt (want het hoeft niet iedereen te zijn), waarmee jij je mee verbinden kan en wilt en kunt, en waarin je ook zelf ervaart: ‘Zo ben ik, zo wil ik het ook doen’ en hoe kun je daar dan wel zin aan ontleen?’ (Jorritsma, 3, 2014, 269).

Aanvulling 6.3.1: Nalatenschap in het kader *zingeving* is belangrijk thema. Nalatenschap, doorgeven aan de volgende generaties, betekenisgeving is ook belangrijk onderdeel in het vierdedimensiedenken. Hoe kan intergenerationeel doorgegeven worden en wat wordt nagelaten door alleenstaanden?

Nalatenschap	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
Item als dilemma punt	Komt (indirect) aan de orde	Wel item voor alleenstaanden	Komt (indirect) aan de orde
Gerelateerd aan kinderen	Nalaten aan eigen kinderen niet mogelijk; nalatenschap hoeft niet aan eigen kinderen gerelateerd te zijn. Kan ook aan ‘nageslacht in bredere zin’	Nalatenschap in context niet zozeer zingend levensdoel Geen nageslacht is niet: ‘niet na kunnen laten’; wel: op ‘andere wijze in de context nalaten’	Nalatenschap aan eigen kinderen niet mogelijk; wel alternatieven mogelijk om aan het ‘nageslacht in bredere zin’ na te laten (zie **)
Nalaten aan anderen	Aan neefjes, nichtjes; wat wordt aan hen doorgegeven en welke plek, betekenis hebben zij? Wat geef ‘ik’ door?	Neef of nicht; hier zijn vaak goede motieven voor	Nalaten aan neven, nichten is optie om te doordenken <i>Alternatieven</i> zoeken bij een kleine familiecontext
(Praktische) vormen van nalaten	Kan pas als er ruimte voor is gekomen; niet te snel hiermee komen; verdriet of andere gevoelsaffecten kunnen andere opties van nalaten nog vertroebelen Samen met neven en nichten activiteiten ondernemen	Nalatenschap als <i>materieel</i> of <i>immaterieel</i> legaat zien <i>materieel</i> : nalaten van spullen <i>immaterieel</i> : alternatieven zoals goede doelen of andere levensdoelen	Nalatenschap wat betreft het ‘ <i>immateriële en materiële verschil</i> ’ belangrijk punt ** Alternatief nalatenschap: documenteren, schrijven van levensverhaal, activiteiten met familie organiseren; andere vormen: ‘iets voor anderen doen’; een <i>bijdrage leveren aan anderen</i> ...
Betekenisvol geweest zijn als nalatenschap	Anderen zien betekenisvolheid; persoon zelf ziet dit niet <i>Herinneringen</i> kunnen als mooi legaat of nalatenschap gezien worden (refereert aan tante interviewer, juli 2014)	Nalatenschap in de context belangrijk item bij de drie vormen van ongehuwd c.q. kinderloos zijn (zie 6.1)	Belangrijk dat alleenstaande op <i>eigen wijze</i> kan nalaten ‘ <i>Ongezien nalaten</i> ’, wat niemand ziet of weet kan voor de persoon zelf betekenisvol zijn ‘ <i>Steentjes uit de rivier vissen</i> ’
Moeilijke punten			Nalatenschap bij kleine familiecontext; toekomstgericht werken hierdoor moeilijker, daar de opdracht ‘ <i>een inter-generatiele bijdrage te leveren</i> ’ moeilijker wordt
Visie Nagy	Naar aanleiding opmerking interviewer: Nagy sprak over nalatenschap aan ‘hét nageslacht’; dit kunnen dan ook kinderen van broers, zussen zijn, de volgende generatie dus		Nagy sprak niet specifiek over alleenstaanden en hun eigen nalatenschap. Sprak meer over het <i>doorgaan van de loyaliteit</i> in de generaties

figuur 6.3.

‘Ja, en ook in een andere casus waar een tante alleen is. Die zegt: ‘Ik ga eens met de kinderen van mijn broer naar een museum...(...)...en die kinderen hadden geweldig veel lol. Verrassend: een dag met een tante op stap. En nu gaan zij ieder jaar een dag met die tante op stap’ (Jorritsma, 3, 2014, 223-226). (Vanwege privacy geparafraseerd, N.K., 2016).

6.4 Biedt de contextuele theorie aanknopingspunten voor begeleiding van alleenstaanden?

Sublabel	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.4.1 Toepasbaarheid contextuele theorie - contextuele begrippen - interventies en hulpmiddelen - intergenerationeel werken	<i>Begrippen</i> toepasbaar; geven-ontvangen balans hét thema Hulpbronnen, genogram, verbindende vragen helpend om inzicht in processen te krijgen	<i>Begrippen</i> toepasbaar; geven-ontvangen balans belangrijk <i>Fundamenteel verschil</i> in geven tussen familie- en sociale netwerk; men heeft maar één	<i>Begrippen</i> toepasbaar; geven-ontvangen balans herkenbaar Therapie zet context in beweging; begrippen veranderen daardoor ook <i>in de tijd</i>

- familie- en sociaal netwerk - visie hulpverlener - overstijgende toepasbaarheid	Hulpbronnen in familie- en sociale context zoeken CB is overstijgend, universeel; omvat daarom ook <i>familie en alle betrokken</i> Neven, nichten als hulpbron <i>Sociaal netwerk</i> nodig om te verbreden in hulpverlening; is ook voor <i>hulpverlener</i> steun <i>Visie</i>: persoonlijke geloofs-overtuiging speelt mee in zingevingsvragen; mist de geestelijke dimensie in de CB Mooie theorie en methode voor <i>doelgroep</i> met voldoende aanknopingspunten voor alleenstaanden Pakt probleem bij de wortels aan, met aandacht voor ‘<i>het gezonde deel</i>’ van de persoon	vader en moeder; dat maakt de familiecontext uniek Inzet genogram; meerwaarde verbindende vragen; hulpbronnen eerst in familie, daarna in sociaal netwerk Vanuit theorie altijd mogelijk intergenerationeel en contextueel te werken; iedereen heeft een <i>driegeratiecontext</i>. In familie liggen schatten en schade; daarin ook oplossen Neven, nichten als hulpbron Denkt niet in ‘hokjes’; goed (individueel) contextueel kijken wat speelt daar gaat het om Geweldige theorie; bewerkt erkenning voor alleenstaanden <i>Sociaal netwerk</i> goed uitvragen in feitenanalyse	<i>en levensloop</i>. Daarom kan soms ‘<i>verversing</i>’, ‘<i>herijking</i>’ van de betekenis van begrippen nodig zijn Hulpbronnen met name in de (familie)context zoeken Vanuit theorie oog hebben voor het ‘<i>anders</i>’ zijn en ‘<i>verschil</i>’ in levenspositie alleenstaande-context Ooms en tantes als hulpbron Enthousiast over CB; er zijn wel vragen te stellen bij enkele denkbeelden en begrippen (zie 6.4.2B) De CB impliceert al verbinding in zich te hebben; met alleenstaande zoeken naar verbinding in context; vierde-dimensiewerken is specifiek Kwaliteit relaties en dialoog speerpunt → het individuele probleem <i>relationeel</i> maken
6.4.2 A: Inhoudelijke bespreek- en discussiepunten - speciale theorie nodig? - mogelijke tegenstrijdigheden in theorie - handvatten voor zingeving - therapie voor speciale doelgroepen? - theoretische lacune? - kinderen vraag - visie Nagy (ook 6.3.1) - aandacht voor alleenstaanden in theorie nodig? - relatie theorie en maatschappelijke veranderingen - actualiteit theoretische kennis van (opkomende) hulpverleners	Geen speciale theorie nodig Geen tegenstrijdigheden wat betreft denken over kinderen, nageslacht; CB biedt voldoende voor alleenstaanden Voldoende handvatten voor zingevingsvragen Geen speciale <i>therapie</i> nodig Mist niets in de theorie Aandacht voor alleenstaanden is wel nodig in werk en opleiding; is nu <i>braakliggend terrein</i>. Er is verschil in werken met alleenstaanden en gezinnen Alleenstaanden bevragen op hun wensen; groep wordt ook steeds groter Geen zicht op meebewegen CB in huidige tijd; er lijkt ruimte voor <i>actualiseren theorie</i> door ontwikkelaars; heeft zelf goede ervaringen Alleenstaand zijn is geen aanmeldvraag en collegiaal gespreksthema	Geen speciale theorie nodig Enige tegenstrijdigheid: zie 6.4.2B Voldoende handvatten voor zingevingsvragen Geen speciale <i>therapie</i> nodig; mist niets in de theorie Aandacht voor alleenstaanden is nodig; is nu een wat <i>vergeten groep</i> Veranderde maatschappelijke feiten beïnvloeden contextuele theoretische uitgangspunten en vragen passende antwoorden Vraag is: heeft de CB aanpassing nodig door opkomst nieuwe doelgroepen? → <i>iedereen heeft uiteindelijk een blijvende driegeratiecontext</i>. Valkuil voor hulpverleners: vanuit theorie te snelle interpretatie en vooroordelen Weet niet of hulpverleners voldoende kennis van leefwereld alleenstaanden hebben	Heeft de CB meerwaarde? Men mag nadenken over de betekenis van de begrippen in relatie tot alleenstaanden Belangrijk de begrippen contextueel te exploreren en duiden in specifieke situaties; niet zomaar diagnosticeren Goed dat zingeving in het contextuele denken is ingebed ‘Wij verbinden ons’ is relationeel thema CB; kan kwetsbaar punt zijn Aandacht voor alleenstaanden is goed; mist <i>contextuele literatuur over alleenstaanden</i> <i>Relativering</i>; iedereen komt een keer alleen te staan Werken met jongeren lastig; deze <i>verstaan</i> de contextuele begrippen niet meer zo Mate van opleiding en soort hogeschool bepalen soms het beeld over alleenstaanden
6.4.2B: Lastige en moeilijke bespreekpunten - geestelijke (christelijke) dimensie - (seksueel) grensoverschrijdend gedrag - klein, beperkt netwerk - relationele gerichtheid in het contextuele denken	Mist God, c.q de christelijke visie in de CB; dit hoort plek te hebben, ook in feitenanalyse Christelijke visie kan in gesprek rondom zingeving en levensloop namelijk een belangrijke bijdrage leveren	Mogelijke tegenstrijdigheid bij incestsituaties, om naar idee Nagy contacttherstel met dader te bewerkstelligen	Invloed vroege (seksuele) beschadiging op levensloop en persoonlijke ontplooiing Hoe wordt ‘recht’ gedaan en wijs gereageerd (zie 6.1.2) Klein netwerk beperkt intergenerationeel nalaten. Relationele gerichtheid CB kan vragen oproepen
6.4.3 Contextuele (CT) versus Individuele therapie (IT) - contextuele therapie op basis van de theorie - individueel gerichte therapie	CT heeft <i>meerwaarde</i>; is zingevend gericht. Ruimte voor verdriet, rouwverwerking Pakt probleem bij wortel aan IT te symptoomgericht; geen ruimte voor context; kan ‘kokervisie’ bewerken. GGZ-richtlijnen: mogelijke rol hierin	CT <i>meerwaarde</i>. Breder dan IT gericht. Werken vanuit vierde dimensie impliceert en bewerkt snellere groei vertrouwen IT: kans op bewerken snellere terugval na therapie doordat om context heen gewerkt wordt. Individueel kán; is <i>wat mager</i>	CT heeft <i>meerwaarde</i>. Breder dan IT gericht; aandacht voor de context en zingeving Kan CT en IT samengaan? Zou kunnen; wel vraagtekens te plaatsen vanwege het té technische aspect van de IT Zelf meer zingevend gericht

6.4.4 Actualiteit theorie in relatie huidig tijdbeeld - actualiteit theorie - theorie en tijdbeeld	Meer ruimte en mogelijkheden nu voor alleenstaanden; bedoeling is dat zij tot hun recht en bestemming komen Ogenschijnlijk meer ruimte voor <i>zingeving</i> gekomen; de theorie kan hierin helpend zijn Geen verschil met de jaren '50 en nu te bemerken Theorie is goed zo als het is	Theorie voldoende actueel; <i>kinderloosheid is van alle tijden</i> . Huidige tijd mogelijk makkelijker door betere (medische) voorzieningen Maatschappelijke veranderingen <i>beïnvloeden de theoretische uitgangspunten</i> ; contextueel echter goed te werken door de begrippen toe te passen. Context blijft context; <i>geen aanpassing theorie</i> nodig	Kan alleenstaand zijn ook een 'voordeel' hebben in huidige tijd? 'Ik-gerichte' maatschappij kan toekomstgericht wellicht moeilijker voor alleenstaanden zijn Onwetend of theorie door huidig tijdbeeld is beïnvloed Misschien is de <i>CB wel niet meer passend</i> bij de veranderende maatschappij Goede theorie; enkele vragen
6.4.5 Hulpverlenend handelen - theorie toepasbaar in hulpverlenend handelen - plek van hulpverlener - hulpverleningsrelatie - theorie passend? - contact collega's	Theorie verweven in contextueel kader; toewerken naar ' <i>staan op eigen grond</i> ' cliënt Soms sturend, directief; hulpverleningsproces en contact met context niet beïnvloedend Vanuit dialogisch perspectief <i>niet wetend</i> mogen zijn Ruimte voor <i>innerlijke dialoog</i> Minder expliciet spreken over samenwerken; impliciet wel geïntegreerd in dialogisch en meerzijdig partijdig werken Theorie is passend Alleenstaanden <i>geen gespreks-item</i> in collegiaal overleg	Sterk contextueel denkend in handelen; benoemt <i>grenzen</i> aan contextueel werken bij ontstaan medische problematiek Benadrukt belang van <i>het individuele verhaal</i> in de context te blijven horen Hoofdpunt en nadruk: hulpbronnen zoeken in de context, en hierin met alleenstaande samenwerken; gebruik <i>genogram</i> hierbij mooi hulpmiddel Theorie is passend Alleenstaanden geen gespreks-item in collegiaal overleg; soms in <i>intervisie en Contextueel pastoraat</i> gesprekspunt	Theorie sterk in denken en handelen verweven; nadruk op <i>dialoog</i> en <i>wederzijdsheid</i> tussen individu-context Ervoor <i>waken</i> dialoog alleenstaande-context te sturen Plek voor <i>innerlijke dialoog</i> Samen zoeken naar toekomstperspectief en verbindingsmogelijkheden alleenstaande; meerzijdig partijdig werken <i>Sociale netwerk</i> in praktische zin wat minder in beeld Alleenstaanden geen item in collegiaal overleg; soms in <i>supervisie</i> besprekspunt

figuur 6.4

'Maar als therapeut gaan we daarin ook mee, door ons niet te verbinden maar door met een soort kokervisie te komen met richtlijnen, symptoombestrijding. Dus dan gaat het bijna net zo door zoals het in de samenleving gaat, het individualisme, dat gaat ook in de kamer van de therapeut door' (de Haan, 1, 2014, 1096-1099). '...(...) en dan hebben we een prachtige richtlijn: 10,5 gesprek gericht op depressie, medicatie en individuele therapie. Nou, dat vind ik het meest slechte wat er is...(...) maar de cliënt is er uiteindelijk niet mee gebaat, die moet leren zich te verbinden' (de Haan, 1, 2014, 967-972).

'Ik denk eigenlijk dat je geen speciale handvatten nodig hebt. Voor mij is contextueel contextueel, en iedereen heeft een context. (...)...en dat is ook het mooie werken van Nagy: iedereen heeft een vader en moeder, en bij een alleenstaande kun je wel vragen: 'Wat vonden je vader en moeder ervan dat je geen kinderen hebt'? Dus je kunt daarin ook heel goed verbindende vragen stellen: 'En wat vinden je broers en zussen ervan? Je hebt soms ook hele extremen, dat een zus een kind krijgt voor haar zus... (...). En dat komt allemaal boven tafel als je de contextuele vragen stelt en daarom vind ik het contextuele gedachtegoed ook zo geweldig (Heesen, 2, 2014, 568-575).

Werken vanuit de vier dimensies? (N.K., 2014). 'Ja, dat kan toch niet anders! Ik bedoel: als je contextueel werkt, dan is dat het specifieke...(...). Want het gaat over: hoe kan jij, als anders-zijnde binnen de club waar jij bent eh...eh...ja...ik denk: ruimte innemen of laten krijgen...eh... voor dat jij jouw leven leeft op een zinvolle manier zoals jij dat doet. (...), en dat dat ook gezien wordt (Jorritsma, 3, 2014, 173-176).

6.5 Kenmerken contextueel hulpverleners in de begeleiding alleenstaanden

Sublabel	De Haan (1, 2014)	Heesen (2, 2014)	Jorritsma (3, 2014)
6.5.1: Kennis A: Contextuele kennis wat betreft begeleiding alleenstaanden	Denkt en werkt zeer contextueel, ingebed in problematiek cliënten; praktische vertaling eigen werkwijze en contextuele begrippen middels theorie en interventies Heeft veel <i>theoretische bagage</i> met gerichte aandacht voor tweededimensieproblematiek Ruimte voor <i>sociaal netwerk</i> Kan vanuit de vierde dimensie van het contextuele kader goed met alleenstaanden werken	Contextueel en praktisch werken in elkaar overlopend; zichtbaar in praktische vertaling en uitleg theorie en begrippen Heldere uitleg vierde dimensie Veel aandacht voor eerste-, tweede- en derdedimensieproblematiek Contextueel werken met alleenstaanden is afhankelijk van <i>visie context op alleenstaand zijn</i> Altijd mogelijk contextueel te werken vanuit <i>drie generaties</i> Goede uitleg dat begrippen niet gelden voor vriendschappen	Zeer contextueel denkend en werkend; constant verbinding leggend tussen cliënt en context. Kan situaties goed beoordelen, duiden en interpreteren. Zuivere beoordeling begrippen; deze kunnen <i>in de tijd</i> van betekenis veranderen; daardoor ook verandering in de <i>individuele levensloop</i> . Heeft eigen wijze verklaren en interpreteren theorie en begrippen; is hierin volgend in werkwijze Nagy
B: Kennis wat betreft alleenstaanden	Veel inzicht in leefwereld alleenstaanden (zie 6.1). Zijn	Heeft goed inzicht (zie 6.1) Geen verschil in werken met	Kennis en inzicht in leefwereld alleenstaanden; oog

	er vragen die gehuwden niet gesteld worden? Wat betekent nalatenschap, betekenisgeving, legaat met het oog op het toekomstperspectief?	alleenstaanden en gehuwden Belangrijk: <i>altijd individueel in de context</i> uitvragen Kinderloosheid niet specifiek alleenstaandenissue	voor de <i>kwetsbaarheid</i> (6.1) Heersend maatschappelijk beeld nog 'relationeel'; kan eenzaamheid, een leeg gevoel geven. Goed onderzoek item
C: Kennis wat betreft familie	Maakt verbinding individu-familie inzichtelijk; soms kan sociaal netwerk helpend zijn	Kan inzichtelijk maken hoe 'geven' en 'familiegeven' de familie specifiek maken	Verbinding individu-context centraal. Denkt en werkt hier <i>relationeel</i> vanuit de dialoog
D: Kennis wat betreft het sociale netwerk	Goede motivatie belang sociaal netwerk; ook steunend in eigen werken. Kerk als hulpbron	In <i>probleeminventarisatie</i> aandachtspunt. Kan helpende functie goed motiveren.	Netwerk kan helpende en zinvolle plek zijn. Merkt op er te weinig oog voor te hebben
E: Kennis van maatschappelijke ontwikkelingen	Verwoordt zowel de goede als de negatieve ontwikkelingen Maatschappij is <i>verborderlined</i> dit werkt door in spreekkamer therapeut en indirect op cliënt	Verwoordt breder zicht op toegenomen ruimte voor alleenstaanden en veranderde relatie patronen wat implicaties kan hebben voor contextueel denken	Maatschappij meer 'Ik' gericht; heersend maatschappelijk beeld relationeel Moeilijk voor alleenstaanden Is de CB nog wel passend?
F: Kennis van psychologische processen	Geeft inzicht in eigen wijze van aandacht geven aan persoonlijkheids- en karakterkenmerken in de tweede en vierde dimensie	Geeft inzicht in eigen wijze van aandacht geven aan persoonlijkheids- en karakterkenmerken in eerste, tweede en derde dimensie	Verwoordt eigen wijze van werken in tweede dimensie door bevorderen zelfstandigheid, groei en zelfvertrouwen
G: Literaire kennis			Verwoordt <i>helpende</i> functie van literatuur en verhalen
H: Mening en visie hulpverleners	Verwoordt eigen geloofsvisie; wil van hieruit zelf professionele bijdrage aan de hulpverlening bieden. Denkt dat de (veelal) gezinsgerichte kerken te weinig aandacht voor alleenstaanden hebben Kan eigen contextuele visie goed verwoorden en motiveren Duidelijke visie op huidig hulpverleningsklimaat met GGZ- richtlijnen	Kritische bedenkingen rondom visie Nagy bij incestsituaties → werken aan relationeel herstel levert vragen op; zal wel meewerken als cliënt dit wil Denkt niet in speciale doelgroepen; intergenerationeel werken altijd mogelijk vanwege drie-generatiecontext	Is benieuwd naar het persoonlijke verhaal Partner of gezin niet per se nodig om zinvol leven te kunnen leiden Is zich bewust van eigen normen en waarden in het denken over relaties en alleenstaand zijn Samenleven met <i>broers en zussen</i> kan lerende handvatten bieden voor het leven
6.5.2: Houding - houdingsaspecten	Betrokken, open houding; bewogen en empathisch voor verhaal alleenstaande; meerzijdige partijdigheid; k. Kan ook directief, sturend zijn Gericht op zelfstandigheid cliënt; overnemen zorg soms nodig; wil mensen niet afhankelijk maken Het <i>individuele</i> verhaal telt	Open, positief nieuwsgierig naar reden ongehuwd zijn; aandacht voor <i>levensloop</i> in intake Blanco, meerzijdig partijdige houding in gesprek. Idealistische ideeën over relaties en gezin enigszins <i>relativeren</i> Oplettendheid in eerste, tweede en derde dimensie berust op praktijkervaring	'Nieuwsgierige', betrokken houding naar 'het verhaal' van de alleenstaande. Aandacht voor <i>het individuele levensverhaal</i> in relatie met context; hierbij meerzijdig partijdige houding Gericht op <i>persoonlijke inbreng</i> en inzet alleenstaande in haar proces
6.5.3: Vaardigheden - contextuele interventies - algemene interventies - technieken - vaardigheden inzetten om veranderingen te bewerken - persoonlijke vaardigheden	Heldere uitleg inzet vaardigheden; nadruk op timing, tijdelijk hulpbron zijn, specifiek doorvragen en creatief werken Alleenstaanden hulp bieden in aanleren vaardigheden eigen leven vorm te geven; is hierbij zijn <i>'eigen instrument'</i>	Heldere uitleg inzet vaardigheden; nadruk op tijdelijk hulpbron zijn, genogram, samen hulpbronnen in context zoeken <i>Verbindende vragen</i> inzichtgevend voor alleenstaanden Speciale handvatten niet nodig; <i>alleen hulpbronnen</i> in context	Heldere uitleg inzet vaardigheden; nadruk op verhalen vertellen, literatuur aanreiken, ontregelen, creatief werken Alleenstaanden hulp bieden in aanleren vaardigheden tot een eigen <i>zelfstandig</i> leven; zelf hierin <i>zorgvuldig</i> opereren
6.5.4: Professionaliteit hulpverlener - professionaliteit hulpverleningsrelatie - herstel bevorderende factoren hulpverleningsrelatie - doorverwijzen - beperkingen alleenstaande - persoon hulpverlener - vermogen overstijgend kunnen denken en handelen - bereidheid als hulpverlener lerend te willen zijn	Tijdelijkheid hulpverleningsrelatie en hulpbron zijn; eind-evaluaties plannen met feedback; <i>innerlijke dialoog</i> hulpverlener. Weer opdoen van <i>goede ervaringen</i> in de relatie kan <i>helpende functie</i> hebben Indien nodig, doorverwijzen; niet vasthouden Consulteren pastoraat kan; is grijs gebied Hulpverlener is eigen <i>'werk-materiaal'</i> ; vraagt kritische reflectie; bewust van <i>taak-</i>	Tijdelijk hulpbron zijn Samen zoeken met hulpbronnen in context of passende contacten naar toekomstgerichte zin- en betekenisgeving Belang <i>goede diagnosestelling</i> ; op tijd naar medicus doorverwijzen Pastorale zorg goede optie; verwijst zo nodig door <i>Ziet onvermogen</i> van mensen om verbindingen aan te gaan → beperkt zoeken naar hulpbron Werkveld van vertrouwen	Planmatig werken; hierdoor <i>leerrendement</i> met alleenstaande kunnen destilleren na analyse hulpverleningsproces; lang, geduldvrage proces Samenwerken om zinvol perspectief te zoeken en vinden; context hierin mede betrekken Eigen normen en waarden los laten en norm cliënt betreden is niet makkelijk; wil toch nieuwsgierig blijven, en samen op weg gaan Professionele motivatie: cliënt

	afbakening; goed zicht op hulpverleningsorganisatie Kan overstijgend denken en handelen blijktens interview respons Bespreken en implementeren contextueel gedachtegoed bij andere disciplines niet makkelijk vanwege GGZ-richtlijnen en individueel gerichte aanpak Oog voor pastoraat	bewerken; praktisch werken binnen de contextuele kaders <i>Overstijgend denken en handelen</i> : kan multidisciplinair werken; weinig intercollegiaal contact; intercollegiale toetsing in intervisie overleg Consulteren (contextueel) pastoraat. <i>Lerende opstelling</i> wat betreft eigen contextuele kennis en alleenstaandenonderwerp	leert <i>eigen kanaal vinden</i> om te 'bespreken' in de context Kan <i>overstijgend denken en handelen</i> blijktens interview respons Lastige punten worden wel tijdens intercollegiale toetsing in supervisie besproken <i>Lerende opstelling</i> wat betreft sociale netwerk en alleenstaandenonderwerp

figuur 6.5

Belangrijk is voor Jorritsma hoe de alleenstaande plek vindt om eigen ruimte te vinden te bespreken in de context (3, 334). ...(...) '*dus de kunst is dat de context er ruimte voor heeft. Maar het mooiste is als de cliënt er zelf ruimte voor kan maken want dat is een heel goede ervaring*' (Jorritsma, 3, 2014, 334-335).

Voor de Haan is het belangrijk aandacht te hebben voor dat wat er wél is, in plaats van wat er niet is: '*Ja, maar wel proberen in hun tempo; ik probeer wel mensen bij hun grens te krijgen, niet over hun grens te jagen, maar ook niet te blijven hangen in het onrecht of wat er niet is, maar kijken van: wat is er wél*' (de Haan, 1, 2014, 797-799).

Heesen vindt doorverwijzen belangrijk: '*Want als het op een gegeven moment medisch wordt en die suïcidaliteit wordt ernstiger, dan moet je doorverwijzen, dan moet je niet blijven 'klungelen*' (Heesen, 2, 2014, 532-533).

HOOFDSTUK 6 DEEL 2: RESULTATEN EXPERTINTERVIEW BESCHREVEN IN TABELLEN: ZIE BIJLAGE 10, P. 109-116

BIJLAGE 10. HOOFDSTUK 6 DEEL 2: RESULTATEN EXPERTINTERVIEW

Inleiding

In dit deel (als 2^e deel van hoofdstuk 6) worden de uitkomsten besproken vanuit het expertinterview (Bakhuizen, 6 januari 2014). In de verwerking is grotendeels de volgorde aangehouden van het interview beschrijving van de contextueel hulpverleners (H.6). Door het interview heen loopt beantwoording rondom *alleenstaanden* en *alleenstaande cliënten in de instelling* wat door elkaar heen. De uitkomsten voor opgenomen patiënten zijn aan het eind van dit hoofdstuk in een korte beschrijving weergegeven. De verwerking is gedaan aan de hand van het label schema expertinterview (bijlage 7, p. 87-88); referenties zijn op gelijke wijze als in H.6 verwerkt. Soms zijn twee tabelrijen nodig voor één sublabel.

6.1 (deel 2) Aandachtspunten betreffende alleenstaanden (Bakhuizen 2014)

Sublabel 2 ^e 6.1.1: Specifiek persoonlijke punten	Sublabel 2 ^e 6.1.1: vervolg specifiek persoonlijke punten	Sublabel 2 ^e 6.1.2: Belang zin- en betekenisgeving in keuzeperspectief
-Zekerheid kinderloosheid betekent <i>verlies van hoop</i>; kan omslag qua levenspositie betekenen. De zekerheid kan diep gevoeld verlies van hoop en toekomstperspectief betekenen -Alleenstaanden moeten <i>meer hun best doen</i> wat betreft het toekomstperspectief; missen de vanzelfsprekendheden van 'zijn met een ander' en de relationele steun; moeten meer hun best doen vriendschappen te onderhouden en relaties gaande te houden. Moeten meer zelf er op uit gaan -<i>Nalatenschap</i> is bevaagpunt; aan wie wordt nagelaten? Lastige kant alleenstaand zijn wordt vaak onderschat door mensen met een partner. Huwelijk is ook lang niet altijd makkelijk; echter: samen zijn geeft toch steun, kracht; 'samen doen' maakt de dingen makkelijker →	-Alleenstaande kan mogelijk belangrijke rol in familie hebben na overlijden ouders -Geven aan ouders en familie nogal eens gevoeld door <i>delemaat</i>; geven aan familie biedt familieleden meer ruimte voor ontplooiingsmogelijkheden. 'Ziet de familie dit geven?' is belangrijke vraag -Benaming voor alleenstaanden vroeger in bepaalde streken als 'het koffiezettertje' -Valkuil alleenstaanden: alles <i>alleen</i> willen doen; geven is makkelijker dan ontvangen' (...) <i>en het eerste wat ik denk is: 'Hoeveel ontvangen hebben alleenstaanden afgehouden?' (2014,353)</i> → omgeving kan daardoor 'iets willen geven' niet kwijt -Huidige <i>maatschappij</i> is makkelijker voor alleenstaanden geworden. Er is ruimte, er zijn kansen, ontplooiingsmogelijkheden gekomen. Dat alleenstaanden 'als <i>mislukking</i>' gezien worden is niet meer zo	-Belangrijk punt: betekenisgeving in relatie tot familie (in alle beperkingen) heeft <i>helende werking</i>. Belangrijk hoe betrokkenheid familie te vergroten, en hoe kan iemand in zijn beperkingen nog iets voor familie betekenen? -Na <i>verlies van hoop</i> meer accent leggen op <i>betekenisgeving</i>; bakens daartoe dan ook verzetten richting betekenisgeving -Van betekenis zijn belangrijk voor het toekomstperspectief; betekenisvol voor familie kunnen zijn is <i>zingevend</i> en <i>waardevol</i>. Betekenisvol zijn voor één persoon kan al genoeg zijn! -Betekenisgeving belangrijk in kader 'belang van bestaan in zichzelf' te weten; <i>een existentieel</i> gegeven -Van betekenis geweest te zijn is uiteindelijk wat 'telt'
Sublabel 2 ^e 6.1.3: Belangrijke helpende items	Sublabel 2 ^e 6.1.4: Belang netwerk	Sublabel 2 ^e 6.1.5: Specifieke hulpverleningsaandachtspunten
-Terugkerend thema: mensen zijn of worden geholpen door het 'betekenisvolle geven' in de hele kleine dingen, de 'huis-tuin-en-keukendingen'	-Een sociaal netwerk te hebben is belangrijk; familiecontext is echter belangrijker; daar eerst beginnen -Familie belangrijk wegens <i>existentiële</i> gegeven van de familierelatie; familie wordt nooit 'ex' -Sociale netwerk kan fungeren als <i>hulpbron</i> naar familie toe	-Contextuele nalaten belangrijk aandachtspunt bij alleenstaand en kinderloos zijn. Was geen aandachtspunt voor Nagy; deze sprak over 'nalaten aan hét nageslacht', niet: 'jé nageslacht'; dit is grote en breder; daarom mogelijk contextueel met alleenstaanden te werken in <i>alle vier</i> dimensies. Het <i>individuele in relatie met de context</i> brengen; maakt op die wijze <i>intergenerationeel</i> werken mogelijk. Meerzijdig partijdige houding hulpverlener voor hulpvrager en familie c.q. omgeving voorwaarde -Leidend thema gesprekken: mensen helpen in wat ze 'zouden willen', waarin men van betekenis kan zijn

figuur 2^e deel 6.1

'Het verschil is dat je de hoop (op kinderen, N.K.) heel lang kunt houden (Bakhuizen, 2014, 330).

'Dus dat zou ik dan met een alleenstaande wel willen onderzoeken van: in hoeverre is jouw alleen zijn een geven aan de familie geweest? Dat moet je niet overslaan; dat is heel belangrijk omdat ook anders, denk ik, je ook wel iemand onrecht doet als dat geven niet gezien wordt (Bakhuizen, 2014, 803-805).

6.2 (deel 2) Contextueel werken met alleenstaanden (Bakhuizen, 2014)

Sublabel 2 ^e 6.2.1: Hanteren hulpverlenende instrumenten	Sublabel 2 ^e 6.2.2: Inzet en belang hulpbronnen	Sublabel 2 ^e 6.2.3: Werken vanuit het contextuele raamwerk
-Genogram nog harder nodig bij alleenstaanden dan gewoonlijk; belangrijk meer horizontaal-verticaal te verbreden	-Altijd eerst <i>hulpbronnen</i> zoeken in de familiecontext vanwege existentiële karakter familierelaties; dit kan verbindend	-Belangrijk: alle contextuele hoofdbegrippen gebruiken en uitvragen vanuit het contextuele raamwerk; per

in de context voor zoeken hulpbronnen -Het <i>sociogram</i> kan helpend zijn bij kleine familiecontext om sociale netwerk te verkennen qua hulpbronnen -<i>Technieken</i>: beeldend spreken, het specifieke dóórvragen om het ‘<i>geven</i>’ van familie (anderen) inzichtelijk te maken -Eenvoudig, creatief denken helpt in verbredend denken. Vaak kunnen slechts kleine stapjes gemaakt worden -<i>Literatuur</i> goed hulpmiddel in creatief inlevend en oplossend denken; gebruik <i>levensverhaal</i> kan verhelderend werken -<i>Film in hoofd maken</i> om cliëntgerichte situaties in te denken; hierdoor mogelijk vooruit te denken om helpende acties in te zetten in het hulpverleningsproces	werken (zie 2^e 6.1.4). <i>Ooms en tantes</i> als hulpbron in familie-context is optie -<i>Overleden familieleden</i> figuurlijk een plek en stem geven in gesprek is mogelijk -<i>Sociale netwerk</i> kan als <i>hulpbron</i> naar familie fungeren -<i>Sociale netwerk</i> belangrijk; ook hulpbronnen hierin opsporen; belangrijk ook bij <i>kleine familiecontext</i>; kerk kan sociale hulpbron zijn -<i>Erkenning voor geven</i> in het sociale netwerk kan <i>hulpbron</i> zijn de verbinding in familiecontext (weer) aan te gaan -<i>Dieren als hulpbron</i>: (op vraag interviewer N.K., 2014): ‘geen gekke vraag’; is wel noodgreep; zorg voor dieren kan inzet zijn om betrouwbaarheid in relaties te bewerken	<i>individuele situatie</i> kijken wat passend gebruikt kan worden. Aandachtspunten alleenstaanden hierbinnen uitwerken -Hoofdpunt: vanuit alle vier dimensies werken, met écht oog voor de eerste drie dimensies; basis is echter vanuit de begrippen uit de vierde dimensie te bevragen en duiden → <i>vanuit de relationele ethiek</i> werken dus. Werken vanuit begrippen betekent <i>intergeneratieel</i> te kunnen werken. Belangrijke begrippen: destructief gerechtigd zijn, erkenning geven, onrecht, meerzijdige partijdigheid, delegaat, wederzijdse dialoog alleenstaande-familie, verdienen op recht, van betekenis zijn, gerechtigde aanspraak, legaat familie-erfgoed aan anderen →
Vervolg sublabel 2^e 6.2.3: Werken vanuit contextuele raamwerk	Sublabel 2^e 6.2.4: Zin- en betekenisgeving bespreken	Sublabel 2^e 6.2.5: Hulpverlenend handelen
-<i>Belangrijkste begrip: geven-ontvangen balans</i>: balans alleenstaande-omgeving vaak spanningsveld (zie 2^e 6.1. 1). In <i>geven</i> ligt betekenisgeving; ‘wat kan iemand doen en terug doen?’ Onderzoekpunt: -Is er sprake van een delegaat, en wat is functie hiervan? Is alleenstaande gezien door familie? Gezien worden leidt tot erkenning in de context -<i>Intergenerationeel werken</i> bij alleenstaanden: breder horizontaal en verticaal kijken in genogram betreffend doorwerken naar volgende generatie -<i>Contextuele interventies</i>: exploratie hulpbronnen in de context en sociale netwerk, verbindende vragen stellen, genogram exploratie + zoeken hulpbronnen in de context, meerzijdige partijdigheid, erkenning geven voor ‘<i>het geven</i>’ van alleenstaande door hulpverlener en omgeving -<i>Belangrijk</i>: individuele vragen altijd <i>koppelen aan anderen</i> in de context; niet individueel diagnosticeren en kijken; handelen wordt daarmee <i>relationeel</i>	-Zin- en betekenisgeving bespreken onderdeel hulpverleningscontact. Hoe van betekenis kunnen zijn is gespreksonderwerp -<i>Betekenisgeving is vooral belangrijk bespreekpunt bij ontbreken eigen nageslacht</i>. Eerste prioriteit: hoe in familie context (de existentiële relaties) van betekenis kunnen zijn? -Van betekenis zijn kan <i>heel klein</i> zijn: door vragen wat voor een ander te kunnen doen wordt al gerechtigde aanspraak verworven -<i>Als hulpverlener</i> spreken over betekenisgeving; alleenstaanden moeten zich daarover uit kunnen spreken. Hoe hen hierin te helpen is de taak van hulpverlener <u>Uit 2^e 6.1.5:</u> -Omgeving wil ook <i>geven</i> aan alleenstaande; soms kan men niets kwijt door <i>afhouden geven of niet kunnen ontvangen</i> van alleenstaande	-Exploratie context en hulpbronnen in de context door middel van <i>genogram</i>; rol van familie verhelderen Exploratiepunten: -Wat is er al; de kansen en mogelijkheden alleenstaande, wat was eigen kinderlijke bijdrage aan gezin van herkomst? -Reden en keuze alleenstaand gebleven zijn; verdienen op recht. Delegaat functie? -Vraag die <i>niet</i> overgeslagen mag worden is: <i>was alleenstaand blijven een geven aan ouders?</i> Hulpverleningsrelatie: -Samen zoeken naar betekenisgeving alleenstaande; bespreken levensverhaal alleenstaande kan hierin helpend zijn -Hoe kan alleenstaande betekenisvol zijn? -<i>Film in hoofd maken</i> door hulpverlener kan helpend hierin zijn (zie 2^e 6.2.1) →
Vervolg sublabel 2^e 6.2.5: Hulpverlenend handelen	Vervolg sublabel 2^e 6.2.5: Hulpverlenend handelen	Sublabel 2^e 6.2.6: Betrokkenheid hulpvrager in hulpverlenend proces
Inzet hulpverlener: hulpverleningsproces is <i>lange weg</i>, en <i>taai volhouden</i> - Goed luisteren, meebewegen, gedetailleerd doorvragen, met oog voor de positieve en sterke kanten van alleenstaande, met aandacht voor ‘wat is er wel in plaats van wat is er <i>niet</i>? Belangrijk: vragen naar wensen alleenstaande; ‘wat zou ze willen’ (los van of ze dit kan) -<i>Creatief kunnen denken</i> om stagnaties in familie samen te herstellen; hulpbronnen zoeken bij weinig familie hebben; alternatieven zoeken als familiecontact niet lukt; <i>praktisch vooruit denken</i> (zie 2^e 6.2.1) is helpend hierin -Erkenning voor gevende inzet alleenstaande, ook in het sociale netwerk, kan eye-opener zijn naar familie toe; <i>dit</i>	-Beleving alleenstaande ten opzichte eigen familie bevragen; figuurlijk betrokken overleden familieleden alsnog <i>over geven</i> alleenstaande vertellen; moet geen trucje zijn! Hulpverlener moet dit menen! -Uitvragen contextuele begrippen, het gericht dóórvragen, het praktische vooruit denken, het ‘geven’, meerzijdig partijdig kunnen denken naar alleenstaande en familie toe, de ‘kleine, praktische dingen leren doen voor elkaar’ -Geven vaak in de kleine dingen, de ‘<i>huis-tuin-en-keukendingen</i>’; deze zijn altijd toe te passen. De ‘<i>aangeleerde praktische dingen</i>’ kunnen helpend voor iemand zijn weer zelfstandig te kunnen functioneren -<i>Zorg voor dieren</i> (zie ook 2^e 6.2.2) kan stapje zijn in ervaren betrouwbaarheid om	-Alleenstaande vaardigheden aanleren te ‘<i>leren geven</i>’, samen te leren praten, of (weer) sociale vaardigheden aan te leren. Ook leren samen na te denken over betekenisgeving in eigen leven en in familie rondom ‘<i>geen nageslacht hebben</i>’; dit kan heel veel betekenen Bevraagpunten in gesprek: -<i>Eigen wensen en willen</i>: invalshoek kan zijn te bevragen wat iemand kan in plaats van altijd hulp moeten ontvangen -<i>Welk antwoord</i> geeft alleenstaande op eventueel <i>delegaat</i>, en wat is eigen beleving in haar situatie -<i>Leunen op destructief recht</i> kan <i>knel-punt</i> zijn wat verdere exploratie en groei belemmert -Lang zoekproces naar betekenisgeving

tegen <i>familie zeggen als hulpverlener</i> →	dit uit te werken naar het aangaan van verbindingen met mensen	in familierelaties kan tot een <i>helend</i> <i>proces</i> worden

figuur 2^e deel 6.2

‘En ik denk dat dan die vraag ook actueler wordt: ja, maar wat dan? Of je moet zeggen tegen jezelf -als ik dit algemeen houd- dat is ook: ‘al zou ik nog een relatie krijgen, is dat hooguit met de kinderen van een ander erbij. Maar geen eigen kinderen meer. Dus je moet gaan kijken: hoe kan ik van betekenis zijn, of: hoe ben ik van betekenis?’ (Bakhuizen, 2014, 341-344).

6.3 (deel 2) Zingeving betreffend het toekomstperspectief (Bakhuizen, 2014)

Sublabel 2 ^e 6.3.1: Zin- en betekenisgeving doordenken	Sublabel 2 ^e 6.3.2: Belang van ‘het van betekenis zijn’	Sublabel 2 ^e 6.3.3: Helpende functie inzet netwerk in betekenisgeving
-Hoop op kinderen krijgen blijft lang aanwezig; <i>verlies van hoop</i> noopt tot zoeken andere betekenisgeving; het is dan nodig het leven een <i>andere wending</i> te geven -Zingevingsvraag bespreken met hulpverlener in het hulpverleningsgesprek, dé plek om deze vragen te bespreken -Zingeving houdt ook in ‘<i>het belang in zichzelf, eigen bestaan</i>’ te erkennen, en ‘<i>hoe van betekenis voor anderen</i>’ te zijn -Punt van <i>nalatenschap</i> hierin doordenken.	-Betekenisgeving betekent bewust in de <i>breedte van</i> genogram kijken hoe <i>wederzijds</i> betekenis gegeven kan worden -Betekenisgeving <i>eerst in familie</i> zoeken; <i>wederzijdse geven-ontvangenbalans</i> hierin belangrijk -Andere opties zoeken kan als familie niet lukt; <i>verbreden in sociale netwerk</i>; kerk kan plek van betekenisgeving zijn -Betekenisgeving belangrijk in zoeken toekomstperspectief; kan in de heel kleine dingen zitten, in het iets voor elkaar doen -Hoe van <i>betekenis geweest te zijn</i> speelt in vragen <i>rondom nalatenschap</i>; dat is wat uiteindelijk telt -Als <i>alleenstaande eigen levensverhaal</i> documenteren voor familieleden in de context kan waardevolle bijdrage zijn qua betekenisgeving	-‘Netwerk’ belangrijke bron betekenisgeving. Als eerste zoeken in <i>familie-context</i> vanwege <i>existentiële karakter</i> familie relaties. Kan dit niet, dan naar <i>sociale netwerk</i> verbreden. ‘Geven’, <i>van betekenis zijn</i> in sociale netwerk kan dan <i>hulpbron</i> zijn naar familie toe -Hulpbronnen zoeken via <i>genogram</i>. Bij idee <i>helemaal alleen</i> te zijn kijken met wie verbinding gemaakt zou kunnen worden of wie er al voor de <i>alleenstaande is</i>. (<i>Alleenstaande</i>) ooms en tantes kunnen belangrijke bijdrage leveren qua betekenisgeving in familie -<i>Sociogram</i> kan helpend zijn in zoeken met wie <i>verbinding</i> in sociale netwerk aangaan kan worden -<i>Horizontaal én verticaal</i> kijken in genogram kan helpend zijn te kijken wie een rol kan spelen qua nalatenschap -<i>Betekenisgeving in netwerk</i> uitwerken vanuit werken in de vier dimensies met <i>als basis</i> de vierde dimensie
Sublabel 2 ^e 6.3.4: Toepassen contextuele begrippen en aandachtspunten	Sublabel 2 ^e 6.3.5: De rol van hulpverlenend handelen in betekenisgeving	Sublabel 2 ^e 6.3.6: Belangrijke helpende factoren
-Hulpbronnen opsporen met behulp <i>genogram</i> belangrijk in betekenisgeving - Geven-ontvangenbalans speelt belangrijke rol; ander woord voor geven: ‘wat terug doen’. Het gaat om het <i>relationele werken</i> in de wederkerige betekenisgeving -Belangrijk: de <i>dialogoog</i> te verhelderen in het wederzijds geven-ontvangen -Doorgeven <i>aan het nageslacht</i> wat betreft familie-erfgoed heeft te maken met <i>nalaten aan de volgende generatie</i>; horizontaal en verticaal zoeken in genogram is onderwerp van denken over wat door te willen geven van het familie-erfgoed -Werken vanuit alle vier dimensies is mogelijk, met basis de vierde dimensie	-Het is zeker taak van de hulpverlener zinvragen te bespreken; helpende interventies en gericht doorvragen kunnen helpen belangrijke punten te verkennen of bespreken. <i>Hulpverleningscontact</i> dan ook zeker <i>de plek</i> deze vragen te bespreken -Door het moeilijk kunnen ontvangen van <i>alleenstaanden</i> kunnen zij zich meer alleen voelen; samenwerken aan een meer realistische vorm van geven-ontvangen kan onderdeel hulpverlening zijn om betekenisgeving te verwerven in het geven-ontvangen	-<i>Samen met alleenstaande zoeken naar betekenisgeving</i> -<i>Geven helpt</i>; in <i>geven ligt zin</i> -<i>Helpen te leren geven</i> is belangrijk gezien het toekomstperspectief -<i>Verbreden in genogram</i> is helpend te zien aan wie gegeven kan worden -<i>Stimuleren te geven</i> in de kleine ‘<i>huis-tuin-en-keukeningen</i>’ -<i>Geven</i> in de gewone kleine dingen en hierin van betekenis te zijn is niet wereldveranderend, maar wel <i>helpend</i> in betekenisvol voor elkaar kunnen zijn -<i>Contextueel werken</i> kan heel helpend zijn hoe betekenisvol te kunnen zijn in familie en sociale netwerk; vanuit de vier dimensies werken is heel bruikbaar

figuur 2^e deel 6.3

‘Daar kan je het gewoon over hebben: hoe kan je van betekenis zijn en hoe zou je dat willen? En hoe kan ik je helpen dit voor elkaar te krijgen?’ (Bakhuizen, 2014, 923-925). (...) En dát is waar je mensen mee helpt. En vast vinden mensen dat vervelend: ‘Ik moet al zoveel. Ik heb al zoveel moeilijkheden, en nu moet ik van jou ook nog geven...’, en toch denk ik dan: ‘ja, daar knap je toch van op (...) ze helpt iemand in iets wat voor die ander van wezenlijk belang is’ (Bakhuizen, 2014, 956-960).

‘En als familie heel moeilijk gaat, zou ik het sociale netwerk proberen in te schakelen als een soort hulpbron naar familie (...). Als iemand niet eraan toe is om over familie na te denken, dan zou ik een andere ingang zoeken (Bakhuizen, 2014, 973-975).

‘(...) Daar gaat het dan over; dan zeg ik: ‘O...je buurvrouw heeft jou dus gevraagd? Wat leuk dat ze dat gevraagd heeft; heb je gezegd dat je dat waardeert?’ Want dat is dan het relationele werk: ‘Heb jij gezegd dat je het gewaardeerd hebt?’

En soms zeggen ze: 'Mmm...'. Nou dan zeg je: 'Kan je dat alsnog doen?' Maar dat is dan waar het om gaat: het in de relatie brengen' (Bakhuizen, 2014, 936-938).

6.4 (deel 2) Biedt de contextuele theorie aanknopingspunten voor begeleiding van alleenstaanden? (2014)

Sublabel 2° 6.4.1: Overstijgende elementen contextuele theorie	Sublabel 2° 6.4.2: Uitwerking contextuele begrippen	vervolg sublabel 2° 6.4.2:
-De theorie biedt <i>aanknopingspunten</i> wat betreft het denken vanuit het contextuele raamwerk, het werken vanuit de vier dimensies -Is <i>altijd bruikbaar</i>; alle theorie geldt ook voor alleenstaanden -De theorie is het makkelijkst te begrijpen vanuit familie waar alleenstaande ook deel van uitmaakt -Alleenstaanden altijd bezien in relatie tot ouders c.q. familie → het individuele plaatsen in de relaties; anders gezegd: het relationele werken	-Alle hoofdbegrippen zijn te gebruiken, en moeten gebruikt worden; voor alleenstaanden is extra aandachtspunt de wederzijdse betekenisgeving vanuit het begrippenkader -Aandacht betekenisgeving actueel bij ontbreken eigen nageslacht. Betekenisgeving in '<i>het heel kleine geven</i>' is al belangrijk -Belangrijke begrippen: <i>legaat, delegaat, doorgeven familie-erfgoed, nalaten, geven-ontvangen</i>. Vragen naar <i>familie-erfgoed</i> is al intergenerationeel werken. <i>Verbindende vragen stellen</i> werkt onderscheidend ten opzichte van individueel gerichte therapie -Schrijven van <i>levensverhaal</i> kan helpende bijdrage zijn wat betreft nalatenschap →	-<i>Genogram</i> nog harder nodig dan bij 'gewone hulpvragen'; werken in de breedte belangrijk om te zoeken naar de <i>volgende generatie</i>; eerst zoeken in familiecontext; lukt dit niet dan zoeken in <i>sociale netwerk</i>; dit kan tevens als <i>hulpbron</i> dienen naar familie toe -Een <i>meerzijdig partijdige houding</i> is grondhouding zowel naar alleenstaande als naar familie toe; een meerzijdige houding geldt ook naar <i>dieren</i> toe -Het <i>specifieke, gerichte dóórvragen</i> tot in de heel kleine details helpt om '<i>het geven</i>' van familie en anderen heel beeldend inzichtelijk te maken
Sublabel 2° 6.4.3: Inhoudelijke aandachtspunten		
Inhoudelijke punten	-Denken over 'het nageslacht': Nagy was niet zozeer sprekend over <i>ouders, kinderen</i>; meer over '<i>familie</i>'. Hij sprak niet over '<i>jé nageslacht</i>', maar over '<i>hét nageslacht</i>'. Theorie is dan ook makkelijker vanuit '<i>familie</i>' te begrijpen. Vanuit de <i>vier dimensies</i> met als basis het vierdedimensiewerken is het dan ook mogelijk met <i>iedereen</i> intergenerationeel te werken -Intergenerationeel kan de <i>eigen kinderen</i>, maar ook de '<i>volgende generatie</i>' betreffen. Het gaat om '<i>the next generation</i>', niet: '<i>your next generation</i>'. Het is breder; gaat ook over 'de mensheid', over ecologische hulpbronnen. Wat wordt nagelaten aan de volgende generatie?	
Contextuele therapie versus individueel gerichte therapie	-Contextueel denken geeft wel het <i>onderscheid</i> aan met andersoortige hulpverleningsvormen; gebruik <i>genogram</i> en stellen <i>verbindende vragen</i> werkt onderscheidend -Soms kunnen vanuit andere dimensieproblematiek bepaalde aandachtspunten aangepakt worden door middel van <i>cursussen of therapieën</i> vanuit meer individueel gerichte therapievormen; individuele aspecten vragen soms extra gerichte aanpak	
De plaats van dieren ofwel de relatie met dieren	-In contextuele denken niet direct aandachtspunt. Wel mooie onderzoeksvraag -Relatie met dieren meer <i>noodgreep</i>; dier is soms betrouwbaarder voor een mens dan een medemens. Relatie serieus nemen indien deze betrouwbaar geacht wordt -Betrouwbaarheid voor dier kan als werkpunt in de hulpverleningsrelatie ingezet worden. Een <i>meerzijdig partijdige houding</i> kan zelfs naar een dier toe gelden	
Ontbrekende elementen	-De contextuele theorie spreekt niet apert over alleenstaanden; het is niet specifiek uitgewerkt voor alleenstaanden. Er zijn echter zoveel aanwijzingen waar wat mee gedaan kan worden, dat er heel goed met alleenstaanden gewerkt kan worden	
Sublabel 2° 6.4.4: Actualiteit contextuele theorie en invloed tijdsbeeld	Sublabel 2° 6.4.5: Contextuele theorie en hulpverlenend handelen	Sublabel 2° 6.4.6: Contextuele theorie en beschikbaarheid netwerk
-Goede interviewvraag in hoeverre CB oog heeft gehad voor veranderende maatschappij en daarmee de veranderde positie alleenstaanden -Nooit bedoeling geweest dat de theorie mee zou veranderen met het tijdsbeeld. Het is een <i>raamwerk</i>, waar altijd wat mee gedaan kan worden. Diverse werkers zoeken wat hiervan passend kan zijn voor hun onderwerp (zoals met alleenstaanden-onderwerp nu) -De theorie is altijd weer te gebruiken, ook in elke cultuur; iedereen wil immers van betekenis zijn... -In de huidige maatschappij is het voor alleenstaanden wel gemakkelijker geworden	-Theorie goed bruikbaar in hulpverlenend handelen; handelen word vertaald in uitwerking <i>contextuele raamwerk</i>. -Handelen wordt inzichtelijk gemaakt in praktisch handelen (zie 2° 6.2 en 2° 6.3) -Taak van hulpverlener is samen met alleenstaande het <i>individuele handelen steeds relationeel</i> te maken; dit is speerpunt in het contextuele theorie -Accent op <i>betekenisgeving</i> bespreken in hulpverleningscontact; theorie past heel goed hiervoor -<i>Ontmoeting alleenstaande-hulpverlener</i> biedt ruimte voor wederzijdse dialoog; contact kan daardoor <i>plek van herstel</i> worden. <i>Niet werken</i> vanuit de vierde dimensie bewerkt <i>stagnatie</i> van dit herstelproces -Vanuit <i>vierde dimensie</i> ernaar toewerken dat alleenstaande <i>goed</i> voor zichzelf en anderen leert zorgen, en hier <i>verantwoordelijkheid</i> voor wil nemen	-De contextuele theorie <i>stoelt op het denken in familierelaties</i>. Existentiële karakter familierelaties is basis van het denken. Familiecontext is blijvend; kan nooit 'ex' worden. Belangrijke vraag aan alleenstaande is daarom of het alleenstaand gebleven zijn vanuit een geven aan ouders, familie gebeurd is -Begrippen als loyaliteit, deloyaliteit, familie-erfgoed hebben hun basis in de familie. Daarom belangrijk punt om altijd <i>eerst in familie</i> te beginnen en hulpbronnen eerst opsporen in familie -Alleenstaande (oom of tante) kan heel goede, constante en betekenis gevende factor in de familie zijn, zeker na overlijden van beide ouders -Niet <i>statisch denken</i>; als familie niet lukt dan in sociaal netwerk zoeken. Dit netwerk kan <i>zelfstandige hulpbron</i> zijn of als <i>hulpbron</i> dienen naar familie toe -In gesprek kan er figuurlijk plek zijn

	Belangrijk om 'hulpvragende alleenstaande' niet in de 'ontvangststand' te houden door deze houding te bevestigen	voor overleden familieleden, om hen alsnog over inzet en het geven van de alleenstaande cliënt te vertellen

figuur 2e deel 6.4

Over de plek van de alleenstaande in de familie: *'En dat kan in een familie een hele goede constante factor zijn, zeker als de ouders overleden zijn, dan valt een gezin toch iets meer uit elkaar in subgezinnen, en dan kan één iemand een geweldige rol van betekenis spelen. Dat kan iets zijn voor de alleenstaande tante of oom. Die kan een hele goede rol innemen en van heel veel betekenis zijn'* (Bakhuizen, 2014, 534-537).

Nagy sprak niet zozeer over 'ouders en kinderen, maar over familie: Hij dacht breed: *'Dan maakt het niet zoveel uit of de komende generatie de eigen generatie is, dat het de eigen kinderen zijn, eigen vlees en bloed, als wel de volgende generatie. En dat is wat in feite altijd is gezegd: niet 'your next generation'- 'the next generation', het is: 'the', 'de volgende generatie'. Wat doe je voor de generatie die ná je komt.(...). Wat laten we na voor de volgende generatie?* (Bakhuizen, 2014, 497-503).

6. 5 (deel 2) Kenmerken contextueel hulpverlener (= expert) in de begeleiding alleenstaanden (2014)

Sublabel 2 ^e 6.5.1: Kennis hebben met betrekking tot alleenstaanden	vervolg sublabel 2 ^e 6.5.1: Kennis hebben met betrekking tot alleenstaanden
Contextuele kennis: door hele interview heen merkbaar over enorme contextuele kennis te beschikken, die heel goed vertaald en uitgelegd kan worden aan de hand van praktische voorbeelden, uitleg begrippen en verwijzingen naar contextuele literatuur. Kennis is mede gevoed door eigen (brede) werkpraktijk, ervaring in zelf schrijven en vertalen van boeken, en samenwerking met Yvan Boszormeny-Nagy	Kennis psychologische processen: lijkt hierin iets minder uitgesproken te zijn, maar is door hele interview als aandachtspunt merkbaar; gebruik maken van andere therapievormen bij specifieke (individuele) problematiek, of bereidheid hulpvrager bepaalde acties te ondernemen zijn voorbeelden hiervan -Aandachtspunt: niet in <i>psychologische 2^e-dimensievragen blijven steken</i> , maar de contextuele vragen blijven stellen!
Kennis betreffende familie: volop aanwezig met een realistische kijk op families: soms is contact maken niet (direct) mogelijk; sociale netwerk kan dan hulpbron zijn naar familie toe, of zelfstandige hulpbron zijn	Kennis alleenstaanden: geeft heel duidelijke verwoording leefwereld alleenstaanden. Contextueel belangrijk: aandacht voor participatie alleenstaanden in familiecontext en zoeken c.q. verbreiden in genogram zowel horizontaal als verticaal
Kennis betreffend sociaal netwerk: krijgt belangrijke rol toebedeeld, zowel als hulpbron naar familie toe, als ook in zelfstandige hulpbron zijn; ruime formulering hulpbronnen	Literaire kennis: beschikt over veel literaire kennis; wordt als helpend gezien om zich te kunnen verplaatsen in leefwereld van anderen. Lezen bevordert creatief denken als hulpverlener hoe anderen te kunnen helpen. In interview (N.K., 2014) als aanbeveling zowel vakliteratuur als romans genoemd
Kennis algemene en maatschappelijke ontwikkelingen ten behoeve alleenstaanden: 1): Huidige maatschappij biedt nu meer ruimte voor alleenstaanden dan 'vroeger' 2): Heden ten dage hulpverlening <i>meer in samenwerking</i> met hulpvragers dan 'vroeger' toen meer voor hulpvragers beslist werd	Mening en visie expert: expert hecht veel waarde aan <i>betekenisgeving</i> in leven alleenstaande, hoe hier vorm en inhoud aan te geven. Betekenisgeving kan zelfs in het <i>'hele kleine geven'</i> liggen; in <i>'geven'</i> ligt zin, betekenis -Het eerst met werken in familie beginnen beginnen, stoelt op denkwijze dat werken in familie heel <i>versterkend</i> kan werken -Aanbod vanuit andere therapievormen wordt nog wel eens overgeslagen; is jammer, daar sommige cliënten baat kunnen hebben bij aanleren nieuwe vaardigheden of inzichten vanuit andere (individueel gerichte) therapievormen. Naast het contextuele vierdimensiewerken kan dit een goed hulpaanbod zijn
Sublabel 2 ^e 6.5.2: Houding ten aanzien alleenstaanden	Sublabel 2 ^e 6.5.3: Vaardigheden kunnen toepassen met betrekking tot alleenstaanden
-Door hele interview heen betrokken en respectvolle houding te bespeuren in denken over het werken met alleenstaanden, waarbij <i>nieuwsgierigheid</i> naar het verhaal, en <i>aandacht</i> voor de positie van alleenstaanden zowel zelfstandig als in relatie met de context haar aandacht heeft -Als hulpverlener houding van flexibiliteit, breder kunnen en willen kijken, en creatief denkend zijn. Er is sprake van een zekere nuchterheid en praktische instelling in haar denken -Aandacht voor de kleine, praktische dingen in het geven is een terugkerend thema en bijzondere insteek	-Toepassen van de (contextuele) interventies, technieken, en hulpmiddelen wordt praktisch en beeldend weergegeven, waarbij het gerichte, specifieke dóórvragen tot in de kleine details, het beeldend en eenvoudige spreken, inzet van het levensverhaal, literatuur en sociogram belangrijke items zijn -De <i>vaardigheid</i> vaardigheden aan cliënten aan te leren wordt als belangrijk hulpverleningspunt ingezet. Hierbij wordt creatief en breder kunnen denken om mensen ook in de breedte te helpen van belang geacht. <i>Observatievermogen</i> om belastbaarheid en lerend vermogen van mensen in te schatten is volop aanwezig
Sublabel 2 ^e 6.5.4: Professionaliteit in relatie alleenstaanden	
Helpende factoren in de begeleiding: verwoord in: helpende vragen stellen, helpende interventies plegen. Een <i>helpende houding</i> van de hulpverlener kan het herstelproces in positieve zin beïnvloeden; daarnaast is het eigen (creatieve) <i>denkproces</i> van de hulpverlener <i>helpend</i> om passende acties en interventies uit te denken, ook bij de groep 'chronische hulpvragers' Hulpverleningsrelatie: van belang is samen te zoeken naar betekenisgeving, waarbij werken vanuit de vier dimensies van het contextuele raamwerk voorwaarde is; niet ' <i>vierdimensionaal</i> ' werken kan <i>stagnatie</i> van het herstelproces betekenen Professionele houding: collega hulpverleners uitdagen wat betreft hun houding en gedrag; hen daarnaast opmerkzaam maken wat betreft het oppakken van professionele verantwoordelijkheden <i>ten opzichte van hulpvragers en hun relaties</i>	

figuur 2^e 6.5

'Aan de andere kant denk ik wel dat deze tijd veel meer kansen geeft om echt een eigen bestaan (als alleenstaande, N.K.) op te bouwen (...). Dat dat ook gewaardeerd wordt. Ik denk dat je vroeger toch meer stiekem als een mislukking werd beschouwd, omdat je afweek van de norm. Nu is dat minder, al is het er nog steeds wel, maar je hebt meer mogelijkheden en ruimte om er wat mee te doen (Bakhuizen, 2014, 472-475).

Het is belangrijk wel de contextuele vragen te stellen, en niet in de tweede-(psychologische)-dimensievragen te blijven steken in de interviewvraag over zelfbeschrijving, N.K.):

'Maar ik weet namelijk niet, of, als je het zo stelt, of je er dan uitkrijgt wat de mogelijkheden zijn. (...), het ligt er een beetje aan wie je interviewt, maar ik denk, hier komen de problemen, die zijn er, die kan je al wel zo invullen, maar ik denk: waar zitten de hulpbronnen, de kansen, het verdienen op recht, wat willen ze doorgeven? Wat hebben ze? Wat zien ze als familie-erfgoed? Want jij zegt ook ergens: (in Plan van Aanpak, N.K., 2014) dan kan je dus niet inter-generationeel werken (als je kinderloos bent, N.K.). Toen dacht ik: 'hallo, je kunt met iedereen intergenerationeel werken. Altijd' (Bakhuizen, 2014, 481-486).

VERVOLG HOOFDSTUK 6 DEEL 2:

Bevindingen betreffende opgenomen cliënten in een (GGZ) instelling

Tijdens het interview verwees Bakhuizen ook naar patiënten in de instelling hoe de contextuele benadering hierin van betekenis zou kunnen zijn. Dit wordt in onderstaande beschrijving weergegeven.

Achter de geschreven tekst staan, waar van toepassing, verwijzingen naar regelnummering in de interviewtranscriptie.

Bij 6.1 (deel 2): Aandachtspunten betreffende alleenstaanden

Belangrijk is: *'Hoe kan je de betrokkenheid van familie vergroten, maar daar hoort ook bij: hoe kan de patiënt in al zijn beperkingen nog iets betekenen voor zijn familie? Dat is al heel erg helend (...)' (Bakhuizen, 2014, 175-177), en: 'Wat je ook net zei: de kleine dingen, de huis-tuin-en-keukendingen, daar gaat het gewoon om, dat kunnen mensen wel (Bakhuizen, 2014, 1051-1053).* Hierbij geldt dat de hulpverlener medeverantwoordelijkheid draagt voor goede zorg en betrekken van familie in de hulpverlening (1407-1411).

Bij 6.2 (deel 2): Contextueel werken met alleenstaanden

Voor cliënten in de instelling gelden eveneens de *contextuele begrippen* en het *relationele werken* (1038-1045).

Met name de *geven-ontvangen* balans is belangrijk. Hulpverleners kunnen mensen helpen in het leren geven (1453-1461) zodat zij het geleerde ook in praktijk kunnen brengen naar familie of bezoekers toe (1044-1045). Het is mogelijk *verbindende vragen* te stellen (572) en hen te stimuleren bijvoorbeeld iets voor anderen te maken (688-692), hen aanmoedigen voor anderen bezig te zijn (1038-1045) en te zien voor wie men betekenis vol zou kunnen en willen zijn (831-838).

'Maar daarom werk je in de vier dimensies zo goed dat je zegt: wat heeft iemand psychologisch nodig, wat heeft iemand in het contact met anderen nodig, maar dat allemaal vanuit die basis van de vierde dimensie. En ik probeer er bij iedereen op te letten: lukt het dan? En daarin zou je bijvoorbeeld iemand (tijdens creatieve therapie, parafrase N.K.) altijd aanmoedigen: 'Wat je maakt...voor wie maak je het?' Ik heb dat wel eens eerder gehad met mensen. Ik zei: 'Het is zóóó zonde dat je dat laat liggen, als mensen iets maken, dat je dat niet vraagt: is er iemand in de familie die dat leuk vindt?' Of voor degene die voor de plantjes thuis zorgt, heeft die er wat aan...ehm...zou je daar iets voor kunnen maken...dat het ook in de relatie wordt gezet (...); maar ik zou het altijd proberen richting eruit te krijgen van: 'Nou, wie zou er nou blij mee kunnen zijn? Wie zou je er blij mee kunnen maken?' (Bakhuizen (2014, 1034-1045).

Het geven kan al in de hele kleine *'huis-tuin-en-keukendingen'* zitten, in de gewone kleine, gevende dingen. Dit is belangrijk en moet niet veronachtzaamd worden. Want aandacht voor het geven kan al heel helpend zijn; de kleine, praktische dingen kunnen altijd gedaan worden (1050-1054; 1450-1456).

Bevorderen van sociaal gedrag, helpen in het 'geven' is een taak van de hulpverlener om samen met de patiënt hier aandacht aan te besteden (1389-1391), om iemand te helpen het eigen leven mogelijk weer op te pakken; soms moeten hiertoe *vaardigheden* aangeleerd worden de dagstructuur weer aan te kunnen gaan (1410-1411).

Bakhuizen zou aan familie (en figuurlijk aan overleden familieleden) willen vertellen hoe de patiënt aan anderen gegeven heeft in de kliniek (842-846), hiermee *erkenning* bewerkend voor de patiënt en om contact met familie te versterken. Het 'geven' van anderen (bezoekers, familie) kan *inzichtelijk* gemaakt worden door met de patiënt door te spreken of deze weet wat de ander gedaan heeft om op bezoek te komen en of iemand daar oog voor kan hebben:

'En ...nou, dat moet je dan wel heel beeldend maken en kijken van... 'Hoe moet ze (bezoek, N.K.) dan naar de bus...moet ze lopen of kan ze met de bus of met de fiets en hoe doet ze dat met de regen?' Als je dat gegeven dan zo beeldend maakt, dan...dat is heel belangrijk, want anders klinkt het veel te vaag...(...). En dat is een heel eenvoudige ingreep...het is het geven (van anderen, N.K.) zichtbaar maken' (Bakhuizen, 2014, 203-210).

Patiënten moeten soms geholpen worden, zeker de wat *geïsoleerde eenzame mensen die alleen zijn*. Het is de verantwoordelijkheid en taak van de *hulpverlener* hier aandacht voor te hebben; cliënten kunnen het soms gewoon niet zelf (1385-1398). Hulpverleners kunnen al vooruit bedenken hoe mensen weer met elkaar in contact gebracht kunnen worden (1339-1360) en behoren gastvrij te zijn naar bezoekers en familie in de instelling (1428-1429); dit ook als voorbeeld naar patiënten om weer vaardigheden aan te leren het leven zo mogelijk zelf weer aan te kunnen (1410-1411).

Hulpverleners dienen erkenning te hebben voor *de beperking* die hulpvragers hebben voor eigen zelfzorg en regelen van persoonlijke zaken; dit kan het hulpverlenend handelen een extra zorg dimensie geven. *Meerzijdig partijdig denken* maakt dat zorg voor...in de instelling zo goed mogelijk verloopt (1385-1391).

Het is belangrijk dat mensen weten vóór een opname hoe de *zorg voor hun dieren* geregeld is. Zorg voor dieren kan vertrouwen bewerken en *een motivatie zijn tot genezing* (1060-1069; 1073-1076). Soms kunnen mensen zich niet (meer) verbinden met andere mensen; een (huis) dier kan dan enige betrouwbare aanwezigheid zijn voor iemand.

Bij 6.3 (deel 2): Zingeving betreffend toekomstperspectief

In de *instelling* kan de hulpverlener de patiënt *helpen in het leren geven*; het kan helpend voor de cliënt zijn door dit geleerd te hebben, aan familie en anderen te kunnen geven en daarmee van betekenis te kunnen zijn (1449-1461). Patiënten kunnen *van betekenis zijn*, zowel voor familie- en sociaal netwerk als voor medepatiënten; iets voor een ander doen, iets maken, iets terug kunnen doen, is al synoniem voor 'het van betekenis zijn' (620-632).

In het geven ligt al 'zin' (950-960). ***'Dit soort dingen die kun je altijd toepassen, al was het maar dat je voor elkaar krijgt dat iedereen even geholpen wordt met de thee en koffie dat die er even staat. Dan heb je al een andere sfeer en dan kun je ook zeggen: 'Nou, dan heb ik iemand geholpen om te geven', nou oké, het is niet wereld veranderend, maar het is voor die persoon wanneer die op zichzelf gaat wonen, dan heeft 'ie dat wel geleerd, dat als er iemand binnenkomt, bied ik hem koffie aan of thee' (Bakhuizen, 2014, 1451-1456).***

Bij 6.4 (deel 2): Biedt de contextuele theorie aanknopingspunten voor begeleiding alleenstaanden?

Ook in de *instelling* is de contextuele theorie goed toepasbaar (1032-1036). Zij biedt handvatten voor het *leren geven* én het *van betekenis zijn* van opgenomen mensen (657-660) en het belang van *verbindingen aangaan* met familieleden en andere betrokkenen middels het 'kleine geven'.

Alle *hoofdbegrippen* zijn te gebruiken en moeten ook altijd gebruikt worden (1109-1114). De extra aandachtspunten zoals ze gelden voor alleenstaanden betreffend wederzijdse betekenisgeving en toekomstperspectief gelden ook voor *alleenstaande hulpvragers in de instelling* (657-660).

Een *meerzijdig partijdige houding* van de hulpverlener naar familie, als naar hulpvragers in de instelling in relatie tot familieleden is belangrijk en helpend en past ook weer in het samenbrengen van mensen (1339-1345; 1369; 1396-1398) en kan zelfs ook naar dieren toe toepasselijk zijn (1175-1199).

Contextueel werken is verantwoordelijk werken (1407-1416), en hulpverleners hebben *verantwoordelijkheid* de opgenomen patiënten te helpen in het *leren van betekenis* te zijn en in het *leren geven*, al is het maar in de heel kleine details.

Volgens Bakhuizen kan ook de groep '*chronische hulpvragers*' geholpen worden met leren geven (1460-1461) en kunnen de wat geïsoleerde alleenstaanden geholpen worden om betekenisvolle dingen te doen (688-692). ***'Vooral meerzijdig partijdig denken helpt in het geven. Het is voor mensen heel belangrijk als je binnenkomt dat je koffie of thee krijgt' (Bakhuizen, 2014, 1369).***

Bij 6.5 (deel 2): Kenmerken contextueel hulpverlener (= expert) in de begeleiding alleenstaanden

Contextueel werken in de *instelling* is goed mogelijk, waarbij de contextuele begrippen goed toegepast kunnen worden, met name meerzijdig partijdig werken (1396-1398). Aandacht voor het 'kleine geven' is één van de belangrijke dingen die de hulpverlener in kan zetten (1052; 1449-1456).

Rondom *kennis van alleenstaanden* betoogt Bakhuizen dat in de instelling met name de wat geïsoleerde alleenstaande hulpvragers zijn die hulp behoeven op betekenisvolle wijze te kunnen leven, waarbij zij oog heeft voor zowel het *onvermogen* als wel de *sterke kanten* van iemand (688-692).

Ten aanzien van *werken in de instelling* is ze duidelijk van mening dat hulpverleners *verantwoordelijkheid* moeten nemen cliënten te helpen in het aanleren van vaardigheden, of hun dagelijks leven vorm en inhoud te geven (1385-1390). Zij is het niet eens met de visie dat 'het de eigen verantwoordelijkheid van de cliënt is in bepaalde situaties wel of niet te handelen (1390-1391). Mensen kunnen het soms gewoon niet (1428-1443).

'Je kan ook zeggen: "Hoe krijg je die twee prettig met elkaar in gesprek? Wat zijn de voorwaarden daarvoor? Het is op zijn minst dat degene die binnenkomt zich verwelkomd voelt; als jouw cliënt het niet kan, hoe kan ik helpen dat die ander...dat 'ie die ander verwelkomt? Ik vind: mijn verantwoordelijkheid is te zorgen dat die twee kunnen praten (...). En dat heeft niets met eigen verantwoordelijkheid te maken. Hij blijft inderdaad verantwoordelijk, maar je kan wel helpen om dat wat te sturen. Er wordt teveel tegenwoordig gezegd: 'Het is iemands eigen verantwoordelijkheid', en daar ben ik het niet mee eens (...). Alleen al die

woorden hè. Dan denk ik: ‘Als je het zo beschouwt: meerzijdig partijdig zijn: twee mensen bij elkaar. Hoe kan ik helpen dat het zo goed mogelijk verloopt?’ Dan heb ik het niet over ‘bemoeien’, ik zie dat ook niet als bemoeien’ (Bakhuizen, 2014, 1385-1391; 1396-1398).

Patiënten hierin helpen, hen helpen in *het leren geven* en van *betekenis te leren zijn* kan het leven aangenamer voor hen maken (1449-1456); een *meerzijdig partijdige* houding ten aanzien van de cliënt en de familie is daarbij zeer helpend (1369-1370).

Vanuit een betrokken, kundige en hulpverlenende houding ten aanzien van mensen in *de instelling* acht Bakhuizen (2014) *aandacht voor familie en gastvrijheid* een belangrijk aandachtspunt (1385-1388). Aandacht voor welke verantwoordelijkheid een hulpvrager aan kan is tevens belangrijk voor haar (1388-1391).

**BIJLAGE 11. HOOFDSTUK 7 DEEL 1: RESULTATEN PRAKTIJKONDERZOEK OUDERE
ALLENSTAANDEN (INTERVIEWS)**

7. 1 Waar hebben alleenstaanden behoefte aan?

Sublabel	W1 ((1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.1.1 Vriendschap - vriendschap	Belangrijk thema; verlangen ergens of bij iemand te horen; een maatje willen om alles samen mee te doen; een vast iemand willen hebben (niet per se een partner); behoefte aan <i>nieuwe vriendschappen</i> ; hier ook zorg en (praktische) hulp van te kunnen ontvangen. Behoefte aan gezelligheid die vriendschap mee kan brengen	Belangrijk thema; in relaties wordt <i>gelijkwaardigheid</i> belangrijk gevonden Heeft behoefte aan <i>variatie</i> in vriendschappen; geen eenzijdig gerichte vriendschappen; de gezelligheid die mannen in vriendschappen in kunnen brengen. In vakanties niet alleen met alleenstaanden optrekken	Belangrijk thema; vrienden, verschillende soorten zijn belangrijk
7.1.2 Partner c.q. gezin - partner c.q. gezin - behoefte (alsnog) partner en gezin	Zou wel een vaste partner willen om alles mee te delen die ook alles van je weet; 'een dichtbij' iemand. Het met zijn tweeën kunnen zijn	Zou wel behoefte aan een partner, man of gezin hebben Het geen kinderen hebben is momenteel erger dan geen man (of partner) te hebben	Nog geen uitgemaakte zaak; zou erover na moeten denken, mocht zich een partner aandienen. Weet nog niet of ze alsnog een partner zou willen
7.1.3 (Familie) contacten en sociaal netwerk - familiecontacten - sociaal netwerk c.q. sociale contacten	Heel belangrijk; door praktisch gegeven ver weg wonende familie zijn <i>sociale contacten</i> meer contactbronnen Mantelzorg voor moeder is onderdeel van haar leven <i>Familiecontact</i> is belangrijk om verhalen mee te delen, en jeugdervaring uit te kunnen wisselen Belangrijk niet thuis te blijven zitten; onder de mensen te blijven en mensen te ontmoeten; heeft hen ook nodig Geeft aan graag ergens bij te willen horen, niet alleen te willen zijn	Heel belangrijk; familiecontact eerst belangrijke. Is met zussen mantelzorger voor haar vader, die zij wekelijks bezoekt. Haar moeder stierf enkele jaren geleden Heeft goed contact met zussen; contact via telefoon, bezoeken, e-mail, kaartjes sturen <i>Sociale contacten</i> zijn ook héél belangrijk; heeft behoefte medemens te zijn in contact met andere mensen Voor haar belangrijke mensen kan ze niet missen; deze geven haar leven inhoud; wil hen graag om zich heen hebben	Heel belangrijk; contact met broers en zussen heeft hoge prioriteit; wil zich voor hen inzetten. Wil familieband behouden na overlijden ouders; heeft hierin <i>voortrekkersrol</i> genomen door <i>familiedagen</i> te organiseren en <i>maandelijks</i> op zondag open huis te hebben voor haar directe familie <i>Sociaal netwerk</i> is belangrijk; heeft mensen nodig om samen mee te leven, en zich voor hen in te zetten. Weet niet alsnog een partner nodig te hebben om goed te kunnen leven; mensen om haar heen zijn hier echter wel belangrijk in. Kerkelijke 'steun', meeleven is belangrijk
7.1.4 Serieus genomen willen worden c.q zichzelf serieus nemen - persoonlijke groei - gelijkwaardigheid in relaties - positie alleenstaanden uit willen leggen - belangstelling van anderen voor alleenstaand zijn - zichzelf serieus nemen - serieus genomen willen worden	<i>Serieus genomen willen worden</i> Gezien willen worden in (kleine) winkels; persoonlijk contact hierbij belangrijk Betrokken, gekend willen worden in besluiten door anderen genomen <i>Zichzelf serieus nemen in:</i> -Structuur verwerven eigen leven vorm te geven en voldoende rust hierin bewaken -Karaktereigenschappen die persoonlijk leven beïnvloeden -Persoonlijke groei- en aandachtspunten	<i>Serieus genomen willen worden</i> Wil in het 'alleenstaand' zijn en als 'normale' vrouw serieus genomen willen worden; wil niet 'zielig' gevonden worden <i>Zichzelf serieus nemen in:</i> -Behoefte hebben aan gelijkwaardigheid en wederzijdsheid in communicatie, en volwaardig gesprekspartner willen zijn, ook met gehuwden -Wederkerige belangstelling alleenstaanden en gehuwden -Betrokken willen worden in opvoedproblemen van anderen (bij vriendinnen bijvoorbeeld) -Behoefte anderen de levenspositie, voor- en nadelen van 'alleenstaand zijn' uit te leggen	<i>Serieus genomen willen worden</i> Serieus genomen willen worden in het 'alleenstaand' zijn; daarin niet 'zielig' gevonden willen worden Wil niet als 'alleenstaande' gezien en betiteld worden <i>Zichzelf serieus nemen in:</i> -Behoefte hebben aan gelijkwaardigheid in communicatie, en volwaardig gesprekspartner willen zijn; wederzijdsheid in gesprekscontacten, ook met gehuwden -Belangstelling van anderen voor leven als alleenstaande -Wederkerige belangstelling gehuwden en alleenstaanden
7.1.5 Nalatenschap - positieve herinneringen na willen laten - eigen nalatenschap beheren	Beantwoordt vraag op eigen positieve wijze. Zie verder bij kernlabel 3	Beantwoordt vraag op eigen positieve wijze. Zou als een <i>positief iemand</i> herinnerd willen worden	Heeft bewust stappen gezet, na bijwonen begrafenis dienst, zaken betreffend haar eigen begrafenis te regelen en vast te leggen, passend bij haar <i>eigen stijl</i> van leven en geloven
7.1.6 Goede levens- in vulling vinden	Zou meer tijd voor ontspanning en andere dingen willen	<i>Huidig werk</i> biedt veel voldoening; geeft zelfbewustzijn, zelf-	<i>Gezondheid</i> is belangrijk punt; ten gevolge van een chronische

-ontspannen kunnen leven - goede levensinvulling vinden na pensionering - werk hebben - gezondheid - gezond willen blijven - God - Indien nodig wel contextuele therapie (zie 7.4.3B)	hebben; zou willen wat <i>zorgelozer</i> te kunnen leven; dat het leven gemakkelijker wordt Zou graag ‘ergens in op willen gaan’; vrijwilligerswerk, wat zij nu al doet, zou daarin een rol kunnen spelen	vertrouwen. Tijd na pensioen trekt daarom nog niet zo; wil hier wel op <i>anticiperen</i> . Zou dan in deeltijd willen werken met andere activiteiten ernaast Zou ook graag wederkerigheid in contacten met getrouwde vrouwen willen, en geen éézijdig gerichte contacten Let bewust op haar <i>gezondheid</i> Zou willen wat <i>zorgelozer</i> te kunnen leven; als alleenstaande kan het leven soms zwaar zijn; een man naast je kan het leven wel wat makkelijker maken	aandoening is deze momenteel soms kwetsbaar. Gezondheid is echter belangrijk om te kunnen werken; werken is dan ook belangrijk voor haar Overkoepelend echter is God heel belangrijk in haar leven; zonder hem zou het leven voor haar niet die inhoud hebben die het nu voor haar gekregen heeft

Figuur 7.1.

‘Ja, deze jaren zijn wat dat betreft het meest confronterend, daar kom ik nu achter (...) en dat je ook een stuk gemis gaat voelen. Niet in die zin dat ik niet alleen kan zijn, voel me daarin niet zielig, maar ik heb veel meer behoefte aan gezelligheid, aan meer samen doen.(...) maar als je een vast iemand hebt, die alles van je weet, waar je mee deelt (...). En dan denk ik: dat zou het wel een stuk makkelijker maken...’ (W1, 2014, 915-922) .

‘Vrienden zijn zeer zeker ook in mijn leven belangrijk. En daarin heb ik ook ‘verschillen’. Sommige vriendschappen zijn heel diepgaand, andere wat oppervlakkiger. (...) Je hebt ze ook beide nodig (net als burens, kerkelijke gemeente, collega’s) voor je sociaal netwerk’ (J3, 2015, 1053-1056). (Per email 11 maart 2015, en in tekst verwerkt (N.K., 2016).

Over verlies gevoel, rouw: *‘Jaaaa, daar ben ik het wel mee eens, dat vind ik wel; dat trouwen tot daar aan toe, maar die kinderen, dat vind ik veel erger. (Moet hier zelf om lachen als ze dit zichzelf hoort zeggen). Nee hoor, nee, een goede man was ook mooi geweest...nee maar dat is het wel. Ik zeg niet van: ‘O, het leven is alleen maar mooi of zo; nee, nee, dat is het niet’ (V2, 2014, 977-980).*

7.2 Waar lopen alleenstaanden tegenaan?

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.2.1 Alleenstaand zijn - nadeel - consequenties (hoe levenspositie hierin vorm te geven) - geen aandacht voor alleenstaanden in contextuele theorie (zie ook 7.4.3B)	<i>Nadeel:</i> veel alleen moeten doen, beslissen en verwerken Veel (wisselend) gezelschap moeten zoeken om activiteiten te ondernemen. Altijd sterke uitstraling moeten hebben Geen <i>tegengas</i> krijgen <i>Gezinsgerichte blik</i> van getrouwde vrouwen beperkt gespreksonderwerpen <i>Consequenties:</i> Zorg om toekomst zonder kinderen als alleenstaande, woonplek na eventuele verhuizing, haalbaar-eventuele relatie door lang alleenstaand zijn? Door vroegtijdige pensionering meer confrontatie met alleen zijn en de beperkingen ervan <i>Levenspositie vorm geven:</i> Nog wat zoekend na vroegtijdige pensionering. Actief zijn in ‘vrije tijdsbesteding’, wat met ups en downs gepaard gaat. Ondanks gemis van partner en gezin oog voor de <i>goede kansen</i> van het leven; positieve mogelijkheden in de maatschappij helpend hierbij	<i>Nadeel:</i> Soms niet als volwaardig gezien worden en nadelige maatschappelijke positie te voelen; ervaart last te hebben van veranderende gezins- en opvoedingspatronen <i>Gezinsgerichte blik</i> getrouwde vrouwen <i>beperkt gespreks-onderwerpen</i> ; wil zelf ook wel eens gehoord worden <i>Consequenties:</i> na pensionering andere levensinvulling moeten zoeken. Werksituatie ondergaat invloed door veranderende gezinspatronen; door deeltijd werken nemen alleenstaanden nogal eens meer verantwoordelijkheid op zich Soms geen begrip van buitenwereld dat alleenstaanden (zoveel) werken; <i>financiële noodzaak</i> hiertoe wordt niet snel onderkend. <i>Levenspositie vorm geven:</i> ondanks gemis partner, gezin oog hebben voor de <i>goede kansen</i> van het leven; positieve mogelijkheden in de maatschappij helpend hierbij	<i>Nadeel:</i> Eenzijdige gezins-gerichte gesprekken van getrouwde vrouwen lastig; door missen eigen (klein) kinderen daardoor beperkt in gespreksonderwerpen Gevoel <i>nergens meer bij te horen</i> na verlies moeder. Nadeel is ook vaak praktische hulp te moeten vragen <i>Consequenties:</i> in genogram stopt de <i>verticale lijn</i> naar beneden (naar eigen nageslacht). Dit feit zou erkenning verdienen van (contextueel) hulpverleners Lange acceptatie periode alleenstaand zijn doorgewerkt met hulp van God; kwam tot ‘verzoening’ met haar eigen situatie. Blijft echter wel <i>kwetsbaar</i> punt <i>Levenspositie vorm geven:</i> Zoekend de goede weg in het leven te vinden, en hoe <i>zelf een positieve</i> inbreng in de maatschappij te kunnen hebben
7.2.2 Punten rondom gezondheid - gezondheidsproblemen - ouder worden	Bestaande gezondheidsbeperkingen werken soms remmend op ontplooiën activiteiten; minder energiek zijn dan vroeger werkt beperkend <i>Ouder worden</i> brengt mee	Let goed op eigen gezondheid, ook met het oog op de toekomst. Merkt minder aan te kunnen met het <i>ouder worden</i>	Als alleenstaande lastiger ‘goed voor jezelf te zorgen’. Eigen gezondheidsbeperkingen werken remmend op ontplooiën activiteiten; hierdoor ook <i>verlies van vriendschappen</i> meegemaakt

	geen nieuwe dingen meer te kunnen leren; dit verhindert ontplooiën nieuw initiatief		Ziet wat op tegen <i>ouder worden</i> ; wie zal naar haar, als <i>jongste</i> , omkijken?
7.2.3 Verlieservaringen - doorgemaakt en toekomstig verlies - verlies 'gedroomde toekomst met man en kinderen'; hoe toekomst als alleenstaande in te vullen - familieperikelen - schaduwkanten van het leven - betekenis rouw	'Gedeeltelijk verlies' door sterven eigen vader. Sterk verlies na overlijden van een goede vriendin Verlies 'leeftijdsgebonden contactverlies' met ouders Verlies van de 'gedroomde toekomst' wordt sterker gevoeld door tijd van rust en stilstand; confrontatie nu met dit gemis Mist 'een taak' om te kunnen zorgen voor een gezin; daardoor 'gegeven' meer naar familie te moeten trekken vanwege gemis eigen gezin <i>Toekomstig verlies</i> : zekerheid 'oudere buurtjes' die veel betekenis voor haar hebben, te moeten missen	Verlies door sterven moeder Verlies vrienden die nu wat meer tijd aan eigen (klein) kinderen en familie geven, en daardoor minder tijd voor haar kunnen hebben Verlies 'gedroomde toekomst' wordt ervaren als 'rouw'; gemis behoort bij 'de schaduwkanten' van het leven; → zie ook bij levensverhaal, kopje 'levensloop' (7.6) <i>Toekomstig verlies</i> : zekerheid collega's, het leuke werk en daarmee belangrijk levensdoel, de werkgerelateerde dingen te moeten gaan missen Verwachting na pensionering gemis van man en kinderen meer te zullen gaan voelen	Verlies door sterven beide ouders en enkele broers Verlies 'gedroomde toekomst' heftig doorleefde periode tussen 20^e en 35^e levensjaar. Worsteling mag en moet genoemd worden vanwege heftigheid ervan Lange <i>acceptatieperiode</i> doorwerkt met hulp van God; is tot 'verzoening' met eigen situatie gekomen; blijft echter kwetsbaar punt; pijn van verlies kan zo weer aanwezig zijn bij onverwachte confrontaties. Pijn, gemis voelt als 'zeer doen, zeer voelen'. Verlies, gemis sterk gevoeld na sterven van haar moeder → 'verlies van hoop' en 'toekomstverwachting' → verlieservaringen reden depressie; door behandeling en tijd de levensweg weer (her) vonden <i>Toekomstig verlies</i> : punt van chronische aandoening is zorg of werk en huidige levenswijze voortgezet kan worden; eventueel verlies van werk zal niet makkelijk zijn
7.2.4 Toekomstdenken - naderende pensionering c.q. zorg om pensionering - toekomstdenken (zekerheden en onzekerheden) - invloed veranderende maatschappij	Vervroegde pensionering betekent (de) confrontatie met 'het alleenzijn' <i>Zekerheid</i> dat voor haar belangrijke mensen zullen overlijden; deze zullen door haar gemist worden Toekomst is <i>onzeker</i> door gemis man en kinderen; hoe zal dit zijn als alleenstaande? Wat is er nog te verwachten? Vragen rondom eventuele verhuizing, nieuwe woonomgeving, enzovoort. Is wat bezorgd om huidige en toekomstige (oudere)zorg Denkt dat God voor haar zal zorgen ook in de toekomst Opgroeien in de 50-er jaren vorige eeuw, de 'verzuilde' samenleving, tekende haar jeugd en gaf weinig bagage voor <i>maatschappelijke thema's</i> . Beleeft huidige samenleving als zeer 'Ik-gericht'; dit is onprettig op allerlei gebied. Het <i>onrecht</i> dat kinderen hierin aangedaan wordt houdt haar soms wakker	Tijd na pensionering nog niet aantrekkelijk; zal er alles aan doen die tijd passend en goed in te vullen. Gemis gezin, het voor haar zinvolle werk en collega's zal sterker gevoeld en gemist worden. Een goede, passende <i>tijdsinvulling</i> vinden is dan ook belangrijk, daar ze verwacht wat minder beroep te kunnen doen op vrienden die in deze levensfase vaak druk zijn met eigen gezin; aanhouden van de huidige dagstructuur is belangrijk na pensionering. Vertrouwt God voor de toekomst; zegt daarnaast mensen nodig te hebben voor een goede levensinvulling Maatschappelijke veranderingen baren zorg en leiden soms tot onbegrip wat betreft werken en financiën (zie ook 7.2.1). De <i>verindividualiseerde</i> 'Ik-gerichte' maatschappij baart tevens zorg. Er zijn ook <i>voordelen</i> : de 'politiek' lijkt meer aandacht te krijgen voor alleenstaanden; er is meer <i>openheid</i>	Doorgemaakt (positieve) ervaring met God in haar levenssituatie maakt dat ze met <i>vertrouwen</i> de toekomst ingaat, waarbij wel vragen leven wie voor haar zal zorgen in de toekomst Denkt <i>zeker</i> te weten dat naast c.q. nichten wel naar haar zullen omkijken; twee personen hebben dit beloofd Omgang met mensen, 'voor hen er willen zijn', familie, is belangrijk 'toekomstdoel' God is getrouw gebleken in het doorworstelen van de levensmoeilijkheden; dit is <i>vaste zekerheid</i> en basis in haar leven geworden De <i>eigen inbreng</i> in de samenleving en goed medeburgerschap is belangrijk; de samenleving 'ben je zelf' Denkt dat de <i>maatschappij</i> zo zal veranderen dat kinderen weer voor ouders gaan zorgen; dit gebeurde ook in haar gezin van herkomst
7.2.5 Persoonlijkheidskenmerken - leven met persoonlijke kwetsbaarheden - eigen karaktereigenschappen	Ten gevolge oorzaak van buitenaf fysieke beperkingen overgehouden. Naast persoonlijke aandachtspunten leveren deze <i>beperkingen</i> haar	Zegt zich gauw <i>wat zorgen te maken</i> en wat 'tobberig' aangelegd zijn Kan niet zo snel reageren op negatieve opmerkingen over	Te leven met kwetsbaarheden en lichamelijke gezondheidsbeperkingen is aandachtspunt. Door ervaring geleerd verdriet, pijn niet

- interviewvraag over nalatenschap	strijd om de dagelijkse structuur te kunnen volbrengen Vroeg verantwoordelijkheden in gezin moeten nemen → <i>geven</i> is daardoor makkelijker dan <i>ontvangen</i> geworden Door de rust is er <i>bewustwording</i> ontstaan alles te overdenken en persoonlijke zaken ‘alsnog aan te pakken’; dit is niet makkelijk, wel goed	alleenstaand zijn; kan er niet tegen als hier opmerkingen over gemaakt worden Van haar moeder stevigheid, realiteitszin en oog voor eigen grenzen meegekregen; dit is nu een eigenschap van haarzelf geworden. <i>Grenzen</i> te bewaken en goed aan te geven helpt. Op deze wijze zorgt zij voor zichzelf om haar leven als alleenstaande vol te kunnen houden	meer ‘weg te poetsen’ maar dit meer te leren voelen en erkenning aan te geven Kwetsbaarheid betreffend ‘ongehuwd en kinderloos zijn’ kwam terug in aanblik <i>eigen genogram</i> ; de lijnen van de alleenstaande lopen ‘ <i>niet naar beneden</i> ’. Dit betekent niet dat alleenstaanden geen behoefte aan erkenning voor eigen bestaan en levensvulling hebben. Interviewvraag rondom <i>nageslacht</i> (N.K., 22-08-2014) was daarom ook moeilijke vraag
7.2.6 Zich niet serieus genomen voelen - zich niet serieus genomen voelen - gemis betrokkenheid kerkelijke gemeente	Herkent dit niet zo; denkt wel gewaardeerd en serieus genomen te worden door mensen; werd hier door mensen die ze verpleegd had op geattendeerd Haar sterke uitstraling kan anderen misleiden; wil dit veranderen door zich opener en kwetsbaarder te leren opstellen	Voelt zich niet altijd serieus genomen in haar alleenstaand zijn door soms negatief getinte opmerkingen van bepaalde buitenstaanders Het is ook lastig als getrouwde mensen haar verhaal niet altijd horen of niet belangrijk vinden Wanneer mensen soms alleen over hun gezin kunnen praten, kan dat een ‘ <i>niet-goed</i> ’ gevoel geven	Bepaalde ervaringen met de kerkgemeenschap tijdens ziekte periode gaf gevoel niet serieus genomen te worden; er is inmiddels aan herstel vertrouwen gewerkt Het lijkt dat alleenstaanden pas meetellen als men actief meedoet. Dit lukt soms niet (meer). ‘De kerk’ lijkt hierin zelfde regels te hanteren als in de maatschappij gelden

figuur 7.2

‘Het belangrijkste nu is: gezondheid. Omdat je alleen bent, moet je zelf voor je eigen inkomen zorgen en als je ziek bent wordt dat toch wat lastiger. Gezondheid is behoorlijk belangrijk’ (J3, 2014, 20-21).

‘(...) maar ja, ik was gewend altijd maar door te gaan, altijd, altijd. Ik was ook niet gewend om te luisteren naar mijn lichaam (...). Nou...daar heb ik moeite mee, met ontvangen; dat begin ik wel wat te leren (...)’ (W1, 2014, 260-261; 267).

‘Nou een paar jaar geleden, toen mijn moeder nog leefde, toen was ik ook al 50 zoiets, dat iemand op een verjaardag zei: ‘Blijf je hier slapen?’ Ik zeg: ‘Waarom? Ja, hij zei: ‘Blijf je bij je ouders slapen? Nou, wat moet je thuis doen? Ik zei (ik begreep het natuurlijk wel): ik zei: ‘Waarom zou ik niet naar huis gaan dan?’. ‘Ja, maar je hebt toch niet zoveel thuis, en voor je ouders is het ook wel leuk’. Ik zeg: ‘Nou moet je horen Piet, ik kom hier heel vaak en ik heb ook een eigen leven, of niet? Toen zei hij niet zoveel meer’ (V2, 2014, 232-238). (Tekst wegens privacy geparafraseerd, N. K., 2016).

7.3 Factoren met betrekking tot zin- en betekenisgeving in toekomstperspectief

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.3.1 Familie - familie - betekenisvol willen zijn voor familie	Belangrijk; daar naaste familie niet dichtbij woont meer op <i>vrienden en sociaal netwerk</i> aangewezen wat betreft betekenisgeving Uit zich <i>heel loyaal</i> naar familie toe Is nooit zo bezig geweest met betekenisgeving; interview was eyeopener	Belangrijk; investeert veel tijd in hen; is met zussen mantelzorger voor haar vader	Belangrijk; investeert veel tijd in familieleden; wederkerigheid in de relaties belangrijk Organiseren <i>zondagen</i> met broers en zussen en <i>familiedagen</i> erg belangrijk hierin <i>Neven en nichten</i> belangrijk in betekenisgeving; worden bijna als klein- en achterkleinkinderen gezien Broer noemde haar soort ‘ <i>tweede moeder</i> ’ voor haar dichtbij familie
7.3.2 Sociaal netwerk - vriendschap c.q. contacten - betekenisvol willen zijn voor sociale contacten - sociale activiteiten ondernemen	Belangrijk; bevriend echtpaar belangrijk na het sterven van vriendin. Weet zich betekenisvol voor mensen om haar heen Goed als alleenstaande iets ‘ <i>zinnigs</i> ’ te doen; zingeving ligt in alleen of samen activiteiten te ondernemen. Ervoor zorgen niet tévéél alleen, maar toch ook <i>alléén</i> kunnen zijn	Belangrijk; contacten met medemensen zijn zingevend Zin wordt niet alleen in geloof, maar ook in mensen gevonden Wil van betekenis zijn voor vrienden en sociale netwerk Ervaart contacten met collega’s als heel betekenisvol; wederzijdse bevestiging is fijn en ook zinvol	Belangrijk zin te vinden in contact met vrienden, andere mensen Heeft mensen ook nodig om tot haar eigen levensdoel te komen Belangrijk hierin is om tot een kerkelijke gemeenschap te behoren
7.3.3 Belang woon- en werkomgeving	Door omstandigheden werk eerder los moeten laten; was	Ervaart veel voldoening in werk, ook door goede doel van	Werk wordt als heel zinvol ervaren; zou na pensionering

- eigen woonplek - werk - consequentie alleenstaand zijn	pijnlijk en ingrijpend proces Heeft goede herinneringen aan haar werk; voelt zich door (ex)patiënten en collega's zeker gewaardeerd Bezit eigen huis en prettige woonomgeving geeft rust; kan soort 'oudedagsvoorziening' zijn. Is nog zoekend naar voor haar zinvolle tijdsbesteding	het werk. Baan geeft mooie- en zinvolle levensinvulling Vragen rondom noodzaak veel 'moeten' werken is een lastige <i>consequentie</i> van het alleenstaand zijn Is blij met eigen huis en woonplaats; zou dit willen behouden vanwege bestaande contacten en activiteiten	zinvolle tijdsbesteding willen; droom is te werken in een hospice. Mocht het anders verlopen dan is schrijven of vrijwilligerswerk een optie Noemde in voorgesprek van interview haar vader dankbaar te zijn voor zijn stimulerende input een eigen huis te kopen; zag zijn zorg hierin
7.3.4 Leven in geloof in God - geloof	Spreken is doorspekt met verwijzingen hoe God basis werd voor haar leven; spreekt vertrouwen uit dat God haar toekomstgericht ook verder zal leiden, naast dat er ook zeker wel mensen op haar pad zullen komen Voelt zich <i>geliefd</i> door God Kan in vrijheid leven nu Mocht ze nog eens een maatje ontmoeten, dan wil ze dit vanuit Godsvertrouwen aangaan	God heel belangrijk; zegt er niet zo goed over hem te kunnen spreken; wel als mensen er gericht naar vragen Is meer van het geloof praktisch handen en voeten te geven in haar werk, omgeving, kerk, enzovoorts Zinvolheid ligt niet alléén in het geloof; mensen zijn hierin heel belangrijk Zinvolheid is een persoonlijk ervaren zaak die een ander niet in kan vullen	Spreken is doortrokken van Godservaring en geloofsbeleving, met name door de worsteling rondom <i>acceptatie</i> ongetrouwd en kinderloos blijven en sterven moeder Werkt nu om te leven in plaats van leven om te werken God is zin-, betekenisgevend in haar bestaan geworden; dit geeft een <i>hoopvol</i> toekomstperspectief. (Geestelijke) lessen van Henry Nouwen zijn hierin helpend geweest
7.3.5 Nalatenschap en van betekenis (geweest) zijn - nalatenschap - betekenisvol geweest zijn voor familie en sociale netwerk; dit vast kunnen houden - familie-erfgoed bewaren en doorgeven (contextuele begrippen) - missie verbreding kennis-overdracht alleenstaanden	Denkt wel van betekenis te zijn geweest voor haar ouders, familie, overleden vriendin, sociaal netwerk en patiënten; heeft zich wel gewaardeerd en ingeschakeld gevoeld in activiteiten Hoorde van 'iemand' op een bijeenkomst hoe betekenisvol zij voor mensen geweest was; dit verraste haar <i>Als persoonlijk nalatenschap</i> zou ze willen dat mensen weten dat God haar houvast was in het leven; voor haar familie zou ze open willen zijn zodat men weet hoe ze was, wat ze aan haar gehad hebben Ze wil goede herinneringen nalaten en zichzelf niet verbergen in wie ze is en was	Reageert bevestigend op punt interviewer <i>dat nalaten aan eigen kinderen niet kan</i>. Dit vraagt even denktijd → nalaten kan ook <i>breder</i>; aan goed doel of organisatie Zou herinnerd willen worden als een warm, belangstellend iemand met vriendschappen; zou een positief beeld na willen laten en niet als 'zeurderig' herinnerd willen worden Wanneer ze stopt met werken wil zij dat collega's weten dat ze een goede tijd gehad heeft, haar collega's waardeert en als dankbare collega weggaat; dat zij weten hoe belangrijk ze voor haar waren; dat zou zij echt tegen hen willen zeggen Haar moeder heeft haar zussen en haar een positief voorbeeld als <i>erfgoed</i> nagelaten; dit zou zij als <i>persoonlijk nalatenschap</i> willen doorgeven door een positief beeld na te laten Zou als gelovige, praktische vrouw herinnerd willen worden	Zou in <i>persoonlijk nalatenschap</i> na willen laten als positief iemand beelddrager van God geweest te willen zijn; iemand die vanuit God wilde leven Zou liefde en respect door willen geven en nalaten elkaar in het leven nodig te hebben; dit is gebaseerd op het <i>erfgoed van ouders</i> die liefde en respect praktiseerden In het organiseren van broer-zussen zondagen en familiedagen zit ook iets van 'na willen laten' <i>Als vorm van nalatenschap</i> heeft zij boeken over alleenstaand zijn geschreven om alleenstaand leven inzichtelijk te maken en wederzijds begrip te kweken in het samenleven met gehuwden Ziet dit als haar missie
7.3.6 Eigen bestaansrecht - eigen bestaansrecht - vrouwen c.q. optimisme - zelfsturing	Heeft wel een eigen manier gevonden om zich in het leven 'staande te kunnen houden' met eigen kracht en eigen mogelijkheden Ziet in maatschappelijke ontwikkelingen ook wel weer <i>nieuwe kansen en positieve ontwikkelingen</i> dat mensen weer meer voor elkaar gaan zorgen en elkaar gaan helpen Wil de <i>goede dingen</i> voor ogen houden; leest daartoe goede literatuur waaruit ze positieve input haalt	Ontleent zingeving aan eigen bestaansrecht. Ervaart haar leven als zinvol door de taak die ze ervaart van God gekregen te hebben voor haar werk, familie en omgeving. Hierin reageert zij op <i>wat op haar pad komt</i> en kiest hierin of zij er wel of niet antwoord op moet geven; is open voor wat op haar pad komt. In die zin kan het heel breed zijn Zinvolheid houdt ook in dat haar huis open is voor mensen om haar heen. Zij wil ook altijd	Geeft aan het wel lastig te vinden zichzelf als 'alleenstaande' te benoemen; vindt de term nietszeggend Zegt <i>alleen te leven</i>, maar <i>niet alleen te zijn</i>, en dit ook niet te willen zijn. Heeft mensen nodig in het 'alleen leven'

		anderen helpen als het nodig is	
7.3.7 Missen zin- en betekenisgeving - er zijn ook zorgen en vragen met betrekking tot de toekomst; wat zijn de zingevende activiteiten en tijdsbesteding?; innerlijke zingeving door God moet praktisch gemaakt kunnen worden - zingeving nooit item geweest - missen zorgtaak eigen gezin - leren van verlieservaringen	Onzekerheid betreffende de toekomst; waar kan nog betekenis in gevonden worden? Waar als alleenstaande terecht kunnen in de toekomst? <i>Missen gezin en missen 'taak'</i> om voor gezin te zorgen kan zingeving <i>vertoebelen</i> en gemis sterker doen voelen. Dit kan <i>ineens zo toeslaan</i> Is nooit zo bezig geweest met betekenisgeving; interview was eyeopener hierin	Toekomst is nog niet ingevuld met betekenisgevende tijdsinvulling; kan zich er wel wat <i>zorgen</i> om maken Denkt zingeving na pensionering wel te zullen gaan missen; wil wel zinvolle, bij haar passende bezigheden gaan zoeken; heeft nog geen concrete plannen hiervoor Enige <i>relativering</i> : een en ander is ook afhankelijk van gezondheid en situatie van het ogenblik. Alles is niet te plannen; waakt ervoor te hard van stapel te lopen, de rust erin te bewaren, en zich niet teveel zorgen te maken Misschien zelfs zal <i>mantelzorgerschap</i> nog van toepassing kunnen zijn voor dichtbij iemand Mocht ze in een situatie terecht komen hulp nodig te hebben dan lijkt contextuele therapie haar zeker geschikt	De toekomst baart wel wat zorgen; toezegging van neef + vrouw voor haar te zullen zorgen (als grapje gezegd) geeft wat rust Anderen hulp vragen is moeilijk punt; heeft het nodig <i>tegengas</i> te krijgen, om door anderen op haar 'blinde vlekken' gewezen te worden die ze kan veranderen; wil toekomstgericht geen 'oude zeur' worden en open blijven staan voor corrigerende input van buitenaf.. Dit is <i>zinvol</i> voor haar om de toekomst <i>zinvol</i> aan te gaan Doorgemaakte verlieservaringen waren zo heftig dat zij dit niet nog eens mee wil maken; herinnert zich dit heel goed na herstel; <i>let daarom goed op eigen leefsituatie</i> Het <i>zorgklimaat</i> in de huidige samenleving baart soms zorg; hoe wordt in de toekomst met ouderen omgegaan?

figuur 7.3

'Jawel...aan de overkant, de senioortjes, de familie Pietersen bijvoorbeeld, die doen een beroep op mij, en ik help ze, en als ik eens te lang wegblijf bellen ze nog weer...(...)...en ook voor een buurvrouw verderop. Ja dat...ja dat...vind je heel gewoon...ja zin. 'Ja??'(interviewer N. K.). Ik heb wel eens gezegd: als die weg zullen vallen dan zal ik ze enorm missen. dat wel. Ja (W1, 2014, 131-137).

V2 reagerend op vraag interviewer (N.K., 26 augustus 2014) over het niet na kunnen laten aan eigen kinderen: 'Wat wil je nalaten, want je hebt dus eh....' *'Geen kinderen'...* 'Nee, geen kinderen hè, maar aan wie dan, hoe doe je dat dan?...'. (N.K., 2014). *'Ja, ehm...belangstelling, warme vriendschap, leuke verhalen, dat men niet denkt: 'O, ja, dat was die zeurderige tante' of zo; ja, dat soort dingen...(...)...belangstelling ja. Ja, een positief beeld (V2, 2014, 423-425).*

'Ja, en op die vraag: 'Wat is de zin van mijn bestaan?': Ja, er is een beter perspectief. En proberen iets...een band te blijven houden met de familie' (J3, 2014, 284-285).

7.4 Waar hebben alleenstaanden behoefte aan in therapie?

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.4.1 Serius genomen willen worden in hulpverleningsrelatie - serieus genomen willen worden in	x; ook specifiek als alleenstaande serieus genomen willen worden	x; wil uitkijken leggen wat er speelt; wil eigen ideeën ook in kunnen brengen	x; ook specifiek als alleenstaande serieus genomen willen worden
7.4.2 Handvatten voor persoonlijke leerpunten aangereikt krijgen - duidelijke handvatten krijgen voor persoonlijke aandachtspunten - aandachtspunten ruimte persoonlijke groei - handvatten en hulp van hulpverlener (verwachtingen hebben van hulpverlener) - aandachtspunten duidelijke en sturende houding therapeut	<i>Hulp bij bewustwording</i> persoonlijke groei- en ontwikkelingspunten <i>Hulp in reflecteren</i> op eigen levenspositie en daar gevolg uit trekken Hulp om vorm te geven aan <i>structuur en discipline</i> , persoonlijke activiteiten te ontdekken en 'zin' te vinden in activiteiten <i>thuis</i> doen <i>Sturing</i> krijgen in handelen op divers gebied <i>Tips</i> aanreiken, niet diep-graven (indicatief wel) <i>Ik-versterkend</i> en zelfstandigheidsbevorderend werken; spiegelen, confronteren en, duidelijkheid bieden Leren in <i>geven-ontvangen</i> , herkennen emoties, zichzelf serieus nemen, karakter-eigenschappen verder ontwikkelen of bijsturen Zicht krijgen op <i>relationele</i> verbanden, leren benoemen en hierin weten te acteren	<i>Hulp in praktische dingen</i> <i>Sturing</i> krijgen in handelen op divers gebied <i>Tips</i> aanreiken, niet diep-graven (indicatief wel); ik-versterkend en zelfstandigheid bevorderend werken; spiegelen, confronteren duidelijkheid bieden Zicht krijgen op <i>relationele</i> verbanden, leren benoemen en hierin weten te acteren	<i>Hulp om of in:</i> -toekomst gerichte angst aan te gaan; - contacten zoeken ter voorkoming van eenzaamheid; -hulp vragen in de context; -bijstellen beeld gehuwd zijn; -leren aangeven wat diverse behoeften alleenstaanden zijn; -zelfbewust leren leven; -in praktische dingen <i>Sturing</i> krijgen in handelen op divers gebied; <i>relaties</i> leren doorzien en hierin kunnen acteren Leren in <i>geven-ontvangen</i> , herkennen emotionele-en persoonlijke leerpunten <i>Handvatten</i> krijgen die later ook bruikbaar zijn 'in het bejaardenhuis' <i>Géén lotgenotencontacten!</i> Samen in 'helicopterview' zichzelf leren observeren en eventuele blinde vlekken opsporen ('soort APK') <i>Persoonlijke inzet hulpvragers hierin heel belangrijk</i>
7.4.3A: Belang contextuele therapie in relatie individuele therapie - Contextuele begrippen (ook genogram en hulpbronnen) - belang contextuele therapie c.q. therapeut - gedachten over contextuele therapie en theorie (zie tabel 7.4.3B hierna volgende)	<i>Begrippen:</i> zeer <i>loyaal</i> aan familie; dankbaar voor 'erfgoed' ouders; heeft hen heel hoog staan Voelt zich heel erg verbonden met familie <i>Hulpbronnen:</i> zou wel beroep op familie willen doen; dit is vanwege praktische redenen minder makkelijk; is daarom meer op vrienden, kerk en sociale netwerk aangewezen <i>Individuele therapie:</i> ---	<i>Begrippen:</i> <i>legaat</i> in verband <i>nalatenschap</i> genoemd; dit kan niet aan eigen kinderen; wel aan goed doel, organisatie of anders Contextueel werken kan helpend zijn in familierelaties om verbanden te doorzien, en patronen te gaan herkennen <i>Intergenerationeel</i> werken mooie manier van werken; is dankbaar voor <i>erfgoed</i> van moeder (ouders) meegekregen; wil dit op zelfde wijze, net als haar zussen, doorgeven ' <i>Onrecht</i> ': bij incest wordt vaak gezwegen; hiermee wordt kind 'onrecht' aangedaan. Ouders moeten hierin wel ter verantwoording worden geroepen <i>Hulpbronnen:</i> familie, vriendin hulpbron; zal hier zeker ook hulp vragen; moeder is in gedachten nog hulpbron <i>Individuele therapie:</i> mist relationele verbindingen, is gericht op individuele verandering; om-omgeving verandert niet mee→ kan problemen geven. Iemand moet wel leerbaar zijn bij individuele therapie. Contextueel is niet individueel; dat is goed	<i>Begrippen:</i> Dankbaar voor nalatenschap ouders en broer; wil erfgoed ouders doorgeven <i>Contextuele begrippen</i> ook geldend in vriendschappen, waar zich ook relationele processen voordoen, zij het met andere benaming; hulpverleners zouden hierin ook kunnen helpen Twijfel of ' <i>rouw</i> ' passend woord is voor genoemde verlieservaringen, al dekt het woord de gevoelslading zeker ' <i>Onrecht</i> ' als contextueel begrip betreffend alleenstaand zijn misschien ook niet goede woord <i>Genogram:</i> helpend bij <i>intergenerationeel</i> werken; goed om bij alleenstaanden meer breed te kijken <i>Hulpbronnen:</i> broers en zussen; verdere familie; zal hulp vragen aan mensen van haar werk, burens <i>Individuele therapie:</i> ----

7.4.3B: Gedachten over contextuele therapie en theorie - contextuele therapie - contextueel versus individuele therapie - belemmeringen in contextuele therapie - aandachtspunten contextuele theorie	<i>Meerwaarde contextuele therapie</i> vanwege het intergenerationele werken en aandacht voor zin-, betekenisgeving; <i>spiegelen</i> van alle relaties en inzicht geving in <i>jeugdervaring</i> door hulpverlener is hierin belangrijk Belemmeringen: familie-gesprekken moeten wel haalbaar zijn; goed voorbereiden; kan kwetsbaar gegeven zijn doordat er onverwachte zaken besproken kunnen worden Moeite om (oude) ouders te betrekken; hen geen pijn, verdriet willen doen. Nog reëel bij oudere alleenstaanden met ouders te praten? Aandachtspunten CB:----- Zou eventueel zelf wel behoefte hebben aan CT (contextuele therapie)	<i>Meerwaarde contextuele therapie</i> door de andere invalshoek, intergenerationeel kunnen werken en aandacht voor zin- en betekenisgeving. Het geeft inzicht in eigen handelen en leert verbanden doorzien door andere kijk op problemen Belemmeringen: moeite om oudere ouders te betrekken; deze hebben vaak niet geleerd te praten; moeilijk met mensen in dezelfde kamer te zitten die eventueel niet het goede met je voor hadden; kans op ruzie als ouders expres dingen verkeerd hebben gedaan (Oude) ouders ook geen pijn willen doen; ouders kunnen er ook niets doen waar jij last van hebt Ook lastig om alsnog naar oudere ouders te gaan voor informatie; is het reëel oudere ouders te bevragen? Als incest speelt moeten zaken zeker wél besproken worden (zie 7.4.3A) Aandachtspunten CB: ----- Zou zelf wel behoefte hebben aan CT (zie W1)	<i>Meerwaarde contextuele therapie</i> door intergenerationeel te werken en aandacht zin-, betekenisgeving; andere hulpverlening hierin passend? Aandacht voor <i>genogram</i> en <i>lijnen</i> die anders lopen; zijn ook belangrijk, want alleenstaanden moeten zich ook (leren) verbinden Belemmeringen: moeite (oude) ouders te betrekken; hen geen pijn, verdriet willen doen. Nog reëel oudere ouders te bevragen? (uit levensverhaalgesprek) Aandachtspunten CB: Meer aandacht voor alleenstaanden in de CB; is ook aandachtspunt voor hulpverleners; niet alleen aandacht voor gehuwden en gezinnen Contextuele theorie is goed voor iedereen; zelfonderzoek hiermee kan heel helpend zijn is eigen ervaring Mist <i>contextuele literatuur</i> over alleenstaanden Zou eventueel zelf wel behoefte hebben aan CT(W1)
7.4.4 Aandacht voor alleenstaand zijn - aandacht voor alleenstaand zijn	Belangrijk gezien te worden door (contextueel) hulpverlener in eigen kwetsbaarheid en moeiten van het alleenstaand zijn Moet levenspositie kunnen exploreren en jeugdervaringen kunnen plaatsen	Belangrijk dat (contextueel) hulpverlener ook aandacht voor zin- en betekenisgeving heeft in het alleenstaand zijn	Wil door (contextueel) hulpverlener gezien en met name erkend worden in haar alleenstaand zijn. Aandacht voor alleenstaanden tussen 30-50 jaar belangrijk; <i>belangrijkste levensfasen</i> worden dan doorleefd, <i>realiteit gemis</i> wordt sterk <i>ervaren werkelijkheid</i>. In deze levensfasen vaak sterven van één of beide ouders. De ‘<i>lijnen</i>’ lopen niet verder naar beneden in <i>genogram</i>; goed dat <i>hulpverleners</i> daar oog voor krijgen Alleenstaande heeft ook haar ‘lijntjes’ deze lopen alleen anders. Erkenning voor <i>het ingewikkelde</i> van het alleenstaand zijn is nodig; alleenstaanden zijn niet <i>minder, wel anders</i> Gebruik genogram helpend in intergenerationeel werken; goed <i>meer breed</i> te kijken met ouders en grootouders. Genogram goed bij alleenstaanden om met ‘<i>helicopter-view</i>’ naar zichzelf te kijken
7.4.5 Deskundigheid therapeut - deskundigheid therapeut - aandacht zin- en betekenisgeving	Wijsheid verwachten; geven van inzichten die zelf niet gezien worden Wens voor <i>gelovige therapeut</i>; biedt veiligheid; meerwaarde; bij niet-gelovige therapeut moet direct een ‘klik’ gevoeld worden in het intakegesprek	Wijsheid verwachten; geven van inzichten die zelf niet gezien worden; niet te diep graven; als het moet wel, maar dan wel hulp hierbij aanbieden Moet wel bepaalde overredingskracht hebben om inzichten en vaardigheden aan te leren	Niet te diep graven; als het moet, kan het Open staan voor vragen alleenstaande. Moet wel <i>deskundig</i> zijn vereiste therapievorm in te schatten Aandacht voor zin- en betekenisgeving in gesprek zou

	Therapeut moet bepaalde overredingskracht hebben om inzichten en vaardigheden aan te leren Serius nemen in hulpverleningsrelatie Aandacht voor zin- en betekenisgeving in gesprek is goed	<i>Gedragsveranderende acties</i> moeten wel te snappen zijn → therapeut moet niet ‘aan-modderen’ maar gericht, to the point en praktisch werken; cliënten geen kunstjes aanleren maar helpen in veranderingsproces, waarbij effect helpend is voor zowel cliënt als omgeving Moet <i>verbindend kunnen</i> werken met de omgeving Aandacht voor zin- en betekenisgeving is goed	kunnen → zinvolle vragen te hebben en te bespreken is nodig; hangt van deskundigheid therapeut af welke therapievorm meest passend is; <i>pastorale hulp</i> kan ook optie zijn Gevolgde <i>contextuele cursus</i> en preken Henri Nouwen voor haar helpend geweest Als hulpvrager ook zelf actief aandeel hebben in hulpverleningsproces

figuur 7.4

‘Nou ja, hoe ik in bepaalde dingen die ik schets, bepaalde dingen aangereikt krijg, hoe ik dat kan doen’
(W1, 2014, 574.).

‘Dus als ik nu nog hulp nodig zou hebben, ja waar heb ik dan behoefte aan? Aan erkenning. En de angst, tussen aanhalingstekens, voor de toekomst: als je heel oud bent, en als je gebrekkig bent, en dan alleen of eenzaam bent, hoe je daar dan mee om zou moeten gaan’ (J3, 2014, 690-692).

Op de interviewvraag (N.K., 2014) of men naar een hulpverlener zou gaan, mocht dit nodig zijn: *‘Ja, dat denk ik wel, ja; als het maar niet te diep gaat. Ik vind dat wel belangrijk dat je dingen gaat zien: ‘O, daar komt het vandaan, nou snap ik het’. Ja, jawel* (V2, 2014, 776-777). (...) *en ik heb daar natuurlijk niet echt kennis van, ...maar ik ken iemand die heeft jaren bij psychiaters gelopen (...). ...maar jaren geleden luisterden psychiaters alleen maar (...). Mensen schoten niets op voor mijn gevoel. (...). Wat ik daarmee wil zeggen, is: ik vond, maar dat zal niet bij al die therapieën zijn, ik vond dat psychiaters en hulpverleners te weinig stuurden...(...). Dus ik vind wel: als je naar hulpverleners gaat, verwacht ik wel een stukje sturing eerlijk gezegd* (V2, 2014, 818-830). (Citaat licht geparafraseerd wegens privacy, N.K., 2016).

7.5 Herstelbevorderende factoren

Sublabel	W1 (1, 2014)	V2 (2, 2014)	J3 (3, 2014)
7.5.1 Van betekenis zijn voor familie en sociale netwerk - van betekenis zijn voor familie - sociaal netwerk - relationele verbondenheid consolideren	Heeft door de jaren heen zeker meegekregen betekenisvol geweest te zijn in omgeving Ook weet ze voor familie van betekenis geweest te zijn. Dit <i>te weten helpt om toekomst-gericht</i> verder te kunnen; wil zich voor hen blijven inzetten	Wil hulpbron zijn en blijven voor familie en collega's; voor elkaar zorgen en <i>humor</i> kunnen mooie rol hierin spelen	Wordt wel als ‘ <i>spil</i> ’ van de familie aangemerkt; dit doet haar goed. Neven, nichten delen in haar aandacht Vriendschappen zijn belangrijk aandachtsgebied; deze kunnen soms om bepaalde redenen ook weer eindigen
7.5.2 Zichzelf serieus nemen - zichzelf serieus nemen	Weet zich geliefd door haar Schepper, wat heel goed doet Merkbaar hoe van betekenis geweest te zijn (zie 7.5.1); daarmee ook aangevend <i>zichzelf</i> hierin serieus te nemen en van daaruit <i>de toekomst</i> aan te gaan	Neemt eigen positie als alleenstaande serieus door <i>zelf actief</i> naar buiten te treden en eigen <i>waardevolle bijdrage</i> aan bijvoorbeeld gesprekken te willen leveren door anderen inzicht in leven als alleenstaande te willen geven en te laten zien als alleenstaande ook eigen verantwoordelijkheden en activiteiten te hebben Wil onder <i>allerlei mensen</i> zijn en <i>niet alleen</i> met alleenstaanden; dat is het gezondste en realiteit van de maatschappij	Wil bewust met alle ups en downs het leven met zichzelf en met God leven, en bewust haar eigen plek als alleenstaande innemen Noemt <i>eigen verworvenheden</i> die haar, naast haar positieve karakter helpen het leven toekomst gericht aan te gaan Hierin past dat het fijn is als <i>familie ook bij haar thuis komt, en zij niet steeds weg hoeft te gaan naar familie toe</i> Durft dan ook <i>opener</i> te zijn naar familie toe; herkent inmiddels <i>de signalen</i> bij zichzelf mocht het <i>minder goed gaan</i> om deze te durven delen en hulp te vragen aan familie
7.5.3 Zelfsturing - relativering c.q. nuancering - zelfsturing - met zichzelf alleen kunnen zijn	Wil zelf <i>bewust stappen</i> zetten door lezen input uit goede literatuur om hierdoor goede ideeën te krijgen Bewust omgaan met financiële en praktische middelen helpt om bewust de toekomst aan te gaan <i>Relativering:</i> Zegt nog niet te mogen klagen	Als alleenstaande ook <i>zelf</i> de mogelijkheid hebben veel bij te kunnen dragen de toekomst positief aan te gaan. Met familie zijn en letten op gezondheid is helpend hierbij Andere mensen zijn er niet op uit alleenstaanden negatief te benaderen; door gesprekken een ander wending te geven kunnen	Belangrijk is een <i>actieve bijdrage</i> te leveren door <i>jezelf te geven</i> aan anderen en <i>anderen te ontmoeten</i> <i>Relativering:</i> Heeft door en van het leven geleerd; kan nu <i>nuanceren</i> . Wil door haar boeken en schrijven wederzijds begrip tussen alleenstaanden en

	en wat nog wel kan gezien haar fysieke beperkingen	alleenstaanden soms in gesprek een bepaald beeld bijstellen. <i>Relativering:</i> Er is overal wel wat; wil niet te lang stil staan bij soms minder positieve opmerkingen over alleenstaand zijn Na haar pensionering hoeven vriendinnen met kinderen het contact niet in de weg te staan; ze denken wel aan haar! En ook bij gehuwden met (klein) kinderen is er wel eens wat! Ook <i>maatschappelijk gezien</i>: vroeger was het ook niet altijd beter dan nu; goed dat <i>de politiek</i> oog gekregen heeft voor alleenstaanden. Deze kan mooie rol hierin spelen	gehuwden bevorderen, ook dat beide levensposities goede en minder goede punten hebben Relativeert gevoel <i>nergens bij te horen door</i> oog te hebben voor de familie aandacht is helpend; daarbij: er zijn véél 50-plus-alleenstaanden Belangrijk: het met zichzelf moeten redden; elke levensvorm heeft voors en tegens; vrede met God en zichzelf te hebben is het belangrijkste Voor God maakt het niet uit wel of niet getrouwd te zijn; het leven is gegaan zoals het gegaan is, en ieder moet hier <i>eigen antwoord</i> op vinden wat soms wel de realiteit is
7.5.4 Oog voor positieve verworvenheden - positief ingesteld zijn - oog voor de goede – , verworven dingen in het leven	Is <i>blij</i> met de beschikbare praktische middelen en de fijne woonplek Is <i>dankbaar</i> voor de mogelijkheid eerder te kunnen stoppen met het werk vanwege fysieke beperkingen, al kostte het feit op zich haar vanzelf wel heel veel moeite <i>Positieve instelling</i>: uit zich hier niet zo uitgesproken over maar zij heeft zeker deze instelling in zich	Is <i>blij</i> met de goede familie- en vriendschapsbanden, samen leuke dingen te doen en ook te <i>blijven</i> doen. Hierbij ook <i>goed voor elkaar te blijven zorgen</i> Is blij met haar werk en alles wat daar gebeurt. Is zich bewust van de goede dingen die ze, met haar zussen, van haar moeder c.q. ouders heeft meegekregen; dit is een <i>stevige levensbasis</i> <i>Positieve instelling</i>: Het belang van een <i>positieve blik op de buitenwereld</i> en <i>eigen actieve inbreng</i> in eigen leven is helpend om de toekomst aan te gaan. Wil niet ‘zielig’ gevonden worden en zou uit willen leggen dat alleenstaanden ook een eigen leven hebben met inhoud en vrienden, waarbij zij anderen ook graag helpt met haar ideeën en ervaringen Positief dat er maatschappelijk veel ten goede is veranderd in de maatschappij	Is <i>blij</i> met praktische betrokkenheid en meeleven van familie. <i>Samen leuke dingen</i> doen als familie is hierin waardevol. Is ook blij met haar werk en de kinderen op school. De positieve gevolgen van de contextuele cursus en preken van Henri Nouwen op haar persoonlijke ontwikkeling is een grote <i>positieve verworvenheid</i> <i>Positieve instelling</i>: wil zich positief voor familie blijven inzetten; kan genieten van ‘andermans’ kinderen; is <i>niet verbitterd</i> geraakt. Dit helpt zeker voor de toekomst Durft meer hulp te vragen en keuzes te maken in de moeilijke dingen van het alleenstaand zijn Wil zich open stellen voor de maatschappij en hierin zelf verantwoordelijkheid nemen Is positief over het feit dat er maatschappelijk gezien veel ten goede is veranderd
7.5.5 Leerbaar willen zijn - willen leren van anderen	Belangrijk om <i>open te staan</i> om te <i>kunnen en willen</i> leren van anderen Minder expliciet genoemd, maar uit hele interviewrespons duidelijk merkbaar hoezeer te willen leren op persoonlijk vlak om haar eigen plek in het leven voor zichzelf en anderen ook <i>toekomstgericht</i> vorm te willen geven	Wil open staan om te leren van andere mensen door met verschillende mensen om te gaan	Heeft oog voor <i>eigen leerproces</i> in haar leven; heeft door contextuele cursus en andere mensen geleerd het belang van ‘<i>benoemen wat er speelt</i>’ naar mensen toe. Heeft persoonlijk ook geleerd door eigen inzet en door anderen; wil leren van (liefdevolle) correcties van familie en vriendinnen. Durft meer aan wat betreft zelf-onderzoek; een nog bepaald aanwezige kwetsbaarheid is (blijvend) aandachtspunt
7.5.6 Aanvaarden eigen levenssituatie - aanvaarding eigen levenssituatie	De tegenwoordige tijd biedt ook weer <i>nieuwe kansen</i> en <i>mogelijkheden</i> Spreekt vertrouwen uit een	Noemt <i>heel bewust</i> met haar eigen werkelijkheid als alleenstaande te leven. Wil niet verbitterd raken, wat weerslag	Is door geleden pijn en verdriet in haar leven tot <i>aanvaarding van haar levenssituatie</i> gekomen (met

- exploratie nieuwe kansen en mogelijkheden - vertrouwen hebben in de toekomst	<i>maatje te zullen vinden voor de toekomst De situatie zoals deze nu is, zo is het goed</i>	op anderen kan hebben door dan bij je weg te gaan → <i>ver-bittering</i> slaat op jezelf terug Zal er bewust aan werken een eigen zinvolle tijdsbesteding na pensionering te vinden Wil graag anderen helpen met eigen levenservaring c.q. verkregen levenswijsheid <i>De situatie zoals deze nu is, zo is het goed</i>	soms nog aanwezige pijn en kwetsbaarheid) <i>Nu echter is het goed, het is helder, er is rust; er is een ander perspectief gekomen.</i> Zou anderen graag willen helpen in het doormaken van deze levensfases; kan nu open en kwetsbaar erin zijn de moeiten van alleenstaand zijn te durven bespreken

figuur 7.5.

'Ik heb door de jaren heen overal waar ik werkte, wel meegekregen dat ik wel geliefd was, of gewaardeerd ben; me ook ingeschakeld heb gevoeld... (...). En ik weet ook zeker dat ik thuis voor mijn ouders (...) dat ik wel van betekenis ben geweest voor mijn vader en moeder, maar ook voor andere familie (geparafraseerd N.K., 2014). Dat heeft mijn vader me ook wel laten merken; mijn vader kon me dat wel laten voelen' (W1, 2014, 893-897).

'Daarom wil ik ook niet...je hebt ook van die groepen voor alleenstaanden...vakanties voor alleenstaanden, dat wil ik niet, ik wil alles door elkaar. Volgens mij is dat het gezondste; oud en jong, getrouwd en niet-getrouwd door elkaar, dat vind ik het leukste; dat is de maatschappij' (V2, 2014, 278-282).

'...(...). Ik heb het moeten leren om aan te geven aan mijn broers en zussen. Zo van: 'Help, ik zit niet lekker in mijn vel' (J3, 2014, 896-897). Op vraag van interviewer of ze moest leren ontvangen (N.K., 2014): 'Ja...dat heb ik ook op die cursus geleerd, dat dat ook goed is, tenminste. (...). Ik was ook altijd iemand die vond alles prima; ik heb ook niet geweten hè, dat ook even. Totdat iemand op die cursus zei: '...(...) jij moet ook aangeven wat jij wil; dat is eerlijk naar jezelf, en naar de ander'. Dat was voor mij wel een eyeopener hoor' (J3, 2014, 901-905).

HOOFDSTUK 7 DEEL 2: RESULTATEN LEVENSVERRHALEN+ LEVENSVERRHAALGESPREKKEN

De resultaten van hoofdstuk 7 deel 2 (levensverhalen+levensverhaalgesprekken) zijn beschreven in hoofdstuk 7, paragraaf 7.6, p. 60

BIJLAGE 12. ZORGBALANS

De zorgbalans is in te vullen door de gegeven en ontvangen zorg met een cijfer te waarderen op de schaal van 0 –10

0----- 10

Hoeveel zorg en aandacht geeft je?			Hoeveel zorg en aandacht ontvang je?		
1	aan moeder		aan moeder		o n.v.t
2	aan vader		van vader		o n.v.t
3	aan broer(s)		van broer(s)		o n.v.t
4	aan zus(sen)		van zus(sen)		o n.v.t
5	aan (partner)		van (partner)		o n.v.t
6	aan (uw) kinderen		van (uw) kinderen		o n.v.t
7	aan grootouders		van grootouders		o n.v.t
8	aan ouders partner		van ouders partner .		o n.v.t
9	aan vrienden		van uw vrienden		o n.v.t
10	aan collega's		van collega's		o n.v.t
11	aan neven		van neven.		o n.v.t
12	aan nichten		van nichten		o n.v.t
13	aan u zelf		voldoening		o n.v.t
14	aan.....		van....		
	Totaal gegeven		Totaal ontvangen		
	Het verschil bij in totaal meer gegeven dan ontvangen bedraagt +....				
	Het verschil bij meer ontvangen dan gegeven bedraagt --....				

NB: Bij personen onder nummer 5 en 6 zijn haakjes geplaatst, daar deze balans in het algemeen is opgesteld; voor alleenstaanden uit de doelgroep zijn deze items wellicht niet geldend.

De zorgbalans is overgenomen uit '*Door het oog van de familie*' (van den Eerenbeemt, 2012, p. 101)